

**AHMED SAİB'İN SON OSMANLI-RUS
MUHAREBESİ ADLI ESERİNİN
TRANSKRİPSİYONU VE
DEĞERLENDİRİLMESİ
MERVE ÖTER
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
Prof.Dr.Mustafa Nuri TÜRKMEN**

T.C.

BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**AHMED SAİB'İN SON OSMANLI-RUS
MUHAREBESİ ADLI ESERİNİN
TRANSKRİPSİYONU VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

MERVE ÖTER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARALIK-2018

BATMAN

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAYI

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN danışmanlığında Merve ÖTER tarafından hazırlanan “**Ahmed Saib’in Son Osmanlı Rus Muharebesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**” adlı tez çalışması 11/12/2018 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Başkan

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Osman KARLANGIÇ

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

İmza

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat KORKMAZ
SBE Müdür V.

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

İmza

MERVE ÖTER

Tarih: 11/12/2018

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ SON OSMANLI-RUS HARBİ

Ahmed Saib tarafından kaleme alınmış ‘‘Son Osmanlı Rus Muharebesi ‘‘adlı eser Mehmed Arif ve Gazenkampf’ın eserlerinden istifade ederek yazılmıştır. Akıcı ve yer yer detaylı bilgi verilerek yazılmıştır. Kitap 15 bölümden oluşmaktadır ve bu bölümlerde Osmanlı Rus Muharebesinin hem Kafkasya’da hem de Balkanlar’daki durumunu ele almaktadır. Yazar, Osmanlı ve Rusya arasındaki ilişkileri Sultan Abdulaziz döneminin sonlarından Ayestefanos antlaşmasına kadar ele almıştır. Yazar Ahmed saib eserini anlatırken tarihte adı pek geçmeyen şahıslarla ilgili de bilgi vererek 93 Harbi’ndeki rolünü ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Saib, Ayestefanos, Gazenkampf, 93 Harbi, Mehmed Arif

ABSTRACT**SUMMARY****MASTER'S THESIS****THE LAST TURKISH-RUSSIA WAR**

“ LAST TURKISH-RUSSIA WAR “ work written by Ahmed Saib using the Works of Mehmed Arif and Gazenkampf. It is fluent and includes detailed information in some parts of it. The book includes 15 chapters in which it deals with the situation of Turkish-Russia war in both Balcans and Caucasus. The writer deals with the relations between Russia and Turkey from the last period of Sultan Abdülaziz till treaty of Stefano. While describing his work, the writer Ahmed Saib gives detailed information also about the people who do not have much name in history setting their roles in the '93 war.

Key Words: Ahmed Saib, Ayestefanos, Gazenkampf, 93 war, Mehmed Arif

ÖNSÖZ

Son yıllarda gerek Dünya siyasetinde gerek devletlerarası siyasi,diplomatik,kültürel,ekonomik ilişkilerinde dikkat çeken bir unsur olan Rusya ve Türkiye arasındaki geçmişten günümüze gelen bağ uzun süredir merakımı celb etmekteydi, bunu birçok nedene bağlamamız mümkündür bir nedeni lisans eğitimi aldığım dönemlerde aldığım Rusça dersi ve Rusya tarihi dersleriyle yakından ilgilidir. Lisans eğitimim sürecinde birçok fotoğraf, yazı, makale ve kitap araştırması yapmış olmakla birlikte bunu henüz akademik bir çalışma ile değerlendirme imkanı bulamamıştım. Geçmişten gelen bu bağla lisansüstü çalışma ürünleri ortaya koyarken Rusya ve Osmanlı arasındaki bir münasebeti araştırma gayreti içerisine girdim. Bu hususta daha önce basılmamış çevirisi yapılmamış kaynaklara yöneldim yaptığım araştırmalar neticesinde Ahmed Saib 'in son Osmanlı Rus muharebesi adlı eserini transkript etmeyi uygun buldum. Bu esere beni teşvik eden kıymetli büyüğüm Sahaf Aşiyân'ın sahibi rahmetli Ethem Coşkun Beyefendi olmuştur kendisi yolu Ankara'ya düşen tüm kitapseverler tarafından tanınan birisiydi. Tez danışmanın Prof.Dr.Mustafa Nuri TÜRKMEN hocam beni her konuda desteklediği gibi tezimi sunarken de desteklemiş ve bu konuya çalışmama onay vermiştir.

Tez konumu tespit ettikten sonra Kitabın orjinalini bulmak için yapılan uğraşlar neticesinde Kitabı elime aldığım ilk andan itibaren Osmanlı Rus muharebesi ile ilgili yazılan kaynaklara kitabın içeriğinde yer verilen tarihsel olaylara merakım arttı. Bu konuda elime geçen birçok makale ve dönemsel kitapları okumaya gayret ettim. Bu vesileyle kitabın yazarı Ahmed Saib ile ilgili de araştırma yapma fırsatı edindim. Daha önce adını kaynaklarda hiç duymadığım bu ismin objektif bir bakış açısıyla yazılmamış olsa da dönemle ilgili bilgi verecek mahiyette birçok eserinin olduğunu da görebilmekteyiz.

GİRİŞ

Osmanlı devleti kuruluşundan itibaren birçok alanda teşkilatlı ilerlediği için sınırları üç kıtaya yayılmasına rağmen yüzyıllarca bu toprakları çok ciddi bir problem yaşamadan idare etmiştir. Türk -İslam imparatorluğu çatısı altında böyle bir düzen inşa etmesinin nedenlerini devleti inşa ederken çağın gereklerine göre hareket edip siyasi, idari, askeri ve ekonomik temellerini sağlam atmasına bağlayabiliriz. Böylece devleti yöneten en üst kademedeki kişiden devletin sınırları içinde bulunan en uzak karyedeki köylü dahi görevini en iyi şekilde yapmaktaydı. Fakat XVII yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet geleneksel devlet anlayışını terk edemeyen var olan devlet düzeninin yeni oluşan dünya düzenine entegre edip değişemeyen ve gelişemeyen bir profil çizmeye başlamıştır. Ünlü tarihçi ve felsefeci İbni Haldun'un dediği gibi her devlet doğar büyür ve bir gün mutlaka ölür tezi bu süreçte vukû bulup Osmanlı devleti toparlanamış ve uzun sürecek bir ölüm öncesi döneme girmiştir. Osmanlı devletinin belki de en önemli gücü sağlam devlet teşkilatı ve uzun yıllar izlediği denge politikasından dolayı yıkılışı uzun bir süreç olmuştur.

19 yüzyıla gelince Batı toplumlarının tersine Osmanlı toplumu iç ve dış dinamiğinden çok şey kaybetmiştir. Devlet ricalinin aldığı kararlar ise İstanbul merkezi de dahil olmak üzere tebaa nazarında çok anlam ifade etmemiştir. Halk ise savaş ve mağlubiyet yorgunudur. Osmanlıların özellikle son yüzyılda Ruslarla yapmış olduğu uzun süren ve bitmek bilmeyen savaşlar Osmanlı Devlet ekonomisini ciddi olarak yıpratmış toprak gelirleri ve elde ettiği maddi unsurları da devlete olağanüstü vergiler vermek suretiyle harcamış olması da halkın sefalete doğru sürüklenmesine sebep olmuştur. İşte bu durum ve şartlarda yaşanan 93 Harbi ¹öncesinde Ruslar en ufak köy kulübesinde dahi ıslahata gittiğini ülkenin geniş sınırlara sahip olmasına rağmen iletişimi ve ulaşımı sağlamaya elverişli olan demiryolu ağlarıyla baştanbaşa çevrelediğini ifade etmiştir. Esasen savaşın Rusların lehine olmasının bir sebebi de buna bağlanabilir. O dönemde Osmanlı ülkesinde buluna demiryolu ağlarının sayısının çok az olduğunu ulaşımın ve

---

¹ Hans (1991), Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği, (çev: Agah Oktay Güner), Ankara: T.D.A.V. Yayınları.

haberleşmenin de bu sebeple sekteye uğradığını da görmekteyiz. Şöyle ki doğu cephesinde yaşanan savaşta malumatlar bile İstanbul merkezine çok geç ulaşmaktayken Ruslar daha erken haberleşme sağlamakta ve savaş için zahire, asker gerektiği hallerde bu vesileyle daha erken temin etmekteydi.

2.1 93 HARBİNE GİDEN YOLDA OSMANLI DEVLETİ

Bunun yanı sıra merkeziyetçi bir yapısının olmasına ve devleti idare ederken adalet mefhumuna önem vermesiyle de ifade edebiliriz. Böylece devleti yöneten en üst kademedeki kişiden devletin sınırları içinde bulunan en uzak karyedeki köylü dahi görevini en iyi şekilde yapmak durumundaydı.. Fakat XVII.yydan Osmanlı devleti için durum değişmeye başlar. Bu tarihten itibaren Osmanlı devleti gelenekselci devlet anlayışını terk edemeyen var olan devlet düzeninin yeni oluşan dünya düzenine entegre edip değişmeyen ve gelişemeyen bir profil çizmeye başlamıştır. Ünlü tarihçi ve Sosyolog İbn-i Haldun'un dediği gibi her devlet doğar büyür ve bir gün mutlaka ölür tezi bu süreçte vuku bulup Osmanlı devleti sistematik olarak zayıflamaya ve uzun sürecek bir ölüm öncesi döneme girmiş bulunacaktır. 19.yyda Batı toplumların tersine Osmanlı toplumu iç ve dış dinamiğinden çok şey kaybetmiştir. Devlet ricalinin düzeni sağlamak için aldığı kararlar ise İstanbul merkezi dışında –hatta İstanbul’da bile-Taşra ve uzak eyaletlerde etkili olamamıştır Genel kabule göre 1579 Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümüyle biten yükselme devrinin ardından yaşanan duraklama devrinin başından itibaren Padişahlar devlet düzenini tekrar eski gücüne kavuşturmak için reformlar yapmıştır.

Bu bağlamda reform yapan ilk Osmanlı Padişahı I. Ahmet'tir. Ancak bozulan askeri düzeni tekrar sağlamak amaçlı ilk reform yapma girişiminde bulunan Genç Osman'dı. Bilindiği gibi genç Osman savaşlarda yeniçerilerin disiplinsiz hal ve hareketlerini görmüş yeniçerilerin ortadan kalkmasıyla devlet merkezindeki olumsuzlukların giderilebileceğini düşünmüştür fakat girişimi başarısız olmuştur. II. Osman'ın yeniçeriler tarafından katledilmesi Osmanlı devleti merkez yönetimi için de o döneme kadar devam eden Padişahların sarsılmaz gücünün olduğu algısının da yerle yeksân olduğunun bir göstergesi olmuştur. Yükselme döneminde padişahın emri altında başarıdan başarıya koşan yeniçeriler başına buyruk hareketleriyle Padişahın kulu olduğu

yoluna değil Padişahı kul etmenin yolunu aramaya başlamıştır. Osmanlı devletinde adım adım yaşanan bu olumsuz gelişmelerin olumluya evrilmesi şöyle dursun kuzeyinde kurulan ve gelişip genişleyen bir devletin varlığı her alanda kendini hissettirmeye başlayacaktır.

Kuzeyindeki Ruaya'nın baskıları 19.yüzyılın ikinci yarısında daha ağır hissedilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti İngiltere'nin öncülüğüyle İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verildi. Konferans Haliç Tersanesi'nde bulunan Bahriye Nezaretinde toplandığı için Tersane Konferansı adıyla tarihe geçmiştir. 23 Aralık 1876'da toplanan bu konferansa Prusya, İngiltere, Rusya, Fransa ve Osmanlı Devleti katıldı. Konferanstan Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını elinden alacak kararların çıkacağını anlayan Osmanlı yetkilileri tahta yeni çıkmış olan II. Abdülhamit'i konferansın toplandığı gün I. Meşrutiyet'i ilan etmeye ikna ettiler. Osmanlı yetkilileri, Balkanlardaki Hıristiyanların Kanun-i Esasi'yle kazandıkları özgürlüklerden dolayı, Avrupa ülkeleri tarafından Osmanlı Devleti'nin yönetimini altında bırakılacaklarını hesaplanmıştı. Ancak bu gelişmeler konferansın kararlarını etkilemedi.

Konferansta,

Sırbistan ve Karadağ için bağımsızlık kararı alındı.

Bulgaristan ve Bosna-Hersek'e özerklik verilmesi kararlaştırıldı.

Osmanlı Devleti bu durumu kabul etmeyince Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Böylece 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) başladı. Tersane Konferansı kâğıt üzerinde kalmış bir konferanstı. Konferansta tartışılan konular ancak 93 Harbi'nden sonra toplanan Berlin Antlaşması'yla kesinliğe kavuştu.

İngiltere, Rusya ve Osmanlı arasında yaşanan balkanlardaki gerginliğe son vermek amacıyla

²Sultan Abdülhamid ve desteklerini aldığı Cevdet Paşa gibi muhafazakâr Tanzimatçılar ile Midhat Paşa ve taraftarları arasında Kânûn-ı Esâsî metni hakkında uzun süreli yoğun

---

² [Midhat Paşa - Gökhan Çetinsaya - Ş. Tufan Buzpınar , islam ansiklopedisi *cilt: 30; sayfa: 9*

tartışmalar oldu. Kânûn-ı Esâsî'ye muhalefetiyle bilinen Mütercim Rüşdü Paşa'nın istifası üzerine 19 Aralık 1876'da Midhat Paşa'nın sadrazamlığa tayini meşrutiyet taraftarlarınca çok olumlu karşılandı. Midhat Paşa çalışmaların, güçlü devletlerin büyükelçilerinin Balkan krizini görüşmek amacıyla yakında İstanbul'da yapacakları toplantıdan önce tamamlanması için büyük gayret sarfediyordu. Tikanma noktalarının en önemlisi, hükümetin emniyetini ihlâl eden kişileri sürgüne gönderme yetkisini yalnız padişaha veren bir fıkranın 113. maddeye ilâvesi konusuydu. Sonunda Midhat Paşa bu hususta tâviz verince Kânûn-ı Esâsî metni Tersane Konferansı'nın yapıldığı gün olan 23 Aralık 1876'da ilân edildi. Midhat Paşa'nın beklentisi, etnik ve dinî ayırım gözetmeksizin bütün Osmanlı tebaasını aynı haklara sahip kılarak iç karışıklıkları sona erdirmek, böylece dış müdahalelere mazeret oluşturan sebepleri ortadan kaldırmaktı. Buna göre konferansta alınacak kararlara da artık lüzum kalmamıştı. Osmanlı temsilcileri Hariciye Nâzırı Saffet Paşa ve Berlin büyükelçisi Edhem Paşa toplantıyı terketti. Rus elçisi Ignatiev'in öncülüğünde Avrupa elçileri bu görüşe itibar etmeyerek toplantılarını sürdürdüler. İngiltere'nin desteğini alan Rusya, konferansta ağırlığını koyup altı kalıcı ve iki geçici maddeden oluşan reform teklifinin Osmanlı Devleti'ne sunulmasını sağladı. Midhat Paşa, İngiliz başdelegesi Lord Salisbury ile birkaç defa görüşüp şartları yumuşatmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Bunun üzerine teklifleri bir defa daha değerlendirmek için gayri müslim üyelerin de katıldığı bir meclis-i umûmî topladı.

Meclis 18 Ocak 1877'de konferansta alınan kararları oy çokluğu ile reddetti. Ardından konferansın son toplantısı 20 Ocak'ta yapıldı ve delegeler İstanbul'dan ayrıldı. Neticede Midhat Paşa'nın anayasanın ilânından beklediği çözüm, kendisinin de katkıda bulunduğu savaşı isteyen bir kamuoyu ve sürekli Rusya tarafını tutan Avrupalı güçler karşısında başarısız kaldı. Bütün merkezî yüksek görevlerinde olduğu gibi Osmanlı seçkinlerinin geleneksel tarzına ters düşen bağımsız şahsî üslûbu, uzlaşmaz tavrı, özellikle "milis askeri" (asâkir-i mülkî = garde civique) adıyla gönüllü asker toplaması, saltanatı lağvedip cumhuriyeti ya da kendi diktatörlüğünü ilân edeceği şâyiası ve

---

padişaha karşı sorumlu bir sadrazamdan çok millete karşı sorumlu bir başbakan gibi davranmasının yanı sıra kısa sürede sarayla siyasî ve idarî anlaşmazlıklara düşmesi durumun iyice gerginleşmesine yol açtı. 30 Ocak 1877 tarihinde, konumuna uygun olmayan tarzda sert ve ağır bir dille kaleme alınmış ve muhtevası basına sızdırılmış olan tezkiresini saraya sunduktan sonra konağına çekilen ve padişahın davetlerini cevapsız bırakan Midhat Paşa, sadâretinin kırk dokuzuncu günü olan 5 Şubat 1877'de azledilerek yurt dışına sürgüne gönderildi.

Osmanlı hazinesi Sultan Abdülmecit'in döneminden beri yapılan aşırı harcamalar sonucu Avrupa'ya karşı ağır bir şekilde borçlanmıştı ve bu borçları ödeyebilmek için Balkanlardaki vergileri yükseltmişti. Bu ağır vergiler Balkan halkları arasında hoşnutsuzluk yarattı. Ayrıca Kafkaslar'dan Ruslar tarafından Çerkes Sürgünü sonucu göçe zorlanan Çerkez ve Abhaz gibi Müslüman gruplar Balkanlar'da yerleştirilmiş; bu göçmenlerle Balkanlar'ın yerlisi olan Hristiyanlar arasında büyük bir düşmanlık ortaya çıkmıştı. Nisan 1876 yılında ortaya çıkan Bulgar isyanları bu Müslüman göçmenlerin yardımıyla bastırıldı ama isyanların bastırılması sırasında ölen Bulgarlar için Avrupa'da büyük bir sempati oluştu.

Türklere karşı sadece Ruslar savaşmadı. Bulgarlar,Sırp, Karadağlılar, Romanyalılar, bu savaşta taraf oldular. Bir milyona yakın insan bu savaştan etkilendi. Osmanlı tarafında olduğu gibi Rusya tarafında da iç işlerinde büyük heyecanlara yol açtı. Rus Çarlığı kamuoyunu bu savaşa hazırlamakla işe başladı. Savaşın Slav dünyasının ortak savaşı olduğu, slav kardeşlerini yalnız bırakmamak gerektiğini ve bu misyonu kendilerine tarihin ve sahip oldukları dinin sonucu olduğunu ileri sürdüler. Rusya'nın dört bir tarafında kurdukları komiteler yardım kampanyaları düzenlediler.³

---

³ 1858 yılında Moskova'da okuyan Bulgar öğrencileri desteklemek üzere kurulan Moskova Slav Yardım Komitesi amaçlarını genişleterek, 1868'de St. Petersburg'da 1869'da ise Kiev'de şubeler açarak Türktopraklarında yaşayan Sırp,Bulgar, Dağlık Karadağ ve Bosnalı Hristiyan Slavları her anlamda desteklemeyi de düstur edinmiştir. Bu yardımlar önceleri Türk topraklarında yaşayan Slavların okullarını tamir etmek, sağlık kuruluşlarını personel, ilaç ve farklı yönlerden desteklemek, kıyafet gönderip yardıma muhtaç olanları desteklemek, dergi çıkarıp Rus entelijansının dikkatini çekmek, Rus Slavları ile Balkan

Ünlü yazarlar savaşın Rus Çarlığı açısından haklılığını ortaya koyan yazılar kaleme alırken, diğer entelektüelleri de yine benzer bir anlayışla Çar II. Aleksandr'ın aldığı bu kararı destekleyen girişimler ve destekler de bulundular. İçlerin de çok azı bu durumun gereksiz olduğu yönünde açıklamalarda bulunup tavırlar aldılar.

İsyanlar sırasında ölen Müslümanların sayısını hiçe sayan Avrupa basını Osmanlı Devleti'ne karşı çok olumsuz bir kamuoyu yarattı. Bu kamuoyunun baskısıyla Osmanlı Devleti'ni Bulgarlar, Sırlar ve Romenlere daha geniş bir özerklik vermeye zorlamak için İstanbul'da bir konferans toplandı.

Tersane Konferansı adı verilen bu konferansın kararlarını yumuşatmak için tahta yeni çıkmış olan II. Abdülhamit konferansın toplandığı 23 Aralık 1876 günü alelacele I. Meşrutiyet'i ilan etti. Ama gene de konferans Osmanlı Devleti'ne karşı çok ağır kararlarla sonuçlandı. Bu kararların Osmanlı Devleti'nce reddedilmesi üzerine Rusya, Paris Antlaşması'nın (1856) Karadeniz'de tersane ve savaş gemisi bulundurulmayacağına ilişkin hükümlerini tanımadığını bildirdi. Ardından da Ortodoks uyruklarına söz konusu antlaşmadaki hükümleri uygulaması için Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunmaya başladı. Bu sırada İngiltere, Rusya'nın Osmanlılara savaş ilan etmesini önlemek amacıyla Londra Konferansı'nın toplanmasına önyak oldu. Ama Osmanlılar konferansta hazırlanan protokolü içişlerine müdahale sayarak reddettiler. Ülkedeki Panslavist akımların etkisiyle protokolün reddini bir savaş nedeni sayacağını önceden bildirmiş olan Rusya 24 Nisan 1877'de Eflak ve Boğdan'a girerek Osmanlılara savaş açtı. Osmanlılar, Kafkasya ve Tuna olmak üzere iki cephede, kendilerinden üstün durumdaki Rus ordusuna karşı zorlu bir savunma savaşı vermek zorunda kaldılar.

Slavları arasında ilişkileri geliştirmek şeklindeydi. Ancak daha sonra çıkan isyanları finansal ve askeri halleriyle destekleye de bürünmüştür. Bu komitede 20 yılı aşkın bir süre aktif olarak görev yapan I.S. Aksakov, Balkan yarımadasında yer alan tüm Slavların Osmanlı yönetiminden çıkması için ömrünü adamıştır. Onun bu arzusu Moskova'da sadece dergilerde bu konuda yazarak sınırlı kalmamış, Rusya'da toplanan yardımlarla Balkanlardaki Osmanlı karşıtı isyanlarda kullanılmak üzere Almanya'ya gidip silah almak, bu silahların bölgeye ulaştırılmasında bizzat hamal gibi çalışıp gemilere yüklemek de olmuştur. *A. Nikolsiy, .S. Aksakov(Nekrolog)İstoriçeskiy Vestnik, m.XXIII, №2, Sankt-Peterburg, 1886 z., s.1-20.*

2.2 Kafkas Cephesi

Kafkasya'da Rus ordusunun 75,000 askeri Rusya'nın Kafkasya valisi Grandük Mihail Nikolayeviç'in komutasında idi. Nikolayeviç'in emrindeki alt düzeydeki komutanlar ise çoğu Ermeni asıllı olan Beybut Şelkovnikov, Mihail Tarieloviç Loris-Melikov, İvan Davidoviç Lazarev ve Arşak Ter-Gukasov idi. Osmanlı ordusu ise Ahmed Muhtar Paşa'nın komutasındaki 20.000 askerden oluşuyordu. Ruslar'ın kendi geliştirdikleri top mermileri bulunuyordu. Osmanlı'da ise İngiliz yapımı toplar mevcut idi.

Kafkasya cephesinde Ahmed Muhtar Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri, General Loris-Melikov komutasındaki Ruslara karşı uzun süre direndi. 27 Nisan 1877'de Doğubeyazıt, 17 Mayıs'da ise Ardahan Ruslarca işgal edildi. Ama Halyaz ve Zivin'de Rus orduları yenilgiye uğradı. Gedikler (25 Ağustos) ve Yahniler (4 Ekim) çarpışmaları Osmanlıların zaferiyle sonuçlandı.

15 Ekim'deki Alacadağ Muharebesi'nde Ruslar takviye ile Osmanlı savunma hattını arkadan çevirdi ve Osmanlı'nın 5-6,000 ölü ya da yaralı ile 8,500 savaş esiri kaybı oldu.[4] Kafkas cephesindeki Osmanlı kuvvetleri çözülmeye başladı. Kasım 1877'de Kars'ı ele geçiren Rus Orduları Erzurum'a yöneldi. Ahmed Muhtar Paşa Kars-Erzurum arasında kurduğu savunma hattında kış koşullarını iyi değerlendirerek üstün bir savunma savaşı verdi. Nene Hatun ve diğer Erzurumlu vatandaşların Aziziye Tabyası'nda büyük bir cesaretle yaptıkları savunma 93 Harbi'nin unutulmayan anlarını oluşturdu. Erzurum Rusların eline geçti. Savaşın bitmesinden sonra Rus ordusu Erzurum'dan geri çekildi ama Kars, Ardahan, Rize, Artvin ve Batum Berlin Antlaşması'yla Rusya'ya bırakıldı. Bu şehirler, yeni Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Sovyetler Birliği ile 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'na kadar Rusya'nın elinde kaldı.

2.3 Balkan Cephesi

93 Harbi başladığında Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa Rumeli Ordusu başkomutanı olarak Balkanlardaki bütün Osmanlı birliklerinin en üst düzeydeki komutanı durumundaydı. Bölgedeki Osmanlı kuvvetleri Rusçuk, Silistre, Şumnu ve Varna arasında bulunan Ahmed Eyüb Paşa'nın komutasındaki Doğu Tuna Ordusu, Vidin'de üslenen Osman Nuri Paşa'nın komutasındaki Batı Tuna Ordusu ve ikisinin arasında yer alan Süleyman Hüsnu Paşa'nın komutasındaki Balkan Ordusu olmak üzere üç ordudan oluşuyordu. Balkanlardaki Rus birliklerinin en üst düzeydeki komutanı ise Grandük Nikolay Nikolayeviç idi. Ancak Tuna nehrinin Romanya tarafında konuşlanan Rus birliklerine General İosip Gurko komuta ediyordu.

Tuna Cephesindeki muharebeler Rusların 21 Haziran 1877'de Tuna nehrini Romanya tarafından Bulgaristan tarafına geçerek Osmanlı topraklarına girmesiyle başladı. Rus ordusu 26 Haziran'da Zıştovi Muharebesi ve Niğbolu Muharebesini kolayca kazandı. Savaşın başındaki bu başarısızlıktan dolayı Abdülkerim Nadir Paşa görevden alındı ve 18 Temmuz'da yerine Mehmet Ali Paşa getirildi. Tırnova ve Niğbolu'yu alan Rus birlikleri 19 Temmuz'da stratejik açıdan büyük önemi olan Şıpka Geçidini ele geçirdiler. 2 Ekim'de Mehmet Ali Paşa da başkomutanlık görevinden alınarak yerine Süleyman Hüsnu Paşa getirildi. Osmanlı birlikleri Şıpka Geçidi'ni geri almak için çarpışırken General Yuri Şilder-Şuldner komutasındaki Rus birlikleri Osmanlı ordusunu Plevne'de abluka altına aldılar. Plevne Kalesinin komutanlığını Osman Nuri Paşa üstlenmişti. Kuşatmaya Rus generalleri Mihail Skobelev ve Nikolay Kridener ve Kral I. Carol'un emrindeki Rumen askerleri de katıldı. Osman Nuri Paşa'nın 145 gün boyunca cesaretle sürdürdüğü Plevne Savunması ezici bir sayı üstünlüğü bulunan Rus ve Romen orduları karşısında 10 Aralık 1877'de başarısızlıkla son buldu. Plevne'nin düşmesinden sonra Sırplar da Osmanlılara karşı yoğun saldırıya geçtiler.

Hızla ilerleyen Rus orduları Kazanlık, Samokov, Yeni Zağra, Çırpan, Tırnova ve Filibe'yi aldıktan sonra Meriç Nehri'ni geçti. 20 Ocak 1878'de Edirne ⁴düştü. Ruslar Silivri'yi de alarak Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar ilerlediler. Osmanlılar barış istemek zorunda kaldılar. Osmanlılara karşı ağır koşullar içeren Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Ama Avrupa'da dengenin Rusya lehine bozulduğunu gören Avusturya, İngiltere, Fransa ve Almanya bu antlaşmaya karşı çıktılar. Berlin'de uluslararası bir konferans toplandı ve 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'yla savaş sona erdi.⁵

2.4 Savaşın Sonuçları

93 Harbi, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecini başlatan ilk önemli olaylardan biri sayılır. II. Abdülhamit'in, yenilgiden sorumlu tuttuğu Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatil ederek Kanun-i Esasi'yi askıya alması, ayrıca savaş sonrasında Balkanlar'la Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen 1 milyonu aşkın göçmenin yol açtığı toplumsal ve ekonomik bunalım öbür önemli sonuçlarıdır. Başlangıçtaki başarılarla karşın ordunun donatım eksikliği ve teknik yetersizlikleri, özellikle Tuna cephesindeki komutanlar arasında görülen geçimsizlik savaşın Osmanlı aleyhine sonuçlanmasına sebep olarak görülebilir.

2.5 Ayastefanos Antlaşması

93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonunda imzalanan barış antlaşmasıdır. 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devletinin yenilgisiyle sonuçlandı. Rus ordusu, batıdan Yeşilköy'e (eski adı Ayastefanos), doğudan Erzurum'a kadar geldiler. Osmanlı Devleti, barış istedi. Rus orduları başkomutanı Nikolay, barış esaslarının mütarekeyle birlikte görüşülmesi şartıyla bu

---

⁴ Edirne 1973 il yıllığı. Cumhuriyetin 50. yılında. 22. Dizerkonca Matbaası. s. 278.

⁵ Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği, (çev: Agah Oktay Güner) Ank.: T.D.A.V. Yayınlan. Kohn,

isteği kabul etti ve 3 Mart 1878'de İstanbul'un Yeşilköy semtinde ağır koşullar içeren bu antlaşma imzalandı. Buna göre;⁶

Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Bulgaristan Prensiği kurulacak, Prensiğin sınırları Tuna'dan Ege'ye, Trakya'dan Arnavutluk'a uzanacak.

- Bosna-Hersek'e iç işlerinde bağımsızlık verilecek.
- Sırbistan, Karadağ ve Romanya tam bağımsızlık kazanacak ve sınırları genişletilecek.
- Kars, Ardahan, Batum ve Doğubeyazıt Rusya'ya verilecek.
- Teselya Yunanistan'a bırakılacak.
- Girit ve Ermenistan'da ıslahat yapılacak.
- Osmanlı Devleti Rusya'ya 30 bin ruble savaş tazminatı ödeyecekti.

Ancak bu antlaşma ile Rusların bölgede tamamen hakim bir konuma gelmeleri Batılı devletleri telaşlandırdı⁷. Zira Rusların, Bulgaristan yolu ile sıcak denizlere inmeleri, İngilizlerin Hindistan siyasetine ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakına set çekmiş olacaktı. Osmanlılar bu tepkilerden yararlanarak Kıbrıs'ın idaresini İngiltere'ye bırakmak koşuluyla Berlin'de yeni bir antlaşma (Berlin Antlaşması) zemini elde etmeye başardılar. Ayastefanos'un feci şartlarını hafifleten bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hayatı, bir müddet uzadı. Bu antlaşma Osmanlı Devrinde Sevr Antlaşması gibi kâğıt üzerinde kalan bir antlaşmadır.

---

⁶ Engelhardt, Edouard-Philippe. Tanzimat ve Türkiye, (Türkçesi: Ali Reşad), (yayına hazırlayan: Akın Bedirhan), 1. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999. Genelkurmay ATASE Başkanlığı.

⁷ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

3.İÇİNDEKİLER

1ÖNSÖZ	3
2GİRİŞ	4
2.1 93 HARBİNE GİDEN YOLDA OSMANLI DEVLETİ	5
2.2 Kafkas Cephesi	10
2.3 Balkan Cephesi	11
2.4 Savaşın Sonuçları.....	12
2.5 Ayastefanos Antlaşması.....	12
3.İÇİNDEKİLER	14
4.KISALTMALAR	15
5.MUKADDEME.....	16
6.SONUÇ	266
7.EKLER	271
8.KAYNAKLAR	272
9.ÖZGEÇMİŞ	274

4.KISALTMALAR

yy: Yüzyıl

Osm: Osmanlı

Dev: Devleti

Prof: profesör

Dr: Doktor

bkz: Bakınız

üniv: Üniversite

çev: Çeviri

sbü: Sosyal Bilimler enstitüsü

ss: sayfa sayısı

nr: numara

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C.AS: Cevdet Askeriye

İ.DH: İrâde Dâhiliye

ATASE: Genel Kurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Daire

Başkanlığı

Arşv: Arşiv

ORH: Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) Koleksiyonu

TCTA: Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi

OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve

Uygulama Merkezi Dergisi

TSA: Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi

Age: Adı Geçen Eser

Agm: Adı Geçen Makale

Bkz: Bakınız

Yay.Haz: Yayına Hazırlayan

Çev: Çeviren

No: Numara

S: Sayfa

Yay: Yayın

5.MUKADDEME

Tarih-i Cedid-i Osmânîmizin devr-i âhirini tenvîr etmek üzere bir zamandan beri neşr etmekte olduğum eserlerin en sonu bulunan << Sultan Abdülhamit'in evâil saltanâtı >> memâlik-i mahrûsada şems-i hürriyetin açıldığı zamânâ tesâdüf etmiş olmakla külliyyetlice tab' olunan nüshâları iki ay zarfında dağıldı.

Şu kitabın nihâyetinde etmiş olduğum va'd üzerine <<Son Osmanlı-Rus Muhârebesi >> nâmındaki eserimi dâhi bir an evvel meydân-ı intişâra getirmekliğim için memâlik-i mahrûsanın her tarafından gelen taleplerle teşvîk eyledim. Bu ârzûnun husûlüne elimden geldiği kadar gayret ederek bugün onu dâhi enzâr-ı umûmiyeye takdim ediyorum. Şu kadar ki bu son eser âcizânemin telif ve tahririnde epey müşkilât çektiğimi karîn-i kirâm'a arz etmekte bir mecbûriyyet hissediyorum. Şöyle ki :

Esâsen asker bulunduğum cihetle askerlik ve askerliğeaidbircümle te'lîfâta ve bilhassa tarih-i harbe pek ziyâde merakım vardır. Fakat son Osmanlı-Rus muhârebesi Hakkında ilk def'a olarak bir eserin neşri pek müşkil bir mesele idi. Çünkü muhârebe-i mezkûreyeaidlisânımızda evvelce yazılmış bir eser yoktur. Varsa o da muhârebenin yalnız bir devrini tenvîr eden birkaç rîsâleden ibârettir. Bu sûretle her vak'ayı Osmanlı evrâk-ı resmîyesine müsteniden tenvîri mümkün olamıyordu. Diğer taraftan şu muhârebenin tafsilâtını Avrupa eserlerinden nâkil yazmak fikrimce muvâfık değildi. Çünkü bunların bizim işlerimizeaidmalûmatları pek noksân ve pek çok ahvâlde de bîtarafâne olmadığı Avrupa lisânlarına kesb-i vukûf eden zevâta mâlûmdur. Binâenaleyh işbu muhârebeye aid yazılan eserlerin efkâr ve mülâhazâtlarına tamamıyla itimat etmeyip bu bâbda ihtiyâtlı davranmayı ahvâl-i zarûrîyeden ad ve ona göre silsile-i vukûatı takîb ettim.

Bu def'a kâri'lerimize takdim ettiğim eser, yukarıda bahsettiğim müşkilâtın kâffesine galebe çalarak vücûda geldiği iddiâsında bulunmuyorum. Çünkü eser-i âcizânemin noksânı pek çoktur. Fakat muhârebe-i mezkûreyeaidmühim vak'ayı ecnebî ve Türk lisânında yazılmış eser ve risâlelerle oldukça tenvîr ettim fikrindeyim.

Bilhassa Şimdiye kadar meçhûl kalan bazı mevâdın tenvîri pek mühim bir mesele idi. Bendeniz o cihete dâhi gayret ettim. Bu husûsta muhârebe Hakkında Rusça te'lif olunan eserlerden pek büyük istifâde edildi. Ezcümle Rumeli dâr'ûl harbinde Rus ordusunun başkumandanı bulunan Grandük Nikola'nın ⁸ser kâtibi bulunan <<General Gazenkampf>> iki sene evvel neşrettiği eserinde bu muhârebeyeaidetrârın kâffesi mevcûd olduğundan Şu eser ve pek çok emsâli kemâl-i dikkatle mütâlâadan geçirilip lüzûmu görülen mevâd iktibâs olundu.

Eser-i âcizânem Rus ve Osmanlı ordularının harekât-ı askeriyeleri Hakkında mufassal malûmat vermiyor zâten bu cihete mahsûsen ehemmiyet verilmemiştir. Çünkü madde-i mezkûre harbiye nezâretimizin erkân-ı harb dâiresine aid bir meseledir. Eser-i âcizânem ise muhârebe-i mezkûre hakkında ahâlimize mücmel bir fikir vermek, muhârebenin cihet-i mânevîye ve husûsiyesini tenvîr ve bir de evvelce neşr olunan eserlerimi ikmâl etmek için te'lif edilip ittihâz olunan programdan hârice çıkmamıştır. Eğer bu husûsta muvaffakiyet hâsıl olmuş ise kitâbın te'lifinden intizâr edilen maksadda bendenizce hâsıl olmuş demektir. VEMEN ALLAHU TEVFİK.

AHMED SAİB⁹

MISIR'UL KAHİRE

---

⁸ Grandük Nikolay Nikolayeviç 1831 yılında doğmuştur. Ağabeyi Çar II.Aleksandr tarafından 1877-1878 Osmanlı Rus harbinde Tuna cephesinin başkomutanlığına tayin edildi. Başarısız bir komutan olmasına rağmen Generallerinin başarısı sayesinde görevde kalmayı başarabilmiştir.1891 yılında vefat etmiştir

⁹ Ahmed Saib : 1859-1918 yılları arasında yaşamıştır. II.Abdulhamit döneminde muhalif bir gazete olan sancak gazetesini çıkarmıştır.iyi bir Rusça bilgisine sahiptir.Rusça öğretmenliği ve yüzbaşı görevlerinde bulunmuştur.Muhalif olmasından dolayı II.Abdulhamit döneminde ülkeye giriŐi belirli bir müddet yasaklanmıştır. Gazi Ahmet Muhtar Pasa'mn yaverliğini yapmıştır. Ahmet Saib'in baslica eserleri arasında: Vak'a-i Sultan Abdülaziz, Tarih-I Sultan Murad-i HamIs, Abdülhamid'in Evail-i Saltanati, Rehnima-yi Inkilab, Son Osmanli-Rus Muharebesi, Tarih-i Mesrutiyet, Sark Meselesi, Nereye Gidiyoruz? Yer almaktadır.

KABL'EL MUHÂREBE TARAFEYN ORDULARI HAKKINDABAZI MÛLÂHAZAT

Vak'ay-ı hayriyeden sonra Devlet-i Aliyyenin ıslâh ve tanzîmi cihetinde esâsen karar verilmiş idiye de hakikat hâlde devlet için fevâid-i azîmeyi müceb olacak çok şeyler yapılmamıştır. Sultan Abdulmecid ve Sultan Abdulaziz devirlerindeki sû-i idâreden dolayı parasızlık, milletin servet ve sa'âdeti temîn edecek vesâitin nedreti, hemen her sene mâlîkin ötesinde berisinde zuhûr eden isyanlar ve bu isyanları teskîn için devlet tarafından edilen büyük fedâkârlıklar memleketin kuvvetini inhitâta uğratmakta idi.

Kırım muhârebesinden ¹⁰ sonra bize lâzım olan, bir daha öyle bir tehlikeye düşmemek için, târîk-i teceddüd ve ıslâh-ı mâlîke gayret etmek idi. Şu muhârebede bize muâvenet ve himmetleri sâbık eden Fransa ve İngiltere hükümetleri dâhi bize bu ciheti İstanbul'daki sefirleri vâsıtasıyla nasîhat ediyorlardı; fakat ne faydası var ki bu teblîgât-ı dostaneye dâhi kulak verilmedi. İdâremiz evvel ne yolda ve ne hâlde ise yine o yolda devam etti. Saray ve vükelâmız kendi keyiflerine daldılar, umûr-u devlet için keyiflerini bozmak zahmetini ihtiyâr etmediler...

Ruslar, Kırım muhârebesinde İngiltere, Fransa, Türkiye'ye mukavemet edemeyip mağlûb oldukları için haklarında muzır olan Paris muâhedesini ¹¹ imzalamaya mecbûr oldular. Bu hâl o memleketin idâresini İmparatorun sarayından bir köylünün kulübesine kadar şiddetle sarstı. Millet ve hükümet esbâb-ı mağlûbiyeti aramaya koyuldular. İdâre-i dahiliyyede pek çok fenâlık olduğunu, tecdîd-i kuvvet etmek için ıslâhat-ı ciddiye icrâsı elzem bulunduğunu anladılar ve olanca himmet ve kuvvetlerini sarf

---

¹⁰ Kırım savaşı Osmanlı devleti ve Çarlık Rusya arasında 4 Ekim 1853-30 Mart 1856 tarihleri arasında yapılmış bir savaştır. Bu savaşa Batılı devletlerin Rusları Akdenizden uzak tutmak amacıyla Osmanlıların yanında saf tutması ile savaşın seyri değişmiştir.

¹¹ Paris muahedesi, Kırım savaşını kazanan Osmanlı, Rusya, İngiltere ve Fransa arasında 1856 yılında Paris'te imzalanmıştır. Daha fazla bilgi için *İslam Ansiklopedisi Paris Antlaşması yıl: 2007, cilt: 34, sayfa: 169-172*

ederek yirmi senelik bir gayret-i fevkalâde ile def'i mümkün olan fenâlıkları izâle ettiler.

İdârenin mütenevvî şubatını tansik ve tanzîm ettiler. Bu asrın İmparatoru bulunan II.Aleksandr memleketine cidden hizmet etmek ârzüsünde bir adam olduğundan karşısına çıkan mânî ve itirazâta ehemmiyet vermez, kulak asmaz idi. Bu son yirmi sene içinde Rusya'da ıslâhat birbirini takîb etti bu azîm ve gayretin neticesi memleketin idâre-i dahiliyyesi matlûba muvâfık bir hâlde vâsıl oldu. Bu hâl, Rusya hârici politikasının asıl esâsı olan Şark'a taarruz mesleğini takibe dâhi kuvvet verdi...

İşte son Osmanlı-Rus muhârebesi açıldığı zaman bu iki devletin ahvâl-i dahiliyyeleri bu merkezde idi. Biz, evvelce neşr olunan eserlerimizde muhârebeye sebep olan ahvâli bir tafsil beyân ettik. Burada ise muhârebe-i mezkûre ne gibi ahvâlde vukûa geldiğine ve tarafeynin kuvveti neden ibâret olduğuna dâir malûmat vermek istiyoruz...

Şu muhârebede Ruslar yalnız bizimle muhârebe ediyordu. Biz ise yalnız Ruslarla değil Sırp, Karadağ, Rumlarla dâhi muhârebe ettik desek câizdir. Çünkü mâlûm enâm olduğu üzere Ruslar îlân-ı harb îlân etmekten evvel Rumeli Hıristiyanlarını isyana kaldırmıştır. Biz bir hayli telefât vererek Sırbiye'yi ve bir dereceye kadar Karadağ'ı mağlûb ettik. Ve Bulgar isyanını bastırdık. Fakat Ruslarla muhârebe eder iken Sırp Karadağ hattâ Yunan hudutlarında brer kuvve-i kâfiye bulundurmamak mecburiyyetinde kaldı

Diğer ahvâle gelince: Rusya şu muhârebede memleketinde ne kadar kuvve-i maddiye var ise cümlesini istihdâm ve istîmâl etti. Bu esnâda Rusya'nın nüfus-u umûmîyyesi 110 milyon olduğu hâlde memleketi teşkîl eden anâsır-ı muhtelif ordularında müstahdem idi. Aliyy'ul üsûl alınma nizâmiye alaylarındaki Kazan ve Sibiryâ Tatarları neferâtından maâdâ yalnız Kafkasya ahâliye-i islamiyyesinden Rumeli ve Anadolu'lu dâr'ül harblerinin her ikisinden on bin kadar süvârî var idi.

Bizde ise memâlik-i mahrûsanın yarısından ziyâdesini teşkîl eden anâsırın hemen hiçbiri harbe iştirâk etmemiş idi. Ahâlimizin üçte birini teşkîl eden Hristiyanlar hizmet-i askeriyeden zâten muaftırlar. Bundan maâdâ umûm-u Arabistan , (Yemen dâhil olduğu hâlde) İran hudûdundaki Kürtler, Bağdat ve Basra çöllerinde bulunan Arap aşiretleri

cebel Lübnan, Trablusgarb, Girit, İstanbul ahâlisi şimâli Arnavutluk şu muhârebeye bir nefer göndermeklerinden sarf-ı nazar pek çoğu da buldukları yerlerde ihtilâl ettiklerinden âsâyîş muhâfaza etmek için askerinin bir kısm-ı külliyesini işgâl etmekte idiler.

Şu devirde bizde işe yarayacak terk-i muvâsalat yoktu. İstanbul'dan Filibe'ye Varna'dan Şumnu'ya kadar iki hatt-ı şimendifer vardı. Fakat bunların da o kadar faydası yoktu. Çünkü bizim asıl kuvvetimiz Anadolu'da bulunduğu buradaki Redifler tabana kuvvet binlerce kilometre mesafeyi yaya olarak kat ediyorlardı.

Bilâkis Ruslar, muhârebeden daha çok zaman evvel büyük askeri merkezlerini muntazam şimendifer hatlarıyla rabt etmişlerdi. Şu zamanda Rusya'da hemen hiçbir şehir yok idi ki muntazam hatla bağlanmasın. Bu sebepten Rus aksâm-ı askeriyesi Tuna¹²'ya kadar bir kilometreyi bile yaya yürümeyerek Romanya hudûduna ve bu son kıt'ada mevcûd müteaddid şimendifer hatlarıyla Tuna'ya kadar geliyorlardı

Erzâk ve levâzım-ı sâire cihetleri dâhi Ruslarda bize nisbeten mükemmeldi. Rus ordularının içtimâası öteden beri zîrâatçe pek zengin bulunan Romanya ve cenûbi Rusya vilayetlerinde vukûa geldiğinden ordunun tol müddet iâşesi pek kolay temîn edilmiştir.

Şu muhârebede iki tarafın çıkardığı kuvvete gelince: Muhârebenin mütenevvî edvârında Ruslar'da mevcûd kuvve-i harbiyenin mikdarını evrâk-ı resmîyeye istinâden irâe etmek mümkün ise de iki dâr'ül harbte mevcûd Osmanlı kuvve-i mevcûdesi mikdarını tâyîn etmek kolay değildir. Çünkü biz de bugüne kadar şu muhârebeyeaidhükümetin evrâk-ı resmîyesi neşr edilememiştir. Devr-i istibdâtta öyle

---

¹² Almanya'nın güneyinde Kara Orman bölgesinde Donaueschingen kasabasında Brigach ve Breg nehirlerinin birleşmesiyle meydana gelen nehir olmakla birlikte Avrupanın volga nehrinden sonra ikinci büyük nehridir . 19 ülke sınırlarından geçer.

Tuna nehrine doğuş yeri Kara Orman' dan Karadeniz arasında 27 büyük, 300 den fazla küçük dere mansaplanmaktadır. Bunlar arasında Tisa 966 km ile en uzun kolu oluşturmakta ve en büyük havza alanına sahiptir. Ayrıca 500 km den uzun kolları; Prut (950 km), Drava (893 km), Sava (861 km), Olt (615 km), Siret (559 km) ve Inn (515 km) nehirleri oluşturmaktadır.

evrâk-ı resmîye neşr etmek değil muhârebe-i mezkûre Hakkında söz söylemek dâhi memnû olduğu mâlûmdur. Me'a hâzâ hakikate yakın olmak üzere gerek ecnebî ve gerekse bizde meydân-ı intişâra konulan bazı rîsâlelerin verdiği malûmata göre : Muhârebe îlân olunduğu günler Rumeli de mevcûd kuvve-i Osmâniye tahminen 318 taburdan ibâret olub bu kuvvetin taksîmi ber-veche âtîydi.

Tuna ile Balkan arasında ve bi'n nefis Ruslar'a karşı bulunan kuvvet 210 tabur idi. Bu kuvvetten 50 tabur Osman Paşa kumandasında dâr'ül harbten uzak Vidin ve civârında 30 tabur Eşref Paşa kumandasında Rusçuk¹³ ve Tutrakan arasında Selami Paşa kumandasında 20 tabur Silistre ile Çernova arasında,4 tabur Tırново'da 5 tabur Varna'da,8 tabur orada burada ve nihâyet Ahmed Eyüb Paşa¹⁴ kumandasında 50 tabur Şumnu'da yerleşmişti.

Rumeli'nin diğere cihetinde mevcûd kuvve-i askeriyyeye gelince: Karadağ karşısında Bosna-Hersek ve Yenipazar sancağında tahminen 80 tabur,Selanik ve Teselya'da 24 ve İstanbul'da umûm-u orduya imdâd olmak üzere 40 tabur bulunurdu.

Osmanlı taburlarının mevcûdiyet-i tâmmesi kânûnen 800 neferden ibâret ise de hakikat hâl böyle olmayıp şu muhârebede hiçbir altıyüz, yediyüz tecâvüz etmemiş pek çok

---

¹³ Rusçuk : Tuna nehri kıyısında bulunan bir şehir olmakla birlikte günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan bir şehirdir. 1877 yılının başlarında Rus ordusunun gelmesinden önce stratejik önemi haiz güneydeki tepelere yeni tabyalar yapıldı. 1877 sonbaharında Rusçuk, Tuna'nın Romanya tarafından Rus topçusunca şiddetli biçimde bombalandı. Garnizondan yapılan şiddetli çıkışlarla ve karşı hücumlarla işgalciler uzak tutuldu. Direniş 1878'in Ocak ayındaki Edirne antlaşmasına kadar sürdü. 21 Şubat'ta Osmanlı garnizonu Rusçuk'u terketti. Bombardıman şehrin büyük bir kısmının ve önemli binalarının yıkılmasına yol açmıştı. Berlin Antlaşması'nın neticesinde şehir yeni oluşturulan Bulgaristan Devleti'ne katıldı ve istihkâmlar yıkıldı. 1880 yılında hemen hemen tamamen ortadan kalktı. Kalenin taşları kısmen kutsal teslis (Troitsa) ve bütün azizler kiliselerinin inşasında kullanıldı. 1878'den sonra önemli orandaki Türk nüfusu şehri terketti. Dağlardaki Bulgarlar şehre indi. Camiler en kısa sürede yıkıldı. 1908'de on iki, 1974'te dört, bugün ise sadece bir cami kalmıştır.,-İslam ansiklopedisi-

¹⁴ Ahmed Eyüb Paşa : 1833 yılında istanbulda doğup 1893 yılında yine istanbulda vefat etmiştir. Harp akademisinden mezun olup Yemen valiliğine atandı.93 harbine katılmıştır. Burada Tuna ordusu doğu komutanlığına atanmıştır.

taburları muhârebenin vasatında dörtyüz ve daha sonraları taburların mevcûdları ikiyüz, üçyüz neferden ziyâde değildi.

Mâlûm olduğu üzere bizde Sultan Abdulaziz devrindeki teşkîlat ve tensîkat-ı askeriyye muhârebeden evvel merhûm Hüseyin Avni Paşa¹⁵'nin seraskerliğinde 1286 tarihinde vücûda getirilmiştir. Bu tensîkat mûcebince kuvve-i Osmâniye dört sınıf askere taksîm olunup bunlardan birincisi nizâmiye askeri idi. Nizâmiye askerine dâhil olan efrâd kânûnen piyâdede dört sene, süvârî ve topçu sınıfında beş sene hizmet etmeye mecbûr idi. İkinci sınıf efrâd, Rediflerdi ki bunlar dâhi oldukça tâlim görmüşlerdi. Üçüncü sınıf müstahfez askeri olub bunlar devletin kuvve-i askeriyyeye pek ziyâde ihtiyacı olduğu zaman toplanıp o devirlerde hemen kâffesi muntazam tâlim görmemiş başıbozuk askerinden o kadar farkı yok idi. Dördüncüsü ihtiyât askeri olub bunlarda tâlim görmemiş askerdi.

Şu muhârebede bizim en güzîde askerimiz nizâmiye ve Rediflerdi. Redifler bu sene, Hersek'te isyan çıktığı zaman toplanmış ve o zamandan itibâren ateş içinden çıkmamış idi dense câizdir. Müstahfez ve ihtiyât askeri ise pek zayıf olduklarından, tâlim de görmediklerinden muhârebede lâzım olan metânete mâlîk değildi, bu son sınıfı teşkîl eden taburlarda her şey noksân idi. Bazı taburlarda iki üç zâbitadan ziyâde yok idi. Bu

---

¹⁵ Hüseyin Avni Paşa :(1820-1876) Osmanlı sadrazamı yılları arasında yaşamıştır.İsparta'nın Şarkıkaraağaç kazasına bağlı Avşar nahiyesinin Gelendost köyünde doğdu. Babası Odabaşızâdeler'den vergi mültezimi Ahmed Efendi'dir. Fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelip sarayda en üst kademelerde görev yapan ender kişilerdendir.Sultan Abdulazizin ölümünden sorumlu olarak görülmüştür. Ölüm haberini ilk duyan Hüseyin Avni Paşa oldu. Derhal Fer'îye Sarayı'na giderek Abdülaziz'in naaşını Fer'îye Karakolu'nun kahve ocağına naklettirdi. Bir ot yatağın üzerine yatırılan eski padişahın naaşının doktorlar heyeti tarafından etraflıca muayene edilmesine izin vermedi. Seraskerin bu tutumu Abdülaziz'in ölümü üzerindeki şüpheleri arttırdı ve Abdülaziz'in kayınbiraderi olduğu söylenen Kolağası Çerkez Hasan Bey'in oç alma hırsını tahrik etti. Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa'nın konağında yapılan bir toplantıda bulunduğu sırada buraya bir baskın düzenleyen Çerkez Hasan Bey tarafından öldürüldü (16 Haziran 1876); Süleymaniye Camii avlusundaki mezarına defnedildi.(islam ansiklopedisi cilt: 18; sayfa: 527

sınıfların birbirlerine olan nisbeti şurada da idi. Nizâmiye ve Redif askerimiz muhârebenin ibtidâsında umûm-u kuvvetimizin tahminen üçte ikisini teşkîl ediyordu.

Muhârebenin son devrinde ise müstahfez ve ihtiyât taburları çoğalıp ekserîyet bunlarda idi.

Son Rus-Osmanlı muhârebesinde ileride göreceğimiz üzere piyâdemiz pek güzel, hattâ harikulâde diyecek sûrette işi gördü. Topçu sınıfımız dâhi fenâ değildi. Fakat bunların ateşte olan mahâretleri topçuluk fennin künhüne vâkıf olduklarından değil müteaddid muhârebelerde vukûa gelen ameliyatın netice-i tecrübiyesi idi. Sûvârî sınıfımız bu muhârebede hiç iş göremedi. Fakat bu kusuru vukûat takîb olundukça anlaşılacağı vech ile , bunlara atfetmektense umerânın bu sınıfı kullanmasındaki cehâletine isnâd etmek daha ziyâde muvâfık olur.

Ruslar'a gelince: Bunların şu muhârebede Rumeli dâr'ül harbine çıkardıkları kuvvet, yirmi piyâde fırkası, dokuz muntazam sūvârî fırkası,dört Kafkasya sūvârî alayı, dokuz don Kazak sūvârî alayı, sekiz tabur istihkâm, yüz yirmi batarya toptan ibâret idi. Rus taburlarının kânûnen mevcûdiyetleri bin neferden ibâret olub zâyîât vukû buldukça derhâl Rusya'dan gelen yeni efrâdla doldurulur idi.Bu hesâbça Osmanlı-Rus ordularının kuvve-i mutekabileleri şudur :

	Tabur	Sūvârî bölükleri	Batarya	Kuvve-i mevcudu
Ruslar'ın kuvveti	328	200	120	360000
Türkler'in kuvveti	210	50	25	150000

Bu kuvvet, muhârebenin birinci devrinde kabul olunup muhârebenin ikinci devrinde ise yani Plevne mağlûbiyetinden sonra Ruslar'ın kuvveti dört yüz binden ziyâde olub içlerinden otuz bin kuvvetinde Romanya ordusu dâhi var idi. Me'a hâzâ Ruslar,(sonraları neşr ettikleri eserlerde) muhârebenin ibtidâsında iki yüz bin kuvvetten ziyâde bir ferde mâlik olmadıklarını iddiâ ediyorlarsa da peyderpey toplanan kuvvetin dört yüz bine kârib olduğunu inkâr etmiyorlar.

Şu muhârebede Osmanlıların Tuna'da küçük monitörlerden müteşekkil fakat erbâbının elinde pek çok işe yarar yirmi üç kıt'adan ibâret bir donanma var idiyse de mâateessüf bizimkiler kullanâmayıp Rus mâhir bahriyye zâbitalarının ellerinde mahvolub gitmiştir. Nasıl mahv olunduğunu mahâllinde söyleyeceğiz.

Osmanlı Rus ordularının diğer ahvâllerine gelince: Ruslar çoktan beri muhârebe etmediklerinden askerin hemen kâffesi ve zâbitânın çok bir kısmı şiddet darb ve ateşin ne olduğu yalnız kitablarda görmüşler bi'n nefis tecrübe etmemişlerdi. Rus zâbitalarının tahsil ve terbiye-i askeriyye cihetleri zahîren pek parlak görünür idiyse de bilâhère ameliyat-ı harb cihetinde geride olduklarını şu muhârebe isbât etmiştir. Rus ordularında bu muhârebeden evvel harbe girmiş olan umerâ var idi. Fakat o zamanlarda bunların ekserîsi küçük rütbede bulduklarından büyük kıt'aat-ı askeriyye'nin sevk ve idâresini muhârebede bizzat tecrübe etmemişlerdi.

Bizim ordularımıza gelince: vesâit-i maddiyeleri nisbeten don idiyse de cihet-i mânevîleri itibâriyle düşmaninkine fâik olduğu muhakkak idi. Bu da öteden beri görülmekte olan müslümalara mahsûs bir husûlet-i dîniyyeden ibârettir ki asırlardan beri ecânibin dâhi tasdik ettiği bir keyfiyettir. Son muhârebede ise ordularımızın bazı mevâdda Ruslar'a takdim ettiğini görmemek dâhi mümkün değildir. Bilhassa bizim asker yukarıda söylediğimiz vechle Rus askerleri gibi harbte tecrübesiz olmayıp son yirmi sene zarfında hiçbir zaman eksik olmayarak zuhûr eden isyanları bastırmak üzere dâimâ ateş içinde bulunmuş ve bu sebeble ahvâl-i harbe kesbi vukûf ve mûmareset peydâ etmişlerdi.

Her iki taraf ordularının kumandanlarına gelince : Rumeli dâr'ül harbimiz kumandanlığına Sırbıye muhârebesinde Serdar olan Çırpanlı Abdulkerim Paşa ¹⁶tâyîn

---

¹⁶ABDULKERİM PAŞA : 1807-1883 yılları arasında yaşamış son devir Osmanlı kumandanlarından olan Abdulkerim Paşa Zağra'da doğdu." *Genç yaşta İstanbul'a gelerek yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'ye girdi ve buradan mülâzım oldu. 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rumeli ordusu kumandanı idi. Bu savaşta pek başarı gösteremeyip Ruslar'ın Balkanlar'a yayılmasına engel olamayınca*

olunmuş idi. Abdulkerim Paşa muhârebe îlân olunduğu zaman tahminen yetmiş yaşında idi. Müşarünileyh birçok dâhili ve hârici muhârebelerde bulunmuş Kırım muhârebsinde Feriklik rütbesindeydi. Serdar sâhib-i nâmus tecrübedide bir zât idiyse de tâyîn edildiği o makam-ı Aliyye muvâfık malûmat sâhibi değildi. Vücûdu dolgun hareketi ağır ağızından laf dirhemle çıkar Avrupalıların Türk Paşası diye tavsif ettiği evsâfın cümlesine mâlik bir zâtı.

Abdulkerim Paşa merhûm eski usûl-u harb mektebinden çıkma olub zamanımızda kumandanlar için pek mühim bulunan sürat-i harekete sürat-i intikâl meziyetine mâlik değildi. Vak'a müşarünileyhe Sırbıye muhârebesini kazandı. Fakat buradaki hareketi dâhi fenn-i harb nokta-i nazarından batî idi. On beş yirmi günde görülecek işi iki üç ayda gördü.

Abdulkerim Paşa gâyet anûd İdi. Hareket planı için bir kere aklına yerleştirdiği fikrin ahvâl ve zamânâ göre tağyîri bu zât için mümkünsüz idi. Serdar'ın yalnız bir meziyeti var idi ki bu da eski umerây-ı askeriyemizden bulunduğu cihetle o zaman Serdar'ın taht-ı kumandasında bulunan diğer kumandanlarca büyük tanınmış bu sebepten kendisinin fevkalâde meriyye'l hâtır ve muhterem bulunmasıydı.

Rus ordusu, İmparatorun öz birâderi bulunan Grandük Nikola'nın kumandasındaydı. Bu zât-ı umûm Avrupa Prensleri gibi küçükten bir terbiye-i askeriyeye ile büyümüş. Muhârebeden evvel kendisini iyi süvârî Generali tanıttırmıştı. Fakat iyi bir kumandan evsâfına mâlik olmadığı evvelden mâlûm idiyse de böyle bir büyük makama tâyîn olunuşundaki hikmet ,Prensligine hürmetle beraber diğer Generallerin birbirine karşı bir hiss-i rekabet uyanmasına meydan vermemek içindi. Grandük hodbin acul, etrafındaki dalkavukların sözlerine mağlûb bir zât idi.

---

padişah tarafından görevinden alındı ve Serasker Redif Paşa ile birlikte divânıharbe verildi. Muhakeme sonunda Rus yenilgisinin tek sorumlusu olmadığı, bunda İstanbul'daki askerî meclisin de payı bulunduğu anlaşılınca görevine iade edildi, fakat Midilli'ye gönderildi. Daha sonra Rodos'a nakledildi; 1883'te orada öldü ve Murad Reis Türbesi'ne defnedildi.'' Abdülkadir Özcan, TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, "Abdülkerim Nâdir Paşa", c. 1, s. 254, Ankara 1988.

Bu muhârebede gerek Osmanlıdan ve gerekse Rustan büyük şöhret kazanan diğer umerâya gelince : Bunların Hakkında sırası geldikçe malûmat-ı lâzıma verilecektir.Fakat şimdilik bununla iktifâ ederek muhârebe îlân olunur olunmaz dâr'ül harbde vukûa gelen vak'ayı Hakkında lâzım gelen malûmatı takîb edelim.

BİRİNCİ FASIL

ÎLÂN-I HARBİ MÜTEAKİP RUMELİ DAR'ÜL HARBİNDEKİ AHVÂL

Muhârebenin sûret-i îlânı

Romanya'nın Rus ordusu tarafından işgâli

Îlân-ı harbi müteâkib millet-i Osmâniyede uyanan hamiyet

Hükümetin bazı tedâbir-i harbiyesi

Sohum seferi ve bu seferin hatası

Muâvene süvârîsi hakkında mülâhazât

Rumeli dâr'ül harbi

Osmanlı ordusunda keşif hizmetinin nevâkısı

Tuna donanması hakkında birkaç söz

Barboşi köprüsü hikâyesi

Rus ordusunun Tuna sevâhilinde aldığı tertîbât

Rus karargâhının << Pilvaşti>> kasabasına nakli

Ruslarda kumandanlık

Gazete muhâberleri ve meselesi

Grandük Nikola ve İngiliz ateşemiliteri

Grandük ve Rus efkâr-ı umûmîyyesi

Bin sekizyüz yetmiş yedi rûmi martının yirmi dördünde İstanbul'da bulunan düvel-i muazzama sefirleri bâb-ı âliye Londra protokolünü takdim ettiler.

Bundan evvelki eserimizde beyân etmiş olduğumuz bu protokolün ahkâmında: Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da ıslâhat-ı ciddiye icrâsıyla bu ıslâhat ora konsolosları tarafından teftiş edilmesi ve Karadağ hudûdunun teslîhiyle Buyah nehrinde seyr-ü sefaine müsâade olunması gibi mevâd münderc olub nihâyetinde Rus hükümeti tarafından :<<Eğer Devlet-i -Osmâniyye Karadağ'la musalaha eder ve Avrupa'nın nasâyihini dinleyerek kuvve-i askerîyesini sulh zamanındaki mikdara tenzîl ve sâlifüzzikr protokolün ahkâmını kabul eyler ve musalaha-i kat'îye için Petersburg'a kendi vükelâsından birini gönderirse Ruslar dâhi askerlerini derhâl geriye çekeceklerdir.>> diye bir fıkra ilave olunmuş idi

1877 senesi martının yirmisekizinci günü Bâb-ı âli bu protokolün ahkâmını red etti. Nisanın on dördünde Devlet-İ Aliyye'nin Petersburg sefâretinden hâriciye nâzırı Safvet Paşa'ya şu telgraf geldi : ¹⁷ << Korcakoff bu def'a bendenize gönderdiği notada , Rusya kabinetosunun Bâb-ı âli ile Şarkta bir sulh-u daimiyi istihsâl maksadıyla icrâ etmiş olduğu mubahebat-ı mühimmenin ârzû olunan ittîfâkı intâc etmediğinden İmparator kuvve-i cebriyeye mürâcaata kendisini mecbûr gördüğünü Beyân ve Rusya hemen bugünden itibâren kendisini Devlet-i Aliyye ile muhârebe hâlinde ad etmiş ve binâenaleyh münasebât-ı diplomasiye munakataa olmuş olmakla keyfiyet-i Bâb-ı âli'ye arz etmeliğimi tavsiye eyledikten sonra Rusya memâlikinde kalmak isteyen Tebaa-i Osmâniyenin himâye-i kânûniyeye tamamiyle nâil olacaklarından emin olduklarını ilave-i mekal eylemiştir. >>

İşte bu sûretle muhârebe açıldı.

---

¹⁷ O günlerde neşr olunan Vakît , Basîret ve diğer gazeteler.

Rus İmparatoru II.Aleksandr¹⁸ muhârebe olunmazdan bir iki gün evvel ordusunun karargâh-ı umûmîyyesi olan Romanya hudûduna pek yakın bulunan Kişinof şehrine gelmişti. İmparatorun yanında iki büyük oğlu ve hânedânından diğer Prensler dâhi var idi. İlan-ı harb edildiği gün İmparator büyük kiliselerde duâlar ettikten sonra orduya ileri hareket emrini verdi.

Yine o gün Rus ordusunun külliyyetli bir kısmı Prut nehrini geçerek ikinci günü bu nehre yakın ve Romanya toprağında bulunan baş şehrine girdi. evvelce Ruslarla Romanya'lılar Beyninde akd edilen bir muâhede mücebince bu şehir etraf köylerde bulunan Romanya mêmûrları vazifelerini Ruslar'a terk edip çekilmişlerdir.

Şehri mezkûrdan itibâren Rus ordusu mümkün olduğu kadar süratle Tuna'nın sahilini tutmak için evvelce tanzîm olunan plan mücebince üç kol üzerine hareket ediyordu.

Sağ kol-General Brison kumandasında Öngeni nâm-ı mahâle ve oradan Tuna'ya

Orta kol-General Vannovski kumandasında Biştemaka doğru ve oradan Tuna'ya

Sol kol -General Radetski kumandasında yine Tuna'ya ilerliyordu

Bu kollardan maâdâ Ruslar'ın dördüncü bir kolu Tuna'nın Boğazını zapt etmek için General Prens Şahodeski kumandasında Boğazlara doğru ilerliyordu. Ruslar'ın Romanya toprağındaki hareketlerine mümânaât edecek düşman bulunmadığından aksâm-ı askeriyyesi serbest hareket ve celb-ı levâzım ve def'i ihtiyaç husûsunda zâten zîrâatçe zengin bulunan bu kıt'anın mahsûlâtından bol bol istifâde ederler idi.

---

¹⁸ II.Aleksandr :Osmanlı imparatorluğu ile Rusya arasında yaşanan 93 harbi sırasında Rusya'nın başında bulunan imparatordu.II.aleksandr zamanında Rusya'da demiryolu ağlarının uzunluğunu 960 km den yaklaşık 23.000 km'ye kadar çıkarmıştır. Bu durum Rusya için ileride yaşayacağı olumlu ekonomik siyasi ve sosyal gelişmeler için ciddi bir hamle olmuştur.kendisi 63 yaşında iken bombalı bir saldırıda yaralanarak ölmüştür.Bulgaristan'ın Osmanlıdan ayrılıp özerklik kazanmasında önemli payı olan II.Aleksandr hâlâ bulgaristanda heykelleri dikilen ve Bulgaristan'ın kurucusu olarak kabul edilen bir imparatordur.

Me'a hâzâ Ruslar'ın hareketleri pek ağır idi. Çünkü ordularının Tuna'nın öteki sahilinde tamamıyla yerleşmesi altmış beş gün sürdü sonraları Ruslar bu ağırlığa münhasıran o mevsimde Romanya'da vukûa gelen yağmurlara ve bundan dolayı yolların âdem-i intizâmına atfetmek istemişlerse de bu ağırlığın birinci sebebi hareketlerindeki âdem-i intizâm olduğu ordularında bulunan ecnebî muhâberlerinin verdiği malûmattan anlaşılıyor.

Muhârebenin bu devrinde kat'î bir muhârebenin vukûu ihtimâli yok idi. Çünkü muhârib olan ordular temasta değildi. Me'ahâzâ muhârebenin şu devrinde vukûa gelen vak'ayı dâhi ehemmiyetten âri değildir. Şu kadar ki bu cihetin tafsilâtına girişmezden evvel îlân-ı harbi müteâkib İstanbul'da vukûa gelen ahvâle ve Ruslar'ın karşısında bulunan Osmanlı ordusunun tertîbât ve tanzîmatına dâir lâzım gelen malûmatı vermek lâzımdır.

Muhârebenin îlânı İstanbul ahâlisi tarafından çoktan beri zarûrî ve def'î gayri mümkün bir kaza gibi kabul olundu.

Memâlik-i mahrûsa ,yirmiiki seneden beri eski düşmanımız bulunan Ruslarla muhârebe etmediğinden Bosna-Hersek ve Bulgaristan isyanları Ruslar'ın işi olduğunu bildiklerinden bu def'a Ruslarla bir harb etmek ârzûsu ahâlide yok değildi. Pek çokları Sırbıye'de olan muvaffakiyetin ehemmiyetini Kale alarak bi inâyetullah Ruslar'a dâhi galebe çalmak ümîdinde ve bu husûs için samimi duâlar etmekteydiler. Muhârebe îlân olunur olunmaz camiilerde vaazlar edilerek ahâlimiz ezhâr-ı hamiyete sevk olunmaktan dâhi geri durulmuyordu.

Bu hâlin neticesi olarak İstanbul ve ve Taşra ahâlimizde zâten hiçbir zaman eksik olmayan hamiyet-i islamiyye uyandı. Pek çokları bizzat muhârebeye iştirâk etmek istiyorlardı ; diğerleri buna muvaffak olamayacaklarını bildiklerinden asker ve muhârebe için îâneler toplamaya başladılar. Muhârebeyi müteâkib İstanbul'un fakir ve zengin evlerinde asker için melbûsât dikiliyor ve bâb-ı seraskerîye takdim olunuyordu.

Bir hissi hamiyetperverane yalnız Müslümanlarda değil, Ermeni ,Rum ailelerinde dâhi uyanmış idi o günlerde Ermeni millet patriği Narses Efendi¹⁹ bir beyânnâme neşr ederek kendi milletini ezhâr-ı hamiyete sevk ve teşvîk etti. Ahâlîmiz nesi varsa cümlesini fedâ etmeye razı idi. Me'a hâzâ Sultan Abdulazizin devr-i âhirinde çıkan Şark meselesi neticesinin en sonra muhârebeyi mûcib olacağı fikri bizde pek kuvve idiyse de nisanın onikisinde îlân olunan muhârebe İstanbul'da epey telaşa mûcib oldu.

Vükelâ sık sık ictimâ ile müzâkerede bulunuyor, her tarafta tedârikât-ı harbiyyenin ikmâliyle uğraşılıyordu.

Efkâr-ı umûmîyyemizin en ziyâde güvendiği donanma-ı hümâyûn idi. Zîrâ oldukça kuvvetli bulunan Osmanlı donanmasına mukavemet edebilecek Ruslar'ın Karadenizde kuvvetleri olmadığı mâlûmdu. Muhârebe îlân olunur olunmaz İstanbul gazetelerinde ahâliyi teşvîk ve teşbii sadedinde pek müesser makaleler yazıldı.

Hükümet gerek düvel-ü ecnebîyeye ve gerekse vilayetlere batelgraf muhârebeyi işaret etti. Muhârebe îlân olunduğunun ikinci günü zât-ı şâhâne Serdar Abdülkerim, Tuna ordu kumandanı Ahmed Eyüb, Anadolu dâr'ül harbte kumandanı Ahmed Muhtar Paşalarla Batum ordusu kumandanı Hasan Tahsin Paşa'ya telgraf-ı hümâyûnlar çekerek muhârebenin îlânını bildirip teşvîkamiz ve müesser bir hayli sözlerle, açılân bu harbte umûm-u asâkir-i Osmâniyeden fedâkârane hizmetler beklediğini beyân etti.²⁰

---

¹⁹ Narses Efendi: Varjabedian Patrik Mıgırđıç Hrimyan'ın istifası üzerine 18 Şubat 1874'te patrik kaymakamı görevine getirildi. Genel Meclis'in 14 Nisan 1874'teki oturumu sırasında oy çoğunluğuyla II. Nerses adıyla Ermeni patriği seçildi. 12 Kasım 1881'de patriklik görevinden istifasını sadarete sundu. İstifası reddedilince, ertesi gün Adliye ve Mezahip Nezareti'ne de bir istifa mektubu sundu. Fakat II. Abdülhamid'in ısrarı üzerine ikinci istifası da reddedildi.

Varjabedian 9 Mayıs 1884'te Ermenistan'daki Eçmiadzin Başpatriklik Katedrali'nde yapılan seçimle gıyabında tüm dünya Ermenileri başpatrikliği görevine getirildi. Rus çarı tarafından da onaylanan seçim sonrasında sağlığı nedeniyle bu görevden de 15 Ekim 1884'te istifa etti. Kısa bir süre sonra da vefat etti. Naaşı Kumkapı'daki Surp Asdvadzadzin Patriklik Kilisesi narteksinde toprağa verildi. Vağarşag Seropyan, Nerses Varjabedian, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Komisyon, Nerses Badriark Varjabedian (Patrik Nerses Varjabedian)

²⁰ O günlerde neşr olunan matbûât

Bahriyye umerâsına dâhi o meâlde ayruca çektiği telgrafta Donanma-yı Humâyûndan büyük büyük hizmetler beklediğini bildirdi.

Meclis-i mebûsânda dâhi o günlerde söylenen nutuklar hep hamiyet-i Osmâniyeyi muharrik sözlerden ibâret idi.

Muhârebenin ikinci günü meclis-i mezkûrede mebûsândan Halepli Manuk Karaca Efendi uzun bir nutuk söyleyerek burada Rusya devleti her vakît hristiyanları himâyeye bahanesiyle ıcray-ı zama'ire çalışmakta olduğunu ve hâlbuki memâlk-i mahrûsa hristiyanlarının böyle bir himâyeye katîyyen ihtiyaçları olmayıp fikren ve hamiyeten hâlis Osmanlı bulduklarını ve binâenaleyh serhatte bulunan asker kardeşlerinin yiyip içecek ve giyeceklerini tedârik için elden geleni fedâ edeceklerini beyân etti ²¹ Bu nutuku diğer hristiyan mebusları dâhi pek büyük alkışlarla kabul ettiler. Muhârebe îlânından iki gün sonra serhatten haberler dâhi gelmeye başladı.

14 Nisan tarihli Batum kumandanı Hasan Tahsin Paşa'dan gelen bir telgraf Ruslar'ın , Çoruksu taraflarında Ali Paşa Kumandasında bulunan asâkir-i Osmâniye üzerine hücum ederek şiddetli bir muhârebe neticesi epey telgraf verip ricât ettikleri haberini vermekte idi.

Yine ordudan gelen bir telgraftan Osmanlı zırhlıları Ruslar'ın Poti şehrini dökmekte oldukları anlaşıldı. Bu esnâda bahriyye ve harbiyye nezâretleri fevkalâde bir sûrette çalışıyorlar idi. Bahriyye karadenize kuvvetli bir donanma çıkarmakla meşgûl idi.

Bu donanma, Rus Karadeniz sevâhilini duyacak ,ilerde göreceğimiz vechle Sohum taraflarına Osmanlı askerinin çıkmasına yardım edecekti hükümetin şu hareketi yani Sohum taraflarına dessayet bir ordu çıkartması ise ileride anlaşılacağı cihetle büyük bir hata idi. Bu teşebbüs ol vakît iş başında bulunan ümerâmızın cehâletinden daha doğrusu o tarafların ahvâl-i coğrafyasını bilemediklerinden ileri geliyordur. Çünkü bu hengâmede Kafkasya sahili Kırım muhârebesindeki gibi Çerkes Müslümanları ile

²¹ O günlerde neşr olunan vakît ve diğerleri

meskûn değildi. Ruslar'ın bu son muhârebeden on beş sene evvel deniz sahilinden içerilere doğru iki yüz kilometrelik bir arazide kâmilen Rus ve Kazak ahâlisi iskân etmişleridi Müslüman ahâlisi orada pek az kalmış ve bunları bulmak için de uzun bir mesafeyi kat' etmek lâzım idi. Bu ise oraya sevk olunacak olan yirmi binlik bir kuvvetin göreceği iş değildi.

O günlerde harbiyye nezâretinin en ziyâde uğraştığı bir madde varsa o da Kafkasya muhacirlerinden süvârî alayları teşkîl edip bunlardan şu muhârebede lâyı-ı vechle istifâde etmekte. Fi-l-hakîka bu zamanda gerek Rumeli ve gerek Anadolu dâr'ül harblerinin her ikisinde en zayıf cihet Ruslar'a nisbet süvârî sınıfının az bir miktarda bulunmasıydı.

Bu noksânı ikmâl etmek için fitren süvârî bulunan Kafkasya muhacirlerini istihdâm etmek fenâ bir fikir değildi. Fakat maa't-teessüf bu tedâbirden istifâde maksadının derdesti sonraları tecrübe edildiği üzere pek büyük mânâya tesâdüf etti. Bunlardan lâyı-ı vechle istifâde edilmedi. Çünkü başıbozuk ve intizâmsızlığa alışmış olan bu sınıf muhâriblerin az bir zamanda taht-ı itâate alınması mümkün değildi. Bunlar kendi başlarına hareket etmeye alışmış olub muhârebeden ziyâde yağmaya meyyâl idiler. Muhârebe îlân olunduğu günler İstanbul işte bu sûretle meşgûl idi.

Bu zamanda memâlîk-i mahrûsanın kısm-ı a'zamını teşkîl eden akvâm-ı mütenevvîde (bittabi Slav unsurundan maâdâ) hamiyet hissi uyanmış bulunduğu cihetle bu hissiyâtı, hükümet-i matlûba muvâfık idâre etmiş olsa idi şu muhârebede görülen işlerden ziyâdesinin görüleceği muhakkak idi.

Fakat ne fâidesi var ki böyle olmadı muhârebe uzadıkça İstanbul'daki ahvâlde dâhi fenâlaşırdı. Fakat biz bu fenâlığın esbâbından evvel Rumeli ordusunun ahvâline bir göz atalım.

Serdar Abdulkerim Paşa muhârebe îlânından birkaç zaman evvel dâr'ül harbe doğru hareket etmiş idi. Serdar'ın pek galebeliği mâiyyeti var idiye de vukûat takîb olundukça anlaşılacağı gibi bunların kısm-ı a'zamı işe yarayacak takımından değildi. Paşa Tuna vilayetine gelir gelmez hudûdun muayyene ve nevâkısının ikmâline himmet etti. Varna ve Şumnu târîkiyle Rusçuğa ve Navarin'e kadar nukât-ı mühimmeyi bir kere gözden geçirdi. Bu esnâda Vidin, Rusçuk, Silistre mevâkî-i matlûba muvâfık bir müdâfaa hâline getirilmiş idiye de hudûdun sâir mahâllerinde o kadar istihkâmlar yok idi. Serdar burada birkaç mevâkînin daha tahkîmine emir verdi. Diğer taraftan orduya karargâh-ı umûmî olmak üzere Şumnu'yu intihâb etti. Kendisi de burada bulunuyordu.

Serdar ordusunun tanzîmi ve dâr'ül harbin tahkîmiyle uğraşırken Ruslar îlân-ı harb ediyordular. Bunu müteâkib Ruslar'ın sürat-i fevkalâde ile Tuna'ya doğru ilerlemesi, karargâhı epey telaşa düşürdü. Çünkü Tuna'nın öte tarafında bulunan Rus aksâm-ı askeriyyesinin istikâmet hareketleri Dolce, İskeçe, Maçin kasabalarına doğru olup bunlar ise beri tarafta bulunan ordumuzun tamamen karşısında idi. Ruslar peyderpey bu Kaleleri işgâl ettiler. Bunu gören Serdar kendi ordusunu zayıf gördüğünden mi her nedense dâr'ül harbte yeni taksîmat-ı askeriyye icrâ etmeye lüzûm gördü. Bu zamanda Osmanlı dâr'ül harbinde bulunan kuvvet 170 taburdan ibâret olup muhârebe îlân olduğu günler bu kuvvetten tahminen altmış, altmış beş Vidin'de Osman Paşa'nın kumandasında bulunuyordu.

Serdar bu kuvvetten 30 taburu kendi tarafına aldı ve bu sûretle garb ordusunun kuvvetini nisfe yani yirmi bine indirdi. Ordu Erkân-ı harb'inin şu harekâtı hata idi. Çünkü düşmanın ne taraftan geleceği meçhûl ve bu esnâda kesb edeceği ahvâl mâlûm olmadığından şimdilik her tarafta kuvvetli ordular bulundurmamak behmehâl elzem idi. Eğer Ruslar Rusçuk, Silistre cihetlerine doğru hücum edecek olsalar idi oradaki kuvvet Ruslar'ın terdine mâziyâde kâfî idi. Çünkü burada gâyet metin Kaleler ve seksen taburdan ibâret bir kuvvet vardı. Muhârebenin bu devrinde ordu erkân-ı harbimizin takîb edeceği harekât-ı askerinin taksîmi değil, düşmanın maksadını keşif ve şimdilik Tuna nehrini güzelce müdâfaa etmek için lâzım gelen tedâbirin icrâsıyla iktifâdan ibâret olacak idi.

Şu husûsta pek büyük kusur vak'a oldu. Bu istikşâf cihetine zerre kadar ehemmiyet verilmedi bu bâbdaki nevâkıs o vakît ordunun başında bulunan umerânın cehâletine atfedilemez. Çünkü meselâ umûm-u erkân-ı harb Reisi bulnan Necib Paşa'nın malûmat-ı askeriyyesi mükemmel olub bi'n nefis zamanımızdaki muhârebelerde keşf hizmetinin ehemmiyetini takdir edemeyecek zevâtan değildi. Mesele öteden beri bizim ordularımızda icrâ-ı hizmet ve vazifedeki tekâsül ve başkumandanın teseyyüb ve gamsızlığından ileri geldiğini söylersek hakîkatı Beyân etmiş oluruz. Düşmanın her hareketini keşfetmek için o vakît Tuna ordusu gibi müsâid bir ahvâlde bulunan orduya nâdiren tesâdüf olunur. Çünkü Tuna'nın öte tarafında deniz ve Tuna Boğazları civârında Tatar Müslüman köyleri pek çok olub bunlar vâsıtasıyla düşmandan muntazam malûmat almak mümkün olacağı gibi bu husûsta bizzat ulaklardan o tarafta pek ziyâde bulunan Osmanlı Yâhudilerinden dâhi lüzûmu kadar istifâde etmek mümkün idi. Bu akvâmın cümlesi Ruslar'a düşman Osmanlı tarafına meyyâl idiler bu sebepten Ruslar muhârebenin ibtidâsında bunların casusluklarından ziyâdesiyle korkmaktaydılar.

O vakît düşmanın ahvâl ve harekâtını teressud için Osmanlıların ellerinde mezkûr Ulahlarla Yâhudilerden başka daha müesser bir vâsita var idi ki bu da Tuna'da bulunan donanmadan lâyıkiyle istifâde etmek yani merkezden monitorlarla karşı yakaya birkaç zâbit geçirip oranın ahvâline dâir lâzım gelen fikir ve malûmatı edinmekti. Hâlbuki donanmadan bu kadarca bir istifâde şöyle dursun bilâkis daha sonraları zararlar tevellüd etmiş Serdar'a iyi baş ağrısı olmuştur. Çünkü o vakît küçük büyük yirmi iki kıt'adan ibâret bulunan bu donanma muhârebe îlân olunur olunmaz sözde Serdar'ın taht-ı kumanda ve idâresinde bulunacak idi. Hakîkat-i hâl bunun aksi oldu.

Muhârebe îlân olunmazdan evvel bu donanmanın kumandanı Hüseyin Paşa nâmında birisi idi ki bu zât umerây-ı bahriyyenin muktedirlerinden ve husûsen Tuna'da tol müddet gezdiğinden ora sahilini pek iyi biliyordu. Bahriyye nezâreti muhârebe îlân olunduktan biraz sonra bu zâtı diğer mahâlde istihdâm etmek üzere İstanbul'a aldı yerine Arif Paşa nâmında birisini gönderdi ki bu zât buralarının acemisi ve zâten cesûr ve sâhib-i iktidâr bir zât değildi. Arif Paşa bahriyye nezâretinden aldığı emir üzerine

Serdar'ın emrine o kadar kulak vermez kendi başına hareket eder idi. Bu fenâlığın netice-i muzîrâsı biraz sonra olanca dehşetle meydana çıktı.²²

Muhtasıran getirdiğimiz şu iki fikradan dâhi anlaşılacağı vechle muhârebenin birinci devrinde bile Tuna ordu kumandanlığı icrâ-ı vazifede matlûba muvâfık ve ahvâlin îcâbatına göre hareket etmiyordu.Me'a hâzâ Serdar,kendi fikrince memâlik-i mahrûsa hudûdunun muhâfazası için elzem gördüğü tedâbirin îfâsından geri durmuyordu fakat bu tedâbir sâlifüzzikrmaksadı îfâ edecek derecede müesser değildi. Çünkü Ruslar uyumuyor, Osmanlı ordusuna yaklaşmak üzere günden güne ilerliyordu.

Ruslar'ın îlân-ı harb eder etmez hattâ bir gün evvel ,ileriye doğru yürüdüklerini ve Yaş'tan itibâren üç kol üzerine hareket ettiklerini söylemiştik. Fakat Rus erkân-ı harbi kim bilir nereden aldığı malûmata göre, Osmanlılar Tuna'yı geçerek Rusları Romanya'da karşılamak ihtimâlini düşündüğünden ne sûretle olursa olsun sûrat-ı mümkün ile Tuna'nın en mühim nukâtını elde etmeyi her şeyden elzem görüyordu.

Bu nukâtın en mühimi ise Maçinin karşısında ve Ulahiyenin Tekuş şehrine yakın ve Kalesinin karbinde bulunan (Sert) Barboş Köprüsü idi.ki bu köprü 246 metre uzunluğunda ve demirden yapılmış idi.

Bu köprünün bizim için dâhi sevk 'ül ceys nokta-i nazarından ehemmiyet fevkalâdesi var idi. Çünkü köprü tahrib edildiği hâlde Ruslar'ın o taraflarda kolaylıkla birleşmesi mümkün değildi. Etraf bataklıkla dolu olduğundan geçmek için yeni köprü yapmak lâzım idi.Şu muhârebeyeaidecnebî eserlerinde mezkûrdur ki muhârebe îlân olunmaz Barboşi köprüsünün tahribi , SerdarPaşa'ya pek çok evvel birkaç taraftan tavsiye edilmiş ve hattâ Paşa İstanbul'dan dâr'ül harbe hareket ettiği gün teşyî' için gelen Nemse atışemiliteri Paşa'ya hitâben <<Paşa hazretleri bilhassa size barboşi

---

²² (1)Tarih-i Zemre nâmındaki eseri. Bu eser eski zemre rüşdiye muallimi Hüseyin Raci Efendi Tarafından yazılmıştır.daha tab edilmemiştir.

köprüsünün mümkün olduğu kadar süratle tahribini tavsiye ederim. Zirâ pek mühim noktadır. >> diye söylemiştir. ²³

Grandük böyle bir mühim noktayı zapt etmek için vakti ve zamanıyla davrandı. Muhârebe îlânından bir gün evvel kuvvetli süvârî aksâmından müteşekkil bir fırkayı General Skobelev²⁴ kumandasında serîan oraya sevk etti. Bu fırka mola etmeksizin; yüz kilometrelik mesafeyi bir gün bir gecede kat ederek ikinci günü yani îlân-ı harb günü köprüyü zapt etti.

Üçüncü günü bizim donanmamızdan bir monitor köprüyü tahrib etmek için geldi. Fakat Ruslar tarafından işgâl edildiğini gördüğü gibi geriye ricât ve Maçin'de bulunan istihkâmların siperinde sığındı...

Ruslar bu mühim noktayı tuttuktan sonra Tuna'nın sahilinde bulunan şehir ve kasabaları zapt ve işgâl ettiler.

Muhârebe nisan-ı Rûmînin onikisinde îlân olunmuş idi. Temmuzun dördüne kadar tahminen üçyüz bin kadar kuvvette bulunarak Tuna sahilinde bulunan , Kalas,İbrail,Odenise,Corcova,Zemnise,Magoriti mevkiilerini işgâl ettiler. Şu esnâda Ruslar'ın Tuna Boğazlarından bu nehrin uzunluğuna kadar kadar işgâl ettiği hattın uzunluğu altıyüz kilometre idi. Fakat muhtelif tarafta askerle işgâl ettiği mevâkî bir değildi.Tuna'nın öte taraflarında kırk bin asker bulunuyordu 150000 Rus Bükreş ve corcova arasında elli bin diğer mevâkîde yirmi otuz bin askerde bunların gerisinde turuk ve şimendiferleri muhâfaza ediyorlardı. Ruslar'ın Tuna sahilindeki tanzîmat ve tertîbâtı

²³ La Guerre D'orient en 1877 nâmındaki esere mürâcaat

²⁴General skobelev 28 eylül 1843'de Rusyanın St.Petersburg şehrinde doğmuş Rusya imparatorluğu ordularında önemli görevlere gelmiş bir komutandır.38 yaşında Moskovada ölmüştür 26 Haziran 1877 tarihindeki Zıştovi Muharebesi, 1 - 3 Eylül 1877 tarihlerindeki Lofça Muharebesi ve Şıpka Geçidi Muharebeleri de dahil olmak üzere skobelevin başında bulunduğu Rus ordusu Osmanlılara karşı birçok savaşı kazanmıştır.. Rusya, Edirne'yi ve Ayastefanos'u (Yeşilköy) ele geçirerek, 31 Ocak 1878'de Osmanlıları ateşkese zorladı.ayrıca, Edirne'nin Rusların eline geçmesinden sonra Selimiye Camii içindeki İznik çinilerinin bir kısmı Skobelev'in emriyle sökülerek Moskova'ya götürülmüştür

gâyet mâhîrane ve fenn-i harbe tamamıyla muvâfık idi.Sahilde az piyâde ve çok süvârî bulunuyordu.Ordunun kısmı külliyyesi geride ve Bükreş civârında idi,ki buradan lüzûmuna mebnî istediği tarafa sevk olunabilir idi.

Rus karargâh-ı umûmîyyesi nisanın otuzuna kadar Kişinof şehrinde idi. Rus ordusunun külliyyetli kısmı Tuna'ya yerleştikten sonra karargâhı umûmîde Pilvaşti kasabasına geldi. Bu kasaba Bükreş'ten şimâlde olub mütenevvî kıt'anda yerleştirilmiş orduların hemen umûmî bir mesafede bulunur ve ordugâh için gâyet muvâfık bir mahâl idi.

Rus ordusunun karargâh-ı umûmîyyesinde galebelik pek ziyâde idi.

Mâiyyet-i İmparatoriden maâdâ vükelâdan bazı zevât, Petersburg ecnebî suferasından dâhi çoğu buradaydı. Bu galebeliğin içinde ecnebî Prenslerinden de birkaç Prens ,ve mahz-ı muhârebeyi seyr etmek için gelen Avrupa zevât-ı meşhûresi, ateşemiliterler vesâire ecnebîden ve Rustan pek çok kimseler var idi.

İmparator her ne kadar burada idiyse de hiçbir işe karışmıyordu. Bu husûs öteden beri Rus ordularında kânûn tahtına alınmıştır. Dâr'ül harbde kumandan-ı umûmî tâyîn olunan zât, harekâtında müstakîldir. Bunun işine kimse karışmaz ve karışamazda. Başka türlü olursa mesûliyeti kimse kabul edemez. Kumandan olan zât her on beş günde İmparator harbiyye nezâretine rapor verir. Burada harekât-ı askeriyyesinden bahs eder. Fakat azl olununcaya kadar ne İmparator'dan ve ne de harbiyye nezâretinden emir kabul eder. Mesûliyeti üzerine alarak harekât eder o kadar muhârebe zamanında Ruslar'ın ordu kumandanlarına verilen iktidâr gâyet vâsi'dir.Bu hengâmede değil yalnız ordu dâr'ül harbe ittihâz olunan vilayetler dâhi ona tabiidir.Dâr'ül harbte civârında donanma varsa kumandanın emiri buna dâhi şâmildir.Kumandan burada bulunan umerâyı yerlerinden azl etmek değil dıvan-ı harbe vermeksizin bir emriyle kurşuna dizdirebilir.Çünkü dâr'ül harbteki ahvâlden o mesûldur.Herşeyden o cevap verecektir.

Grandük Nikola işte böyle bir iktidâra mâlik idi.Grandük sâlifüzzikr <<Pilvaşti>> kasabasına gelir gelmez mâiyyet erkân-ı harbiyyesiyle birkaç mühim işlerin tavsiyesiyle uğraştı.Bu işlerden en mühimi gazete muhâberleri meselesi idi.

Zamanımızdaki muhârebeler gazete muhâberleri olmaksızın icrâ olunmadığı ve olunamayacağı mâlûmdur. Çünkü asrımız terakkiyât asrı olduğundan bir memleketteki ahâlinin efkâr-ı umûmîyesi diğer memlekette vukûa gelen mühim vak'ayı lâıyk-ı vechle anlamak ister. Bu vazife îfâ eden ise matbûât-ı yevmiyedir. Binâenaleyh harb eden ordularının büyük kumandanları harbi görmek isteyen yerli ve ecnebî muhâberlerinin tasallut ve ricâlarından hiçbir vakît kurtulamaz.

Şu muhârebede ise yalnız Avrupa efkâr-ı umûmîyesi değil ve Amerika hattâ umûm dünyanın enzar-ı intibâhları açılmış her tarafın muhâberleri Osmanlı ve Rus ordularının muhârebelerini görmek istiyorlardı.

Muhârebe açılır açılmaz bunlar iki taraf muhârib ordularına hücum ettiler. Fakat muhâberlerin mikdarı Rus ordusunda ziyâde idi. Bura erkân-ı harb hey'eti bunlara karşı bir tedâbir almak istiyorlardı.

Rus erkân-ı harbiyyesi bu işte gâyet mâkûl bir târik ittihâz etti. Tedâbir şundan ibâret idi yerli muhâberler kendi gazete sâhiblerinden bir şehâdetnâme ve ecnebî gazetelerinin muhâberleri kendi sefâret veyâhud Rus ricâl-i marufesinden birisinin tavsiyesiyle gelirlerse orduya kabul olunmak esâs kâ'ide ittihâz olundu. Diğer şerâite gelince gazete muhâberleri hiçbir zaman harekât-ı askeriyeden gazetesine haber vermeyecek şâyed verirlerse derhâl ordudan terd olunacaklardı. Bundan maâdâ orduda bulunan muhâberler kendi gazetelerinin her günkü nüshasını ordu merkezine takdim etmek mecbûriyyeti dâhi kendilerine ayruca tenbîh olunacak idi. Bu emrin icrâ olunup olunmayacağına dikkat etmek üzere de bir zâbit tâyîn olundu bu zâbit muhâberlere vak'ay-ı harbiyyeden malûmat-ı lâzıma verecekti. Fakat bu bâbda kendisine verilen tâlimatta orduya muvâfık havâdisler yazdırtmak için muhâberlere mümkün olduğu kadar tesîr-i nüfud icrâ etmeye dâhi çalışacak idi.²⁵

---

²⁵ <General Gazenkampf'ın hâtirâtı>> nâmındaki eser

Şu sırada Rus karargâh-ı umûmîyyesini rahatsız eden meselelerden biriside şuydu. Muhârebe îlânını müteâkib Avrupadan birkaç zât sevabih Sifâtıyla orduya gelmiş ve burada vak'ay-ı harbiyyeyi takîb etmek istiyorlardı. Grandük bunların içinde Osmanlı hafiyeleri bulunmak ihtimâlini düşünerek şüphe üzerine birkaçını ordudan terd etti.O günlerde Ruslar'ın tebasurları bir derecede idi ki orduda zarûrî kabul olunan ateşemiliterlerinin bazılarına yan gözle bakıyorlardı. Ezcümle Grandük hiç de hoşuna gitmediği zât İngiliz ateşemiliteri Miralay Evilisli idi. Bu zâtın gâyet Türk muhibbi Olduğunu Grandük bilirdi.

Bu sebepten Miralay müşârünileyh orduya geldiğinde Grandük kendisini pek fenâ kabul etti. Resmî bir gün Grandük umûm ateşemiliterlere elini verdiği hâlde Miralaya vermedi. Terbiyesizlik etti <<Evilisli>>bu tahkîre dayanamayarak derhâl Londra'ya hareket etti. Fakat bu iş epey gürültüyü mûcib olub herkes Grandük'ü tekbih etti.²⁶ O günlerde Grandük yalnız bu terbiyesizliği değil diğer bir maddeden dolayı Rus efkâr-ı umûmîyyesi bu zâtı alenen tahkîr ediyordu. Bu madde-i mezkûre şudur. Muhârebe îlân olunur olunmaz Rus harbiyye nezâreti Grandük ordunun levâzimat ve zehâir kontratlarının behmehâl Rus tebaasından tüccarlara verilmesini ve her ordu ve fırka içinde ayrı ayrı kontratlar yapılmasını teklif etmişti. Zîrâ böyle yapıldığı hâlde tasarrufa riâyet idârede sühulet fazla olarak hırsızlığa meydan verilmez zann olunuyordu Grandük harbiyye nezâretinin bu teklifini kabul etmedi. Üçüncü binlik ordusunun kâffe-i idâresini Romanya ve Nemse tab'alarından ve üç yâhudiden ibâret bir kumpanyaya teslim etti. Bu hâl ise Rusyada dehşetli bir memnuniyetsizliği mûcib oldu. Herkes Grandük ün şahsına karşı atâle-i lisân etmeye başladı.

O zaman Rusya matbûâtının üzerine şiddetli sansür kânûnu var idiye de bazı gazeteler Grandük ün irtikâb ve hırsızlığını tarizlerle bildiriyorlardı. Hattâ bu esnâda Rusya'nın en muteber gazetesi bulunan << Golos >> (seda) nâmında bir gazete bu işe dâir parlak bir makale yazdı.²⁷ Fakat hükümetin emriyle derhâl kapandı. (1) işte

²⁶ Yine << General Gazenkampf'ın hâtîrâtı>>

²⁷ 1877 Eylül'ünde Golos gazetesinde takma ad ile bir yazarın köşesinde, 14. Kolordu'da komutan hataları sonucu hastalıkların baş göstermesi ve ölümlerin olduğunu bildirmesi üzerine 14. Kolordudan

muhârebenin bu devrinde Rus erkânı ve bilhassa Grandük Nikola'yı rahatsız eden bu meseleler idi.²⁸ Muhârebenin bu devrinde Ruslar Osmanlılarla temasta bulunmadığından vak'ayı harbiyye daha ciddiyet kesb etmemiş idi. Biz bu hâlden bil istifâde Osmanlıların düşmanla temasta bulunduğu Anadolu dâr'ül harbine göz atalım.

---

komutan A. E. Tsimmerman, makalenin yayınlandığı gazeteye sert bir uyarıyla yazarın kimliğini açıklamalarını istemiştir. Yazarın P.P. Sokalskiy olduğunun anlaşılması üzerine gazeteciyi ivedilikle savaş alanından zorla çıkarmışlardır. Bu türden vakaların artması üzerine Balkan Ordularından sorumlu Çar'ın kardeşi Nikolay Nikolaeviç, gazetecilerin bu türden yazılarının kamuoyunu ve orduyu olumsuz yönde etkilediğini Çar II. Aleksandr'a iletip durum karşısında tedbir alınması isteğinde bulunmuştu. Bunun üzerine İçişleri Bakanı A. E. Timaşöv'un takma ad ile yazı yazılmasının yasaklanması teklifi Çar II. Aleksandr tarafından kabul edilmişti. Bu durum karşısında bölgede bulunan tüm gazeteciler takma ad kullanmayı terk etmek zorunda kalıp kendi isimleriyle yazmaya başladılar. Neticede bu durum eleştiriden hoşlanan yazarların birçoğunun cesaretini kırmış olup dolayısıyla var olan bu vaziyeti sansür olarak değerlendirmek de akla getirilebilir.

²⁸ O.A. Yakovlev, "Voennie Korrespondenti v Russkoy Armii vo Vremya Russko-Turetskoy Voynı 1877-1878 gg" Vestnik Leningradskogo Universiteta, 1878, №8, Vıpusk 2, s. 62-63.

İKİNCİ FASIL

ANADOLU DÂR'ÛL HARBİ

Kabl'el muhârebe Anadolu ordusunun ahvâli.

**Bu orduyu umûm-i kumandan tâyîn olunan müşîr Ahmed
Muhtar Paşa²⁹'nin Kars'a vürûdu.**

Anadolu Dâr'ûl harbinde Rus ordusunun kuvveti.

Îlân-ı harb ve bunu müteâkib Ruslar'ın derhâl taarruza başlamaları.

Muhtar Paşa'nın Kars'tan Soğanlık dağına ricâtı.

Muâvene başıbozuk süvârîleri

Kağızman'ın Ruslar tarafından İşgali.

Ardahan kalesi.

Ruslar'ın buraya hücumları ve bu kalenin sükûtu.

Bekli Ahmed Muhârebesi.

Osmanlı ordugâhının Horum mevkîne nakli.

Kars'ın muhasarası.

Kale muhâfızı bulunan Hüseyin Hami Paşa'nın sû-i ahvâli.

---

²⁹ Gazi Ahmet Muhtar Paşa:1839 yılında Bursa'da doğmuş; 1919 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.93 harbinde Kafkas cephesinde komutan olarak görev yapmıştır. *Seksen yıllık ömrünün elli beş yılını fiilen devlete hizmet etmekle geçiren Gazi Ahmed Muhtar Paşa her şeyden önce iyi bir asker ve kumandandı. Bunun yanında insanî cephesi kuvvetli bir kimse olarak tanınmıştır. Askerî alandaki üstün meziyetleri ona, döneminde sadece üç kişiye lâyık görülen gazi unvanını kazandırdı. Görev ve prensiplerini şahsî menfaatlerinin üstünde tutan Ahmed Muhtar Paşa mert, cesur, doğru, çalışkan, modern düşünceli ve sade yaşamayı esas alan bir karaktere sahipti. Fransızca bilen Ahmed Muhtar Paşa devlet adamlığı ve askerliği yanında ilimle de meşgul olmuş, en çok matematik ve astronomi üzerinde çalışmıştır. Bundan dolayı kendisine “büyük matematikçi” ve “büyük astronomi âlimi” unvanları verilmiştir. (Rıfat Uçarol-Gazi Ahmet Muhtar Paşa)*

Muhârebe îlân olunduğu zaman Rumeli dâr'ül harbindeki ahvâl bu merkezde olduğu hâlde Anadolu dâr'ül harbinin ahvâli bambaşkaydı. Çünkü burada Tuna gibi iki ordunun hareketini te'hir eden bir nehir yok idi hudûd muttasıl olduğundan düşman îlân-ı harb olduğu gün bile hudûdu geçmiş ve memâlîk-i mahrûsa arazisine taarruza başlamıştı. Şu kadar ki biz bu taarruzun tafsilâtına girişmezden evvel mezkûr dâr'ül harbte de bulunan iki muhârib orduların ahvâllerine bir göz gezdirelim:

Rumeli karışıklığı ve Sırbıye muhârebeleri zamanında merkez hükümet, ileride her ahvâle karşı bulunmak üzere, iki dâr'ül harbte bazı tedârikâtta bulunduğunu evvelce söylemiştik. Bu esnâda Erzurum valisi dördüncü ordu Müşîri Sami Paşa nâmında bir zât olub müşârünileyh sâhib-i gayret ümerâdan idi. İstanbul'dan gelen emir üzerine dördüncü ordu Redifleri silah altına alınıp Erzurum ve hudûda doğru sevk olunmaktaydı. Bu kıt'ada zehâir ve levâzimat tedârikinde o kadar güçlük çekilmiyordu.

Çünkü memleket zengin idi. Bu sebeple Kars, Erzurum Ardahan mahzenlerinde hayli zehâir toplandı. Bundan maâdâ Erzincan, Harbut, Diyarbakır Sivas'ta fırınlar yapıp askerın zehâiri oralardan sevk olunmaktaydı. Cebhânenin istihzârı dâhi sühûletle icrâ olunuyordu. Bu cihet Avrupa dan geliyor Trabzon târîkiyle dâr'ül harbe çabuk vâsıl oluyordu. Yine o zaman dâr'ül harbde bulunan meşhûr Kars Kalesi ve Kırım muhârebesinden sonra Kars ile Batum arasında yapîlân Ardahan Kalesi dâhi müdâfaa ve muhâfazaya elverişli bir hâle getirildi.³⁰

---

³⁰ <<Anadolulu muhârebesi >> Rus erkân Miralayı <<kişmişof>>un eserine mürâcaat ve keza merhûm Arif Bey'in <<Başımıza Gelenler>> nâmındaki eser.

Mehmed Arif: Mehmet Ârif, 19.yüzyılda yaşamış bir Erzurumludur. Osmanlı askerî tarih yazarlarımızdan birisidir. O, sadece "vukuat"ı yazmamış, aynı zamanda "vukuat"ı bizatihi yaşamıştır. Görevi sırasında yaşadığı "tecrübeler"ini, bir diğer adıyla "hatıralar"ını kaleme almıştır. Çocukları, onun felsefe ve ahlakla meşgul olduğunu ifade etmektedirler. Fakat biz, onun felsefeyle ilgili bir eserini bilmiyoruz ve o bir filozof da değildir. Ancak o, Başımıza Gelenler'in girişinde, "felsefi" bir üslup ortaya koymaya çalışmış, tarihe felsefi üslupla bakmayı denemiş, yazısında "muhakemeli tarih" kavramından hareketle "yeni bir bilinç" oluşturulması önerisinde bulunmuştur. Bu bilinci, İbn Haldun'un asabiyet kavramıyla ifade eder. -Türkiyat araştırmaları dergisi • 261- Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi. İrfan Göktaş

Sami Paşa konferans nihâyetleri zamanında makamından azl olunup Yerine Ahmed Muhtar Paşa tâyin olundu. Muhtar Paşa Erzurum'a nisanın birinci günü vâsıl oldu. müşârünileyh gelir gelmez orduyu muhârebeye hazırlamak için fevkalâde bir gayretle çalıştı.

Bu esnâda Anadolu dâr'ül harbinde bulunan kuvve-i mevcûde şundan ibâret idi : (10) tabur piyâde iki batarya top Ferik Kasap Hüseyin Paşa kumandasında Ardahan'da ,(39)tabur ve (6) seyyar batarya Ferik Hüseyin Paşa kumandasında Kars'ta (12) tabur piyâde (2) batarya top Ferik Tatlıoğlu Muhammed Paşa'nın taht-ı idâresinde kırk kilise'de (2) tabur Bayezid'de (4) tabur Van cihetinde , (6) tabur da Mirlivâ Şahin Paşa kumandasıyla Erzurum ile Kars arasında vak'ay-ı mütenevvî mevâkîde bulunuyordu. Bunların cümlesi altmışbeş tabur piyâde, altmış kıt'a seyyar topu ve dört alay süvârîden ibâretti.Bu kuvvet cem'an yekûn otuzbeş binden ziyâde değildi.

Ruslar îlân-ı harbi müteâkib taarruza başlayacak olurlarsa Kars ve Ardahan Kalelerinde muhâfız sıfâtıyla kalacak asker tenzîl edildikte Ahmed Muhtar Paşa'nın idâresinde bulunan kuvvetin on binden daha don olacağı muhakkak idi binâenaleyh Müşîr Paşa Erzurum'a vâsıl olur olmaz merkez hükümetten ordusunun takviye olunmasını istedi. Cevâben altıncı ordu taburlarının yakında vâsıl olacağını tegrâfını aldı.Ahmed Muhtar Paşa Erzurum'da görülecek işleri gördükten sonra Kars'a doğru hareket etti. Oraya nisanın sekizinci günü vâsıl oldu.

Buradaki ahvâl ise matlûb derecede bulunmaktan pek uzak idi askerin beş altı aylık yiyeceği var idiye de diğer her şeydeki noksânîyet göze çarpıyordu bilhassa vâsita-i nakliyat mefkûd idi. Her askere ve bilhassa Kalede muhâfız bulunan askere lâzım olacak meselâ kazma, kürek vesâire gibi edevât ve teferruâtı hemen yok idi.şu kadar ki Osmanlı orduları bu gibi nevâkîsa öteden beri alışmış olduklarından kumandanları tarafından çokluk aldırılmıyordu.

Müşîr Paşa Kars'a geldiğinde hemen Ahmed Muhlis Paşa kumandasıyla altı tabur piyâde ve bir batarya toptan mürekkeb bir kolu Subatan karyesine sevk etti. Bu kol pîşdar kolu olacak idi.

Fakat Ahmed Muhlis Paşa Kars'tan hareket ettiği gün îlân-ı harb olundu. Ruslar taarruza başladılar. Bunun için o günlerde Rus ordusunun ahvâl ve kuvvetinin ne merkezde olduğunu anlamak lâzımdır.

Şark meselesi ve daha doğrusu İslam meselesi ortaya çıktığından beri vukûa gelmekte olan muhâberât-ı siyasîyeye tesîr etmek için Ruslar muhârebe îlânından üç ay mukaddem hudûda bir mikdar asker sevk etmesini muvâfık maslahat görmüş olduklarından Avrupa kıt'asında olduğu gibi Anadolu hudûduna dâhi (16) tabur piyâde (32) top ve (11) bölük süvârîden mürekkeb bir firka sevk etmişlerdi.³¹

Bu firkanın orada tecmî'inden bir maksad dâhi bu esnâda vukûa gelmekte olan Sırbîye muhârebesi mevâkînine Osmanlı dördüncü ordusundan asker sevkine meydan vermemek idi. Muhâberât-ı siyasîye uğraştıkça Ruslar hudûda toplanan firkayı takviye ve îlân-ı harb olduğu günlerde (43) tabur piyâde (86) süvârî bölüğü (106) top cem etmişlerdi.

Bu ordu seferber hâlinde bulunduğundan cümle aksâm-ı askerîyenin mevcûdu tam olub yekûni elli bin neferden az olmadığı muhakkaktır. Ordunun umûm kumandanı (Loris Melikov) nâmında bir zât idi. Harb işlerinden ziyâde idâredeki mahariyetle meşhûr idi. Bayezid tarafından taarruza başlayacak olan zât General (Tergokosof) nâmında birisi idi.

Ahısmeden yürüyecek firkanın kumandanı dâhi General (Devel) olub bu son iki Generallerde Kafkasya muhârebelerinde cesâretleriyle şöhret kazanan umerâdan idiler. Petersburg'dan ordu kumandanına Nisan 11 tarihli çekilen telgrafda <<Rusya'nın Devlet-İ Aliyye'yle muhârebe ve derhâl taarruza başlamak lâzım olduğunu bildirdi..

---

³¹ <<Anadolulu Muhârebesi>>kişmişof'un eserine mürâcaat

General (Loris Melikov) (Aleksandrapol) civârında bulunan ordusunu toplayarak (20) tabur piyâde (48) süvârî bölüğü ve (96) topla nisanın onikisinde aliyy'ul sabah hudutta bulunan Arpaçay nehrini geçerek memâlik-i mahrûsa dâhiline girdi. Taaruza mêmûr bulunan düşmanın mütenevvî fırkaları hudûdun muhtelif tarafından geçtiler. Fakat burada Ruslar'ın taaccüplerini mûcib olan mesele : hudutta bulunan Osmanlı ileri karakollarının her taraftan çevrildikleri hâlde bile hiç de haberleri olmayıp uykuda bulduklarıdır.O günün sabahı Ruslar bura karakollarında bulunan Osmanlı süvârî alayının hemen kâffesini esir aldılar.

Ruslar esâsen iki kol üzerine hareket ediyorlardı.

Îlân-ı harbin birinci günü sol kol (Baş Şerahle) ve sağ kol (Melamusa) köylerine kadar vâsıl oldu. Hiçbir yerde Osmanlılar gözükmeydiler. Yalnız ora ahâlisinden birkaç kişi Ruslar'a ateş ederek taarruza mümânaât etmek istediler. Bunlar .da düşman süvârîsiyle az zamanda dağıttırıldı.İkinci günü düşman (Kızıl çahçah)'a vâsıl oldu.

Ruslar'ın daha ileride bulunan pîşdarları Kars'tan altı taburla çıkmış olan Muhammed Hulusi Paşa'nın Ruslar'ın taarruzundan haber alır almaz geri döndüğü ve Kars'a kadar imtidâd eden arazide hiç Osmanlı askerinin bulunmadığını haber verdi. O günlerde Rus kumandanını rahatsız eden madde Erzurum'da bulunan Rus konsolosundan bir haber almasıydı. Îlân-ı harb olunur olunmaz bu konsolosa geriye dönmek için emir gitmiştir. Hesâbça bu konsolosun şimdiye kadar avdet etmesi lâzım idi. General (Loris Melikov) bundan haber almak için Kars'ta akrabasından bulunan bir Ermeni'yi Ahmed Paşa'ya gönderdi.

Ruslar nisanın onbeşinde Subatan HacıVeli Ve Gülveren köylerini işgâl ettiler.Daha birkaç gün sonra Kars'a daha yakın olmak üzere Rus ordusu büyük ve küçük Yahniler civârında (Vizin ve Yeniköy)leri işgâl edip burayı karargâh edindiler. Ruslar'ın Kars ve bu Kalenin cenûbini tarassud için intihâb ettikleri sâlifüzzikr iki köyün mevkî müsâid idi. Buradan Ruslar Kars ve etrafına doğru kuvvetli keşif kolları sevk edip etrafı keşfediyorlardı.

Ahmed Muhtar Paşa'nın nisanın onikisinde îlân-ı harbten malûmatı yok idi. Ruslar'ın taarruzunu haber alır almaz Ahmed Muhlis Paşa'ya Subatan'dan Bozkalesine çekilmek için emir verdi. Muhlis Paşa'yı Kars'a celb ve bu Kaledeki taburlara kumanda etmek için mirlivâ Şahin Paşa'yı tâyîn etti.

Yine o esnâda ne yapılmak lâzım geleceğine dâir Erzurum Ardahan Eleşkirt kumandanlarına lâzım gelen tâlimatı vererek kendisi (Bozkale)'ye hareket etti. Kars'ta Hüseyin Hami Paşa'yı bıraktı beraberinde ordu erkân-ı harb Reisi bulunan Ferik Macar Feyzi Paşa'yı götürdü. Müşîr Paşa'nın maksadı: Soğanlı dağlarına doğru hareket edip orda ordusunu tanzîm etmek idi. Muhtar Paşa boz Kalesinden hareket ettiğinden yolda çok müşkilât çekti ³²çünkü bir gün evvel yağmurlar yağmış olduğundan yollar gâyet çamur idi. Hareket edildiği gün güç belâ Kars'tan üç saatlik mesafeyi geçip bekli Ahmed mevkîne geldiğinde orada bulunan bir Rus süvârîsi aksâmı önlerine çıkıverdi.

Düşmanın niçin orada bulunduğunu şimdi izâh edelim :

Ruslar bir kere Kars civârında yerleştikten sonra her gün etrafı orduda mevcûd küliyetli süvârî ile keşif etmekte olduğunu söylemiştik.

Nisanın onbeşinde düşmanın (42) bölük süvârî ,(16) toptan ibâret fırkası General (Çavçavadze) kumandasında HacıVeli'de toplandı ikinci günü bu fırka (Hanköy) ne hareket etti.

Orada General fırkasından iki kuvvetli süvârî müfrezesini tefrîk ederek Kars'tan Erzurum'a giden yolu keşif için gönderdi.

Bu kollardan birisi söğütlüye doğru hareket ve o yolda bulunan telgraf hattını tahrib ederek döndü.

---

³² <<Başımıza Gelenler>> ve <<Anadolulu Muhârebesi>> nâmındaki eserlere müracaat

Diğeri (Malama) kumandasındaki (5) süvârî bölüğü kartsan çıkmış olan ve Soğanlı dağına hareket etmekte bulunan Muhtar Paşa kolunun izine düştü. Esnây-ı takîbte Ruslar Paşa'nın kolundan geride kalan bir seksen nefer askerini esir ettiler.

Düşman bunları söylediğinde : Muhtar Paşa Kars'tan nisanın onbeşinde çıkıp (Bozkale) den (Kabağağaç)'a hareket ettiğini ve esnây-ı rahde çok müşkilât çekildiğinden bu son mevkîde askere mola verileceğini anladılar.

Rus müfrezesi nihâyete kadar Osmanlıları takibe karar verip o tarafa hareket etti fakat bu esnâda Muhtar Paşa kabağağaçtan olduğundan Osmanlı kolunun dümdarlarına çattı.

Miralay (Malama) burada dâhi yirmi kadar neferi esir aldı Muhtar Paşa Rusları görür görmez kendisini takîb eden süvârînin külliyyetli mikdarda olduğu zannında bulunarak telaşa düştü. Fakat birşey yapmak lâzım olduğundan harekette bulunan fırkaya bir Kale şeklini aldırarak (Hazar Boğazı)'nı düşmandan evvel tutumak için süratle oraya doğru ilerledi. Paşa'nın gayreti askere dâhi sirâyet ederek Boğazı zabt emek için sevk olunan pişdar , Hazar Boğazı düşmandan evvel tuttu.

Ruslar mezkûr Boğaza kadar Türkler'i takîb etti. İse de Kale şeklinde bulunan piyâdenin üzerine hücum etmeye cesâret edemeyip geriye döndüler. Zâten bu kolun kumandanı Miralay (Malama) bu sırada kendisinin büyüğü olan General Prens (çavçavaz''e) den avdet için emir almıştı.³³

Miralay (Malama) o gece (Hazar) Boğazında Türkler'i bırakıp geriye döndü Muhtar Paşada (Zakim) nanâmında bir köyü karargâh-ı umûmî ittihâz ederek oralalarda ordusunun tanzîmi için lâzım gelen teşebbüste bulundu.

Muhârebenin bu devrinde Osmanlı ordusunun en zayıf tarafı orduda süvârî sınıfının derece-i kifayede değil hemen hiç de bulunmaması idi. Mevcûd süvârî, dört alaydan ibâret olub bu alaylardan birisi hudûda karakolları da buldukları zaman îlân-ı harbin ikinci günü birden bire hudûdu geçip taarruz eden Rus süvârîleriyle abluka olunarak hemen cümlesi düşman eline esir düştü. Kalan üç alayyoraya buraya dağıttırılmış

³³ <<Anadolulu Muhârebesi>> Miralay Kışmışofun eserine mürâcaat

idi.mutebaki süvârî-i cüz'îyetten ibâret olub orduda keşf hizmetini vücûda getirmekten âcizdi.

Bâb-ı seraskerî muhârebeden evvel Anadolu dâr'ül harbinde süvârînin fikdânını bilerek gerek Anadolu'ya vaktiyle hicret eden Kafkasya ahâlisinden ve gerekse dâr'ül harbte te sükûn Kürt aşiretlerinden muâvene süvârîsi ve hattâ gönüllü piyâde taburları toplamaya karar vermiş ve bu maksad için bura eşrafından bulunan Kurt ismail Hakkı Paşa'yı Erzurum valisi dâhi tâyîn etmişti. Bu teşebbüs-ü matlûba muvâfık gidiyordu.

Bilhassa esâsen Kafkasya'da muteber bir aileye mensûb olub Rus hizmetinde dâhi mirlivâlık rütbesine nail olan bade'l hecere kendisine yine mirlivâlık rütbesi verilen Kunduhzade Musa Paşa Anadolu'da bulunan Çerkes Muhacirlerden bin kadar muâvene askeri toplamaya muvâfık olmuştur. Fakat îlân-ı harb olduğu zaman mezkûr muâvene dâr'ül harbte vâsıl olmuştu. Dâr'ül harbte te bulunan aşiretler dâhi hükümete pek çok va'dler vermişler ise de birden bire îlân-ı harb edilince kendi köy ve ailelerini düşmandan muhâfaza etmek için toplatmaya vakît bulamayarak köylerine dağılmışlardı.³⁴

Muhtar Paşa (Zakim) mevkînde bulunduğu müddet bunların hiçbirisi orduya gelmemiş fakat musa Paşa Kafkasya muhacirleriyle beraber yetişmek üzere bulunmuş idi. Her neyse Ruslar'ın merkez ordusu hudûdu geçtikten birkaç gün sonra Kars'ın etrafını sararak Muhtar Paşa'yı Soğanlı'ya sığınmaya mecbûr etmişti. Bu esnâda Ruslar'ın (Erivan) ordusu (bu ordu bizim Bayezide yakın bulunan Erivan şehrinde cem edilmiş olduğundan Ruslarca bu nâmla maruftur.) General (Turgukosof) kumandasında olarak âheste âheste Bayezide doğru yürüyordu. Fakat ilerledikçe bu kolların merkez ordusuyla olan muhâberât ve iritibatı dâhi uzaklaşıyordu. Çünkü iki ordu meyyânında Ruslar tarafından işgâl edilmeyen arazi vardı.bu arazi Kağızman kazası idi.

Ruslar'ın fikrinde bu mevkîn bir an evvel elde edilmesi gâyet mühim idi. Binaenaleyh düşman Kağızmânâ iki taraftan yürüdü : Birisi(Erivan) kolundan ayrılan müfreze diğeri

---

³⁴ <<Başımıza Gelenler>> eser Arif Bey.

de Kars civârında bulunan merkez ordusundan sevk olunan müfreze, ki (1) piyâde taburu, 10 nizâmîye Kazak süvârî bölüğü ve(6)ı toptan ibâretti.

Bu esnâda Kağızmanda (3) Osmanlı süvârî bölüğü vardı. Ora kaymakamı Ruslar'ın gelmekte olduklarını duyar duymaz bu süvârîleri beraberinde alıp kaçtı. Nisanın yirmi dördünde düşman burasını zapt etti.

Bundan sonra Ruslar'ın en ziyâde ehemmiyet verdiği madde Ardahan'ın bir an evvel ele geçirilmesi oldu. Ardahan Kalesi muhârebeden birkaç sene evvel Kale hâline koyulmuştur ; evveleri burası askerlik nokta-i nazarından mühim bir mevki değildi. Hattâ kim bilir ne fikre mebnî burada bir Kale bulunmasına merkez hükümet karar vererek inşasına teşebbüs olunduğu zaman mevkinin münâsebetsizliğini ve burada bir Kalenin lüzûmsuzluğunu iddiâ ederek itiraz edenler bulundu ise de İstanbul kulak vermeyerek mühim bir Kaleyi vücûda getirdi.

Ardahan'ın mevki müdâfaa için elverişli değildi. Etrafındaki tepeler bu Kaleye hâkim bulunduğu cihetle bu tepeler düşman tarafından zapt olunduğu hâlde Kalenin zabtı kolay olduğundan buna mukavemet etmek üzerü mikdarı dokuza varan istihkâm dikilmişti.

Bu istihkâmın en birincisi Emiroğlu Tabyası idi.Ardahan'ın başka taraflarında Ramazan Tabyası Kaya Paşa vesâir tabyaları var idi. Kalede bulunan muhâfaza (12) tabur piyâde üç bölük süvârî (16) sahra topundan ibâret olub tabyalarda Kale topları pek çok idi. Bu Kalenin kumandanı Kasap Hüseyin Paşa olub bu zât kat'îplikten yetişmiş olmakla beraber buraya kumandan tâyîn edilmişti. Hüseyin Paşa buraya tâyîn olunmasından memnun olmayıp asker olmadığını iddiâ ederek mahâl-i mêmûriyetine gitmeden ziyâdesiyle ictinâb etmiş idiye de meşhûr Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın bacanağı bulunmak münâsebetiyle behmehâl İstanbul'dan teb'îdi münâsib görülüp ârzusunun hilâfına böyle mühim bir mevki kumandanlığı tâyîn edilmişti.³⁵

---

³⁵ <<Başımıza Gelenler>> eser Arif Bey

Ruslar Ardahan'a taarruz eden askeri (Ahsenhe)'den hareket eden ve General (Devel)'in kumandası altında bulunan fırka idi.

Bu fırka (9)tabur piyâde ,10 bölük süvârî 24 toptan ibâret olub muhârebe îlân olduğunun ertesi günü hudûdu geçmiş Ardahana doğru taarruza başlamıştı.

Ardahan'da kumandan bulunan Ferik Kasab Hüseyin Paşa'ya Ahmed Muhtar Paşa tarafından verilen tâlimatta <<Ruslar hudûda tecâvüz edecek olursa Kalede bulunan mirlivâlardan birisini Kalede terk etmek ve üç tabur piyâde , lüzûmu kadar top ve yerli ahâlisinden tertîb edilmiş gönüllü asâkir-i muâvene taburlarını alıp nefsi Ardahan'la hudûdun ara yerinde vaki arazide Ruslar'ın taarruzuna mukavemet etmek >> lüzûmunu gösteriyordu.

Hüseyin Paşa Ruslar'ın ilerlemekte olduğunu görerek sâlifüzzikr tâlimat mücebince hareket etmek istediye de umûm-u hareketinde betâeti zâhir olduğundan düşmana karşı bir harekette bulunmayarak Ardahan'a sığınmaya mecbûr oldu. Ruslar nisan nihâyetinde Ardahan'ın etrafını sardılar.

Umûm Rus ordusu kumandanı ve bu esnâda Kars civarında bulunan General (Melikof) General (Devel)'in Ardahan'ı sardığını anlar anlamaz ordusundan (8) tabur piyâde (10) bölük dragon ve Kazak süvârîsi (28) top tefrîk ederek Ardahan'a doğru yürüdü mayısın birinde buraya vâsıl oldu.

O gün Ruslar'ın Ardahan civârında topladığı kuvvet on sekiz taburdan ibâret idi. Kalede bulunan Osmanlı muhâfazasıda on iki taburdan ziyâde değildi. Düşman birkaç gün etrafı keşf ve Ardahan'ı bombardıman yapmakla geçirdi. Fakat mayısın dördünde bombardımanla beraber hücum başladılar.

Yevm-i mezkûrda Ruslar'ın en ziyâde hedef taarruzu Emiroğlu tabyası olmuştu. Fakat burada bulunan kapudan Miralay Muhammed Bey iki taburla fevkalâde sebât gösterdi. Fakat bu tabyanın sağ tarafında bulunan küçük istihkâmlardaki asker düşman tarafından püskürüldüğünden düşman küçük istihkâmları zapt ikinci günü var kuvvetlerini Bazoye verip Emiroğlu tabyasına hücum ettiler.

Ateş gittikçe şiddet kesb eder Emiroğlundaki toplar körleşmiş olduğundan düşmana cevap veremez. Bu esnâda tabyada telefât çoğalır. Ruslar mütemâdi bir sûrette icrâ olunan hücumlarla taburların gözlerini yıldırırlar.

Osmanlı neferâtı tabyadan çıkıp oraya buraya dağılmaya başlar Ruslar Emiroğlu tabyasını zabt ederler.

Daha ertesi günü düşman kayabaşı istihkâmına hücum edip burasını da zabt ettiler.

O gün hücumdan yılmış bulunan asker burada bulunduğu ve bir de sâhib-i cesâret başkumandana mâlik olmadığından az zamanda istihkâmdan çıkıp şehrin içine dağıldılar. Bunun üzerine Ruslar birer birer etraftaki tabyaları alır. Sonra şehre hücum ederler. Kasab Hüseyin Paşa bir iki taburla Ardahan'ı bırakıp dağlara kaçar.

Ruslar Ardahanı çok zâyîât vermeksizin alırlar.

Ardahan'da Ruslar'ın ellerine epey levâzimat ve diğer zehâir geçer.

Bu muhârebede Ruslar'ın ellerine geçen top yüze yakın olduğu muhakkaktır.

Bir kere Ardahan'ı aldıktan sonra Ruslar sağ cenâhlarını metin bir sûrette tahakküm etmiş olub bundan sonra Kars Kalesini şiddetli bir tazyîk altına almak teşebbüsünde bulundular.

Muhtar Paşa'nın ordusuna gelince: Bu ordu şu sırada pek zayıf idi, yani beş on taburdan ibâret idi.

Müşîr Paşa, o günlerde Ardahan'ın pek büyük tehlikede bulunduğunu dâir vakti zamanıyla haber almış idiyse de imdâd için gönderilecek kuvvet yok idi. Nâcâr bu on taburdan başını tefrîk ederek Mirlivâ Şevket Paşa kumandasında ve Erzurum'da bulunan iki taburu da Miralay Hakkı Bey'in taht-ı idâresinde olarak oraya gönderdi.

Fakat Şevket Paşa ordugâhtan hareket ettiğinin ertesi günü Ardahan'da bozulub firâr eden askere yolda rast gelip iş işten geçtiğini anlayarak taburlarıyla geriye avdet etti. Miralay Hakkı Bey'de Erzurum'a döndü.

O günlerde Ahmed Muhtar Paşa karargâhın Zakim köyünden Hünkârdüzü Mahallesiine nakletti. Burada ehemmiyet-i askeriyesi mühim olan Çakırbâba Mahâllesi tutulup her ahvâle karşı orada birkaç tabur bulundurdu.

Ardahan elden gittikten sonra ordunun sol cenâhı açık olduğundan Ruslar'ın taarruzu mamul bulunan örünce kazasına ora eşrafından Dede Bey tâyin olundu. Gayri muntazam asâkir-i muâvene ile buralarının muhâfazasına mêmûr edildi.

Orduda şu tedâbir alınmakta iken Anadolu'dan başıbozuk Çerkes süvârîsi gelmeye başladı. Bunların üzerine kumandan tâyin olunan Kunduhzade Musa Paşa'nın taht-ı idâresinde bin kadar süvârî vardı.

Bunlar Kars ile irtibâtı muhâfaza etmeye mêmûr olub o tarafa sevk olundu.

Mezkûr süvârîler o tarafa hareketle Kars ovasına inip orada Bekli Ahmed karyesinde beytûtet ettikleri sırada düşman süvârîsi kendilerine Gece yarısı hücum edip perîşan etti.

Bu perîşanlığa sebep olan ahvâl: Başıbozuk süvârîsinde zabt ve rabt ve intizâm askeriye riâyet olunmaması, hattâ gece etrafa karakol bırakmayıp yerlerinde uyuması ve buhâlden hafiyeye vâsıtasıyla haber alan General (Çavçavaze) (35) süvârî dragon ve Kazak alaylarıyla gece karanlığından bil istifâde ordugâhlarını basmasıydı.

Bekli Ahmed muhârebesinde üçyüzden ziyâde telefât verildiği gibi iki top ve kırka kadar esir dâhi Ruslar'ın ellerine geçmiştir.

Musa Paşa bizzat güç belâ ile düşmanın elinden yakayı kurtarıp ordugâha gelebilmiştir. Bundan sonra Ahmed Paşa Çakırbâba mevkîinde durmasını dâhi münâsib görmeyip o tarafı iyice keşfettikten sonra (Karaorhan)ve (Zivin) karyeleri civârında bulunan Horumdüzü ismindeki mevkî-i ordugâha intihâb etti. Bu mevkînin tahkîmine fevkalâde ehemmiyet verildi. Etraftan ve bilhassa Erzurum'dan altı fundalık toplar getirildi. Münâsib yerlere yerleştirildi.

Orduda Redif taburları ziyâde olub bunlar ise asker tâlimini lâyıık-ı vechle bilmediklerinden onlara hergün tâlim yaptırıldı. Bu esnâda Muhtar Paşa'ya

Anadolu'dan gönderilmesi va'd olunan birinci ve ikinci ordu-u hümâyûnun sınıf-ı sâlis Redif taburları dâhi peyderpey dâr'ül harbe vâsıl olmaktadır.

Düşman ise bu esnâda Kars Kalesini gâyet şedîd sûrette taht-ı muhasaraya alarak pek ziyâde sıkıştırmaktaydı. Ruslar o günlerde geride bulunan (Aleksandrapol Kalesinden muhasara topraklarını getirip bunları münâsib mevkiye yerleştirerek Kars'ın mütenevvi istihkâmlarını dökmeekteydi.

Düşmanın Zaim cihetine tabii ettiği topraklar, Kars'ın Karadağ ve Karapatlak istihkâmını döküp yüksek kös olarak attığı güller bazen istihkâmları aşarak şehre düşmekte ve bu sûretle ahâliye dehşet ilkâ etmekteydi. Hüseyin Hami Paşa Rus topraklarına karşı mukabelede bulunur idiyse de onları kurtulmaya muvâfik olamamış olduğunun bir gün Rus tabyasına hücum etti. Toprakların gerisinde bulunan piyâdesi yetişip hücum eden Türkler'i geriye püskürttü. Diğer taraftan Kalenin içindeki mermiyât ve cebhâne az değil idiyse de muhasaranın ne vakte kadar devam edeceği mâlûm olmadığından burada ihtiyâta riâyet lâzıma-i hâlden bulunmakla günler uzadıkça Ruslar'ın ateşlerine Osmanlı tabyalarından nâdiren cevâb verilir ve böylece muhasara devam edip dururdu.

Me'ahâzâ muhasara devam ettikçe ahâli pek çok ızdırâb içinde bulunuyordu. Ahâlinin şu sırada sıkıntısı düşmandan ziyâde vali ve kumandan bulunan Hüseyin Hami Paşa'nın istibdâdından idi.

Hüseyin Hami Paşa muhasaraya ducâr olduğu ve kendi başına müstakîlen kaldığı zaman kendisinde istibdâda olan meylini derhâl gösterdi. Neden ise sevmediği adamları (düşmana hafiyelik ediyor) bahanesiyle hapishaneye atar diğerlerini bilâ sebep salb eyler, bazılarını da bir kayadan aşağı atmak sûretiyle âhirete gönderirdi.

Gitgide ora eşrafına taaruza başladı. Bunlardan Atbaşızade Ahmed Efendi nâmında birisine <<senin konağına mechûl'ul ahvâl kimseler gelir. >>diyerek kendisini salb etmek istemiş idiyse de umerây-ı askeriyye ve eşrafının ricâsıyla Kars'tan çıkarmakla iktifâ etti. Me'a hâzâ bu hâl ile beraber Kars kemâl-i metânle düşmana dayanıyor. Bunlarda Kaleyi almak için hücumu cesâret edemiyorlardı. Mayıs nihâyetlerinde

Anadolu dâr'ül harbinde bulunan ahvâl şu merkezde idi. Ruslar'ın büyük ordusu Ardahan'ı aldıktan sonra olanca kuvvetleriyle Kars Kalesi'ni muhasara etmekteydi.

Bu ordunun piyâde ve topçu kısmı Kars civârındaki istihkâmlarda ve geride bulunan ordugâhlarda idi. Süvârîsi ise Kars ile Soğanlı dağı arasında bulunan oradan Kars'a gelen yolları muhâfaza etmekteydi.

Ruslar'ın (Erivan) nâmıyla maruf olan ordusu îlân-ı harbi müteâkib hudûdu geçip âheste âheste bizim o civârda bulunan Beyazid Kalesi'ne doğru ilerlemekte olduğunun yukarıda söylemiştik.

Bu esnâda Bayezid'de iki taburdan başka Osmanlı askeri yoktu. Bunlarda düşman Kaleye yanaşır yanaşmaz ricât etmek için emr almışlardı. Bu sebeble Ruslar Bayezid'e takarrub ettiği zaman ora mutasarrıfı mezkûr iki taburu alıp Kaleden çıktı. Ruslarda gelip Bayezid'i bilâ mümânaât zabt etti. Bu ordunun kumandanı bulunan General (Turgukosof) Bayezidi zabt ettikten sonra derhâl ileriye hareket etti.

Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmının Van taraflarında toplandığını haber alarak ileriye hareket olunacak olursa mezkûr kuvvet-i firkanın gerisini alır mülâhazasıyla bir müddet yerinde tevekkûf etti. Kaldı.

Fi-l-hakîka muhârebe îlân olunur olunmaz Ahmed Muhtar Paşa Erzurum'dan Van taraflarına Fâik Paşa'yı gönderip Van'da bulunan dört Redif taburunun ve diğer mevkîde bulunan küçük müfrezeleri toplamasını ve bir de o civar Kürt eşrafından Şeyh Abdullah Efendi'nin sûret-i külliyyede cem edeceği aşair-i muâvenesini cem etmesini ve Rus'ların Bayezid'e doğru hareket eden firkasına mukavemet göstermeye mêmûr tatlıoğlu Muhammed Paşa ile haberleşip îcâb-ı hâle göre hareket etmesini kendisine emr etmişti.

Bu Fâik Paşa gâyet iktidârsız ve korkak bir herif olub icrâ-ı vazifesinde hiçbir yararlılık göstermedi. O civârda bulunan (Bargiri) nâm-ı mevkî kendisi için merkez ittihâz edip << Kürtler toplanmıyor >> bahanesiyle yerinden ileri gidemeyip orada mihlandı kaldı.

Bayezid de düşman fırkası kumandanı bulunan General (Turgokosof) Fâik Paşa'nın betâ'it hareketini görerek ve bu taraftan tehlike olmadığını göstererek Osmanlıların Eleşkirt fırkasına yani Tatlıoğlu Muhammed Paşa'nın üzerine yürüdü.

Muhammed Paşa şimdilik düşmanla harbe tutuşmayıp geriye ricât etmek için Müşîr Paşa'dan kat'î emir aldığından Ruslar taarruza bedaa edince geriye ricât ederdi. Bu sûretle düşman Karakilise nâm-ı mevkîden hareketle mayısın yirmisekizinde Eleşkirt ikinci günü tahir ve hattı mevkîlerini işgâl etti.

Bu esnâda Ahmed Muhtar Paşa ise Horum mevkîni ordugâh ittihâz ederek bu mevkîyi gâyet ciddi sûrette tahkîm etmekte ve mayıs nihâyetlerinde Anadolu'dan, Bağdat'tan gelmekte olan taburları buraya toplamakta idi. Osmanlı ordusu bu zamanda günden güne ziyâdeleşiyor ve Müşîr Paşa'da hangi tarafa hareket muvaffak olacağı mülâhazasını edip duruyordu. Haziran ibtidâlarında Anadolu dâr'ül harbindeki ahvâl bu merkezde idi. Fakat vak'ay-ı âtiyenin ne olduğunu anlamazdan evvel Rumeli dâr'ül harbine irca-i nazar edelim.

ÜÇÜNCÜ FASIL
RUMELİ DÂR'ÛL HARBİ
TUNA'YA MUHÂREBELERİ __ RUSLAR'IN RUMELİYE
GEÇMELERİ

Bulgarların casuslukları
Tuna Osmanlı donanması
Ruslar'ın donanmaya taarruzları
Donanmamızın perîşanlığı
Tuna Hakkında bazı mülâhazât
Nehri geçmek için Ruslar'ın teşebbüsleri.
Geçit noktası olmak üzere Zıştovi kasabasının intihâbı.
Bu maksadı sezdirmemek için düşmanın nümâyîşler.
Geçmek için General Dragamirofun aldığı tertîbât
Şu sırada Zıştovi'de Bulunan kuvve-i Osmâniye.
Ahmed Hamdi Paşa³⁶'nın ihtiyâtsizliği.
Geçid günü vukûagelen muhârebe.
Osmanlıların ciddi mukavemetleri ve sonra ricâtları.
Zıştovinin düşman tarafından zabtı.
İleriye hareket için Ruslar'ın hazırlıkları

---

³⁶ Ahmed Hamdi Paşa : 1826-1885 yılları arasında yaşamış çeşitli kademelerde valilik ve sadrazamlık gibi üst rütbelere gelmiştir. II.Abdulhamit zamanında kısa süreli bir sadrazamlık görevi olmuştur.

Ruslar bir kere Tuna sahiline yerleştikten sonra bura erkân-ı harb hey'etinin en ziyâde meşgûl bulunduğu bir mesele, ordularında keşif hizmetinin lââyık-ı vechle tanzîmi oldu. Bu cihet zâten Ruslarda muntazam idi. Rumeli ve Slav komitelerine mensûb bulunan Bulgarlar şimdi değil muhârebeden pek çok sene evvel Rumeli'de ne oluyorsa derhâl Ruslar'a haber verilir. Bu zamanda Rumeli'nin büyük küçük şehir ve kasabalarında bulunan Bulgar gençlerinin ekserîsi Rus mekteplerinde tahsil etmiş Rus lisânına tamamiyle vâkıf idiler. Pek çokları da Rus zâbitânı tarafından ileride hafiyelikte istihdâm edilmek üzere terbiye olmuş casusluk sanatını pekiyi bilirdi.³⁷

Bunlar îlân-ı harb îlân olunur olunmaz Abdulkerim Paşa ordusunun ahvâl ve hareketinden Tuna'nın öte tarafında bulunan Rus ordugâhına muntazaman haber verirlerdi. Bu maksadın sühûletle icrâsı için de Tuna'nın Osmanlı sahilinde bulunan köylüler istihdâm edilmekteydi. Bulgar kayıkçıları içeriden gelen evrâkı alır almaz bu tahriratı geceleyin karşı tarafa nakl edip mahâlline verirlerdi. Şu sûretle düşman Osmanlı ordusu küçük aksâmının bile bir taraftan diğer tarafa naklinden vakt ve zamanıyla haber alırdı.

Erkân-ı harb böyle şeylerle meşgûl iken Tuna sahiline yerleşmiş olan aksâm-ı askeriye İbrail, Kalas, Dolce vesâire mevkîyi işgâl ederek ve buralarda yaptıkları istihkâmlara toplar yerleştirerek karşı yakayı ve ara sıra Tuna'dan geçmekte olan Osmanlı zırhlı ve kayıklarını dökmekteydiler. Osmanlılar da bunlara cevap veriyorlardı. Fakat günler uzadıkça Tuna'daki muhârebe kızışmaktaydı.

Yukarıda Devlet-i Aliyye'nin şu sırada Tuna'da oldukça kuvvetli bir donanması olduğunu söylemiştik. Bu donanma muhârebe îlân olduğu günler yedi zırhlı ve onsekiz adi gemiden ibâret olup bunlarda mevcûd top altmışiki kıt'adan kuvve-i mevcûdesi sekiz yüz efrâddan don değildi. Ruslar'ın bunlara mukavemet gösterecek kuvveti ise Romanya'luların üç küçük vapuru ile kendilerinin üç küçük monitorlerinden ibâret olup şu hesâbça Tuna'da mevcûd Osmanlı donanması Rus'larinkinden nisbet kabul etmeyecek derecede ziyâde idi.

---

³⁷ General haznekamofun hâtîrâtı

Ruslar, buna çâre bulmak üzere bazı teşebbüsâtta bulundular. Ezcümle Baltık denizinde bulunan donanmasından birkaç bölük bahriyye askerini Tuna ordusuna celb ettiler ki bu bölükler zâbitânı arasında genç fakat bahriyye fenninde mâhir birkaç zâbit dâhi var idi. Bunlar muhârebe îlânından birkaç gün sonra beraberlerinde getirdikleri torpidolarla İbrail kasabasıyla karşı (Osmanlı) yakada bulunan Reni arasındaki geçidi kapattılar. Buralarda gâyet kuvvetli dinâmitler koydular. Şu sûretle Tuna Osmanlı donanması ikiye ayrılış bulundu. İbrail'in öte tarafında bulunan zırhlılar beri tarafa , beri tarafta bulunanlar da öteye geçemez oldular.

Rus'ların ağır topları muhârebenin îlânından bir iki hafta sonra Tuna'ya yetişti. Bunlar münâsib mevâkîye yerleştirildi. Bundan sonra Tuna karakol hizmetlerinde bulunan Osmanlı zırhlıları tehlikeye dûçâr ve peyderpey büyük zâyiât vermeye başladı.

Nisanın yirmidokuzunda bir küçük Osmanlı donanması Dilaver Paşa kumandasında İbrailin karşısına gelip burasını topa tutmak üzere Maçin kasabasına yakın bir mevki tuttu. Bu donanmanın Rus bataryalarından uzaklığı tahminen dört bin beşyüz metre idi. Ruslar bunlara ateş etmeye başladı. Osmanlılar hiç cevap vermiyorlardı çünkü Dilaver Paşa gelinceye kadar ateşi etmemek üzerine emir verip kendisi zâbitlardan birkaçıyla sahile inmişti. Rus'ların ateşi epey müddet devam etti. Nihâyet ateşi kesmek üzereyken âtî'lân mermiyâtın biri zırhlıların birisine isâbet etmiş olmalı ki birkaç sâniye sonra Osmanlı donanması duman içinde kaldı. Bunu müteâkib dehşetli bir darbe işitildi. Zırhlılardan birisi ateşler içinde kaldı. İki dakika sonra gemiden su üstünde bir eser kalmadı ³⁸

Bu sûretle mahv olan zırhlı <<Lâtîf 'ul celil>> zırhlısı olub Necib Bey kumandasındaydı. Gemide yüzden ziyâde efrâd olub bunlardan pek azı kurtuldu bu zâyiâtta mesûl olan şüphesiz Dilaver Paşa'ydı. Çünkü lüzûmsuz yere donanmayı Rus bataryalarının ateşleri tesîrinde bırakmış ve kendisi bu husûsa ehemmiyet dâhi vermeyerek muhârebeden savaşmış gitmişti.

---

³⁸ <<La guerre Russo Turque>> ve bu muhârebeye aid diğer eserler

Mayısın on ikisinde Rusya'nın sâlifüzzikr Baltık donanmasından gelen bahriyye zabıtlarından (Dobasof) nâmında birisi İbrailde bir kayığa binerek Osmanlı gemilerinin keşfine gider ve bunlardan <<Seyf>> <<Feth'ül İslam>> ve <<Kılıç Ali >> nâmındaki zırhlıların Maçın³⁹ kasabasının yanında ihtiyâtsiz yatmakta olduklarını görür. Geriye döner ikinci gece yani mayısın onüçüncü gecesi akşam karanlığında arkadaşlarıyla beraber zırhlılara yanaşır. Osmanlı zırhlılarındaki gaflet o dereceymiş ki bunların tekerrüblerini hissetmezler iyiden iyiye yanaştıktan sonra seyf zırhlısında bulunan nöbetçi bunları görür bağırmağa başlar fakat faydası olamaz. (Dobasof) bulunduğu istinbottan bir torpido ve asar ve bu torpid isâbet eder. Seyf duman içinde kalır. bir iki sâniye sonra havaya uçar. Üzerindeki tâife mahvolur.gider düşman hiç zâyiât vermeksizin İbrail'e döner.⁴⁰

Şu vak'a dâhi bahriyye zâbitânımızın âdem-i iktidâr ve icrâ-ı vazifedeki tekâsüllerinden ileri geldiği muhakkaktır. Bu bâbda uzun uzun tatvîl-i kelâma lüzûm yoktur. Bu iki vak'adan sonra Ruslar Tuna'da görülen Osmanlı zırhlılarının üzerlerine bilâ perva hücum eder oldular fakat bazı def'a Osmanlı muktedir zâbitânına rast geldikleri zaman rezîlâne ricât veyâhud mahv olurlardı. Ezcümle o günlerde Tuna'dan vukûa gelen bir vak'a Rus bahriyye zâbitânını epey yıldırıldı şu vak'anın tafsilâtı berveche âtîdir.

Haziranın on ikisinde Niğbolu'dan küçük bir zırhlı Rusçuğa doğru hareket eder.Bu zırhlıyı gören Rus bahriyye zâbitları beraberlerinde torpidolar alarak mezkûr zırhlının üzerine koşarlar.Bundan maâdâ sahilde bulunan Rus bataryaları dâhi tekmîl ateşi zırhlıya doğrultuyor.Osmanlı zırhlısının kumandanı bulunan zâbitın kaptanlara mahsûs olan mahâlde telaşsız emirler vermekte olduğunu sahilde temaşa için toplanan Rus askeri ve yerli ahâli siper ederlermiş. Zırhlı üzerine gelen iki Rus monitörleri üzerine bir iki kere şiddetli ateş eder. Bu ateş okadar güzel sevk olur ki Rus monitorlarının birisi derhâl bata3r Bunun üzerindeki Ruslar'ın ekserîsi boğulur. Bu iki nefer zor bela ile

³⁹ Maçın : Günümüzde Romanya'da bir yerleşim yeri.

⁴⁰ Yine bu muhârebeye âid eserlere mürâcaat oluna.

yüzerek sahile çıkar. Bu esnâda Osmanlı zırhlısı Ruslar'ın diğer monitörüne hücum eder. Bir müsââdeme vukûa gelir. Monitörlerde bulunanların cümlesi suya dökülür.

Hemen cümlesi mahvolur bu işi gördükten sonra zırhlı sahili topa tutarak muzaferane bir sûrette Niğbolu'ya döner. Bu vak'a Rus ve Avrupa matbûâtında mâlûm olub mezkûr zırhlının ve yevm-i mezkûrda böyle parlak iş gören zâbitın ismi alan mechûl kalmıştır.

Bu vak'a Osmanlı donanmasının gördüğü son işidir. Bundan sonra nehr muhârebesi olmadı. Osmanlı zırhlıları buldukları iskeleden çıkamaz oldular. Ruslar Tuna'nın birkaç mevkinde peyderpey torpidolar koydukları cihetle gemilerin nehirde gezmeleri tehlikeliydi. Bu sûretle Osmanlı donanması birkaç aksâma ayrıldı. Ordu bundan zerre kadar istifâde edemedi.

Muhârebenin bu devrinde Ruslar'ın da Osmanlı donanmasıyla uğraşmaya vakîtləri yoktu. Ordularının öte yakaya geçmeleri zaman hulûl ettiğinden var kuvvetlerini verip geçme teşebbüsünde bulunur ve bu maksadın icrâsı için lâzım olan tedârikâtı görüyorlardı. Şimdiye kadar Ruslar'ın bu cihete gayret etmeleri Tuna ovasına tuğyânda ve sular yüksek olduğu içindi. Binâenaleyh maksad-ı mezkûru Hazirandan evvel vücûda getirmek mümkün olamazdı.

Tuna'yı geçmek Ruslar için kolay bir iş değildi çünkü mâlûm-u enâm olduğu üzere bu nehir Avrupa'nın en vâsi' nehrilerinden olduğu hâlde Osmanlı tarafındaki sahili yüksek, Romanya tarafı da alçak olub o tarafa geçmek kolay olduğu gibi Romanya sahilinden beri tarafa geçmek de pek müşkildür. Bundan maâdâ Osmanlı tarafında pek metin Kaleler ve diğer mevki-i müstahkeme bulunduğu mâlûmdur. Ve eğer bu tarafta bulunan ordu kumandanı taarruzda bulunan düşmana karşı şu kuvve-i müdâfaayı hüsn-ü sûretle istimal ederse Tuna'yı geçebilmek âdetâ muhâl derecesindeydi. Hiç olmazsa böyle bir hareke ceraat eden düşmana dehşetli bir zâyiât vermek ihtimâli pek karîbdir. Binanenaleyh o zaman Avrupa'da bulunan ve askerlikten anlar erbâb-ı fikr şu ciheti nazar -ı mulahazaya alarak Ruslar'ın buradaki zâyiâtı behmehâl otuz kırk binden az olmayacağını tahmin ediyorlardı. Hâlbuki bu hesâb yanlış çıktı. Düşman burada nisbeten

cüz'î bir zâyiât vererek geçti.Nasıl geçtiğini kâri'lerimize anlatmak için izâhât –ı âtfiyyeye ihtiyaç vardır.

Ruslar, bir kere tekmîl ordularını Tuna boyuna cem ve lâzım gelen tedârikâtı gördükten sonra ve bir de sular azalmakta olduğunu müşâhede ettikten sonra Tuna'yı geçmek gayretine koyuldular burada en mühim olan mesele geçilecek noktayı tâyîn etmekdi. Bu da kolay değildi.

Evvelki muhârebelerde Ruslar Tuna'yı birkaç kere Hırsova ve İsmailiye Kalesi arasından geçmişlerse de bu def'a Rus Erkân-ı Harbiyyesi ve bilhassa Grandük o tarafları münâsib görmüyorlardı. Çünkü karşıyakada Maçin,İskeçe ve Dolce gibi mevkî-i müstahkeme olduğundan sarf-ı nazar bunların daha ilerisinde Silistre Kalesi gibi bir metin Kalenin karbinde Abdulkerim Paşa ordusunun bir kısmı bulunduğunu biliyorlardı Grandük ise Tuna'yı geçer geçmez Osmanlıların bütün aksâm-ı askeriyyesiyle derhâl çarpışmak istemiyordu. Şu mülâhazât nazar-ı ehemmiyete alınarak birçok müzâkerattan sonra Tuna'yı geçmek için Rusçuk ile Niğbolu arası intihâb olundu ki bu taraf Rus ordusu için daha muvâfik idi.

Çünkü Rusçukla Niğbolu arasında Osmanlı askeri cüz'î bir kuvette bulunduğu anlaşıldığından buraları süratle zapt olunabilecekti. Sânîyen Tuna'yı burada geçip << Tırnovo>> ve Balkanlar zapt olunursa Osmanlı ordusu ikiye tefrîk edilmiş bulunacaktı. Sâlisen Tuna'nın bu sevâhili Edirne ve İstanbul'a giden en doğru târîk idi. Râbian bura ahâlisinin hemen kâffesi Bulgar bulunmasıyla bunlardan ezher-i cihet muâvenet görülecekti. Hâmisen Rumeli'nin bu ciheti zîrâatça zengin bulunduğu cihetle ordunun erzâk ve levâzımatı husûsunda müşkilât görülmeyecekti.

Bir kere Rusçuk ile Niğbolu arası intihâb edildikten sonra asıl geçilecek noktanın intihâbı elzem idi. Rus karargâhı bir müddet Niğbolu'ya yakın bir mevkî düşündü. Çünkü burada nehir tar idi. fakat Niğbolu istihkâmlarına yakın bir yerden geçmek güç olacağını mülâhaza ve bu fikirden dâhi sarf-ı nazar edilerek karşı yakada mevkî-i müstahkeme bulunmayan bir yer aramak mecbûriyyeti hâsıl oldu.

Grandük mâiyyetine erkân-ı harb Reisliğini alarak oralarını üç gün keşf ve en sonra Niğbolu ve Rusçuk arasında bulunan Ziştovi kasabasını intihâb etti. Çünkü karşıyakada bulunan bu kasaba Tırново Şıpka ve Kazanlık târîkinin re'si ve bir an evvel zabtı tasvir bulunan Tırново⁴¹ şehrinden üç günlük mesafede bulunuyordu. Bundan maâdâ kasaba-i mezkûre civârında istihkâmlar bulunduğunu ve buralarda bulunan Osmanlı kuvveti birkaç taburdan ibâret bulunduğunu Bulgar casuslarından anladılar.

Bir kere Ziştovi kasabası intihâb olunduktan sonra bu husûsu kimseye sezdirmemek için Grandük fevkalâde mahâret gösterdi. Grandük bu sırrı mâiyyetinde bulunan Generallerden sakladığından sarf-ı nazar bu ciheti kardeşi bulunan İmparator'dan dâhi gizliyor. İmparatorun suallerine cevap vermiyor şaka ile başından savıyordu. Hârici aldatmak için ise Grandük o günlerde birçok nümâyişlerde bulundu. Askerinin büyük bir kısmını Ziştovi'den uzak bulunan İbrail'de topladı. Oralarda birçok manevralar icrâ etti. Haziranın onikisinde Corcova'da bulunan Rus bataryaları karşıda bulunan Rusçuk Kalesini şiddetli bombardımânâ tuttular Haziranın onüçünde Niğbolu'yu döğmeye başladılar. Bu gürültüler arasında düşman ordusunda geçmek tedârikâtı görülüyordu. O günlerde Ziştovi'nin karşısında ve beri yakada bulunan Zemnese nâmında küçük Ulah köyüne vesâit-i nakliye hazırlanıyor. En evvel nehri geçecek olan aksâm-ı askeriyye buraya toplanıyordu.

Me'a hâzâ Grandük bu nümâyişlerle dâhi iktifâ etmeyerek Türkler'i büsbütün iğfâl etmek için Tuna'yı Kalas ile İbrail arasında geçmek için o taraflarda kumandan bulunan General << Zimmerman >> emir verdi. Bu Generalin taht-ı kumandasında otuz kırk bin

---

⁴¹ Tırново : Bulgaristanda bir şehir olup bu şehre yüce anlamına gelen veliko nâmı verilmiştir.ve bir dönem başkentlik yapmıştır.Osmanlı hakimiyetindeyken büyük bir gelişme göstermiştir.Özellikle Osmanlı tahrir kayıtları buranın gelişmesiyle ilgili önemli bilgiler sunar. Kasabanın ismi Türkçe'de "dikenlik" anlamına gelen Slavca "turnovo" kelimesinden gelmektedir. Bizans kaynakları 950 yılı civarında ve 1277'de Tırnova'dan bir köy diye söz eder. 1668'de Evliya Çelebi, Tırnova'yı 3500 evi bulunan (oldukça abartılı bir rakam), kiliseler, manastırlar ve dindar hıristiyanlarla dolu bir yer diye tasvir eder. Ona göre Tırnova'daki müslümanlar sadece bir camisi ve hamamları olan, İslâmiyet'i seçmiş bölge halkına mensup kişilerdir. Evliya Çelebi'den az önce Edward Browne, Tırnova'yı büyük ve hoş bir şehir olarak anmıştır(islam ansiklopedisi) cilt: 41; sayfa: 118

asker vardı. General karşıyakaya geçmek için Osmanlı sahilinde bulunan Şişe mevkinde intihâb etti. Çünkü burada nehrin vüs'ati altıyüzelli yediyüz metreden ziyâde değildi. Düşman buradan hafif bir köprü yaparak geçti. Fakat karşıyakaya geçer geçmez dört yüz sūvârîden ibâret bir Çerkes müfrezesine çattı. Bu başıbozuk sūvârîsi düşmana epey mukavemet gösterdi. Fakat geride imdâdları bulunmadığından ricâta mecbûr oldu.

Ruslar yavaş yavaş ilerlediler. Ve birkaç gün zarfında bilâ-harb Dolce Maçın Bâbadağı ve ve nihâyet Köstence'yi dâhi zapt ettiler.

Ruslar'ın asıl büyük ordularına gelince Grandük kumandasında Zıştovi'den geçmek niyetinde bulunduğunu söylemiştik. Geçit için intihâb olunan noktayı son zamana kadar sezdirmemek için Grandük bir taraftan Zıştovi'nin karşısında asker toplamakta olduğu gibi o tarafta bulunan diğer mevkiye dâhi külliyyetli kuvvet toplamıştı. Nihâyet Tuna'yı geçmek için Haziranın onbeşinci gününe karar verip bundan yirmidört saat evvel yanına bir iki zâbıta alarak karargâh-ı umûmîyyeden kayboldu. Bu esnâda hasta olup dışarıya çıkamadığını dâhi orduya işâa etti. Hakikat hâlde ise Zıştovi'nin karşısında bulunan Zemnese köyünde o gece karşıya geçecek olan askere son tâlimatı vermek üzere buraya gelmiş bu askeri sandal kayık ve büyük sallara bindirimekle meşgûl idi.

Grandük en evvel karşıyakaya geçmek için sonraları Rusya hattâ Avrupa'da bile pek büyük şöhret kazanan General (Dragomorif) fırkasını tâyîn etmişti. Bu fırka (16) tabur piyâde ve birkaç batarya top üç bölük Kazak sūvârîsinden ibâret idi. General nehri geçmek için fırkasını altı kola taksîm edip her kol üç tabur piyâde sekiz top ve yarım kol sūvârîden ibâret idi. Kollar birbirleri arkasından kendilerine mahsûs kayıklara binip nehri geçecektiler esnây- ı rahde sigara içilmemek gürültü edilmemek ve karşıyakaya ayak basmayınca silah boş atmamak askere sıkıca tenbîh edilmişti. Karşıyakada yanaşılacak nokta Zıştovi kasabasının biraz yukarısında Osmanlılarca <<Değirmendere>> nâmıyla maruf bir noktaydı. Bu noktanın yanaşmak için muvâfik bir mevki olduğu hakkında Bulgar casuslarından evvelce malûmat alınmıştı.

İşte bu tertîb üzere düşman 1877 senesi Haziranın onbeşinde gece yarısı askerle dolu sandal ve salları karşıyakaya koyuyordular Tuna'nın buradaki vüs'ati tahminen dört bin metreden ibâret idi. Ruslar nehrin yarı mesafesini pek büyük sühûletle geçtiler. Fakat

nehri ortalarında akıntının kuvveti sandal ve salları tâyîn olduğu noktada yavaşmalarına mânî oldu. Salların bir kısmı yukarıya ve diğerleri de <<Değirmendere>> nin aşağısına yanaştı. Sandal ve sallar yanaşır yanaşmaz askerler sahile çıktı. Fakat bu sahil yüksek olduğundan geçmekte epey su'ûbet çekildi.

Tarih-i mezkûrda Zıştovi'de bulunan kuvve-i Osmâniye altı ezmid Redif taburlarından ve bir batarya toptan ibâretti. Bu kuvvet Ahmed Hamdi Paşa kumandasında idi. Hamdi Paşa kumandası tahtında bulunan bu altı taburdan birini Zıştovi kasabasında bırakıp diğer beşini ve bataryayı kasabadan üç kilometrelik bir mesafede oraca <<Değirmendere>> nâmıyla maruf ve müdâfaaya elverişli olan bir mevkiye yerleştirmişti. Bu tedâbir fenâ değildi fakat burada Paşa'dan matlûb olan madde karşıyaka'yı mütemadî bir sûrette taht-ı tarassudda bulundurmamak idi. Burası dâhi kolaydı. Çünkü Zıştovi kasabasında karşıyakanın ahvâlini beyân binaltıyüz hane Müslüman vardı. Hamdi Paşa bu cihete ehemmiyet vermedi. Daha doğrusu bu işte büyük tekâsül gösterdi. Ve hattâ bir rivâyette o günlerde bu husûs hakkında Serdar Abdulkerim Paşa'dan gelen telgrafa dâhi kulak vermemiştir. Keşf ve tarassuddan sarf-ı nazar geceleri dâhi gâyet ihtiyâtsiz bulunduğu şundan anlaşılıyor ki düşman Osmanlı topraklarına ayak bastıktan sonra düşmanın vürûdunu haber aldı. Nehri geçmek için Ruslar'ın sarf ettiği iki saatlik bir müddet zarfında taburlar bunlara ateş etmedi. Düşman sahile çıkıp ileriye hareket etmek üzere iken karakolda bulunan nöbetçilerden bazıları bunlara ateş ettikleri zamanda Osmanlı ordugâhında baskın boruları çalışmaya başlamıştır.

Her ne hâl ise düşman sahile çıktıktan biraz sonra Osmanlı taburları bunlara ateş etmeye başlar. Taburlar Değirmendere'sinin iki tarafında bulunan tepeleri tutarak buralardan Ruslar'a şiddetli ateş ederler yarım saat içinde bu sandallardan birkaçı batır birkaçı da epey hasarata uğrayarak zor belâ ile sahile yanaşabilir.

Bu esnâda şafak sökmeye başlamıştı. Etraftaki tepeler Türkler tarafından işgâl olduğundan sahile çıkmış olan Rus taburları ileriye hareket edemezler her dakikada külliyyetli telefât verilerse de arkalarından mütemadî bir sûrette gelen imdâd düşmanın kuvvetinin gittikçe takviye ediyordu. Şafak söküldükten sonra Ruslar'ın nehri geçmeleri

pek çabuk icrâ olunuyordu. Sallar bir yakadan diğerk yakayı üç çarık saatte kat ediyorlardı. Bu sebepten Ruslar'ın imdâdları küliyetli miktarda beri tarafa geçiyordu. Saat beş alafrangada bizzat General (Dragomirof) beri yakaya geçti.

Askere müesser nutuklar söyleyerek bunları ileriye hareket için teşcî ediyordu. Bunun üzerine mikdarı onbeşe varan Rus taburları ileriye hareket ettiyse de İzmir Redif taburları dellrane mukavemet ederek bunları birkaç kere püskürttü. Şu esnâda sahile başka taraftan yanaşmış olan diğerk Rus taburları Osmanlıların cenâhlarını çevirmeye başladılar.

Bunun üzerine Redifler biraz geriye ricâtla bahçelerden derelerden kurşun yağdırıp düşmana dehşetli telefât verdiriyordu. Me'a hâzâ düşmanın kesretinden dolayı her saatte geriye ricât etmeye mecbûr oluyorlardı. Nihâyet taburlar orada bulunan bir değirmene ilticâ ederek epey mukavemet gösterdilerse de düşmanın kuvvetli muhacemesine dayanmak mümkün olmadığından taburlardan bir kısmı Zıştovi diğerk de Rusçuk yoluna doğru çekildiler. Şu sûretle Ruslar, Zıştovi'nin kilidi ad olunan << Değirmendere >> mevkiisini ele geçirdiler.⁴²

Yine o günler Ruslar taburlarını biraz intizâma getirerek öğle vakti Zıştovi kasabasına hücum ettiler. Oradaki Osmanlı taburları kasabanın her tarafı sarılmakta olduğunu görerek bir müddet mukavemette bulunduktan sonra ricât ettiler.

Haziranın onaltısında düşman bu kasabayı da zabt etti. Ruslar'ın o günkü zâyîâtı iki bine kadar varıyordu. Düşman kasabayı zabt eder etmez evvelce hazırlanmış olan edavatla bir köprü inşasına teşebbüs ederek birkaç gün zarfında vücûda getirdiler. Me'a hâzâ köprü bitmezden evvel dâhi Ruslar sabahtan akşama kadar askerlerini Tuna'nın öteki yakasından beri yakasına taşıyorlardı. Haziranın yirmisinde yani Ruslar'ın geçtiğinden dört gün sonra düşmanın beri tarafta geçmiş kuvvetininin mikdarı seksen

---

⁴² Bu muhârebeye aid yazı'lân eserler

binden az değildi. Bu kuvvet o günlerde hücum etmesi mêmûl bulunan Abdulkerim Paşa'nın ordusuna mukavemet etmek için kâfi id

Haziranın onaltısında Grandük Nikola karargâhın Zıştovi kasabasına nakledilmesi için emir verdi. Kendisi buraya gelip muhârebe eden askeri tebrik ve bazı zâbıtanı terfi-i rütbe ile taltif etti. Ve bir dakika kaybetmeksizin ileriye hareket için lâzım gelen tertîbâtla meşgûl oldu.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Anadolu dâr'ül harbi

Haziran ibtidâlarındaki ahvâl

Eleşkirt firkasının bâbadağında perîşan olması ve Tathoğlu

Muhammed

Paşa'nın şehâdeti

Halyaz muhârebesi,

(Turgukosof) firkasını tehlikeden kurtarmak için düşman merkez

ordusunun Soğanlık dağına doğru hareketi

Horum mevkînde Osmanlıların ahvâli

Horum muhârebesi Ruslar'ın mağlûbiyyet-i Kâmileleri.

Düşmanın ricâtı.

Osmanlıların bunları takibi ve Kars'ın düşman tarafından tahliyesi

Bayezid Kalesi vak'ası.

Kars civârında Rus ve Osmanlı ordularının bulunduğu vaz'iyet.

Muhârebenin bu devrinde yani Haziran ibtidâlarında Rumelindeki ahvâl-i harb bu merkezde iken o günlerde Anadolu dâr'ül harbinde tali'i harb bizim tarafa meyl ederek o vakte kadar taarruzda bulunan düşman kat'î bir mağlûbiyete dûçâr olarak geriye ricât etmiş ve kendi hudûdunu boylamaya mecbûr olmuştu.

Evvelki fasılda , Ahmed Muhtar Paşa'nın Soğanlı dağlarında bulunan (Horum) mevkiisini merkez ittihâz ederek buradan gerek Kars'ı muhasara eden Ruslar'a gerekse Bayezid'den (Eleşkirt) ve (Velibâba) taraflarına taarruzda bulunan General (Torgokosof)'a mukavemet göstermek niyetinde ve mayıs nihâyetlerinde dâr'ül harbe peyderpey imdâd gelmekte olduğunu söylemiştik. Bu imdâd toplanınca kumandan Paşa'nın fikri düşmana karşı taarruzda bulunmaktı. Fakat hangi tarafa teveccüh etmek lâzım olduğuna dâir plan müzâkere edilmekte iken şu sırada ansızın vukûa gelen bir vak'a,Paşa'nın fikrini teşvîk etti.

General (Turgokosof) Karakilise'yi zabt ettikten sonra Haziranın on ikisinde daha ileriye hareket eyledi. Ve o gün akşamüzeri (Eleşkirt) firkasının bâba dağında tuttuğu mevkiye vâsıl oldu. Düşman Osmanlı ordugâhının etrafını keşf ettikten sonra ikinci günü yani Haziranın üçünde Mehmet Paşa'nın üzerine yüklenmeye karar verdi.

Yevm-i mezkûrda Ruslar, merkezden ve bir de çevirme hareketiyle sağ cenâhtan (Eleşkirt) firkasına hücum ettiler. Osmanlılar delİrane mukavemet etmekteyken firkanın kumandanı bulunan Tatlıoğlu Ferik Muhammet Paşa'nın başına bir gülle parçası isâbet ederek derhâl şehid oldu. Bu hâli gören askerde inhizâm ve perîşanlık alameti zâhir olduğu tam bu esnâda düşman firkanın, sağ cenâhını almaya başladı.Şehid Muhammet Paşa'nın yerine geçen Cavid Paşa şu hengâmede firkanın tehlikede olduğunu görerek ricât emrini verir. Asker bir kere ricât boRusunu işitince firâra başlar ve ve firka-i mezkûra perîşan bir hâlde (Velibâbaba) kasabasına gelip döküldü.

Muhtar Paşa bu firkanın bozgunluğundan haber alır almaz şehid olan Muhammed Paşa'nın yerine Ferik Ahmed Fazıl Paşa'yı tâyîn ederek (Eleşkirt) firkasına gönderir. Fakat müşâr'ül ileyhe bu karîbde söylediğimiz vechle o günlerde düşmanın üzerine taarruz etmek niyetinde bulunduğu (Eleşkirt) firkasının bozgunluğundan dolayı General (Turgukosof) üzerine bizzat şiddetli bir hücum icrâ etmeye ve başka taraftan düşmana imdâd gelmezden evvel şu firkayı ezmeye karar verir.⁴³

Bunun üzerine Kumandan Paşa Horum mevkînden Kurt İsmail Paşa'yı Erzurum'dan davet eyler. Kendi yerine vekil bırakır .Burada bulunan firkadan iki taburla lüzûmu mikdarı süvârî alarak Haziranın sekizinde (Eleşkirt) firkasının bu esnâda bulunduğu (Velibâba) mevkîne doğru hareket eder. Orada dokuz piyâde tabur ihtiyât bırakarak 13 tabur piyâde ve bir iki bin kadar başıbozuk muâvene süvârîsiyle ileriye hareket ve bu esnâda Ruslar'ın bulunduğu mevkîye yakın (Aşık İlyas) semtine muvâsalat ve Haziran dokuzda Ruslar'ın üzerine üç koldan hücum eyler.

General (Turgukosof) taarruza başlayan Türkler'in bu tecâvüzâtını pîşdarda bulunan Çerkes muâvene süvârîsinin icrâ etmekte olduğu hücumlarından anlamıştı. Daha sonraları Osmanlı piyâdelerinin süratle ilerlemekte olduğunu görerek hücumun gâyet ciddi olduğunu anlayarak bulunduğu mevkînin tahkîmine koyuldu. Zâten bulunduğu arazi müdâfaa için gâyet elverişli olup umûm hattı harbi çukur dere kayalardan ibâret idi⁴⁴

General mümkün olan tedâbiri yaptı askere hitâben : << Şu sırada ricât etmek mahv olmak demektir. Merdâne davranırsanız Türkler'i mağlûb ederiz. >> diye onları sebâta davet ediyordu. O gün Osmanlıların sağ cenâhı Ferik Ahmed Fazıl Paşa , sol cenâhı da Çerkes Kunduhzade Musa Paşa kumandanlarındaydı. Merkezde de bizzat Müşîr Paşa bulunurdu hücum aliyy'ul sabah başladı arazi müsâ'id olmadığından Osmanlılar mevcûd topların hepsini kullanâmıyorlardı.

---

⁴³ <<Başımıza Gelenler>> eser Arif Bey

⁴⁴ Anadolu muhârebesi Miralay Kışmışofun eserine mürâcaat

Piyâdelerimiz Ruslar üzerine birkaç kere hücum ettilerse de düşmanı tuttukları mevkîden terde muvaffak olamadılar. Akşama kadar muhârebe devam edip sağ cenâh yerlerinde kaldı. Fakat sol cenâh yevm-i mezkûrda verdiği çok zâyiâtta dolayı bozulup ricâta mecbûr oldu fakat yine Kumandan Paşa'nın himmetiyle geceleyin askerin intizâmı yoluna girip düşman önünden ricât olunmadı. Askerler yerlerinde sebât etti. Kaldı.

Ahmed Paşa düşmana yine ikinci günü hücum etmek için geride bulunan dokuz taburu istedi. Fakat muhârebenin ikinci günü etrafta olan köylülerden birkaçı Ruslar'ın büyük ordusunun Kars'tan (Horum) mevkîne doğru hareket etmekte olduğunu haber verdiklerinden (Turgukosof) un üzerine edilecek hücum tehhür olunup bu taraftan vurdu edecek haberlerde intizâr edildi.

Osmanlıların (Halyaz) muhârebesi nâmıyla meşhûr bulunan şu muhârebedeki telefâtı dörtyüz kadar şehid ve sekizyüze karîb mecrûhtan ibâretti. Ruslar'ın verdiği zâyiâtı resmen dörtyüz olduğu îlân olundu. İse de bu mikdardan ziyâde olduğu muhakkaktır. Çünkü (Tergukosof) ikinci günü vukûa melhûz olan muhârebeden ihtirâzen fırkasını geride bulunan (Dayar) mevkîne çekmiştir.

Bu esnâda Kars civârındaki Rus ordusunun (Horum)'a doğru taarruzuna gelince Rus merkez ordusunun Mayıs nihâyetlerinde Kars Kalesini ziyâdesiyle sıkıştırmakta olduğunu yukarıda zikretmiştik. O günlerde merkez karargâhına Tiflis ve umûm Kafkasya kumandan ve valisi olan (Grandük Mişel)dâhi geldi. Bundan sonra askere yeni bir hayat gelerek Kale istihkâmlarının bazısına lağım götürmek tedâbirine dâhi teşebbüs olundu. Fakat bundan dâhi istifâde görülüyordu. Çünkü içinde bulunan Osmanlı dilâverleri Kaleyi kemâl-i metânetle müdâfaa ediyorlardı.

Haziran ibtidâlarına kadar düşman karargâhının General (Tergukosof) firkasıyla olan irtibâtı muntazam sûrette cereyân ediyordu.Fakat bu General (Kara kilise)'ye ve sonra (Dayar dağları) ina doğru hareket ettiğinden muhârebenin birden bire kesildiği (Erivan) firkasının dâhi nerelerde bulunduğu bilinemediği cihetle karargâh bundan ziyâdesiyle rahatsız olmaktaydı.

Diğer taraftan Ruslar dâr'ül harbte te istihdâm ettikleri kesretli hafiyeler vâsıtasıyla (Horum) merkezde Muhtar Paşa her ne yapıyorsa haber alıyorlardı.

Paşa'yı müşâr'ül ileyhin Haziran sekizinde mâiyyetine birkaç tabur alarak bizzat (Eleşkirt) ordusuna hareket ettiğini dâhi Ruslar vakît ve zamanıyla haber aldılar. Bu haber kendilerini ziyâdesiyle ürküttü. Çünkü Paşa'nın (Tergokosof) üzerine ciddi bir hücum icrâ etmek için hareket ettiği kendilerince âşikârdı. Binâenaleyh derhâl bir meclis-i harb kuruldu.

Bu mecliste Osmanlı kumandanının hareketine mânî olmak üzere Kars'tan Horum'a doğru bir hareket icrâ ve bu vâsıtayla Ahmed Muhtar Paşa'nın dikkat'ini bu tarafa celb etmeye karar verildi. Bu maksad için merkez ordusundan 17 tabur piyâde 32 süvârî bölüğü elli dört top bitefrîk o tarafa sevk olundu. Bu firka bizzat umûm kumandan General (Melikof) kumandasındaydı esnây-ı rahde Ruslar'ın her taraftan aldıkları haberler kendileri için dehşetli idi. Yol üzerinde bulunan Kara ahâlisi Bayezid Kalesinin yedi bin Osmanlı askeri tarafından muhasara olunacağını haber veriyorlardı fakat General (Tergukosof) un ahvâline dâir kimse söz söyleyemiyor Ruslar buna telaş ediyorlardı. Rus kumandanı General (Tergokosof) firkasından kim haber getirirse ona iki yüz lira vereceğini îlân ediyordu. Fakat müslümanlardan hiçbirisi böyle bir vazifenin îfâsını deruhde ve kabul etmiyor ve teklif-i vakii red ediyorlardı. Ruslar Sarıkamış köyüne Haziran'ın onunda vâsıl oldular etrafa keşif kolları gönderdiler bu kollardan birisi Horum mevkiisinden Kurt İsmail Paşa'nın bulunduğu ve mâiyyetinde sekiz taburdan ziyâde olmadığını haber verdi. Ruslar daha ileriye hareket ve (Hani Çay köyü)'ne Haziran'ın on birinde muvâsalat ettiler ve burada (Tergokosof) un harbe tutuştuğunu şu sûretle anladılar.

Bedayet hâlinde burada bulunan müslüman ahâlisi hiçbir şeyden malûmat vermiyorlardı. Fakat köyün etrafında koyun sürüsünü güden çobanları, Kazaklar kırbaç ile sıkıştırdıkları zaman bunlardan birisi << İki gün evvel şu taraftan (istikâmeti göstererek) dehşetli top sesleri işitilmekte bulunduğunu ve bu gürültü akşama kadar devam edip fakat muhârebenin nerede olduğunu bilmediğini haber verdi. >>

Erkân-ı harb zâbitâni derhâl atlarından inip haritâların üzerine çobanların gösterdikleri istikâmeti tatbîk ettiler. Filhakîka o istikâmet Rus umerâsının (Tergukosof) in bulunmasını tahmin ettikleri tarafı gösteriyordu. Bundan sonra Ahmed Muhtar Paşa'nın General (Tergukosof) üzerine hücum ettiğinde şüpheleri kalmadı. ⁴⁵

Me'a hâzâ Ruslar o gün yine ileriye hareket ettiler. Bir yüksek dağın üzerine çıktıkları zaman (Horum)'da bulunan Osmanlı ordu karargâhını uzaktan kurdular. Derhâl meclis-i harb toplandı fakat bu mecliste bir şeye karar verilemedi. Çünkü umerânın arasında ihtilâf vaki oldu. General (Heyman) (Horum) Osmanlı karargâhına derhâl hücum edilmesini münâsib görüyordu. Birkaç General dâhi bu reyi tensib ederek onun tarafında bulunuyordu. Fakat umûm kumandan bulunan General (Melikof) (Horum)'a değil Muhtar Paşa'nın o anda bulunduğu (Velibâba) mevkîsiyle (Horum) arasında bulunan (Horasan Köyü)'ne doğru hareket ve bu son mevkî tutulduktan sonra Osmanlı ordusu ikiye ayrılmış olacağından hangi orduya hücum muvâfık ise o tarafa doğru harb etmesini münâsib görüyordu. Nihâyet, yevm-i mezkûrda hiçbir şeye karar verilemeyip evvel emirde ahvâle lââyık-ı vechle vukûf peydâ eylemek için (Horum) mevkînin etrafını keşfe karar verildi. Bu keşf ikinci günü icrâ olundu. Netice-i keşf ,(Horum) mevkînde Osmanlıların kuvvetinin (8) taburdan ziyâde olmadığı ve çevirme hareket icrâsı için bu mevkînin arkasında süvârîne hareketine elverişli bir yol olduğu meydana çıkarıldı. Bunun üzerine Rus ordusunun (Horum) Osmanlı ordugâhına hücum etmek ârzûları arttı. Yeniden toplanan meclis-i harb hücumu ikinci gün, yani Haziranın on üçünde icrâ etmeye karar verildi. ⁴⁶

---

⁴⁵ Anadolulu muhârebesi. Miralay kişmişof

⁴⁶ Anadolulu muhârebesi Miralay kişmişof

General (Melikof) bu ârzûy-u umûmîyye nâçâr razı oldu. Bu akşam ,yarınki muhârebe için harb planı tanzîm olundu. Bu esnâda (Horum) ordusunun bulunduğu hâle gelince : Mezkûr ordugâh,umûm kumandan Ahmed Muhtar Paşa'nın (Eleşkirt) fırkasına hareketten sonra Erzurum Valisi bulunan Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın kumandasında bulunduğunu evvelce söylemiştik. İsmail Hakkı Paşa mevkînin tahkîmi ve lâzım gelen tedâbiri görmek için uğraşırken (Kars)'da mahsur Hüseyin Hami Paşa'dan şifreli bir mektup alır. Bu mektup : << Düşman ateşini sıklaştırıldı istihkâmattaki topların güllesi pek az kaldı. Şu günlerde bizim bir çâremize bâkılamazsa hâl vahim olacaktır. >> gibi beyânattan ibâretti.

İsmail Hakkı Paşa, bu mektubu Ahmed Muhtar Paşa'ya gönderdi. Bu esnâda düşman Kars'tan (Horum) mevkîne doğru süratle ilerlemekte olduğunu haber verirler. Paşa bunlara temas peydâ etmek üzere mevcûd süvârîyi ileriye gönderir. Bulduğu mevkîde düşmanı lâyık-ı vechle karşılamak için de son tedârikâtı görüp kemâl-i sebâtla burada dayanmasına karar verir.

Soğanlı dağlarında ve Zivin köyünün karbinde bulunan şu (Horum) mevkî müdâfaa için gâyet elverişli bir mevkîydi. Umûm-u hattı tepeler kayalar derin derelerden ibâret olub mevkî mezkûr etrafa hâkim idi ordunun Umûm Erkân-ı Harb Reisi Macarlı Ahmed Feyzi Paşa istihkâm sınıfından yetişme olmakla bu mevkîn muhtelif noktalarını müdâfaaya daha ziyâde elverişli bir hâle koymuş, sağda solda merkezde tabyalar vücûda getirip bunların önünde de hendekler ve avcı siperleri kazdırtmıştı ⁴⁷

O gün (Horum) mevkînde bulunan kuvvet-i Osmâniye on iki kıt'a top ile on yedi tabur piyâde ve iki bölük süvârîden ibâretti. Bu kuvvetin taksîmi şu sûretleydi: Ordunun cebhesindeki tabyalarla hendekler de Mirlivâ Şevket Paşa kumandasında altı tabur mevkînin sağ cenâhında üç tabur ve sol cenâhında da kaymakam Ekinli Osman Bey kumandasında iki tabur bulunurdu. Bu birinci hattın arkasında ve tahminen beş yüz

---

⁴⁷ Merhûm Arif Bey'in Başımıza Gelenler Miralay kişmişof un Anadolulu muhârebesi nâmındaki eserlere mürâcaat oluna.

hutve gerisinde ikinci hat var idi ki burada dâhi Raşit Paşa altı taburla ihtiyât firkasını teşkîl ediyordu. Toplar münâsib mahâl ve tepelere yerleştirilmişti.

Ruslar(Horum) mevkîsine üç kol üzerine hücum etmeye karar verdiler.Birinci kol dört tabur piyâde ve sekiz toptan ibâret olub Osmanlıların sağ cenâhına merkez kolu General (komarof) kumandasında sekiz tabur ve sekiz top (Horum) ordugâhının merkezine yani Şevket Paşa'nın bulunduğu mevkîye üçüncü kol dâhi dört tabur ve bir batarya ile Türkler'in sol cenâhına hücum edeceklerdi. Taarruz edecek olan kolların cenâhlarını muhâfaza etmek için de birkaç bölük süvârî tâyîn olunmuştu.

Ruslar'ın o gün (Horum) mevkîne taarruz eden kuvveti bundan ibâret olmayıp kırk bölük muntazam Kazak süvârîsi ve on altı top Osmanlı ordugâhının gerisini çevirmek için o tarafa gönderilmişti. Rus erkân-ı harb zâbitânının haritâlarında (Horum) mevkîsinin arkasından giden bir yol vardı. Bu ciheti muhârebeden evvel Erzurum'da konsolos sıfâtıyla bulunan General (Voynof) dâhi tasdîk etmişti. Bunun için Ruslar o tarafa ve kendilerince mechûl târîke böyle külliyyetli süvârî göndermişlerdi.

Her neyse Haziranın on üçünde Ali'l sabah Ruslar Türkler 'in üzerine yürüdüler. Tam bu esnâda ora ahâlisinden bir Gürcü umûm kumandan General (Melikof)'a yanaşarak bir fındık verdi. Merkûm Rusça bilmediğinden fındığı kırması için General'e işaret etti. Kırdılar. İçinden küçük bir kağıt çıktı.Kağıda kurşun Kalemle yazılmış iki satırlık yazı vardı. Yazı(Turgokosof) un yazısıydı. Meâli <<Eğer bu günlerde bana imdâd göndermezseniz mahv olurum.>> sözünden ibâretti.⁴⁸

Osmanlılar sağ cenâha hücumla mêmûr Miralay (Muhranski) dört taburuyla orada bulunan arap tabyasına cesûrâne yürüdü. Fakat bu tabya yüksek Tepede olub oraya tekerrüb etmezden evvel birçok hendekleri geçmek lâzımdı. Ruslar bu hendeklere yanaşır yanaşmaz şiddetli bir ateşe dûçâr oldular. Düşman birinci hendeklere girebildiyse de bunların arkasındaki hendeklerde saklanan Osmanlılar cesûrâne mukavemet ediyorlar. Her dakikada düşmana külliyyetli telefât verdiriyorlardı.

---

⁴⁸ Anadolulu muhârebesi Miralay kişmişof

Ruslar bu hendekleri dâhi geçerek tabyalara yanaşmak üzereyken her taraftan gelen ateş kendilerini âciz bıraktı. Tevkife mecbûr oldular biraz nefes alıp ileriye doğru hareket etmek istediler. Fakat yine Osmanlı taburlarının ateşlerine dayanamayarak ve külliyyetli telefât vererek hendeklerde gizlenmeye mecbûr oldular bu kolluk kumandanı arap tabyasını almak mümkün olamayacağını geriye haber verdi. Ve oradan gelecek Emire intizâr etmeksizin geriye ricât etti.

Bu sırada asıl muhârebe cebhede vukûa gelmekteydi. Burada General (Komarof) sekiz taburuyla hücum etmişti. Birinci hendeklere yaklaştıkları gibi Osmanlıların şiddetli ateşine dûçâr olduklarından ilerlemekten âciz kalmışlardı.

General (Komarof) bizzat taburların ilerisinde bulunmakta ve birinci küçük siperleri zabt etmekte iken kendisi ve burada bulunan bir alay kumandanı ve diğer pek çok zabt mecrûhen yere düştüler. Bununla beraber Ruslar ilerliyordular. Burada bulunan Osmanlı taburları evelerli muhârebelerde bulunmayıp birinci def'a olarak muhârebeye muhârebeye girmiş ve ateşin ne olduğunu bilmeyen Redif taburlarından ibâret bulunmuş olmakla yerlerine sebât etemeyerek ve Ruslar tarafından ciddi sûrette vukûa gelen hücumlara dayanamayarak orada bulunan top tabyasının arkasına kaçıp saklanıyorlardı. Ferik Muhlis Paşa Mirlivâ Şevket Paşa ve binbaşı Hacı Süleyman Ağa vesâir zâbitân bunları kırbac ve değneklerle tekrar ileriye sürüyorlardı. Bereket versin ki Ruslar birinci hattâki hendekleri aşip mezkûr tabyaya yanaşmakta iken karşılarında büyük bir dereye tesâdüf ettiler dereyi bir türlü geçemeyerek orada mihlandılar bu sûrette düşman dehşetli telefât veriyordu. Nihâyet Osmanlı güllelerinden saklanmak için geride bulunan sipere girip mukabelede bulundular.

Mevkîn sol tarafından hücum eden Rus kolu dâhi orada bulunan Osmanlı dilâverlerinden ileri gidemeyip ricâta mecbûr oldu hep bu mukavemetler alafranga saat üçten evvel vukûa geldi. Ruslar (Horum) mevkîni alamayacaklarını anladılar. Fakat şu sırada geriye ricât etmek için muhârebeden askerlerini çıkartmayı dâhi cesâret edemiyorlardı. Çünkü pek çok zâyîattan sonra düşmanın gözü vukûa gelecek ricâtın ne kadar tehlikeli olduğunu bilirlerdi. Binâenaleyh akşama kadar muhârebeye devam ve gece karanlığında geriye çekilmesi tensim edilerek kol kumandanlarına o yolda emirler

verildi. Düşman akşama kadar bulunduğu mevkiide Osmanlılara karşı müdâfaa bulunarak akşam karanlığında askerini geri aldı.⁴⁹

Osmanlıların o günkü zâyiâtı dörtyüz altmış neferden ibâret olup bunun yüz altmışı şehid idi. Zâyiâtını o günlerde her ne kadar gizlemişler idiyse de dört bine kâri'm olduğu sonraları anlaşılmıştır.

Ahmed Muhtar Paşa mukaddema söylediğimiz bu vechle bu sırada (Eleşkirt) fırkasında bulunduğu cihetle bu mevkiiden (Horum) mevkiine Ruslar'ın hücum etmekte olduklarını anlamış idiyse de muhârebenin neticesini kemâl-i telaşla bekliyorlardı. Nihâyet muzafferiyet anlaşılnca Kurt İsmail Paşa'yı (Eleşkirt) fırkası kumandanlığına tâyin ederek kendisi (Horum) da bulunan orduyla düşmanı takîb etmek üzere buraya geldi. Ruslar şu muhârebedeki mağlûbiyetlerini Osmanlıların bulunduğu mevkin ahvâl-i topoğrafyasını lâyık-ı vechle keşf edemediklerinden ve bir de (Horum) mevkinî çevirmek için gönderdikleri süvârî fırkasının yolların fennliğinden maksada muvâfik olamayıp bir iş görmeksizin geriye ricât etmesinden biliyorlar hakikat-i hâlde ise Osmanlıların bu mevkin müdâfa'asında gösterdikleri sebâtın Ruslar'ın sebep-i inhizâmı olduğu muhakkaktır.

Ruslar daha iki gün (Horum) mevkinde kaldılar Rus hareketleri bir daha hücum etmek niyetinde bulduklarını gösteriyorsa da hakikat-ı hâlde bu hezimetlerinden sonra askerlerine biraz intizâm vermek üzere tevkif etmeye mecbûr oldukları nümâyân İdi. Muhârebenin ikinci günü ictimâ eden mecliste vakît kayb etmeksizin (Kars)'a doğru ricât ve bu mağlûbiyetten sonra (Kars)'ın muhasarasına devam etmek dâhi mümkün olamayacağından oranın muhasarasını dâhi kaldırmaya karar verildi.

---

⁴⁹ Bu muhârebenin tafsilâtı için bilâde zikr olunan << Başımıza Gelenler >> nâmındaki eserlere mürâcaat.

Düşman ricâta Haziranın onaltısında başladı. İkinci günü Sarıkamış geldi. Burada bir gün için askere mola verildi. Çünkü yollar fenâ olduğundan asker ziyâdesiyle yorulmuştur. Muhtar Paşa şuradan buradan toplanan yirmi sekiz tabur piyâde ve iki batarya topla düşmanı takîb ediyordu. Haziran yirmi birinde (Karahamza) ve ikinci günü (Bekli Ahmed) mevkîlerini işgâl etti. Buradan (Kars)ile muhâberât ve oraya irtibât hâsıl oldu. Haziranın yirmi üçünde (Viran Kale) mevkîni işgâl ederek buradan pîşdarlarını (Hanköyü) ne sevk etti. Buradan birkaç gün tevkif olundu. Bu esnâda Ruslar Kars'ın muhasarasını kaldırarak orada bulunan askeriyle geiye çekildiler Ahmed Muhtar Paşa'nın buradaki hareketi pek ağırdı. Eğer Muhtar Paşa (seyran Kale) sinden oturmayıp ileri hareket etmiş olsaydı Ruslar'ın (Kars Kale) sinden topları kolaylıkla çekemeyeceği muhakkak+tı. Behmehâl topların ağırlığından bir kısmını bırakmaya mecbûr olacaktı. Hattâ Ruslar o günlerde (Kars) da bulunan top ve nakliyatın bir kısmını terk dâhi karar vermişler iken Muhtar Paşa'nın süratle ilerlemediğini görek kâffe-i nakliyatı geriye götürebilmişlerdir.

Osmanlıların merkez ordusu (Horum) mevkînden kalkarak (Kars)'a doğru ilerleyip oralarını düşman elinden kurtarmaktayken bu esnâda Bayezidde epey mühim vak'ayı zuhûr etmiştir.

(Eleşkirt) fırkası kumandanı Tatlıoğlu Şehid Mehmet Paşa⁵⁰ Ruslar'ın taarruzu üzerine geriye çekilmekteyken Ahmed Muhtar Paşa Van civârında bulunan Fâik Paşa'ya telgraf çekerek var kuvvetiyle (Bayezid) e yürümesine emir vermiştir. Fâik Paşa mevcûd kuvvetinin âdem-i kifayetinden ve va'd olunan Kürt asâkir-i muâvenesinin toplanmadığından şikâyet ederek ileriye gitmek istemiyor idiyse de kat'î bir sûrette gelen ikinci telgraftan sonra harekete mecbûr olarak mâiyyetinde bulunan iki tabur piyâde ve üç dört bin piyâde ve süvârî Kürt muâvenesisiyle giderek (Bayezid) Kalesini muhasara etti.

---

⁵⁰ Tatlıoğlu Şehit Mehmet Paşa: Osmanlı Rus harbinde Eleşkirt savunmasında kahramanlıklarıyla bugün bile hâla Erzurum çevresinde anılan cengaver bir komutandı. Kendisi Eleşkirt savunmasında şehit düşünce bu bölge Rus'ların kontrolüne geçmiştir.Kendisiyle ilgili yeterli bilgi bulunmamakla birlikte yakın zamanda bu konu ile ilgili Erzurum AtaTürk üniversitesi tarafından araştırmalar yapılmaktadır.

Düşmanın buradaki kuvveti iki taburdan ibâret bulunduğundan Türkler buraya yanaşınca teslim razı olur. Bunun üzerine düşman silahlarını bırakıp çıkmakta iken Kürt muâvenesi bunların bazısına hücum ederek telef ediyorlardı. hâlbuki Kaleden daha çıkmamış olan Ruslar şu hâli gördükleri gibi hemen Kale kapılarını çevirip Türklere ateş etmeye başladılar. Fâik Paşa bunlara nasîhatte bulunursa da dinlemezler ve ciddi sûrette mukavemette bulunurlar. En sonunda Kalenin muhasara edilmesine mecbûriyyet hâsıl olur.

Bu muhasarada Ruslar dehşetli sebât gösterdiler. Muhasara otuz gün devam etti. Son günlerde Ruslarda erzâk ve hayvanattan birşey kalmamış olduğundan asker vefat eden arkadaşlarının lâşelerini yerler. Yine teslim olmazlar en nihâyet General (Turgukosof) bunları şu sûretle tahlîs eder:

General (Turgukosof) Ahmed Muhtar Paşa ile son muhârebeye tutuştuktan sonra ahvâllerinin tehlikeli olduğunu derpiş ederek ricâta karar verir. Esnây-ı ricâta (Bayezid) de bulunan askerin taht-ı muhasarada olduğunua mevsufen haberler alırsa da kendisini mütemâdi sûrette takîb etmekte olan Kurt İsmail Paşa'nın taarruzundan ziyâdesiyle tazyîk altında bulunduğundan o tarafa gidemez. Hudutlarına doğru ricât eder. (Mevsun gediği)nden arazilerine girdikten ve yedi gün burada askerine istirâhat verdikten sonra ansızın (Bayezid) e müteveccihen hareket eder. Generalin bu hareketini hiç ümîd etmeyen Kürt İsmail ve (Bargiri)'de bulunan Fâik Paşa'ların bu işten haberleri olmazdan mukaddem (Bayezid)'in üst tarafına çıkıverir. Ve orada mahsur olan vatandaşlarını kurtarıp geriye döner. İsmail Paşa kendisini takîb ederse de bilâ zâyîât tekrar kendi hudûdları dâhiline girer.

Muhtar Paşa'ya gelince: bir kere (Kars) muhasaradan tahlîs olunduktan sonra Kalede bulunan otuz taburdan bir kısmını dâhi bu esnâda (Çivili kaya) da bulunan merkez ordusuna celb ederse de bunları seyyar hâline koymak için hayli sıkıntı çıkar. Çünkü nakliyat hayvanatı yoktu. Şu sırada asker için erzâk tedâriki dâhi kolay bir mesele değildi. Zîrâ (Kars) kazaları bir kere düşmanın yed-i istilâsına düşmüş olduğundan mahsûlâtta hayır kalmamış kalanı da âtînin mechûliyyetine binâen ahâli tarafından saklanmıştı.

Ruslar (Kars)'ın muhasarasını kaldırdıktan sonra hudûdlarına doğru ricât ettiler. (Kars)'dan iki saatlik uzakta ve müdâfaaya muvâfık (Akce) nâm-ı mevkî merkeze ittihâz ederek askerinin diğer aksâmını o civârda bulunan (Baldıran) , (Perkid) (Görükdere)mevkîlerine yerleştirdi (Görükdere) de General (Devel) kumandasında(16.) tabur piyâde ,(44) bölük süvârî , (56) top ve (Perkid) de bulunan General (Simonun) kumandasında (16) tabur piyâde , (28) bölük süvârî , (64) top var idi.

Muhtar Paşa Kars'ta bulunan taburları kendi ordusuna ilhak ettikten sonra epey bir kuvvete mâlîk olduğundan Ruslar'ın üzerine yürümeye karar verdi. Orduda bu sırada külliyyetli miktarda bulunan başıbozuk süvârîsini ileriye sevk ederek taarruza başladı. Bu süvârî temmuzun altısında Rus süvârîsiyle habe tutuştu. Düşmana ikiyüz kadar telefât verdirilerek geriye püskürtüldü. Bu esnâda Türk piyâdesi ileriye hareket ederek (Akbınarın) iki saat kadar sağında bulunan (Alacadağ)'ı işgâl etti. Ve burasını az bir zamanda müdâfaaya elverişli bir hâle koydu.

Bu esnâda iki hasım ordularının bulunduğu arazi devlet-i âliye toprağı idiyse de o tarafın ahvâl-i topoğrafyası Hakkında ordu merkezinde ne haritâ ne de baka türlü malûmat vardı. Bunun için kumandan Paşa iki de bir de taarruz keşfi icrâsına mecbûr oldu. Ahvâl topoğrafyasını anlamak için temmuzun on altısında düşman mevkîne doğru süvârî vâsıtasıyla bir taarruz keşfi icrâ etti.

Bu hengâmede hemen her gün ya Ruslar veyâhud Osmanlılar keşif maksadıyla yekdiğerine taarruz ederdi. Bu muhârebelerin ekserîsi neticesiz kalır ve matlûb olan keşif derdest edildikten sonra geriye ricât edilir idi.

Me'a hâzâ Ahmed Muhtar Paşa hiçbir günü boş geçirmeyip bulunduğu mevkîn tâhkîmiyle uğraşırđı. Burada tabyalar yapılır ve münâsib mahâllere toplar yerleştiriliyordu. Bu tedâbir pek muvâfık idi. Çünkü o günlere de Rus ordusunun kuvveti zayıf idiyse de birkaç hafta zarfında kendilerine imdâd geleceğı muhakkak idi Zîrâ (Horum) bozgunluğunu müteâkib bu dâr'ül harbte umûm Rus ordusu kumandanı

bulunan General (Melikof)⁵¹ merkez hükümetinden imdâd istemiş ve bu imdâd dâhi kendisine vaat olunmuştu.

Temmuzun nihâyetine doğru Muhtar Paşa'nın karşısında bulunan düşman ordusu (40) tabur piyâde ,(80) bölük süvârî ve tahminen 150 toptan ibâret olup bu kuvvetin mecmû kırk bine bâliğ idi. ⁵²

O günlerde Osmanlı ordusunun kuvve-i mevcûdesi ise (65) tabur piyâde , (66) top ve beş bine kârib nizâmiye ve başıbozuk süvârîsinden mürekkeb olup mecmû kuvvet kırk altı bine yaklaşıyordu. ⁵³ Osmanlıların bu esnâdaki kuvve-i mecmûsu düşmanınkinden bir mikdar ziyâde idiye de Ruslar'ın top ve süvârîde mikdarca tefvikleri zahîren nümâyandı.

---

⁵¹ Kont Mikhaïl Tarielovich Loris-Melikov :1824 yılında gürcistanda doğmuştur. Ünlü ailelerden biri olan Melikov ailesine mensup olup Gürcistan'ın o dönemde var olan en zengin ailelerinden birine mensuptur.Çarlık Rusya'sının yetenekli ve zeki askerlerinden biri olmuştur. 20 yılı aşkın bir süre ile Kafkasya'da görevlendirilmiştir.93 Harbinde komutan olarak görev alan komutan burada kazandığı başarılar sayesinde Kont ünvanı almıştır. Bugün anıt mezarı Gürcistan'da bulunmaktadır.

⁵² Anadolu muhârebesi kişmişofun eserine mürâcaat

⁵³ Başımıza Gelenler eser Arif Bey

BEŞİNCİ FASIL

Rumeli dâr'ül harbi

Düşmanın Tuna'yı geçmesinde Serdar Abdulkerim Paşa'nın
mesûliyeti.

Serdar ve mâiyyeti.

İstanbul'da teşekkül eden umûr-u harbiyye meclisi.

Bu meclisin orduların hareketlerine icrâ ettiği tesîr.

Tuna'nın beri taraflarında düşmanın tertîbâtı

General Gurko'nun Balkan'a doğru hareketi.

Ruslar'ın Şark'a doğru gönderdiği fırka.

Düşmanın diğer bir ordusunun Niğbolu cihetine doğru hareketi.

Bu esnâda Osmanlı Şumnu ordusu,

Çeşme Muhârebesi.

General Gurko'nun Balkan'a doğru hareketi ve Hâin Boğazının zabtı.

Düşman tarafından Şıpka Boğazının işgâli

Cenûbi Osmanlı Balkan ordusu ve bu ordunun kumandanı bulunan

Rauf Paşa'nın ahvâli.

Şıpka Boğazı'nın zabtından sonra General Gurko'nun ileriye taarruzu

Niğbolu Kalesinin sükûtu.

Ruslar'ın Şark ordusu.

Temmuz ibtidâlarında Rumeli dâr'ül harbindeki ahvâl-i umûmîyye.

Ruslar'ın bir gece içinde evvelce zann olunduğundan pek az zâyiât ile Tuna'yı geçip Rumeli dâr'ül harbine ayak bastıklarını yukarıda söylemiştik. Bu hâlden serîan istifâde etmek üzere birkaç gün zarfında ordularını tanzîm ettiler. Ruslar'ın sühûletle Tuna'yı geçmeye muvâfık oldukları havâdisi derhâl dünyanın her tarafına telgraflarla haber verildi.

Daha sonraları vak'anın tafsilâtı matbûât-ı ecnebîde de uzun uzadıya yazıldı. Şu vak'a her tarafta ve bilhassa muhtelif milletlerin askeri âlemlerinde kemâl-i ciddiyetle tedkîk olundu.

En sonra Ruslar'ın şu muvaffakiyetine Osmanlı ordusunun kumandanı bulunan Serdar Abdülkerim Paşa'nın cehâlet ve âdem-i iktidârının sebep olduğuna karar verildi. Şu muhârebeyeaidzamanımızda çıkan eserler dâhi şu hatây-ı mücerred Abdülkerim Paşa'nın liyâkatsizliğine hâmil etmekte müttefiktirler.

Muhârebenin bu devrinde Serdar müşârunileyhın taht-ı kumandasındaki kuvvet takrîben yüzyirmi binden ibâret idi. Bu kuvvet şu sûretle birleştirildi. : Elli tabur Osman Paşa kumandasında Vidin Kalesi civârında otuz tabur Eşref Paşa kumandasında Rusçukta yirmi tabur Selanci Paşa kumandasında Silistre'de dört tabur Tırново'da elli Ahmed Eyüb Paşa kumandasında Şumnu'da oniki tabur Varna'da on taburda Balkan ve Kazanlık'da altı tabur Zıştovi'de yedi sekiz taburda şurada burada bulunuyordu.

Şimdi Osmanlı ordusunun şu tertibâtını sathî bir nazarla gözden geçirirsek pek kolay anlarız ki şu tertîbât yanlış hesâb üzerine yapılmıştır. Ordunun en külliyyetli kısmı zâten mükemmel istihkâmlara mâlîk olan Kalelerde ve bunların meyyânındaki kıt'ada bulunmuş lâkin hiçbir istihkâma mâlîk olmayan fakat Tuna'dan Balkan ve Edirne'ye en kısa târîk bulunan Tuna vilayetinin bir kısmı boş bırâkılmıştı. Ve burada pek az kuvve-i Osmâniye bulundurulmuş idiler.

Ruslar, işte bu hâlden istifâde etti.

Ziştovi'yi bir kere zabt etmekle Balkan'a giden târîkin raseni elde etmiş bulundu. Fikrimce bu husûs, sevkülceyş fenninde büyük mahârete mâlîk olan zevât tarafından dâhi tasdîk olunmaktadır ki o zaman Tuna ordusu tıpkı, Ruslar'ın nehrin öteki karşısında aldığı tertîbât üzerine tanzîm olunmalı olunmalıydı. Yani nehr sahilinde az kuvvet bulundurmamak asıl kuvveti nehrin gerisinde ve sevk'ül ceşş nokta-i nazarından ehemmiyetli görünen noktada yerleştirmek lâzımdı.

Burada Serdar Ruslar'ın Tuna'yı geçtiğini hesâb ederek muhtelif noktalardaki geçitlere karşı öyle bir tertîb almak îcâb eder diye Ruslar nereden geçerse geçsin yirmi dört saat zarfında o noktaya alınmış _ yetmiş taburdan ibâret bir kuvveti sühûletle toplamak mümkün olabilsin. Asker böyle bir tertîbe konduğu hâlde hiçbir taraftan korkmazdı. Hâlbuki öyle olmadı. Umûm kuvvet Kaleye toplandı. Rusçuk ile Niğbolu arası ve buradan Balkanlara giden târîk ehemmiyetsiz kuvvetle işgâl olundu. Bunlar da Ruslar'ın külliyyetli mikdardaki kuvvetlerine dayanamayarak birkaç gün zarfında mahv oldu gitti.

Abdülkerim Paşa'nın birinci hatası buradaydı. İkinci hatası ise gerek kendisinin ve gerekse mâiyyetinde bulunan ümerâ ve erkân-ı harb hey'etinin böyle büyük ve ehemmiyetli muhârebede ağır ve kayıtsız davranmalarıydı.

Bu madde vak'ay-ı âtiyyede Osmanlı tarafında görülen perîşanlık esbâbının nerede olduğunu zahîren göstermektedir. :

Serdar ihtiyârdı vaktiyle Viyana'da bulunub gerek Alman lisânına ve gerekse orada tahsil olunan fenn-i harbe dâhi bir dereceye kadar vâkıf idiyse de hiçbir zaman gayret-i şahsiyyesiyle şöhret bulmamış idi.

Tuna kumandanlığında bulunduğu müddetçe ordugâhı bulunan Şumnu'da oturur, kendi çadırından çıkmaz kimseyle konuşmaz eski Osmanlı Paşaları gibi çubuğunu içer dururdu. Müşarünileyh hiçbir şeyden mütehasıs olmaz en fenâ havâdisi hissiyâtını bildirmeksizin dinlerdi. Me'a hâzâ bu zât emrinde müstakîl değildi.

Mâiyyetinde bulunan ümerâdan birkaçı ve bilhassa Ahmed Eyüb ve erkân-ı harbiyye Reisi NecibPaşa'ların ordunun harekâtında ziyâdesiyle tesîr nüfûzları vardı. Serdar'ın

âkıl kâhyası merhûm Ahmed Eyüb Paşa'ydı. Birçok zaman ve müteaddid muhârebelerde bu iki zât beraber bulduklarından aralarında muhabbet dâhi vardı.

Ahmed Eyüb Paşa bu zamanda tahminen elli yaşındaydı. Müşarünileyhe mekteb-i fûnnun-u harbiyyeden erkân-ı harb olarak çıkmış idiyse de ecnebî lisânlarından hiçbirine vâkîf olmadığı gibi o zaman fenn-i harbe aid eserlerde bizde pek az bulunduğundan malûmat-ı askeriyyesi mükemmel değildi.

Bu zât fennden ziyâde harbin ve bilhassa memâlik-i mahrûsa vilayetlerinde vukûa gelen usat muhârebelerinin hareket-i ameliyyesine vâkîf idi. Başta hırşça galip olub kendi vakarını muhâfaza eder. Biraz da mağrurdu müşarünileyh sûrat-ı iktidâra mâlik olmayıp beti olduğu cihetle Serdar Paşa'ya pek ziyâde müşâbeheti vardı. Bu sayede halka çok bilir ve anlayışlıdır zann ve fikrini ilgâ eylemiş ve bu sûretle hayli şöhret kazanmıştı.

Ordunun erkân-ı harbiyye Reisi olan Necib Paşa'nın da şüphesiz müşarünileyhten ziyâde malûmat-ı askeriyyesi vardı. Fakat bu zât Avrupa'da çok müddet bulunduğundan mıdır nedir; halkta terbiyeten âdeta Frenk etvârındaydı. O zamanlarda umerây-ı askeriyyemizden matlûb olan evsâfa yani vakar-ı şahsiyyesinin muhâfazasına iktidârı olmadığıdan kendisine hafif meşrepli nazarıyla bâkılıyordu. Me'a hâzâ Serdar Abdulkerim Paşa kendisine pek çok husûsta danışır ve reyini istihsâl eylerdi. İşte o vakît ordumuzun ruhunu teşkîl eden ümerâmız bu zevât-ı muhteremden ibâret idi. Şu evsâf ve meziyete mâlik olan ümerâmız muhârebenin ta ibtidâsından beri pek büyük liyâkatsizlik ve harbin kâ'ide-i umûmîyesine muhâlif pek azîm hatalar yaptılar. Vak'a-i hâli bu merkezde olan ordunun Serdar ve erkânını biraz mağdûr gösterecek cihette vardır ki îlân-ı harbten bir ay sonra İstanbul'da teşekkül eden meclis-i askeriyyenin o günlerde Serdar'ın hareketine müdahaleye başlamasıydı.

Bu meclisin esbâb-ı teşekkülünü anlamak için mayıs on dördte umûm İstanbul gazetelerinde buna aid îlân-ı resmîyi okumak kâfidir

ÎLÂN-I RESMÎ

<<Muhârebey-i hazireden dolayı orduy-u hümâyûnların hareket-i harbiyyesi kesb-i ehemmiyet etmiş ve her kumandan fenn-i harbçe dâire-i idâresi dâhilinde bulunan askerın sûret-i husûsiyede lâzım-ıl ittihâz olan kâ'ide-i tabiye ve sevkinde ve harb manevralarının tâyîninde Muhtar olması lâzım gelirse de orduların harekât-ı umûmîyesinden dolayı makam-ı seraskerîyye mürâcaatları tâbi olub bu cihetle nezd-i seraskerîyye bir hey'et-i askeriyye –i müşâvere l bulundurulması lâzım gelmiş olduğundan devletlû atûfetlû serasker Paşa hazretlerinin riyâseti tahtında olub onların meşagıl-ı sâire-i mühimme ile işigali esnâsında bahriyye nâzırı devletlû Rauf Paşa Hazretleri riyâsete vekâlet etmek ve serasker müşâr'ul ileyhın hazır bulunduğu zamanlarda müşârünileyhe Rauf Paşa azalık sıfâtıyla bulunmak üzere dâire-i askeriyyede meclis-i umûru harbiyye nâmıyla muvakkaten meclis teşkîliyle mesâil-i mühimmede ebhetlu devletlû Rüştü Paşa hazretlerinin dâhi meclise dâhil olmaları ve meclis-i mezkûr azalığına ayan-ı kirâmdan devletlû Nâmık Paşa ve Hâlim Paşa ve mâbeyn-i hümâyûn Feriki sa'âdetlû Said Paşa erkân-ı Harb Reisi sa'âdetlû Mahmud Paşa ve Ferikândan sa'âdetlû Ali Nizâmı Paşa hazretiyle dersi'âdette mevcûd erkân-ı harb zâbitânından mêmûr edilmesi serkerane hazret Padişahı atıfetlû Nafiz Paşa hazretlerinin dördüncü orduy-u hümâyûnu dâhilinde bulunan mevkî-i harbiyyece malûmatı olduğundan kezâlik lüzûm göründükçe onu dâhi celbiyle malûmatına mürâcaat kılınması şereftaalluk buyurulan idâre-i seniye-i cenab-ı tâcdârı iktizây-ı Aliyyesinden olmakla îlân-ı keyfiyete ibtidâr olundu >>⁵⁴

Muhârebe esnâsında Osmanlı ordularının harekât-ı umûmîyyesine pek vahim bir tesîr icrâ eden meclis, işte şu umûr-u harbiyye mecsidir. Bu meclisin sebeb-i teşekkülü Hakkında irâe olunan delâilin pek zayıf olduğü âdet-i tedkîkatla anlaşılır. O vakît işin iç yüzüne vâkıf olamadıklarından nâşî bu meclisin teşekkülünü mâkûl görenler bulduysa da meclisin tesisinden maksad-ı âlinin bambaşka olduğü pek çabuk meydana çıktı.

---

⁵⁴ O günlerde İstanbul'da neşr olunan matbûât

Mecliste o zamanlar saraya pek ziyâde gergin bulunan Rauf Paşa ve kurenâdan ve saray ferikânından Said ve Nafız ve askerlikle hiç de münâsebeti olmayan Muhammed Rüştü ve Hâlim Paşaların bu meclise idhâli maksadın ne olduğunu apaçık gösteriyordu. Bundan maksad başka bir şeyi olmayıp umûm orduları merkezin daha Türkçesi sarayın idâre etmesi olduğu meydandaydı. Nitekim böyle oldu.

Meclisin teşkîlinden birkaç gün sonra orduların harekâtı Hakkında Serdar'a emirler gitmeye başladı.

Bu emirlerin hemen umumu ahvâle muvâfık değildi. Çünkü bu emirler mecliste bulunan Paşalar veyâhud birisi tarafından zât-işâhâneye ilgâ edilen fikirleriydi. Hâlbuki da'ru harbte bulunan umerâ ahvâli iyi keşf ediyor. Ve ona göre tertîbât yapmak üzere bulunuyorken İstanbul'dan gelen bir telgraf ortalığı alt üst ediyordu. Evvelki tertîbât terk olunarak yenisi yani umûr-u harbiyye meclisi tarafından irâe olunan üslûbta hareket olunuyordu.

Şu hâl muhârebe-i mezkûrede ordularımızın mahvını ve Ruslar'ın galebesini teshîl eden esbâbın başlıcası olduğu erbâb-ı vukûfa mâlûmdur. Herneyse : Geçelim. Harekât-ı askeriyyeye gelelim.

Ruslar bir kere Zıştovi'yi tamamen zabt etikten sonra bir taraftan ordularının beri tarafa geçmesi için gayret ve bir de etrafa kuvvetli süvârî müfrezeleri sevk ederek buralarını keşf etmekten geri durmuyorlardı.

Haziranın yirmi birinde oldukça kuvvet toplandığından Rus erkân-ı harbi ileriye sağa sola kuvvetli pîşdarlar sevk etmeye başladı ki bunların arkasını diğer aksâmı takîb ediyordu.

Haziranın yirmi ikisinde Tırново'ya sevk olunmak üzere General (Gurko)⁵⁵nun kumandasında kuvvetli bir fırka teşkîl olundu.

Bu fırka on tabur piyâde kırk üç süvârî bölüğü ve otuzsekiz toptan ibâret idi.

(Grandük),General (Gurko)'ya verdiği tâlimatta : <<Hareketiniz >> şimdilik Tırново'ya doğrudur. Buralarını ve etrafını keşf ve zabt etmelisiniz.. sonra Balkan'a geçmeye teşebbüs ediniz. Süvârî ile oralardaki şimendifer hatlarını tahrib ediniz. Bilhassa etrafta bulunan Bulgar unsurunu Türkler'in aleyhine kaldırmınız. Arkanızdan sekizinci kolordu gelecektir. Korkmayınız cesûrâne hareket ediniz. Ve ne vâsıtayla olursa olsun..Şıpka geçidini bir an evvel elde etmeye gayret ediniz. >> demiştir. ⁵⁶

General (Gurko) , (Grandük) den bu tâlimatı aldıktan sonra askerinin önünde kılavuz göndererek Haziran yirmi birde Tuna'ya giden târîki takîb etti. Ruslar sağa sola ileriye kuvvetli süvârî keşif kolları sevk ederek mütebessirâne hareket ediyorlardı.

Yirmi dördte Ruslar Tırново'ya hayli yaklaşmışlardı. Yolda birkaç Çerkes süvârîsinden başka Osmanlılar gözüküyordu. Bu süvârîler Ruslar ilerledikçe geriye ricât ediyordu. Bu hâle bakılırsa Türkler'in Tırново'yı müdâfaa etmeyecekleri anlaşılıyordu

Fi-l-hakîka Haziranın yirmi beşinde Ruslar mezkûr şehre girmezden evvel oradaki dört tabur bu mevki ile terk ile geriye ricât etti. Ruslar bilâ mânî yevm mezkûrda Tırново'yı zabt ettiler. Ora Bulgar ahâlisi pek büyük sevinçle Ruslar'ı karşıladılar bunlara parasız yiyecek ve diğer mühimmât getirdiler Kiliselerde büyük ayinler icra ettiler

(Grandük) General , (Gurko)'nun fırkasını Balkan'a doğru sevk ettikten sonra Şarka, yani bizim (Rusçuk) ve (Şumnu) da bulunan Abdulkerim Paşa ordusuna karşı iki gün sonra, yani Haziranın yirmi üçünde General (Arnold) kumandasında otuz süvârî bölüğünden ve onaltı toptan ibâret bir fırka gönderdi. Bu fırkaya verilen tâlimatta:

---

⁵⁵ General Gurko: Kendisinin gerçek adı Kont İosif Vladimiroviç Romeyko-Gurko'dur.1828-1901 yılları arasında yaşamış önemli bir Rus generalidir. Generalin kumandasında bulunan Rus ordusu , Şıpka geçidini ele geçirerek Osmanlı ordularına karşı zafer kazanmış ordusuyla Yeşilköy önlerine kadar gelmiştir. .Polonya'yı Rusya adına yönetmiş ve burada aşırı milliyetçi politika uygulamıştır.

⁵⁶ La guerre Russo turque.la querre d'orient ve Rusça yazılmış pek çok diğer eserler

fırkanın hareketinden maksad o tarafta cereyân eden (Yantra) nehrinin boyunu ve bilhassa bu nehrin üzerinde bulunan (Bela) kasabasını zabt etmekte şu kasaba sevk'ul ceş nokta-i nazarından gâyet mühim bir noktaydı. Nehr-i mezkûrun sahili yüksek ve geçilmesi kolay olmadığından (Bela)'da bu nehri kolayca geçebilecek mükemmel bir köprü dardı. İşte Ruslar'ın maksadları bir an evvel şu köprüyü elde etmekte ⁵⁷

General (Arnold) kemâl-i sûratle o tarafa hareket etti. Yolda yine birkaç Çerkes süvârîlerinden maâdâ kuvve-i Osmâniye yok idi. Bunlarda birkaç kere Ruslar'a kurşun attıktan sonra çekildiler (Bela) kasabasının mevkîsi gâyet mühim idiyse de Osmanlı ordusundan bir taburla bile işgâl edilmemişti. Ruslar hiçbir kurşun atmaksızın mezkûr kasabayı zabt ettiler. Ve derhâl etraftaki tepeleri müdâfaa hâline koydular.

(Bela) kasabası Yantra nehrinin boyu bu sûretle işgâl olunduktan sonra (Grandük) , ordusunun Garb cenâhını dâhi tahkîm ve temîn etmek için (Niğbolu) ,(Plevne), ve (Vidin) den gelmesi mêmûl bulunan Osmanlı ordusuna karşı kuvvetli bir ordu çıkarmaya karar verdi.

Burada General (Krüdener)⁵⁸ kumandasında yirmi dört tabur piyâde, on altı süvârî bölüğü , yüzsekiz top ki mecmu kuvveti tahminen otuz binden ibâret idi.

(Grandük) bu orduya verdiği tâlimatta: Mutlaka Niğbolu Kalesini zabt etmek lüzûmunu gösteriyordu. Çünkü bu Kale Zıştovi'ye pek yakın olduğundan oradan sevk olunan kuvve-i Osmâniye her zaman mezkûr kasabayı geçidi, ve inşa olunan köprüyü tehdîd edebilir idi. Bundan maâdâ (Niğbolu) nun elde edilmesi Ruslar'ın dâr'ül harbini tevsîi edeceği gibi zabt olunduğu zaman orada daha bir köprü yapmak tasavvur olunuyordu.

---

⁵⁷ Keza evvelki eserler

⁵⁸ Nikolay Pavlovich Kridener,1811 yılında Rusya'da doğmuştur.1891 yılında yine Rusya'da 79 yılında vefat etmiştir. Harp akademisinden mezun olup ordu komutanı olarak atanmıştır. çeşitli savaşlarda ordu komutanı olarak görev yapmış Krüdener 9. Ordu komutanı olarak Plevne muharebelerinde Osmanlıya karşı mücadele etmiştir.

Niğbolu Kalesinin bu esnâda kuvve-i müdâfaası gâyet zayıftı. İstihkâmların en büyüğü Tuna sahilinde olup karadan hemen hiç istihkâm yoktu. Yalnız Kaleye hâkim birkaç tepeler vardı. Kalenin içindeki kuvvet beş altı bin Redif taburundan ibâret olup bunların içinden hiç nizâmiye askeri yoktu.

Kale muhâfızı kel Hasan Paşa nâmında bir zât olup iktidârsızlığıyla beraber o kadar fedâkâr bir zât dâhi değildi. Nitekim bu cihet sırası geldiği zaman Beyân olunacaktır.

Şu sûretle Ruslar birkaç gün zarfında dâr'ül harblerini epey tevsî her tarafa ordular sevk ederek Türkler'i ricâta mecbûr etmekteydiler.

(Grandük Nikola) General (Gurko) tarafından Tırnovo'nun alındığı haberini alır almaz ordugâhını hemen oraya nakletmek üzere emir verdi. Çünkü buranın mevki her tarafa sevk olunan Rus ordularına kumandan etmek için muvâfik bir mahâl idi. (Grandük)oraya Haziranın otuzunda vâsıl oldu ve Bulgarlar tarafından fevkalâde bir sûrette kabul olundu.

Muhârebenin bu devrinde Osmanlı orduları tarafından hiçbir hareket müşâhede olunmuyordu. Yukarıda söylediğimiz vechle ordu merkezi Şumnu'ydu. Ruslar Tuna'yı geçinceye kadar orduda bir hareket yoktu.

Serdar her gün çadırının önünde koltuk sandalyesinde oturur çubuğunu içer evamirini ahz ve telakkî için gelenlere de birkaç sözle cevap verir ve bu sûretle vakîit geçirir idi. Ruslar'ın Tuna'yı geçtiği haberi geldiği zaman bile Serdar hiç keyfini bozmak niyetinde değil idiyse de İstanbul'un telaşı biraz gözünü açmaya mecbûr etti. O günlerde Ahmed Eyüb Paşa'nın taht-ı kumandasında kuvvetli bir ordunun Ruslar tarafından zabt olunan Zıştovi'ye doğru sevkine karar verildi.

Bu ordu Şumnu'da bulunan Ahmed Eyüb Rusçuk'ta bulunan Eşref Paşa'ların taburlarından müteşekkil idi. Ordu gâyet garip bir sûrette Ruslar'a karşı hareket ediyordu. Ordunun ilerisinde dâimâ süvârî sınıfı bulunmak ve bunlardan teşkîl olunan

kollar ilerisini keşf etmek lâzım iken piyâdeler ileride süvârî fırkası geride hareket ediyordu⁵⁹

Ordu kumandanı Ahmed Eyüb Paşa Eşref Paşa ile arabadaydılar. Düşmana yaklaştıkları zaman bile ata binmeye ihtiyaç his etmiyorlardı.

Nihâyet Gülçeşme mevkiinde Ruslar'a temas edildi. Ruslar'a karşı çıkıp ordumuzun ileriye hareketine mukavemet göstermek niyetindeydiler. Fi-l-hakîka birkaç mahâretli manevra ile kendilerinden birkaç kat ziyâde bulunan Osmanlı ordusunu durdurdu.

Hâlbuki Ruslar'ın kuvveti yukarıda söylediğimiz vechle o günlerde bu tarafa sevk olunan süvârî fırkasından ibâretti. Eğer Ahmed Eyüb Paşa kûşk davranmayıp da o gün o piyâdesini ileriye hareket ettirerek kat'î bir hücum etmiş olsaydı. Rusları perîşan ve ricâta mecbûr edecekti. Hâlbuki öyle olmadı.

Rus hattına yanaşıldığı zaman ileriye sevk olunan süvârîmiz Ruslarla çarpıştı. İki taraftan da top atıldı. Bu esnâda akşam dâhi hâlul ettiğinden muhârebeye hâtem verildi. İkinci günü her ne sebebe mebnî ise muhârebeden ictinâben geriye ricât olundu. Gülçeşme muhârebesi nâmındaki muhârebe şu sûrette bitti.

Garip ahvâldendir ki o vakît ve sonra şu ordunun niçin o tarafa sevk olunduğu ve muahhiren niçin geriye alındığı bir türlü anlaşılamadı. Bir rivâyete nazaran maksad Zıştovi'de bulunan Rusları sıkıştırmakmış geriye alınması ise Viyana da bu zaman sefir bulunan (Aleko) Paşa nâmında birisinin ora salonlarında Osmanlıların o taraftaki hareketlerinin fenni harbe muvâfik olmadığını işitmekle derhâl İstanbul'a batelgraf bildirmesinden ve İstanbul'un da Serdar'a orduyu geri almasına emir verdiğinden ileri gelmemiş. Şu rivâyet doğru olsun olmasın bizce şâyân-ı ehemmiyettir.⁶⁰ Çünkü şu husûs bize zahîren isbât ediyor ki şu muhârebede Osmanlı ordularının harekâtına cüz'î bir şeyin hattâ bir sefirin bile kim bilir ne maksada mebnî verdiği bir telgrafın dâhi tesîri oluyormuş. Fi-l-hakîka şu muhârebede ileride göreceğimiz vechle böyle ahvâle kesretle

⁵⁹ Les Occasions Perdues nâmındaki İzzet Paşa'nın eserine mürâcaat

⁶⁰ Yine sâlifüzzikr İzzet Paşa'nın eserine mürâcaat

tesâdüf ettiğimiz vardır. Muhârebe uzadıkça orduların hareketine hâricen tesîri ziyâdeleşmiştir.

Harbin bu devrinde Ruslar'ın Rumeli dâr'ül harbinin muhtelif taraflarına sevk ettiği kollarından en mühimi General (Gurko) nun kumandasında bulunan ve (Zıştovi__Tırnovo) târikiyle Balkan'a sevk olunan fırkaydı. Bu fırka arkadan gelen sekizinci kolordunun pîşdarı fakat kuvveti yukarıda söylediğimiz vechle on tabur piyâde kırk üç süvârî bölüğü ve otuz sekiz toptan mûrekkeb bulunduğu hâlde adi pîşdarlardan olmayıp lüzûmundan ciddi bir harbe müstakîlen girişmek iktidârını ha'izdi.

General (Gurko) Haziranın yirmi beşinde (Tırnovo)'yı zapt etti. Bundan sonra General Balkan'a geçmek için lâzım olan tedârikâtı ikmâl ve en evvel ahvâli keşf ile o taraflardaki Osmanlı kuvvetlerinden malûmat-ı mevsûka almak oldu. Bu keşfiyatın neticesinde Ruslar'ın yaklaşmakta olduğunu görerek ora Osmanlı köyleri ahâlisi mallarını bırakıp kaçmakta ve bu sûretle enbalarda kalan pek çok erzâk bulunmakta olduğu anlaşıldı. Sâniyen Türkler'in Balkanlardaki geçitlerinde kâfi kuvvette askeri bulunmayıp yalnız Şıpka Geçidine Birkaç topla ve beş Şam taburu geldiği ve diğer Boğazlar hiç de muhâfaza edilmeyip yalnız birkaç başıbozuk tarafından muhâfaza edilmekte olduğu meydana çıktı

Me'a hâzâ (Şıpka) Boğazındaki asker bu mevkî mühimi muhâfazaya kâfi değilse de casusların verdiği malûmata göre mevkî mezkûrun hücumu ziyâdesiyle müsâ'idsiz olduğu anlaşıldı ⁶¹

General (Gurko) bu malûmatı aldıktan ve bir de umûm ahvâli mukayese ettikten sonra bilâ Tevekkûf ileriye harekete etti. Fakat (Şıpka) geçidine cebheden hücum edilmeyip diğer Boğazlardan geçilip Balkanın öte tarafından mezkûr Boğazın arkasını almak tedâbirine karar verdi. Bu sûretle tanzîm olunan planını (Grandük) e arz etti. Onun dâhi muvaffakatını istihsâl ettikten sonra Haziranın otuzunda Balkan'a doğru yürüdü.

---

⁶¹ GenneraGurkonun Grandük'e raporu Rusça yazılmış eserlere mürâcaat

General (Gurko) temmuzun birinde (Hain köyüne) onbeş kilometre uzaklığında bulunan bir mevki'de askerine beş saatlik bir mola verdi. İkinci günü Ruslar'ın meşhûr (Hain Boğaz) ını geçerek Balkanın öte tarafındaki (Gülderesi) nâmındaki meşhûr ovaya çıktılar.bu (Hain Boğazı) dedikleri öyle bir Boğaz idi ki eğer burada Türklerden üç dört tabur piyâde bırakılmış olsaydı Ruslar'ın geçmesi hemen hemen mümkün olmazdı. Hâlbuki öyle olmadı. Bu Boğazın muhâfazası yalnız Anadolu'dan gelme ikiyüz müstahfaz askerinden ibâretti. Bunlarda da hiç intizâm olmadığından etrafa bile nöbetçiler dikmeksizin uyumaktaydılar. Bu asker Ruslar'ın ansızın vukûa gelen hücumlarına dayanamayarak kaçmaya başladılar. Düşman bunları takîb ede ede Balkanın öbür tarafına çıktılar.General (Gurko)'nun sonraları buna dâir verdiği rapordan anlaşılıyor ki eğer (Hain Boğaz)ındaki Osmanlı muhâfızı lakayt davranmayıp Rusları merdâne karşılamış olsaydılar bunların beşyüz veyâhud bin kadar asker zâyîât vermeksizin geçmeleri mahâl imiş. hâlbuki mezkûr Boğazdan geçerken Ruslar bir nefer maktûl ve dört nefer mecrûh verdiler.

Ruslar bir kere gâyet mühim bir mevki bulunan (Hain Boğazı)ını zapt ettikten sonra daha ilerisine gitmek için hazırlık gördüler.Temmuzun üçünde birkaç süvârî bölüğünden ibâret bir müfreze (Yeni Zağra)⁶²ya doğru keşfe gönderirler. Bu müfrezenin bir kısmı orada (vardite) nâmındaki kasabaya doğru ilerledi. Burada iki tabur ve birkaç toptan ibâret bulunan bir Türk kolu bulunduğunu keşf etti.

Ruslar mezkûr köye birkaç kere top ateşi attıktan sonra orada bulunan Osmanlı kolu köyü bırakıp ricâta başladı. yine o gün Ruslar'ın diğer bir süvârî müfrezesi (Yeni Zağra)'nın etrafını keşf ettikten sonra buralarda birkaç Osmanlı taburlarından maâdâ kuvvetli bir ordu olmadığını anladılar. Bunun üzerine General (Gurko) temmuzun dördünde (Kazanlık)'a doğru 16 süvârî bölüğü ve birkaç toptan mürekkeb bir fırka sevk etti.⁶³

---

⁶² Yeni Zağra demek ''Nova Zagora'' günümüzde Bulgaristan sınırlarında bulunan bir şehirdir.93 harbinin şiddetli geçtiği şehirlerden biridir.

⁶³ Bu muhârebeye â'id yazı'lân eserlere mürâcaat

Esnây-ı rahde o tarafta bulunan Müslüman köylüleri her adımda Ruslar'ın ilerlemesine mânî olub yevm-i mezkûrda bu fırkaya hayli telefât verdirdiler. Rus süvârîleri ilerledikçe Müslüman ahâlisi evlerden bahçelerden tepelerden düşmana ateş yağdırmakta olduklarından epey müddet bunlarla uğraşmaya mecbûr oldu bu sebepten düşmanın bu fırkası evvelce tasavvur edildiği gibi o gün General (Gurko) Şıpka Boğazını zapt etmek için bizzat oraya hareket etti. Yolda Kazanlığın sekiz kilometre garbında (Karahanlı) nâm-ı tepelerde iki nizâmîye taburu ve üç toptan ibâret bir Osmanlı kuvvetine çattı. Ruslar derhâl bu askere hücum ettiler. Osmanlıların kuvveti düşmana nisbeten pek zayıf olduğundan bu kolluk kumandanı bulunan Miralay Reşit Bey bir müddet mukavemet gösterdikten sonra Kazanlığa ricât etti. Düşman bu kolu şiddetle takîb ederek arkalarından Kazanlığa girdi. Ve bu şehri zapt etti.

Reşit Bey burada dâhi mukavemet gösterdikten ve dörtyüz kadar zâyîât verdikten sonra etraftaki dağlara çekildi.

Bundan sonra General (Gurko) Şıpka Boğazına doğru yürüdü. evvelce verilen karar üzerine Ruslar mezkûr Boğaza temmuzun beşinde Balkanın iki tarafından yani Tırnovo 'dan gelecek olan kol şimâlden ve General (Gurko) dâhi cenûbtan hücum edeceklerdi.

Şimâlden yani Tırnovo'dan sevk olunan düşman fırkası General (mirski) kumandasında Şıpka Boğazına yevm-i mezkûr da hücum etmiş idiyse de burada bulunan Osmanlı taburları tarafından gösterilen mukavemet üzerine Boğazı zapt edemeyerek ve dörtyüzden ziyâde telefât vererek ricât etti. General (Gurko)'nun hareketine intizârda kaldı

General (Gurko) ise temmuzun beşinde oraya yanaşamayıp temmuz altıda Şıpka'ya hücum etti. Fakat Osmanlı askeri bunun hücumunu dâhi kolaylıkla terd etti. Şu sûretle Ruslar bu Boğazın zaptından meyus kalmışlarken her ne fikre mebnî ise mezkûr Boğazın muhâfızı Hulusi Paşa nâmında bir herif Beyaz bayrak açarak Ruslarla muhârebeye girişti. Fakat daha muhârebe tamam olunmazdan evvel askerini alarak gece karanlığından bilistifâde Boğazı bırakıp dağlara kaçtı. Şu sûretle umûm Balkanın kilidi bulunan Şıpka Boğazı Ruslar'ın ellerine geçti.

Vak'ay-ı harbiyye buraya kadar mütâlâa edenin bittab'canı sıkılıp o vakît Balkanın öte tarafından hiç Osmanlı ordusu yok muydu? Eğer yoksa nasıl olub da böyle mühim mevkî vakt ve zamanıyla asker sevk olunmadı? Biz bunun o cihetine şimdiden izâh edelmi ki o vakît Balkanın öte tarafları nukât-ı mütennevîsinde mevcûd asâkir-i Osmâniye kuvvetli bir ordu teşkîl edemez idiyse de Ruslar'ın taarruzunu def'etmeye kâfi idi.

Fakat bu kuvveti lâıyk-ı vechle idâre edecek başlarında âdem yoktu. General (Gurko) daha Tırnovo'da hareket etmezden mukaddem Balkanın cenûbunda on sekiz tabur piyâde ve lüzûmu mikdarda topl beraber birkaç yüz başıbozuk Çerkes süvârîsi vardı.

Bu fırkay-ı askeriyyeden oniki tabur piyâde İslahiye cihetinde meşîr Rauf Paşa kumandasında ve dört tabur Mirlivâ Selim Paşa kumandasında (Yeni Zağra)'da bulunuyordu.

Bu vakît , General (Gurko)'nun kuvvetine fâik idi. Çünkü bu Generalin fırkasında on tabur piyâde olub süvârîsi külliyyetlice idiyse de o taraflar dağlık ve arızalı olduğundan bu süvârînin Boğaz muhârebelerinde zerre kadar fâidesi olmaz veyâhud olsa bile cüz'î olabilirdi. Fakat ne fâidesi var ki burada Osmanlı kuvvetinin umûm kumandanı birkaç gün evvel bahriyye nezâreti tarafından azl olunup Rauf Paşa gönderilmişti ki bu zât o vakte kadar e böyle bir muhârebede bulunmuş ve ne de sâhib-i şecâat bir kumandan tanınmıştı.. Rauf Paşa Çerkes Müşîr Abdi Paşa'nın oğlu olub bu Abdi Paşa Sultan Mahmud vükelâsından meşhûr Topal Hüsrev Paşa'nın kölesi iken bu zâtın sâyesinde merâtîb-i askeriyyenin en balasına vardığı gibi oğlu Rauf Paşa dâhi **bâbabası** sâyesinde pek genç iken merâtîb-i askeriyyeyi pek çabuk kat etmişti.

Rauf Paşa gençliğinde Fransızca öğrendiğinden ve hâlbuki o zaman bizde bu lisâna aşına zâbitân az bulunduğundan Avrupa hükümetleriyle olan bazı husûsatta istihdâm olunmuş ve bir müddet Paris ateşemiliterliğinde dâhi bulunmuştu. Sonraları Sultan Abdulaziz'in yâverliğinde bulunub saraya epey hulûl etmiş olduğundan bura ahvâline tamamıyla vâkıftı.

Sultan Abdulaziz'in son devirlerinde meşhûr ve mahûd Nedim Paşa'nın taraftarı bulunmuş ve bu cihet-i terakkisine dâhi hizmet etmiştir. Hattâ Mithat Paşa'nın Bağdat

valisinden istîfâ ettiği zaman Paşay-ı merhûmun oradaki icrâatını gözletmek için bu Rauf Paşa Bağdat Valisi tâyîn olunmuştu. Daha sonraları İstanbul'da bulunarak Sultan Abdulaziz'in hâlinde bir müddet taşra'da kalmış ve Mithat Paşa merkez hilâfetten tebid olunur olunmaz bahriyye nâzırı tâyîn olunmuştu. Muhârebe ibtidâlarında bu hizmette bulunarak Tuna'daki donanmanın mahvı müşarünileyhin tedâbirsizliği neticesi olduğu o vakît İstanbul'da söyleniyordu. Ruslar Tuna'yı geçtikten sonra ali'ül acele mêmûriyetten azl olunarak Balkan cenûb fırkasına ve Balkanın muhâfazasına mêmûr edilmişti ki bu vazife de nasıl îfâ ettiği şimdiye kadar beyân olunan vukûattan anlaşılmalıdır.

Rauf Paşa muhârebelerde hiçbir iktidâr ve şöhret kazanmış değildir. O esnâda mevkî-i mezkûreye tâyîni hata idi. Nitekim bunun fenâlığı derhâl kendisini gösterdi.

Ruslar Balkan'a sokuldukta evvelce verilen tâlimat üzerine Bulgarlar isyana mahya olub buralarda vukûa gelen ahvâli derhâl Ruslar'a bâjurnal yazıp takdim ediyorlardı. Hattâ o günlerde Hain Köyü Boğazında yolları tasviye etmek için Ruslar'ın hareketinden evvel Bulgarlar toplanıp oralarda işliyorlardı. Burada bulunan Müslüman ahâlisi Rauf Paşa'ya bu ahvâli ihbâr ve Hain Köyü Boğazının behmehâl kuvvetli askerle işgâli elzem olduğunu bildirdiler Paşa aldırmadı. Eğer Rauf Paşa, Ruslar Hain Boğazı'na yanaştığı zaman kemâl-i süratle umûm kuvvetini toplayıp burada Ruslar'ın mürurunu mukavemet göstermiş olsaydı. Ruslar'ın bu geçidi geçebilmeleri imkânın hâricindeydi. Bundan sarf-ı nazar Ruslar Kazanlığa ve sonra Şıpka hareketlerinde mâiyyet-i askeriyle Rusları buralarda karşılamış olsaydı yine General (Gurko)'nun elindeki mevcûd kuvvetle Şıpka'nın alınabilmesi ihtimâli yoktu. Herneyse olan oldu. General (Gurko) Kazanlık ve Şıpka Boğazını elde edip Rauf Paşa fırkasının hareket etmediğini görünce kendi başına Türkler'in üzerine yürümeye karar verdi. Binâenaleyh umûm kuvvetini Kazanlık'ta topladı.. bu esnâda kendisine Balkanın öte tarafından altı tabur kadar imdâd geldi. Generalin kuvveti (16) tabur piyâde (24) bölük süvârî ve (38) toptan ibâretti.

Generalin ileriye hareketinden maksadı Rauf Paşa'nın muhtelif taraflarda bulunan aksâm-ı askeriyesini bozup dağıtmak ve bu dâr'ül harbe Karadağ'dan yakinen gelmesi mêmûl bulunan Süleyman Paşa ordusunun yer

leşmesine meydan vermemek idi. Ruslar temmuzun on yedisinde üç kol üzerine hareket ediyorlardı:

Sol kolu (5) tabur (6) top ve (350) nefer Kazaktan mürekkeb hain köyden Yeni Zağra'ya orta kolu bizzat General (Gurko) kumandasında (8) tabur (6) bölük süvârî ve (16) top Kazanlık'tan ileriye sağ kolu (4) tabur Bulgarlardan müteşekkil piyâde taburu 12 bölük süvârî ve 16 top (Eski Zağra)⁶⁴'ya ve orasını işgâl ettikten sonra (Yeni Zağra) ye gidiyorlardı. Umûm-u harekette maksad (Yeni Zağra)'yı elde etmek idi. Temmuzun on sekizinde bu üç kol (Yeni Zağra)'nın etrafındaki Karacadağ tarafından (Yeni Zağra) ya hücum ile burada bulunan Türkler'i terd ve şehri zapt etmek planı tanzîm olundu. Ve bu maksad üzere General (Gurko) (Yeni Zağra) ya doğru hareket ettiyse de Süleyman Paşa'nın ordusu süratle ilerleyip Ruslar'a yanaşmak üzere bulunduğu ahvâlin ağırlaştığını görerek taarruzda tedâfüye ve bir az sonra ricâta mecbûr oldu ki biz bu vak'ay-ı mühimmeden fasl mahsûsusunda ve sırası geldiğinde bahs edeceğiz. Fakat bundan evvel dâr'ül harbin diğer taraflarındaki hareketlerden ve bilhassa Tuna'yı geçtikten sonra Ruslar'ın garbe yani (Niğbolu) tarafına sevk ettiği ordularından bahs edeceğiz ki ki bu cihet tavih olunduğu hâlde temmuz ortalarındaki ahvâl-i harb tamamıyla anlaşılır.

---

⁶⁴ ESKİ ZAĞRA: Bugün Bulgaristan'da Stara Zagora adıyla anılan eski bir Osmanlı kaza merkezi. Osmanlı idaresine girdikten sonra Rumeli eyaletinin kazaları içinde yer alan ve uzun süre Edirne'ye bağlı kalan Eski Zağra Osmanlılar'ın ilk devirlerinde bir uç kale şehri durumundaydı. Ancak daha sonra Osmanlı sınırlarının genişlemesiyle bir iç şehir haline geldi. Uzun müddet önemli bir tarihî olaya sahne olmayan şehir, Şehzade Selim'in (I. Selim) babası II. Bayezid'le giriştiği taht mücadelesi sırasında ön plana çıktı. Bu sırada kendisine Semendire sancak beyliği verilen Selim sancağına gitmeyerek Eski Zağra'ya çekildi ve tahta geçmek için gerekli hazırlıkların bir kısmını burada yaptı. Şehir Osmanlı hâkimiyeti döneminde âdeta yeniden kuruldu ve kısa zamanda gelişme gösterdi. Tahrir defterlerine göre 1516'da on sekiz mahallesi ve 2700 - 2900 dolayında nüfusu vardı. 1530'da da mahalle sayısı on sekiz olup nüfusu 2700 - 2800 civarında idi. Buradaki yerleşik halkın tamamını Türk ahali teşkil ediyor, şehirde hiçbir gayri müslim bulunmuyordu. Bu durum Eski Zağra'nın bir Osmanlı şehri olduğunu göstermektedir. Gayri müslim grupların buraya yerleşmesi, fizikî bakımdan ve nüfus yönünden gelişmenin hızlandığı XVI. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşti-islam ans.cilt11 sf.394-395.

Ruslar'ın Garb ordusu yirmi dört tabur piyâde onaltı süvârî bölüğü ve yüzsekiz toptan mürekkeb olub General (Krüdener) kumandasında temmuzun ikinci günü (Niğbolu) nun her tarafını sardı. Bu ordu iki firkaya ayrılmıştı. Birisi General (Krüdener) un bizzat kumandasında orada bulunan osme nehrinin sağından diğeri de General (Schuldner) kumandasında mezkûr nehrin sol tarafından hareket ediyordu. Bu ordunun gerisini temîn etmek için de kuvvetli süvârî müfrezeleri (Plevne) taraflarına gönderilmişti. Bu esnâda Osmanlıların (Niğbolu) daki kuvveti yukarıda söylediğimiz vechle on iki Redif taburundan ibâret olub bu kuvvet Hasan Paşa nâmında birisinin kumandasındaydı.

Kaleye hücum için temmuzun üçü tâyîn olunup o gün Kalenin etrafındaki istihkâmlarda pek şiddetli hücumlar vukûa geldi. Türklerle Ruslar birkaç kere süngü süngüye geldiler. fakat mikdarca tefevvuk Ruslarda bulunduğundan Türkler peyderpey istihkâmları tahliye mecbûr oldular. Askerin kumandanı bulunan Hasan Paşalar tek mukavemet gösterilmesine cesâret edemeyip Kaleyi bir parlâmantor (muhârebe esnâsında tarafeyn arasında vaki olan teklîfâtın teblîğ veya istimâsına mêmûr adam) göndererek Ruslar'a temmuzun dördünde teslim etti.

O gün Ruslar'a teslim olunan askerin mikdarı beşbin beşyüz neferden ibâret olub Kale levâzimatından yüzonüç top ,külliyyetli mikdarda tüfenk vesâir ıslâha Tuna'da bulunan iki monitor vesâir mühimmât vardı.

Bu muzafferiyyetten sonra General (Krüdener) ordusunun bir kısmını husûsen süvârîyi (Plevne) ye giden yollara gönderip o taraftan gelmesi muhtemel olan Osmanlı kuvvetine karşı lüzûm görünen tedâbiri almaktan geri durmadı. Şu kadar ki Ruslar o günlerde bu taraftan bir tehlikenin zuhûruna ihtimâl vermiyorlardı. Çünkü civârda mühim bir kuvve-i Osmâniyenin mevcûdiyetine delâlet eder bir işaret yoktu.

Ruslar Garb ordusu vâsıtasıyla sağ cenâh ordusunu temîn ettikleri gibi Tuna'yı geçer geçmez sol cenâha yani Serdar Abdülkerim Paşa'nın ordusundan gelmesi muhtemel olan tehlikeyi dâhi bertaraf etmek için oraya bir süvârî fırkası sevk ile birkaç gün sonra

Rusçuk ordusu nâmıyla bizzat Serdar'ın ordusuna karşı hareket etmek üzere 64 tabur piyâde 55 süvârî bölüğü ve iki yüze yakın toptan mürekkeb bir büyük ordu teşkîl ettiler bu ordu İmparatorun büyük oğlu ve Rusya Veliahtı bulunan (Grandük Aleksandr) ın taht-ı idâresine verildi. Mezkûr orduya ihâle olunan vazife Serdar'ın ordusuna karşı yürümek ve bir de ne vâsıtasıyla olursa olsun Rusçuk Kalesini dâhi elde etmek çâresine bakmak idi. Yukarıda bu ordunun pîşdarları bulunan süvârî fırkasıyla (Bela) şehrini bilâ harb işgâl ettiğini söylemiştik. O süvârînin arkasından derhâl piyâde yetişip mezkûr şehrin etrafındaki tepeleri işgâl ve orada ve Yantra nehrinin müteaddid geçitlerinde hafif istihkâmlar yapıp oralarını müdâfaa hâline koymaya çalıştılar, böylece birkaç günler geçti

Haziranın yirmi yedisinde Veliaht yukarıdan aldığı emir üzerine Rusçuğa doğru harekete başladı. Her tarafa kuvvetli istikşâf kolları sevk olundu fakat Ruslar'ın karşısında Ahmed Eyüb Paşa'nın ordusu bulunduğundan istedikleri kadar ilerlemediler. Pîşdarlar birkaç kere çarpıştılar. Ruslar yoldaki telgrafları ve şose yollarını tahrib ettiler fakat derhâl ileriye gitmek Türklerle kanlı bir muhârebeye tutuşmak demek olduğunu anladıklarından umûm-u ahvâle intizâren (Bela) kasabasının ötesinde bulunan Karalom nehrinin uzunluğunu kendileri için bir hat tâyîn ettiler.

Rumeli dâr'ül harbinde o günlerde yani temmuzun yedi __ sekizinde Ruslar'ın işgâl ettiği hat şöyle idi. Garb ordusu (Niğbolu) nun ötesinde (Plevne) ye giden yollardaki köyleri,(Lofça)'yı (Servi)'yi işgâl ediyordu cenûb ordusu, Hain ve Şıpka Boğazlarını zabt ettikten sonra Balkanın öte tarafında bulunan (Kazanlık) şehrini dâhi zabt etmişti. Şark ordusu (Bela) kasabasını merkez ittihâz ederek lâzım gelen mevkî tahkîm etmekteydi. Bu muvaffakiyetler Tuna'yı geçtikten yirmi gün sonra derdest edilmişti. Ruslar bundan sonra dâhi daha büyük muzafferiyetlere nâil olmak ümîdindeydiler.Fakat o günlerde vukûa gelen tebeddül-ü ahvâl , bu niyet ve ümîdlerini alt üst etti. Ahvâlin ne olduğunu anlamak için biraz geriye gözden geçirmek lâzımdır.

ALTINCI FASIL

AHVÂL-İ İSTANBUL _ PLEVNE'DE BİRİNCİ MUZAFFERİYET

Ahvâl-i İstanbul.

Ardahan'ın sükûtu üzerine İstanbul'da galeyân.

Meclis-İ Mebûsânın tatili.

Meclis Vükelâ Müzâkeresi

Serdar Abdulkerim ve Serasker Redif Paşaların azilleri ve Macar
Muhammed Ali Paşa'nın Serdarlık Ve Damad Mahmud Paşa'nın
Seraskerlik Makamlarına Tâyînleri.

Muhammed Ali Paşa'nın Tercüme-i hâli.

Serdar'ın İlk Hutvesi.

Harbin Bu Devrinde Ruslar ve Bulgarlar.

Vidin Osmanlı ordusu.

Dâr'ül harbe Yanaşmak İçin Osman Paşa'nın Vidinden Hareketi ve
Plevne'nin İşgali

Rusların Plevne'ye birinci hücumları.

Düşmanın Mağlûbiyyet-İ Kâmile.

Plevne Mağlûbiyyeti Üzerine Ruslar'ın telaşı.

Plevne Muzafferiyeti Üzerine Osman Paşa'nın İstanbul'a Çektiği
Telgraf Ve Bu Telgraf Hakkında Bazı Mülaghazât.

îlân-ı harb olunur olunmaz İstanbul ahâlisi hamiyet-i Osmâniyenin artık sırası geldiğini anlayarak ordulara mümkün olduğu kadar muâvenette bulunmaya karar vermiş ve bu maksad için pek çok aileler büyük fedâkarlıkla çalışmakta bulunmuştu. O günlerde ahâlinin her sınıfı nesi varsa muhârebe için vermeye razıydı. Vükelânın ekserîsi şu sırada yani milletin pek büyük fedâkarlık göstermek lüzûmu geldiği bir zamanda konak arabaları kullanmanın muvâfık-ı hamiyet olmadığını düşünerek atlarını Beyt'ül mâl'a ve arabalarını satıp parasını iâne sandığına vermekteydiler. Ahâlinin daha aşağı tabakasında bulunanları, husûsen kadınları gömlek, don vesâire gibi asker için lüzûmu olan eşyayı dikip bunları şu sırada teşkîl olunan askeri cemiyetlerine takdim etmekteydiler.

Bu hengâmede umûm İstanbul ahâlisinin yalnız bir ârzûları var idi ki o da dâr'ül harb'te vukûa gelen vakâyi'den vakt ve zamanıyla doğru haber almak idi. Heyhât! Ki hükümet ahâlinin bu ârzûsunu îfâ edemeyeceğini muhârebe açılır açılmaz göstermişti. Sultan Abdülaziz'in hâllinden ta bu zamânâ kadar İstanbul matbûâtı oldukça serbest Beyân-ı efkâr edebiliyorlardı. Fakat muhârebe açıldıktan birkaç gün sonra hükümet, gazetelerde << Devlet-i Aliyye muhârebe hâlinde bulunduğundan elyevm meriyy'ul icrâ olan matbûât nizâm-nâme-i hümayûnu ahkâmının yeni emre değin tatiliyle memâlik-i mahrûsa-i şâhânedede tab' ve neşr olunan evrâk-ı havâdisin ledi îcâb bilâ muhâkeme tatil ve ilgâsından ibâret bulunan usûl-u zecriye kâ'ide-i ittihâzına bâb-ı âli'ce karar verilmiş olmakla bâ emr'î âli îlân-ı keyfiyete ibtidâr kılındı.>> diye îlân neşr etti.⁶⁵ Bu îlândan maksadın ne olduğu pek çabuk meydana çıktı. Hükümetin istemediği havâdisi gazetelerle neşr ettirmemek matbûâtı tamamiyle ele almak ârzûsundan ibâret bulunduğu gün gibi âşikâr idi.

Hakikat-i hâlde öyle oldu. Muhârebenin ibtidâsında Rumeli dâr'ül harbinin o kadar ehemmiyeti yoktu. Çünkü Ruslar daha Tuna'yı geçip asıl Türk toprağına ayak basmamıştı. Fakat Anadolu dâr'ül harbinde muhârebe açılır açılmaz biri birini takîb eden vukûat-ı mühimmeyi ahâli biliyordu fakat Ruslar'ın bu dâr'ül harbteki ilerlemelerini gazeteler açık yazmıyor daha doğrusu yazamıyordu. Bu hâlden ahâli

⁶⁵ Fi 21 nisan Rûmî 1393 tarihli vakît ve sâir gazeteler

galeyâna geldiği gibi bir cihetten neşr olunan fenâ havadis dâhi ağızdan ağza geçerek ve bir müddet sonra büyüyerek ortalıkta asılsız birçok ekazibin şüyû bulmasına hizmet ediyordu.

Matbûâtın ise bu fenâlığın önünü almaya iktidârı yoktu o günlerde İstanbul gazeteleri hükümet tarafından verilen kısa ve misâlimden bir şeyi anlaşılmaz îlânlar (çünkü bu îlânlar resmî kitâbetle ve bir de pek çok duâlarla yazıldığından manâ-i hakîkiyesi lûgat-ı resmîye içinde boğulup gidiyordu) veyâhud ecnebî gazetelerinde Türkiye'ye en muvâfık bir sûrette yazılan havâdis tercümeleri ile dolu idi. Me'a hâzâ ahâlinin kısm-ı a'zamı ve husûsan tabakât bilâ takımı dâr'ül harbte teki ahvâlin ne merkezde olduğunu pek iyi bilirlerdi. Çünkü ordulardan gelen telgraflar ağızdan ağza fısıldanarak sürat'ul fevkalâde ile beyn'el ahâli intişâr ederdi.

Ardahan'ın Ruslar tarafından zabtı İstanbul ahâlisine pek ağır geldi. Mayısın on ikisinde ahâliden ve talebe-i ulûm Efendilerden birkaç yüz adam meclis –i mebûsâna giderek mebuslarla şu işi müzâkere etmek istediler. Meclis-i mebûsân Reisi Ahmed Vefik Paşa daha bunlar gelir iken birisini gönderip << Dühûliyesiz meclise girilmez. zâten meclisin bugünkü müzâkeratı hâtem bulmak üzeredir.>> dedirten ise de cemiyet kabul etmeyerek maksadlarında ısrar ettiklerinden Paşa bâ zarûr Efendilerden birkaçının içeriye girip merâmırlarını anlatmaya müsâade etti. Bu müsâade üzerine birkaç adam meclise girip bunlardan birisi Ahmed Vefik Paşa'ya hitâben : Allah Padişahımız Efendimiz Hazretlerine tükenmez ömürlerine versin. Fakat Ardahan vak'ası doğRusu bizi pek delgir etti.. Bunun sebebi nedir ? ricâ ederiz bize anlatınız bizce bu işlerde müttehim olacak kimseler varsa bunlarda Redif ve Damat Mahmud Paşalardır. Bunlar devlet hainleridir. >> diye bağırdı.

Ahmed Vefik Paşa hocalara birkaç nasîhatte bulundu. En sonra << bu işler bize â'itdir. Çünkü millet vekilleri biziz. Her işin îcâbına bakılacaktır. Siz gürültü etmeyip yerlerinizde oturunuz.>> dediyse de hocalar susmayarak mecliste büyük gürültü kopardılar. Nihâyet Hâlep mebusu Said Efendi ve astarcılar kethüdâsı Ahmed Efendi

araya girerek güç bilâ hocaları teskîn edebildiler daha sonra etraftaki karakollardan bir takım asker geldiğinden kalabâlığı bunlar vâsıtasıyla dağıtmak mümkün oldu.⁶⁶

İkinci günü hükümet gazetelerle resmî bir îlân neşr ederek Ardahan'ın tesliminde müttehim bulunan umerânın taht-ı muhâkemeye alınacağını va'd ve bundan sonra ahâlinin de edeb dâhilinden çıkmamalarını tavsiye etti.

Daha birkaç gün sonra yevm-i mezkûrda en ziyâde gürültü eden ve cemiyete başbuğ bulunan müderrislerden birkaçını gizli olarak taşraya nefy etti.

Muhârebe îlân olduktan sonra meclis-i mebûsân azasından birkaçı Redif ve damat Mahmud Paşaların aleyhinde pek çok söz söyleyip bunların azlini istediklerini evvelki eserimizde söylemiştik. Hükümet şu sırada yani muhârebeye şiddetle devam olunup dururken umerânın azli mümkün olamayacağını beyânla bunların ârzûlarını red etti.

Sâlifüzzikr Paşalar yerlerinde kaldılar. Fakat muhârebede bir bozgunluk oldukça efkâr-ı umûmîyye her işte bunları ithâm ediyor ve kendilerine lanetler yağıdırıyordu.

Me'a hâzâ meclisi mebûsân o günlerde ortada olan fenâlığın önünü almakla uğraşiyor devlet işlerini biraz youna koymak için çalışıyordu. Hükümet mayıs ibtidâsında Kırım muhârebesinde edilen istikrâzın tasviyesi için meclis-i mebûsân'a bir plan takdim etti.

Meclis-i mebûsân bu planı kabul etti. Fakata şu iş için hükümetin Parise göndemek istediği Zühdü Efendi (Sonraları Paşalık rütbesine vâsıl olan Zühdü Paşa budur.)aleyhinde şiddetli sözler söyleyip bu zâtın az zamanda kazandığı servetin sanayiini anlamak için bir komisyon teşkîl etti. Yine o günlerde hükümet muhârebe için behmeâl beş milyon liraya ihtiyac olduğunu Beyân ve bu paranın hariçten istikrâzı için meclisten müsâade talep etti. Bu bâbda meclis-i mebûsânda pek çok müzâkere

---

⁶⁶ 13 mayıs tarihli vakît ve diğr İstanbul gazeteleri

vukûa geldi. Birkaç komisyon teşkîl olundu. En sonra para hariçten istikrâz edilmeyip bi'l mecbûriyye dâhilden istikrâza karar verildi.⁶⁷

Evvelce verilen karar üzerine Haziranda meclis-i mebûsân tatil olunacaktı. Hükümet hakîkaten bunları bir an evvel dağıtmak istiyordu. Fakat meclis-i mebûsân yeni meclis toplanıncaya kadar İstanbul'da mebûsân âzâsından bir daimi komisyon bırakmak istiyordu. Hükümet daha doğrusu saray böyle bir komisyonun teşkiline şiddetle itiraz ederek mebûsânın ârzûsunu kabul etmiyordu. Bu sebepten meclisin son günlerindeki müzâkeratı gâyet gürültülüydü. Mebûsân Reisi Ahmed Vefik Paşa hükümet tarafını iltizâm ediyordu. Nihâyet Reis Paşa bir gün meclis-i mebûsâna geldiğinde meclis-i mezkûrun kapandığını ve yeni meclisin teşrin-i sâni'nin birinci günü açılacağını mâbeyn-i hünkârın fermânını okudu. meclis azası bizzarûr memleketlerine doğru hareket ettiler.

Meclis-i mebûsân dağıldıktan sonra İstanbul efkâr-ı umûmîyyesi artık muhârebe ile meşgûl oldu. Dâr'ül harblerden gelen haberler ise milleti sevindirecek derecede değildi. Rumeli dâr'ül harbinde Tuna donanmasının peyderpey mahv olub gitmekte olduğu haberi ahâliyi ziyâdesiyle meyus etmekteydi. Yukarıda söylediğimiz gibi mayıs ortasında sarayda müşâvere-i harbiyye meclisi teşkîl olundu. Bu meclis ileride göreceğimiz vechle orduların harekâtını daha ziyâde karıştırıyordu. Haziran ibtidâlarında Anadolu'lu dâr'ül harbindeki ahvâl-i harb bize müsâid bir renk aldı. Ruslar (Horum) muhârebesinde mağlûb olduklarından ricât ediyorlardı. Ahmed Muhtar Paşa da bunları takîb ederek (Kars) Kalesini dâhi Kalesini dâhi muhasaradan kurtarmıştı ama tam o günlerde yani Haziranın onbeşinde Ruslar'ın (Tuna)'yı çok zâyîât vermeksizin geçivermeleri ve bunların muttasıl ilerlemeleri hükümet ve ahâliye iyi dehşet verdi Haziranın yirmisinde tophanedeki kasrda hünkârın riyâseti altında büyük bir meclis kuruldu. Netice-i müzâkeratta : Serasker Redif Paşa ile Müşîr Nâmık Paşa'nın Rumeli dâr'ül harbinin ahvâlini teftiş için Serdar Abdulkerim Paşa'nın ordusuna gönderilmelerine karar verildi.

---

kr⁶⁷ O günlerde neşr olunan İstanbul gazeteleri

Bu esnâda Karadağ'da bulunan Süleyman Paşa'ya Vidin civârında bulunan Osman Paşa'ya dâr'ül harbe gelmeleri için emir verildi. Bunlar derhâl o tarafa şitâb ettiler.

Temmuz ibtidâlarında Ruslar'ın Hain Boğaz'ından Balkanı geçip beri tarafa taarruzları ortalığı alt üst etti. O günlerde Balkanın beri taraflarında bulunan Müslüman ahâli Rauf Paşa'nın kayıtsızlığını görerek bâb-ı âliye saraya feryâdlar yağdırmaktaydılar. Zât-ı şâhâne hemen hergün telgraf başına gelerek orada bulunan umerâyı askeriyye ile muhâbere ederek yerlerinde sebât etmelerini orada büyür büyür ve birkaç güne kadar Süleyman Paşa'nın yetişeceğini dâhi ihbâr ediyordu.

Yine o günlerde meclis-i vükelâ hemen hergün toplanıyor ve ahvâli müzâkere ediyordu. Niğbolu Kalesinin düşman tarafından zabtı dâhi ortalığı epeyce sarstı. İkinci günü yani temmuzun beşinde vükelâ yine bir meclis akd etti. Şu mecliste her taraftan fikirler sarf olunmakta iken hâriciye nâzırı Safvet Paşa orduların ahvâl-i müessifesinden bir lisân-ı ye'sle beyân-ı efkâr etti. Ve en sonra huzûruna hitâben << Şüphesiz bizim asker gibi cesûr ve fedâkar asker dünyada yoktur. Bu ciheti düşmanlarımız bile tasdik ederler. Fakat ordularımızın başlarında bulunan umerâmız hiçbir iktidâra mâlik zevât değildirler. Bu sebepten bendeniz daha ileride vukûa melhûz perîşanlıktan korkuyorum. Bana kalırsa şu sırada ahvâlden bilistifâde muhârebeye bir an evvel hâtem versek daha iyi olur. Biz şimdiki hâlde Anadolu'da galiz Ruslar da Rumeli'de binâenaleyh şimdi sulh için Ruslarla muhârebeye girişecek olursak zann ederim ki vakar ve hukuk-u Osmâniye'ye muvâfik bir sulh alabiliriz.>> diye buyurdu. Paşa'nın bu sözleri zât-ı şâhâneyle arz olundu. Hünkârın hoşuna gitmedi. Safvet Paşa o gün azl olunarak yerine Arifi Paşa tâyîn olundu. Fakat bu zât dâhi birkaç gün sonra azl olunup yerine Surur Paşa geçti.

Ordunun teftişine mêmûr olan Redif ve Nâmık Paşalar dâr'ül harbe geldiklerinden sonra (Şumnu) ordusunun her hareketine karışmaya başladılar. Fakat bu esnâda İstanbul'da ve bilhassa saraydaki fikir, Abdülkerim ve Redif Paşaların şiddetle aleyhindeydi. Ruslar'ın Tuna'dan çok zâyîât vermeksizin geçmeleri (Tırnovo) ve (Balkan)Boğazlarının âdem-i muhâfazası (Niğbolu)'nun zabtı bunların tedâbirsizlik ve hainlikleri yüzünden vukûa gelmiş ad olunurdu. Umûm kabahat bunların üzerine

atılmak isteniliyordu. Bu iki Paşa temmuzun yedisinde azl olundularsa da bu esnâda orduda bulduklarından İstanbul'a celb ve temmuzun on birinde azl fermânı îlân olundu.

Abdulkerim Paşa'nın yerine daha birkaç gün evvel müşîr olan Macar Mehmet Ali Paşa⁶⁸ve Redif Paşa'nın yerine de Tophane müşîri damat Mahmud Paşa tâyîn olundu.

Muhârebenin şu nâzik devrinde tebeddulât-ı mezkûreye ihtiyac kat'î olmadığı muhakkaktır.

Şu iş pek büyük hataydı. Abdulkerim Paşa'nın kendisine has olan evsâfını yukarıda söyledik. Bu zât o vakît devlet ve millet için ehemmiyet-i fevkalâdesi bulunan umûm kumandanlık vazifesine lââyık-ı iktidâra mâlîk olmadığı itiraz kabul etmeyen hakikatlerdendir. Burası doğrudur. Fakat Paşa müşârünileyhten daha muktediri olmadığı hâlde bu zâtın tâyîni muvâfık-ı maslahat idi. Paşa'nın kendisine mahsûs ve muhârebenin şu devr-i i mühimmesinde pek güzel işe yarayacak meziyet-i mahsûsası var idi ki bu mezâyânın neden ibâret olduğunu bundan evvel dâhi söylediğimiz vechle Abdulkerim Paşa umerây-ı kâdimeden bulunduğu cihetle umerâ ve zâbitân meyyânından fevkalâde bir hürmet ve riâyete mâlîkdi.

Bu zât feriklik rütbesinde muhârebede bulunduğu zaman ordu kumandanları bulunan Süleyman, Osman, Ahmed Eyüb, Ali Saib⁶⁹ Paşalar mektep çocukları idi. Bu sebepten

---

⁶⁸ Macar Mehmet Ali Paşa 1827-1878: 1827 yılında Almanya'nın Magdeburg kentinde doğmuştur. 1853 yılında Osmanlı ordusuna katılmış Kırım savaşı ve 93 harbinde üst rütbelerde görev almıştır. Kendisi Berlin kongresinde Osmanlı'yı temsilen gönderilmiş 3 kişiden biridir. Bu kongreden özellikle Balkanlı Müslümanlar için çok olumsuz kararlar çıkmıştır. Kendisi devlet tarafından Balkanlarda Arnavutluk civarına halkı teskin etmek için gönderilmişse de başarılı olamamış Yakova'da halk tarafından evinde yangın çıkarmak suretiyle katledilmiştir.

⁶⁹ Ali Saib Paşa : Gürcü Ali Saib Paşa (d. ?, Talas, Kayseri – ö. 1891, İstanbul) Gürcü asıllı Osmanlı askeri. Vaktiyle Talas'a yerleşen bir ailenin oğlu olduğu bilinmektedir.günümüzde kayserinin talas ilçesinde Ali Saib paşaya ait han,hamam,çeşme gibi yapılar bulunmaktadır.

Ekim-Kasım 1872 tarihleri arasında Zaptiye Müşiri, Mart-Mayıs 1873 tarihleri arasında İşkodra Valisi, Mayıs-Ağustos 1873 tarihleri arasında Tophane Müşiri, Ağustos 1873-Eylül 1874 tarihleri arasında 3.

onlar Serdar Paşa'yı büyük tanıyarak bu zâtın her emrine fevkalâde hürmet ve riâyet ederler ve kendisine peder nazarıyla bakarak aleyhine entrika yapıp makamında düşürmeyi âkıllarına bile getirmezlerdi. Diğer taraftan yine o Paşalar birbirlerini çekemezler, her biri rakibine tefevvuk etmek ârzû ederek münferiden iş görüp nâm kazanmak isterlerdi. Şu maddenin söylediğimiz vechle şu devirde ehemmiyet-i fevkalâdesi vardı.

Ruslar Tuna'yı geçtikten sonra sûret-i fevkalâde ile ilerliyor ve kendi dâirelerini tevsî ediyorlardı. Serdar o günlerde buna hiç de mümânaât göstermiyordu. Abdülkerim Paşa'nın esâsen kabahâtî buradaydı. Fakat bizzat Paşa-i merhûmun fikrinde Ruslar'ın bu hareketleri ve Osmanlı ordusu tarafından buna mümânaât edilmemesi muhârebeden evvel tanzîm ettiği plana tamamıyla muvâfıktı. Serdar Ruslar bir kere (Tuna) yı geçtikten sonra geniş arazi üzerinde dağıldığı ve bu sûretle kuvvetlerinin birkaç kısma ayrıldığı zaman sağdan Rusçuk ordusu soldan Osman Paşa ordusu cenûbtan Süleyman Paşa ordusu ile def'aten düşmana yüklenmek ve bunları münferiden bozmak istediğini iddiâ ediyordu. Bu planın esâsen fenâ olmadığı muhakkaktır. Eğer Serdar Paşa'ya bu planın mevkî icrâya konmasına vakîr bırakılmış olsaydı. Maksadına muvâfık olabilmesi dâhi muhtemeldi. Fakat biçâre Abdülkerim Paşa'ya bu planı icrâya zaman bırakmadılar. İfâyâ başladığı zaman kendisini azl ettiler. Bunun azlinden sonra yine o planın mevkî tatbîke vaz'ına teşebbüs olundu ise de muvaffakiyyet hâsıl olmadı. Muvaffakiyyetin âdem-i husûlüne sebep yegâne bu planın icrâsına mêmûr bulunan Osman, Süleyman , Muhammed Ali Paşa'ların rekabetleri olup bunların her biri münferiden hareket etmeyi kendisi için muvâfık görmekte ve bir de Abdülkerim Paşa'nın azlinden sonra umûm kumandanlık makamının lâğvı olduğu muhakkaktır. Hattâ şu son madde Hakkında diğer bir rivâyet vardır ki buna göre Abdülkerim Paşa'nın azli başka bir sebepten olmayıp

---

Ordu Komutanı, Temmuz 1874-Ocak 1875 tarihleri arasında Manastır Valisi, Ocak-Ağustos 1875 tarihleri arasında Serasker, Haziran-Eylül 1875 tarihleri arasında ilaveten Tophane Müşiri, Eylül 1875-Mayıs 1876 tarihleri arasında Manastır Valisi Nisan 1877-Mayıs 1878 tarihleri arasında 3. Ordu Komutanı, Şubat 1879-Ağustos 1891 tarihleri arasında Tophane Müşiri ve Eylül 1885-Ağustos 1891 tarihleri arasında ilaveten Serasker olarak görev yaptı. -Sinan Kunalp, Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922), Prosopografik Rehber, İstanbul 1999, s. 65.

mücerred o vakîtlar Rumeli dâr'ül harbinde bulunan orduların idâresini İstanbul'da bulunan müşâvere-i harbiyye meclisine daha doğrusu saraya almak fikrine mebnî imiş. Uhde-ul aliyyürravi

Şu sırada Redif Paşa'nın yerine yani makam-ı Serdar-ı askeriyye Damat Mahmud Paşa'nın tâyîni dâhi hataydı. Evvelki eserlerimizde Sultan Abdülaziz'in hâllinden sonra Redif Paşa'nın milletine karşı ne gibi hainliklerde bulunduğunu yazmıştık. Me'a hâzâ bu zât mektep görmüş müteaddid muhârebelerde bulunmuş ömrünü askerlik aleminde geçirmiş ümerâdan bulunmakla İstanbul'dan çıkmamış formasını taşıdığı hâlde kışlada bir gece geçirmemiş merâtib-ı Aliyyeye hânedânlığı ve damad şehriyârı bulunması münâsebetiyle vâsıl olmuş bir zâta mürecceh olduğu muhakkaktır.

Muhammed Ali Paşa'ya gelince bu zât cinsen Alman olup PRusya'nın (Magdeborg) şehrinden bir kemancı ve diğer rivâyete göre bir kunduracının oğluydu. Ailesi fakir olduğundan Muhammed Ali pek küçük yaşta iken kendisine medâr-ı maîşet aramaya mecbûr olmuş bunun için İstanbul'un Karadeniz taraflarına buğday ticareti ile gidip gelen bir gemiye tâife olmak üzere girmiştir.

İstanbul'a geldiğinde buranın güzelliğine meftûn olup o vakît devlet-i âliye hizmetinde bulunan bir PRusya zâbitinin yanına girip ihtidâ dâhi ettiğinden sâlik-i Askeriyye mülâzımlıkla Kabul edilmiştir. Bundan sonra Kırım muhârebesinde Serdar Ömer Paşa'nın yâveri olup pek çabuk terfii-i rütbe etmiştir Ömer Paşa'nın vefatından sonra Sadrazam Ali Paşa'nın iltimâsına nâil bu zâtın sağlığında livâ rütbesine kadar vâsıl olmuştur. Muhammed Ali Paşa Kırım muhârebelerinden sonra dâhilde vukûa gelen umûm muhârebelerde bulunmuş Sırbeye Muhârebesinde Ferik olup orada dâhi yararlılığını isbât etmiştir. Serdar Abdülkerim Paşa azl olunmazdan biraz evvel İstanbul'a celb olunup müşîrlik rütbesine nâil olmuş ve derhâl Rumeli dâr'ül harbte kumandan umûmîsi tâyîn olunmuştur.

Muhammed Ali Paşa gâyet zeki, şahsen cesûr, şen kendini herkese sevdiren güzel ahlâk ve evsâfa mâlik idi. Gençliğinde mekteb-i harbiyyede bulunub fenn-i harbin nazariyetine vâkıf olmamış idiyse de pek çok muhârebelerde ve büyük kumandanların

mâiyyetlerinde bulunduğundan bu fenne oldukça vâkıftı. Me'a hâzâ bu zâtta umûm kumandanlık gibi mühim bir makama lâıyk olmayan evsâf vardı. Tabiatı gâyet zayıf fikrini günde iki üç kez değiştirir. Etrafına mağlûb fazla olarak her işte merkez hükümetin daha doğrusu sarayın emirlerine tabi olarak hareket etmek isterdi.

Bundan maâdâ merhûm Türk lisânını da lâıyk-ı vechle bilmez telaffuzu anlaşılmaz yazısı mefkûd olarak muhtedi' bulunduğundan ahâli ve umerâmızın bir kısmını bir türlü kendisine ısındırmaya muvâfik olamamıştır ki şu ahvâl ileride göreceğimiz vechle bu zâtın devlet ve millet için iş görmesine mânî olmuştur.

Muhammed Ali Paşa orduya gelir gelmez ordusunun külliyyetli kısmını(Razgrad)⁷⁰'a toplamaya gayret etti. Osmanlı ordusunun karşısında bulunan (Saraviç) ordusu Bulgar hafiyelerinden bunu haber almıştı. Hakîkatı anlamak için on taburdan ibâret bir fırkayı o taraflarda bulunan (Esirci Köyü)'ne doğru sevk etti.Buralarda ise Osmanlı umerâsı içinde cesâret ve şehâmetiyle meşhûr Aziz Paşa vardı. Aziz Paşa Ruslar'ın ilerlediğini görür görmez dört taburla bunların üzerine yürüdü. Ruslar'ın işgâl ettiği ormânâ hücum etti.

Aziz Paşa bu hücumla Rusları bu mevkîden terd etti. Fakat kendisi de şehid oldu. Esnây-ı harbte yaralanan mirlivâ Fazlı Paşa birçok telefât verdikten sonra taburları geriye çıkarabildi.Fakat Ruslar'ın bu taraftaki taarruzlarını dâhi durdurdu.

Bundan birkaç gün sonra (Razgrad) da epey kuvvetli ordu toplandı fakat merkez ordusunda hareket için ihtilâf-ı efkâr zuhûr etti. Umerâdan bazıları bilhassa Ahmed Eyüb Paşa Rus Şark ordusunun merkezi bulunan (Bela) şehrine veyâhud (Ziştovi)'ye yürümesini münâsib görüyordu. Diğerleri bilhassa Muhammed Ali Paşa (Osmanpazar)'dan umûm Rus ordu merkezi bulunan (Tırnovo) şehrine yürümesi ârzûsundaydı. Diğer umerâ şu zamanda hiç taarruzda bulunmayıp (Razgrad)'da

---

⁷⁰ Günümüzde Bulgaristan'da bulunan bir şehir olmakla birlikte tarihi çok eski dönemlere dayanan bir şehirdir. Hâlâ Osmanlı dönemine ait eserler bulunmakla birlikte Tuna nehrinin 70-80 km güneyinde yer alır.

beklemesini ve Ruslar gelip bu mevkiye hücum ettikleri zaman mukavemet-i ciddiye bulunmasını tavsiye ediyordu.

Serdar türlü karar veremiyordu. Bu esnâda İstanbul'la muhâberât dâhi pek sık olub gerek ordudan gönderilen ve gerekse İstanbul'dan gelen telgraflar pek kesretli idi. Şu sûretle birkaç gün geçti. Tamam o günlerde İstanbul'dan gelen bir telgrafnâme (Plevne) de Osman Paşa'nın parlak bir sûrette galibiyetini haber veriyordu. Bu telgraf bizde âdet olduğu vechle duâlı ve pek parlak kitâbet'le yazıldığından bu telgrafın muhteviyâtına orduda kimse inanmak istemedi.⁷¹ Etraftan ve bilhassa Balkanın öte tarafından gelen haberle ise pek dehşetli olub Ruslar Edirne'ye doğru ilerlemekte olduğunu bildiriyordu. Bu müthiş haberlerin arasında Muhammed Ali Paşa ne yapacağını şaşırılmış taarruz etmek için daha birkaç gün beklemeye karar verdi. Bu esnâda Rus ordularının ahvâline gelince: Temmuz ibtidâlarında vukûa gelen ve yukarıda bir tafsil-i izâh edilen muvaffakiyetlerden dolayı Rus erkân-ı harbinin fikrinde muhârebe hemen bitmiş ad olunuyordu.

Ruslar'ın bu zamanda o fikir de bulunmalarına hizmet eden ahvâlin başlıcası cenûbta Balkanın geçidi bulunan (Şıpka Boğazı)nın Garbta (Niğbolu Kalesi) gibi bir Kalenin elde edilmesi idi. Bundan maâdâ Ruslar yine o günlerde Şark (Sareviç) ordusunun himmetiyle(Rusçuk Kalesi)dâhi bugün yarın elde edilir fikrindeydiler ki bu ahvâlin cümlesi eğer Devlet-i Âliyye tarafından teklif olunursa sulh muâhedesini dâhi kolaylıkla kabul edeceğini isbât ediyordu.⁷²

Rusları bu zamanda sulha meyl ettiren esbâbın birincisi ve belki en mühimi şu sırada Bulgar milletinden gâyet nefret ettiklerinden ileri geliyordu. Ruslar'ın kısm-ı a'zamı husûsan avam takımı şu muhârebe öteden beri Ruslar'ın Şarkta ittihâz edegeldikleri siyâset-i taarruziyeden değil güya Türkler'in ellerinde pek büyük zulüm ve işkenceye duçar olan ve İslam bulunmak münâsebetiyle Ruslar'ın himâye-i mânevîyeleri altında bulunan Bulgarları Türkler'in ellerinden kurtarmak maksadına mebnî idi.

⁷¹ Les occasions perdues nâmındaki İzzet Paşa'nın eserine mürâcaat

⁷² <<General Gazenkampf'in hâtîrâtı>> Rusça yazılmış bir eser

Muhârebe olmazdan evvel daha doğrusu Ruslar Tuna'yı geçmezden mukaddem Rus gazetelerinden anlaşıldığı vechle Bulgarlar gibi fakir alemde hiçbir şeye mâlîk olmayan bir millet dünyada yok bilirler ve bu sebepten gıyâben kardeşlerine acırlar ve gazetelerinin îlân ettiği fakat hakikat-i hâlde İslam komiteleri tarafından uydurma zulüm ve işkence havâdisine tamamiyle emniyet ederlerdi.

Ve fenâ ki Ruslar Tuna'nın beri tarafına geçtiler Bulgarların ahvâl ve maîşetlerini gördüler. Meşhûdatları âdeta Rusları şaşırtdı. Bulgar köylerinde o kadar zenginlik köy ahâlisinin refah ve sa'âdetine mûcib olacak zîrââtîn bolluğu hayvanatın kesreti vardı ki. Bu sa'âdeti Rus köylü ahâlisi rüyalarında bile görmemiş oldukları meydana çıktı. Bu derecedeki Rus köylü ahâlisinin en mütemevvil Bulgar köylüsünün en fakirine dâhi kıyas olunâmıyordu. Bu hâl Rus köylülerinden müteşekkil bulunan ordu neferâtının hasedlerini mûcib oldu.⁷³

Ruslar Bulgarlardan teneffürlerini esbâbtan ikincisi de Rus askeri esnây-ı seferde << Sizin için harb ediyoruz.>> diye Bulgar köylülerinden zahîre vesâire levâzım ucuz fiyatla almak istedikleri hâlde Bulgarlar muhârebeden bilistifâde zahîrelerini yüksek fiyatla satıp âdeta Rusları soymaya kalkışmaları oldu. Şu hâl Rus ordusunun en büyük ümerâsından en küçük neferine kadar Bulgarlara karşı bir edevât-ı şedîde besleye mûcib olub << böyle hain bir millete istiklâl kazandırmak câiz değildir sulh muâhedesinde bunları tekraren Türkler'in ellerine bırakıp gidelim. >> gibi bir fikir ezhân-ı umûmîyeye sirâyet etmekteydi.

Fakat sulh etmek için bir kere tamamiyle mağlûb etmek lâzımdı hâlbuki şu husûsun vücûda gelmediği gün gibi aşikârdı. Çünkü Ruslar O günlerde yani temmuzun ortalarına kadar Osmanlı ordularının kısmı külliyyesi ile çarpışmamış yalnız küçük aksâm-ı askeriyyelerini bozmuşlardı. Hakikat hâlin de böyle olduğunu temmuzun ortalarında birbirini takîb eden vak'ay-ı mühime isbât etti. 1877 senesi temmuzunun beşinde Viyana Rus sefâretinden (Tırnovo) da bulunan Rus karargâhına şu meâlde bir

⁷³ Son muhârebede garandük Nikola'nın kâfibi varken harb Miralayı ve bugün Rusyada hassa ordusu kumandanı bulunan <<General hazmekamefin hâtrâtı>> nâmındaki esere mürâcaat oluna.

telgrafnâme geldi << Sırbıye’de bulunan casuslarımızdan aldığımız malûmata nazaran (Vidin) civârında bulunan Osman Paşa ordusu tecmî’’ ederek garba fakat hakîkî istikâmeti mechûl bir sûrette hareket etmiştir. Casuslarımızın bundan ziyâde malûmat veremediklerini arz ederim. >>⁷⁴

Rus karargâhı bu telgrafa o kadar ehemmiyet vermedi haritâlara bâkıldığı zaman Osman Paşa’nın garba doğru hareketi iki maksad üzerine olabilirdi. Birisi Ruslar’ın sağ cenâhına doğru taarruz etmek için dâr’ül harbe yanaşmak ikincisi de bu esnâda (Sofya) târîkiyle hareket ederek Balkanın öte tarafında perîşan bulunan Türk askerine imdâd vermekten ibâret olacaktı.

Me’a hâzâ Grandük bu telgrafi aldıktan sonra Garb ordusunun kumandanı bulunan General (Krüdener)’e o tarafta bulunan süvârîleri mümkün olduğu kadar ileriye sevk ederek etrafı keşfe ve münâsib kuvvetle sevk-ul ceyş nokta-i nazarından ehemmiyetli bulunan (Plevne) kasabasını işgâl etmek emrini verdi. General (Krüdener) dâhi bu emri icrâ etmek için lâzım gelenlere teblîğ etti fakat (Plevne) ye sevk olunan müfreze mevkî-i mezkûru zabt edemedi. Çünkü o günlerde mevkî-i mezkûrun külliyyetli Osmanlı kuvvetiyle işgâl olunduğu anlaşıldı. Bu kuvvetin hangi taraftan geldiğini anlamak için biraz geriye mürâcaat etmemiz lâzımdır.

Ruslar Tuna’yı geçtikten sonra kemâl-i süratle hareket ederek az bir zamanda (Tırnovo) yı zabt edip Balkanlara doğru yürümekte olduklarını ve bundan İstanbul, pek büyük heyecan ve telaşa düşerek ne yapılmak lâzım olduğunda şaşırıldıklarını yazmıştık

Haziranın yirmi altısında zât-ı şâhâne saraydaki telgrafhâneye inerek (Vidin) de bulunan Osman Paşa’yı telgraf başına istedi Osman Paşa geldiğinde bir saate kadar muhâbere ettiler. Hünkâr hakîkat-i hâli yani Ruslar’ın Tuna’yı geçip Balkan’a ilerlemekte olduğu ve bu hâlin memâlîk-i mahrûsa’yı büyük tehlikelere dûçâr ettiğini çünkü Ruslar’ın Balkanları zabt ettikten sonra (Edirne) ve (İstanbul)’a doğru hareket edebileceğini ve bu tehlikenin önünü almak için Cenâb-ı Hakkın imdâd-ı

⁷⁴ General hazmekamefin hâtîrâtı >> nâmındaki eser ve Rusça yazılmış diğer eserler.

Rabbâniyyesinden sonra (Vidin) ordusuyla Karadağ'dan celb olunan Süleyman Paşa ordusundan imdâd beklemekte olduğunu Beyân etti. Osman Paşa cevâben gerek kendisi ve gerekse ordusu bu devlet-i ebed müddet için fedây-ı can edeceklerini ve zâten asker bulduklarından dolayı böyle günler için beslendiklerini kemâl-i ubûdiyyetle arz etti. Bunun üzerine vakît kaybetmeksizin Şark'a yani Niğbolu taraflarına hareket etmek için irâde aldı.

Osman Paşa müteessiren ve gözlerinden yaş akıttığı hâlde telgrafhânedenden çıktı. Derhâl umerây-ı askeriyyeden Ferik Adil ve İzzet Paşa'larla erkân-ı harb Reisi Mirlivâ Tâhir Paşa topçu kumandanı vesâir umerâ ve zâbıtalrı toplayarak hakikat-i hâli anlattı. Cümlesi müteessir olarak (çünkü onlar Ruslar'ın bu derece ilerlediğini bilmiyorlardı.) Ruslarla bir an evvel çarpışmak üzere hâretli ârzûlar gösterdiler. Memleketinin tehlikede olduğunu biliyor hiç olmazsa düşmanla bir an evvel çarpışıp şehid olmak ârzûsunu izhâr ediyorlardı.

Bu esnâda Osman Paşa'nın taht-ı kumandasında bulunan ordu(44) tabur piyâde (6) süvârî bölüğü (10) batarya sahra topundan mürekkeb olub bu kuvvet Sırbıye hudûdunun muhtelif noktalarında yerleşmişti. Bu kuvvetin hepsi Osman Paşa'yla hareket edemezdi. Çünkü o vakît Sırbıye hudûdu büsbütün açık bırakılmış bulunurdu.

Bunun için Osman Paşa iki tabur (Lom Palanka)'da üç tabur (Ahova)'da bir tabur (Belgradçık) noktasında bir tabur(adliye) mevkinde ve on iki taburla bir süvârî bölüğünü de bi'n nefis (Vidin) Kalesinde bıraktı.Bu taburlar, Ferik İzzet Paşa'nın kumandasına verildi. Bu sûretle Osman Paşa ile garba hareket edecek kuvvet ondokuz piyâde taburuyla (9) sahra bataryası (5) süvârî bölüğünden ibâret olub bunların mecmû (11000) neferden ve elli dört kıt'a muhtelif fundlalık toptan ibâretti.

Osman Paşa bu kuvvetle temmuzun birinci günü aliyy'ül sabah harekete mübâşeret etti. O gün akşam (Erçade) muvâsalat olundu. İkinci gündeki yol pek arızalı olduğundan asker kemâl-i meşakkatle ilerliyordu. Nihâyet akşam (Karpodol) köyüne vâsıl olundu. Fakat Osman Paşa mümkün olduğu kadar sûretle düşmana temas etmek istediğinden biraz istirahat ettikten sonra harekete başladı. Asker esnây-ı râh'de gürültüsüz her

neferin yüzünde pek büyük ciddiyet nümâyân olub yorulduğunu izhâr etmeksizin yürüyordu umûm ordu bu sûretle ikinci günü (Velçidrano) mevkîne gelindi. Bu mevkîde Abdulkerim Paşa'dan bir telgraf geldi. (Niğbolu) Kalesi her taraftan sarılmış bu Kalenin büyük tehlikede olduğunu ve mümkün mertebe süratle (Plevne) mevkîsinin işgâline gayret edilmesi lüzûmunu beyân ediyordu.

Bu son mevkîde Osman Paşa ordusundan üç tabur ayırıp Miralay Hamdi Bey'in kumandasında (Plevne)'ye doğru sevk etti. Kendisi ertesi günü hareket ederek , (Eltmir) mevkîne gelerek burada biraz istirahat ettikten sonra (Vidin)'den hareketin beşinci günü (İsmail Baykara) nâm-ı mevkîye vâsıl oldu. Ordu artık Ruslar'a epey yaklaşmıştı o taraflarda gezen Çerkes süvârîleri (Lofça)nın Rus'lar tarafından tutulduğunu haber verdiler. Osman Paşa gece ve gündüz yürüyerek altıncı günü tulû-u şems ile (İskar) nâm-ı mevkîye vâsıl oldu. Burada (Niğbolu)'nun Ruslar'ın eline dştüğü haberi geldi. Osman Paşa ziyâdesiyle meyus oldu. Yedinci günü Osman Paşa ordusunun ileride bulunan aksâmı (Plevne)'ye girmeye başladı. Biz bittab' Osman Paşa'nın (Plevne)'ye vâsıl oduğundan sonra ne gibi muhârebelerin vukûa geldiğini mahâlinde Beyân edeceğiz.

Fakat şurada yaşanan vusûlünden evvel vukûa gelen bazı ahvâli tavnîh etmeye mecbûruz. Ruslar, (Niğbolu) yu muhasara ettikleri zaman bu taraftan yani Garbtan gelecek tehlikeyi def' etmek için sekiz on süvârî bölüğü ve birkaç toptan mürekkebi bir fırkayı (Niğbolu) ile (Plevne) arasındaki târîke sevk etmişlerdi. Bu fırkanın birkaç kolları Haziran nihâyetlerinde ve daha sonra (Plevne) etrafında dolaşıyordu. Bizzat (Plevne) bu zaman Mirlivâ Atıf Paşa kumandasında üç piyâde taburu dokuz top ve birkaç Çerkes süvârîlerinden mürekkebi bir kuvvetle işgâl olunmuştu. Atıf Paşa Osman Paşa gelinceye kadar etrafı bu süvârîlerle keşf, ve bir de (Plevne) etrafında bulunan mevâkîi tahkîm etmekle meşgûldü. (Grandük Nikola) Viyana'dan yukarıda söylediğimiz telgrafi aldığı gibi garb ordusuna bu maksad için sevk olunan kollara daha bir kere olsun (Plevne) ve etrafını keşf etmek üzere emir vermişti. Bu kollar keşf etti. Ve ordugâhına (Plevne)'de birkaç tabur piyâdeden ibâret Osmanlı kuvveti bulunduğunu ve (Vidin)'den Osman Paşa ordusunun yakında gelmesi melhûz olduğunu haber verdi Osmanlı kuvvetinin o havalide günden güne toplanmakta olduğu haberini alınca

(Grandük) ordusunun sağ cenâhında böyle bir kuvvetin toplanmasına meydan vermemek için Aliyy'ül acele hücum etmesi Hakkında garb ordusu kumandanı General (krüdener)'e emir verdi. Bu da o tarafların muhâfazasına mêmûr ve mirlivâ rütbesinde bulunan General (Schuldner)'e emri teblîğ etti. (Schuldner)kendi aksâm-ı askeriyyesini temmuzun yedisinde toplayabildi. O gün Osmanlı askeriyile Rus kolları (Plevne) etrafında çarpıştılar. General (Schuldner) asıl hücumu ikinci güne yani temmuz Rûmînin sekizine bıraktı.

General (Schuldner) ın taht-ı kumandasında bulunan kuvvet üç piyâde alayı altı batarya top on sekiz Kazak süvârî bölüğünden ibâret olub bu kuvvetin mecmû (10000) nefere kadar varıyordu. General hücum için firkasını iki kola taksîm etti. Sağ kol(7) tabur piyâde (4) batarya top ve süvârî bölükleri (Plevne'nin) şimâlinde bulunan (Bukova) mevkînden (Plevne) şehrine hücum edecekti. Sol kol (5) tabur (Graviçe) karyesinden doğru şehre taarruz edecekti. Ruslar'ın diğer bir kuvveti de (10) süvârî bölüğü (1) batarya (Tutçençe) mevkîsine doğru hücumla Türk askerinin bir kısmını üzerlerine celb edecekti.

Osman Paşa Plevne'ye General (Schuldner)'in takrîbinden yirmi dört otuz saat evvel gelmişti. Ordusunun bir kısmı hâla (Plevne)'ye vâsıl olmamıştı. Gelir gelmez Rus'ların takarrub etmekte olduğunu görüp maksadlarının hücum olduğunu anladı. Bunun üzerine Paşa derhâl askerine bir vaz'iyet aldırıp (9) tabur ve (6) top Ahmed Hıfzı Paşa kumandasında (Graviçe) mevkîne (4) tabur ve (5) topu (Yanıkbayır) ve (Graviçe) arasında iki taburu (Bukova) civârındaki tepelere yerleştirdi. Gece bu tertîbâtla uğraşıldı

Temmuz sekizde Aliyy'ül sabah muhârebeye başlandı. Generalin emriyle hücumdan evvel top ateşiyle (Plevne) etrafındaki tepeler örselenecek saat dokuzda hücumla başlanacaktı. Şu tertîb üzere Ruslar bir müddet karşısındaki Osmanlı mevaz''ine top attıktan sonra birden bire hücumla başladı Ruslar'ın sağ kolu General (Geturriç) kumandasında (Bakova) Plevne'nin şimâlinde şehre girmek istiyordu. Burada iki Osmanlı taburundan başka bir kuvvet yoktu. Ruslar bunlara hücum ve mevkîlerinden terd ve onları şehre doğru ricât etmeye mecbûr etmekteydi. O dakikada Ruslar, (Plevne)'yi zapt eder gibi gözüküyordu. Düşmanın birliği (Plevne) şehri etrafında

bulunan bahçelere hattâ bazı sokaklara dâhi girmeye teşebbüs ettiler fakat burada ansızın ahvâl-i harb değişerek gâyet kanlı bir vak'a meydana geldi.

Osman Paşa o günkü muhârebede umerâya askerinin müctemian tutulmasını ve tasarrufa fevkalâde riâyet edilmesini emr etmişti. Bu sebepten Ruslar'ın şimâldeki hücumları lâıyk-ı vechle anlaşincaya kadar düşman karşısında iki Osmanlı taburundan başka kuvvete tesâdüf etmemiştir. Fakat kasabanın kenarında bulunan evler oradaki bahçeler Osmanlı piyâdeleriyle doluydu. Bunlar Rusları (Plevne)'ye kadar ilerlemeye bıraktılar. Fakat buraya yanaşır yanaşmaz dehşetli ateş yağdırdılar bu ateş on dakika devam ettiği hâlde Ruslar binden ziyâde telef verdiler. Ateş her taraftan geliyordu sağdan soldan önden Osmanlılar hücum ediyorlardı. Bu esnâda düşman umerânın ekserisi vuruldu. Rus taburları kaçmaya başladılar. Geride bulunan Rus ihtiyâtları ileriye hareket ederek firârîleri durdurmak istediler. Muvaffak olamadılar bunlar da beraber kaçmaya koyuldular. Epey mesafe kat ettikten sonra Osmanlı ateşinin tesîrinden kurtulup biraz kendilerine geldiler.

Aynı zamanda Ruslar'ın sol cenâhtaki mağlûbiyyetleri de şu sûretle vukûa geldi. Ruslar burada (Graviçe) mevkîne doğru ilerliyorlardı. Düşman mevkî-i mezkûra biraz top ateşi yağdırdıktan sonra hücum başladı. Orada bulunan Osmanlı taburları neferâtı birinci def'a muhârebeye girdiğinden midir? yoksa sonraları anlaşıldığı vechle bir yanlış ricât boRusunu işittiğinden midir? nedir Rusların şiddetli hücumuna dayanamayarak yavaş yavaş geriye çekilmeye başladı. Bu esnâda Ahmed Hıfzı Paşa ve Miralay Hilmi Bey hafif bir sûrette yaralandılar. Taburların ricâtını gören Osman Paşa kendisini ileri hattâ attı. Müesser emirleriyle intizâmı yola getirdi. Osmanlılar tekrar Ruslar'a hücum ve bunları bir müddet işgâl ettiği mevkîden terd edip hücumlarından evvel buldukları mevkîye kadar kovdular. Ruslar'ın bu kolu o gün dehşetli telef verip kumandanı ve diğeri umerâsının hepsi meydân-ı harbte kaldı.

Birinci (Plevne) muhârebesi nâmıyla meşhûr olan şu muhârebe dört saatten ziyâde imtidat etmedi. ⁷⁵Muhârebeye alafranga saat dördte başlanmışken saat dokuzda Ruslar'ın her iki kolu külliyyen mağlûb olarak geldikleri yoldan ricât edip gidiyordu. Osmanlılar her ne fikre mebnî ise bunları takîb etmediler. Eğer takîb etmiş olsaydılar Rus -askerinin kısmı külliyyesi ile umûm toplarını yed iğtinâmalarına alacaklarından şüphe yoktu. Osman Paşa'yı bu işte mazur gösterecek bir cihet var ise o da askerinin yorgunluğu ve Ruslar'ın gerisinde kuvvetli askeri bulunub bulunmadığını bilmediğidir.

Ruslar'ın o günkü telefâtı bir General yetmiş altı zâbit ikibin yediyüzelli neferdir. Osmanlıların zâyiâtı dâhi ikibine yakındı.

Şu mağlûbiyyet Ruslar'ın Tuna'yı geçtikten sonra birinci ciddi mağlûbiyyetleridir. Bu (Plevne) muhârebesinin netâyicinden telgraf alır almaz Grandük ve cümle ordugâhta bulunan erkan-ı harb hey'eti bir heyecana bir büyük telaşa düştüler.(Grandük)General (Krüdener)'den telgraf alır almaz(Bela)'da bulunan İmparator'a telgraf verdi. İmparator cevâben <<Bu mağlûbiyyetten ziyâdesiyle müteessifim fakat o kadar meyus olmanın yeri yoktur.İmdat geldikten sonra (Plevne)'ye bir daha hücum etmek mümkündür.>> diye Grandük'e teselli verdiyse de bi'n nefis telaş ederek ahvâli lâyıık-ı vechle tedkîk etmek için Grandük'ü ve erkân-ı harb Reisi umûmîyesini bulunduğu mahâle bâ telgraf ile celb etti.

Osmanlıların o günkü parlak muvaffakiyetlerinden dünyanın her tarafına haber verildi. Bu haber millet-i Osmâniyyenin dostlarını sevindirdi. Düşmanlarını meyus etti bilhassa memnun olanlar İngilizler ile Macarlar idi. Bu iki millet o günlerde Osman Paşa'nın muvaffakiyetini ayyûka çıkardıkları gibi ora kebâirinden birçoğu Osman Paşa'yı tebriknâmeler gönderdiler

---

⁷⁵ Bu muhârebenin tafsilâtını bilmek isteyen ecebî lisânlarında ve bilhassa Rusça yazılmış eserlere müracat etmelidirler.

Osman Paşa'nın o bu muhârebe hakkında bâb-ı seraskerîyye bizzat çektiği telgrafın sûreti şudur. : ⁷⁶

<< İşbu Cuma günü saat dokuzda düşman mikdarı taaddid ve tahmin edilemez derecede bir kuvve-i külliyye ile üç-dört koldan üzerimize hücum etmesiyle nusret-i ilâhiye'ye ve muâvenât-ı rûhâniyyet cenab-ı peygamberiyeye müsteniden müdâfaa ve mukabeleye bil ibtidâr saat yediye kadar şiddetli ve hunrîz bir muhârebe edilmiş ve asâkir-i nusret müesser cenab-ı Padişahların gösterdikleri sebât ve mukavemet ve ettikleri ateşin şiddetne düşman tahammül edemeyip her kangı cihetden hücum etmiş ise lâyuad ve layühsa telefât vererek ricât-ı kahkari ile münhezimen firâr eylemiş ve asâkir-i nusret müesser mülukane tarafından dâne-i memlû bir adet top kapaklısı ile külliyyetli ıslâha ve cebhâne iğtinâm edilmiş ve cunûd-u mülukânede vukû bulan şühedâ ve mecrûhîn mikdarının kâffesi henüz bilinememiş ise de cüz'î olduğu icrâ olunan tahkikattan anlaşılmıştır. Böyle bir kuvve-i kesîre'nin bu sûretle perîşan edilmesi padişah askerperver ve şehinşah muaddelet kester Efendimiz hazretlerinin cunûd-u nusret mevud hazret-i mülukâneleri hakkında şâyân buyurula gelen teveccühât-ı kudsiyeti âyât cenab-ı mülukdârîleri semere-i bahîresi olmakla cümle tarafından duâ-i temâdiye-i eyyâm ve afiyet ve her emirde hüsn-ü muvaffakiyet ve muzafferiyet tâcdârı tekrar tezâkir kılındığı arz ve tebşîr olunur fermân >>

KULLARI OSMAN

Kârî'lerimiz şu telgrafın mütâlâasından pek güzel anlayabilirler ki telgrafın meâl umûmîyyetle doğru ve hakîkata muvaffak ise de telgraf biraz tenteneli yazılmıştı lüzûmsuz tâbirat ve duâlar çoktur. Vak'a o zamanın hükmü böyle idiyse de bu muvaffakiyetlerin böyle parlak bir sûrette yazılması ahâlinin emniyetsizliğini mûcib olduğu şu zamanda def'aatle görülmüştür. Bilhassa frankların böyletelgraflardan bir şey anlamadıkları gibi safsatılı yazıldığından kârî'nine muvaffakiyet var ise bile ziyâde mübalağa olduğu fikrini veriyordu. Hâlbuki hakikat sade lisânla yazılıp yalnız vukûbulmuş ahvâli Beyân edilmiş olsaydı hakîkate herkes emniyet eder ve şüpheye

⁷⁶ 1 Temmuz 1393 tarihli vakît ve diğeri İstanbul gazeteleri.

meydan kalmaz idi. Nitekim o vakît bu son zamanlara kadar bile devam eden vak'ayı harbiyyeye aid inşâların işe pek çok fenâlık itâ ettiği itiraz kabul etmeyen hakikatlerdendir.

YEDİNCİ FASIL

İKİNCİ PLEVNE MUHÂREBESİ._ SÜLEYMAN PAŞA ORDUSUNUN DÂR'ÛL HARBE VUSÛLU

Lofça'nın istirdâdı

**Birinci Plevne Mağlûbiyyetinden Sonra Rus Karargâhında akd
olunan Meclis-i Harb**

Plevne'ye ikinci kere hücum etmek için düşmanın hazırlıkları

Osman Paşa tarafından bu sırada ittihâz olunan tedâbir

Plevne'de ikinci muhârebe

Düşmanın bu muhârebedeki büyük perîşanlığı

Muhârebe-i mezkûreyeaidbazı tafsilât

Süleyman Paşa ordusunun Karadağ'dan Edirne'ye vürûdu

**Ruslar'a hücum etmek husûsunda Süleyman ve Rauf Paşaların
ittifâkları.**

Eski Zağra muhârebesi

Rauf Paşa'nın sû-i tedâbiri.

Curanlı Muhârebesi.

Yeni Zağra'nın düşman tarafından zabtı.

Rus'ların cenûbi Balkandan ricât-ı umûmîyyeleri.

Süleyman Paşa'nın Şıpka Boğaz'ına hücum tedârikâtı.

Osman Paşa bir kere Rusları mükemmel sûrette mağlûb ettikten sonra bulunduğu mevkî müdâfaaya sulh bir hâle getirmek için çalıştı. Evvel ümerâ (Plevne)'den Rus dâr'ül harbine daha yakın ve bu son mevkînin Şark-ı cenûbiyesinde bulunan (Lofça) şehrinin işgâlini behemehâl elzem gördü. Çünkü bu mevkî işgâl olduğu zaman Ruslar'ın sağ cenâhı dâimâ tehdîd edilmiş, gerek cenûba gerekse garba doğru hareketleri tazyîk altına alınmış olacaktı.

Bu maksadın icrâsı için kumandan Paşa (Lofça) tarafına, süvârîden istikşâf kolu göndererek Ruslar'ın şehir-i mezkûrdaki kuvvetlerinin pek zayıf olduğunu anladı. Fi-l-hakîka o günde (Lofça)'nın muhâfazası (4) Kazak süvârî bölüğü ile iki toptan ibâret olub bu kuvve-i muhâfaza (seretekuf) nâmında bir Miralayın taht-ı kumandasındaydı.

(Lofça)'nın zabtı için Osman Paşa (Plevne)'ye o günlerde (Sofya) târikiyle gelen (6) tabur piyâde (1) batarya top ve bir mikdar gönüllü Çerkes süvârîlerini tefrîk ederek bu fırkanın kumandanlığını Mirlivâ Rifat Paşa'ya verdi. Bu Paşa'nın mâiyyetinde genç, fakat kendisinin pek ziyâde emniyet ettiği erkân-ı harb Miralayı Tevfik Bey'i kattı.

Rifat Paşa Lofça'ya temmuzun onikisinde gece saat üçte hareketle fecrde (Lofça) ya muvâsalat edip vakît kaybetmeksizin Ruslar'a hücum etti. Ruslar , Türkler'in geleceğinden kat'îyen bîhaber buldukları hâlde vukû bulan hücumu dayanamayarak kaçtılar. Şu sûretle Rifat Paşa (Lofça)'yı sühûletle istirdâd eyledi.

Osman Paşa bu muvaffakiyete dâhi nâil olduktan sonra kendi hesâbınca Ruslar'ın yakında mêmûl bulunan taarruzlarına karşı iktizâ eden tedâbiri icrâ etti. Etrafta bulunan evkaf-ı aksâmı askeriyyeyi (Plevne)'ye celb ve bu şehrin etrafındaki tepelerde müteaddid istihkâmları vücûda getirerek Ruslar'ın hücumuna son derece mukavemet göstermek için hiçbir günü değil hiçbir saati bile kaybetmedi. Çalıştı.

Paşa'nın taarruz-u cedîd Hakkındaki fikr ve mêmûlunun doğruluğu ise derhâl meydana çıktı. Çünkü düşman kâfi kuvvet bulduğu gibi derhâl (Plevne)'nin üzerine yürüdü. Fakat bu ciheti izâh etmezden evvel birinci (Plevne) mağlûbiyeti gününden ikinci def'a

vukûa gelen taarruza kadar Rus ordusunda ve karargâhında vukûa gelen ahvâlden bahs etmek lâzımdır.

Ruslar, muhârebeyi kemâl-i muzafferiyetle bitirdik fikrinde bulunub ordugâhta fevkalâde Surur ve şadumanı olduğu zaman (Plevne) hücumunda mağlûb oldukları haberini yukarıda söylemiştik. İkinci üçüncü günde tafsilâtı hâvî gelen haberler mağlûbiyyetin evvelce zann olduğundan ziyâde olduğu anlaşıldı. Rus karargâhı telaşa düştü. İmparator dâhi telaşlı ve ızdırâblı bir hâlde erkân-ı harbi hey'etiyle beraber (Grandük)'ü bir meclise davet etti. Bu mecliste bir hayli gürültü oldu. (Grandük)'ün Rus ricâl ve umerâsı arasında pek çok düşmanları vardı. Bilhassa İmparatorun büyük oğlu (Sareviç) ikinci oğlu (Vladimir) umûmcularının düşmanlarıydı. <<Plevne'ye kâfi bir kuvvetle hücum olunmadı. Bundan da (Grandük) mesûldur. >> diye başkumandanı sıkıştırdılar. Bu da müdâfaada bulundu.

Meclis Plevne'ye hücum eden General (Schuldner)i derhâl azl etmek istedi. (Grandük) ün << Eğer her mağlûbiyyette mağlûb olan Generalleri azl edecek olursak umerâdan hiçbir kimse hücumu cesâret edemez.>> diye itirazı üzerine meclis, Generali azl etmekten vaz'geçti. Meclisin bir kısmı <<Bundan sonra Plevne'ye derhâl hücum edilmeyip biraz teenni ile hareket etsek daha iyi olur >> gibi fikirler sarf ettilerse de İmparator ve arkasından (Grandük) << Bu mağlûbiyyet, ordumuzun şân ve şerefini tenkîs etti. Zâten Osman Paşa'yı orada Tol müddet bırakmak tehlikelidir. Çünkü taarruz tehdîdiyle bizi başka istikâmetteki hareketlerimizden alıkoyar. >> demesi üzerine derhâl yani birkaç gün içinde (Plevne)'ye hücum edilmesine karar verilip meclis dağıldı. ⁷⁷

Bundan sonra (Grandük) olanca kudretini sarf ederek (Plevne)'ye karşı külliyyetli bir kuvvet toplamaya gayret etti. Harbiyye nâzırıyla İmparator'dan kırk bin askerin Rusya'dan celbini istedi. Harbiyye nâzırı lâzım gelenlere emir verildiğini ve üç haftaya kadar bu kuvvet yani iki piyâde fırkası, bir nişancı livâsı ki cem'an yekûn (40) taburun yetişeceğini beyân etti. Bundan sonra garb yani Plevne'ye karşı umûm aksâmının diğer hizmetten tahlîs için Romanya hükümdarı Prens Şarl'a telgraf çekerek (Niğbolu) ve o

---

⁷⁷ La guerre Russo turqueve diğer eserler bilhassa General Gazenkampf'ın hâtîrâtı

civârdaki sâir mahâller ve Romanya askeriyle işgâl edilmesini ricâ etti. Prens (Şarl) Romanya hükümeti bu ricâyı kabul ile gönderdikleri münâsib mikdarda bataryalarla bir fırka piyâde Tuna'yı geçerek matlûb olan Kale ve mevkîleri işgâl etti.

Bu sûretle birkaç gün zarfında Plevne'ye doğru hareket etmek üzere (Krüdener) kumandasında (36) tabur piyâde (30) bölük süvârî (176) top ki cem'an yekûn kırk bin kuvvetinde bir ordu toplandı

Bu kuvvet toplanır toplanmaz (Grandük) General (Krüdener)'e derhâl hareket edip Plevne'ye hücum etmesini emr etti.(Grandük) bu işe o kadar acele ediyordu ki bu kuvvetle hareket eden General'e günde iki def'a telgraf çekerek ne güne ve hangi güne hücum edeceğini soruyordu. İmparatorun heyecanı dâhi bu merkezdeydi. (Grandük) o günlerde muttasıl gönderdiği telgraflarda <<(Plevne)'den gelecek habere pek büyük sabırsızlıkla intizâr ettiğini >> beyân ediyordu.⁷⁸

General (Krüdener),(Plevne) civarına temmuz Rûmînin on dördüne doğru yürüdü. İki_üç gün etrafı istikşâf ile vakît geçirdi. Aldığı malûmat Generalin hiç de hoşuna gitmiyordu.(Plevne)'den gelen Bulgar casusları Osman Paşa'nın kırk bin askerle kendilerini beklemekte olduğunu haber vermekteydiler. Şüphesiz burada mübalağa vardı. Fakat Rus erkân-ı harb'lerinin keşfiyatı neticesinde verdikleri raporda dâhi (Plevne) mükemmel bir hâl-i müdâfaaya getirilip hemen hücumla almak mümkünsüz olduğunu ve böyle bir hareketin muvaffak olmayacağını gösterirlerdi. General (Krüdener) bu mülâhazâtı (Grandük)'e bildirdiyse de Rus karargâhı buna kulak asmayarak hücum emrini verdi.

General (Krüdener) temmuzun on yedisinde (Grandük)'le (İmparator)'a bir telgraf çekerek yarın hücum edileceğini bildirdi. (Grandük) ve (İmparator) o geceyi ve ertesi günü pek büyük galeyân ve heyecan içinde geçirdikleri Rus tarihlerinde mestûrdur.

---

⁷⁸ General Gazenkampf'ın hâtîrâtı

Temmuzun on yedisinde General (Krüdener) hücum planının tertîbi için büyük bir meclis-i harb akd etti. Mecliste epey muhtelif fikirler sarf olundu. En sonra ordu şu sûretle tertîb olundu. Sağ kol bizzat General (Krüdener) kumandasında (17)tabur (78) top (Graviçe) istihkâmatına doğru hareket edecek ve bu mevkiyi zabt ettikten sonra (Plevne)'ye girecekti. Sol kol General Prens (Şahoski) kumandasında (11) tabur ve (40) top bulunduğu hâlde (Graviçe) istihkâmatının solundan (Plevne)'ye hücum edeceklerdi.

Bu son kolun daha solunda General (Skobelev) kumandasında (1) tabur piyâde (10) top (12) Kazak süvârî bölüğü hareket ederek Osmanlıların Sofya yoluna vukû-u melhûz olan ricâtlarını kesecekti.

Bu umûm kollarının gerisinde (6) tabur piyâde (4) bölük süvârî ve(28) top ihtiyât-ı umûmî olmak üzere ordunun gerisinde (Karaağaç) nâm-ı mevkiye bırakılmıştı.

Bu tertîbi aldıktan sonra General (Krüdener) asker'e yarın yani temmuzun on sekizinde Aliyy'ul sabah (Plevne)'ye hücum edileceğini emr ve îlân etti. Asker de ona göre hazırlandı.

Bu ordunun karşısında bulunan Osman Paşa'ya yapıyordu. Şimdi de o tarafa atf'ı nazar edelim.

Osman Paşa Ruslar'ın birinci mağlûbiyyetinden sonra tekrar (Plevne)'ye hücum edeceklerini bildiğini evvelce söylemiştik. Bunun için Ruslar'ın birinci hücumla ikinci hücum arasındaki on günlük müddet zarfında (Plevne)'yi müdâfaa hâline getirmekle uğraştı.

(Plevne)'nin şimâlinde bulunan ve Ruslar'ın evvelki hücumlarında hedef taarruzu olan (Bukova)mevkîne bir tabya vaz'' etti. Oradaki tepelerin sırtların cenûbunda hendek ve siperler kazdırarak mükemmel bir hâl-i tedâfi'ye getirdi. (Plevne)'nin karbinde bulunan (Graviçe) köyünün şimâlindeki tepede meşhûr Graviçe tabyasını yaptırdı. Etrafında siper ve avcı hendekleri kazdırarak bu mevkiye hücumu gâyet müşekkel bir hâle getirdi. Bundan daha cenûb da (Plevne)'dir. (Radişevo) köyüne giden yolun üzerinde Ruslarca pek ziyâde şöhret kazanan ve Türklerce Hâfız Paşa tabyası nâmıyla maruf bulunan

tabyayı yaptırdı. Hafız Paşa tabyasından daha Garbte (Plevne)'den (Lofça)'ya giden yollarda Ruslarca (Kirişin) nâmiyla maruf tabya'yı yaptırarak o tarafı dâhi mükemmel sûrette tahkîm etti. Elhâsıl burada ne yapılmak lâzım ise ânı îfâde kusur etmedi. Bu istihkâmların tertîb ve planlarında birkaç zâbitân ve bilhassa o vakît erkân-ı harb Miralayı ve sonraları müşîr olan meşhûr Tevfik Bey'in pek çok hizmeti sebk etti.

Bu esnâda (Plevne) de bulunan Osmanlı kuvveti kısmen Redif ve kısmen nizâmiye ye mensûb olmak üzere (32) piyâde taburundan (7) nizâmiye süvârî bölüğünden ibâret olub tahminen üçyüz nefer gönüllü Çerkes süvârîsinden ve (58) kıt'a sahra topundan mürekkebtî. Bu kuvvetin mecmû yirmibin neferden ziyâde değildi. Rus kuvvetinin hemen nısfî kadardı.

(Plevne) ordusu (12) tabur piyâde (2) bölük süvârî ve (2) batarya toptan mürekkeb iki fırka teşkîl ediyordu. Birinci fırka Ferik Adil Paşa ikinci fırka da Mirlivâ Hasan Sabri Paşa kumandasındaydı. Kalan taburlar ihtiyât-ı umûmî olmak üzere müctemian geride bulunuyordu. Diğer aksâm tabyalarda ve (Plevne) civârındaki sâir müdâfaa mevkîlerindeydi.

Temmuz-u Rûmînin on sekizinci salı günü sisli bir gündü. fecr vakti (Plevne) etrafını duman basıp iki adım ötede hiçbir şey gözüküyordu.

Me'a hâzâ Ruslar'ın geleceği târîkin üzerindeki (Graviçe) tabyasında bulunan Miralay Emin Bey Ruslar'ın külliyyetli mikdarda olarak ve nizâm-ı harb alarak gelmekte olduklarını merkeze haber verdi. Fi-l-hakîka alafranga saat yedide Ruslar'ın (Sağ kol) (8) tabur ve birkaç bataryadan mürekkeb bir fırkası (Graviçe)köyünün karşısındaki tepelerde mevkî tutarak bir nizâm-ı harb alıyordu. Saat sekizde (Graviçe) tabyasından bunlara karşı bir top atıldı. Bunu müteâkib her iki taraftan ateş parladı.

(Plevne)'yi basan sis saat dokuza kadar devam ettiğinden mevkî-i mezkûrun önündeki istihkâmlar gözüküyordu. O saatten itibâren hava açıldı. Tahminen iki bin metre uzakta bulunan (Graviçe Tabyası) dehşetli bir sûrette Ruslar'ın önüne çıktı.

Düşman derhâl bu tabyayı etrafındaki tepeleri peyderpey sevk olunan ve mikdarı kırka varan topla dökmeye başladı. Bu esnâda hücum için dâhi geride hazırlık görmekten geri durmuyorlardı. Rus hatt-ı harbinin önünde sevk olunan taburlar. İse mezkûr tabyanın sağında, solunda, önünde yatan Osmanlı avcı bölükleri ateş teâtî ediyorlardı. Muhârebe gittikçe kızışıyor fakat düşman Osmanlı tabyasında ve hatt-ı harbinde ne kadar asker olduğunu bir türlü tâyîn edemiyordu. Çünkü bunlar siper altında bulduklarından mikdarı lâıyk-ı vechle anlaşılamiyordu.

Muhârebenin ibtidâsında Ruslar'ın sağ kolundaki ahvâl bu merkezde iken General Prens (Şahoski) kumandasında bulunan sol koldaki ahvâl dâhi şu sûretle gidiyordu. : bu kol saat dokuzda hatt-ı harbe girerek (Radişevo) köyünün tepelerine birkaç batarya birleştirip Osmanlı mevâzi'sine dolu gibi dâne ve şarapneller yağdırmaya başladı. Buradaki kumandan erkân-ı harb livâsı Tâhir Paşa'ydı. Bunun idâresinde üç tabur ve birkaç batarya top vardı. Bu batarya kemâl-i şiddetle düşmana mukabelede bulunuyordu. Top muhârebesi birkaç saat kadar devam etti. Bu esnâda Ruslar'ın taburları hücumu hazırlanıyordu.

Ruslar'ın diğeri bir kolu General (Skobelev) kumandasında olduğu hâlde (Plevne)'nin arka cihetini almak üzere (Şahoski) kolunun solunda (Kirişin) karyesine doğru ilerliyor fakat burada Miralay Yunus Bey'in kumandasında bulunan bir tabur düşmanın ilerlemesine şiddetle mukavemet gösteriyordu.

Umûm Rus kollarının ahvâli alafranga saat ikiye kadar bu merkezdeydi. Şu sırada Plevne ile civarı ateşler içinde kalmış. Top ve tüfenk gürültülerinden âdetâ yer titriyor gibi bir hâlde bulunmuş idi. Yirmi kilometre uzanmış olan hatt-ı harbi barut dumanları kaplamış olduğundan hatt-ı harbde ne olduğu anlaşılamiyordu. Fakat Ruslar'ın avcı hatları yavaş yavaş ilerlemekte olduğundan düşman biraz yer kazanıyor zann olunuyordu. Herkes hücumu muntazır fakat evvelce verilen karar üzerine hücum saat ikide başlayacaktı.

Ruslar'ın sağ kolu dört saat top muhârebesine devam etti. Taarruz saati geldiği gibi ileri hattâ bulunan General (Velyaminov) (9) taburla hücum etmek için ilerledi. Ruslar (Hora) diye bağırarak muntazam hatlarla ilerliyor. Fakat Osmanlı hattında bulunan birkaç bölük piyâde, siperler ve çukurlar arkasından bunlara karşı dehşetli ateş yağdırıyorlardı. İleri hareket eden Rus taburları her dakikada külliyyetli telefât veriyor fakat düşman yine ilerliyordu. Nihâyet Osmanlı birinci hattında bulunan avcılarını püskürterek bu hattı zapt ettiler şu kadar var ki bu sırada ikinci hattâ ricât eden Türkler'in ateşinden dehşetli telefât veriyor birkaç taburları mahv olub gidiyordu.

Ruslar bir kere birinci hattı aldıktan sonra ikinci hattâ hücum ettiler fakat bu hücumda daha ziyâde telefât vererek ricâta mecbûr oldular. Ruslar bir daha hücum ettilerse de muvaffak olamadılar Türk bölükleri kemâl-i metânet ve sebâtla karşılıyor bir müddet Rusları kurşunla telef ettikten sonra yakın geldikleri gibi süngü ile terd , Ruslar tekrar hücum Osmanlılar tekrar def' ediyorlardı. (Graviçe) tabyasının önü bir iki saat zarfında düşman cesedleriyle doldu. Ruslar sinek gibi düşüyorlardı. şu sırada çok telefât veren taburların yerine ihtiyâttan yeni taburlar geldi. Onlar da birkaç dakika zarfında mahvoldu. Gitti.

Saat dört sularında (Graviçe) tabyasının etrafına Ruslar'ın onbeş kadar taburu toplanmış idi ki General (Schuldner) bir taraftan General (Vilyaminov) ile daha başka Generaller diğer taraftan bu tabyaya hücum edip duruyorlardı. Her hücumlarında mikdar-ı külli telefât vererek ricât ediyorlardı. Tabya ve bunun etrafında yatmış bulunan Osmanlı askeri harikulâde derecesinde mukavemet ve metânet gösteriyordu. Burada bulunan taburlar üçten ziyâde değildi. Tabyanın kumandanı bulunan Emin Bey ve diğer zâbitler yalın kılıç başları açık pek çoğu pek çoğu yaralı oldukları hâlde askeri teşbii metânete davet ediyorlar. Ve muvaffakta oluyorlardı. Bu zâbitlerden birkaçı Rus süngüleriyle şehid oldular. Fakat buldukları mevkîden bir adım bile ricât etmiyorlardı.⁷⁹

---

⁷⁹ Rusça yazılmış eserler

Ruslar akşama kadar bu tabyanın etrafını sararak her on dakikada bir kere olanca kuvvetleriyle hücum ediyorlardı. Saat dörtte bu ahvâli geride bulunan ve bir tepe üzerinde seyreden ve her dakika gelmekte olan yâverlerden işin hakikatni anlayan General (Krüdener) imdâda bulunan son iki taburu oaraya göndererek hücum etmesini emir verdi. Bu def'a General (Schuldner) bizzat ve ve diğer kumandanlar askerin başında oldukları hâlde tabyaya hücum ettiler. Ruslar'ın hücumları o kadar süratli idi ki bir vakît Ruslar (Graviçe) tabyasını zapt etmiş zann olundu. Lâkin orada bulunan Emin Bey son kuvvetini Bazoye verip dayandı.

Bu esnâda artık tufennk patlamayarak her iki tarafın askeri süngü süngüye giriştiler tam bu sırada Adil Paşa tarafından gönderilen imdâd Rusları terd ve ricâta mecbûr etti. Artık akşam karanlığı çökmüştü. Fakat Ruslar binlerce telefât verdikten sonra hücumta tâkatleri kalamamış yalnız buldukları yerlerden (hora) diye bağırıp duruyorlardı.

O gün Ruslar'ın sağ kolundaki hücumları bu derece şiddetli olduğu hâlde bu esnâda sol kolda olan hücumlar dâhi pek ehemmiyetliydi.

Bu kolun kumandanı bulunan General (Şahoski) (Radişevo) tarafından taarruz ve bir müddet top muhârebesi icrâ ettikten sonra saat ikide önünde bulunan Rus askeri istihkâmlarına iki koldan yürüdü.

(Kayalidere) vadisiyle orada bulunan değirmene kadar ilerledi. Oralarda Tâhir Paşa'nın kumandasında bulunan ve (Plevne) ile (Radişova) arasında yapılan istihkâmlara hücum etti.İkinci kol ise Hasan Sabri Paşa'nın bulunduğu mevkiye yürüdü Tâhir Paşa'nın bulunduğu mevkinin Ruslar tarafından kolayca çevrilmesi mümkün olduğundan bu zât ricât ederek Hasan Sabri Paşa'nın bulunduğu mevki hizasına gelip orada yerleşti. Burada şiddetle ateş edip Ruslar'ın ilerlemesine sühûletle mânî oldu Ruslar Tâhir Paşa'nın bulunduğu istihkâmı elde ettikten sonra ileride bulunan tabyalara yürüdülerse de onların zabtına muvaffak olamadılar.Daha birkaç kere hücum ettilerse de yine destres olamayıp her hücumlarında külli telefât verdiler bu kolun daha solunda (Kirişin) köyünün civârında (Sofya'ya giden yola yakın) harekete mêmûr olan General (Skobelev) bir müddet hayli ilerlemiş ve orada bir taburla mukavemette bulunan Yunus

Bey'i bir müddet yerinden ricâta mecbûr etmiş idiye de kahraman Yunus Bey aldığı iki bölük imdâd ile bunların üzerine hücum ve tekrar eski mevkiisine istirdâd etti.

Akşamdan yarım saat evvel Rus ordusunun ahvâli bu merkezdeydi. General (Krüdener) kumandasında bulunan sağ kol,hedef taarruz bulunan (Graviçe)tabyasını zabt edemeyerek pek büyük telefât verip tabyanın etrafında dolaşıyordu.

Düşmanın sol kolu bir müddet ilerlemiş gibi görünüyor idiye de Ruslar o istikâmetteki Osmanlı istihkâmlarına hücum etmiş idiye de muvaffak olamayarak dehşetli telefât vermiş ve bir de akşamüstü (Plevne)'den sevk olunan dört bölük piyâdenin bunlara hücumla General (Şahoski) kolu ricâta mecbûr olmuştu. Bu kolun solunda bulunan General (Skobelev) dâhi Yunus Bey'den gördüğü mukavemet üzerine ricât-ı tâmmeye devam ediyordu. Ruslar'ın diğer tarafa sevk olunan kolları dâhi pek çok telefât verip geriye çekiyordu.

Ortalığı karanlık bastıktan sonra General (Krüdener) mukaddeme söylediğimiz vechle daha bir kere (Graviçe) tabyasına hücum edip mağlûb olduktan sonra ricât-ı umûmîyeye karar verdi. Livâ ve firka kumandanları askeri ateş siperinden çıkarmaya mêmûr etti. Ve kendisi derhâl (Grandük)'e bir telgrafın tanzîmine girişti.

Ruslar'ın o günkü telefâtı pek dehşetliydi. (170) zâbitâ sekizbinden ziyâde nefer telef olmuştu. Hakikat hâlde ise bu yekûn dâhi doğru değildir. muhârebeden sonra neşr olunan eserlerde yevm-i mezkûrda düşmanın zâyiâtı on binden ziyâde olduğu rivâyet şehid olanlar üçyüzden ziyâde değildiyse bin iki yüzü geçmeyip olunmaktadır Osman Paşa'nın telefâtı ay. Ruslar o gün o gün vukûa gelen muhârebeden o kadar yılmıştı ki ki aksâm-ı askeriyye ricât emrini alır almaz ricât değil âdeta meydân-ı harbtan kaçıyorlardı. Bu hâl az bir zamanda geride bulunan taburların nakliyat arabası muhâfızlarına sirâyet ederek << Türkler geliyor >> sedasıyla (Ziştovi)ye giden yoldan kaçmaya başladılar

Türkler'in gelişi şu sûretle (Plevne)'den pek uzak bulunan (Ziştovi)'ye dâhi sirâyet edeip ora ahâlisi Tuna'nın arka tarafına geçmek için geriye hücum eder ve burada birkaç adam telef olur (Krüdener)'in ordusu ise bu esnâda mahşerdi asker nereye gittiğini bilmeyerek karanlıktan bilistifâde her tarafa kaçıyor arabalar nakliyat hep bırakılmış kimse kimseyi tanımıyordu. Eğer Osman Paşa o gece birkaç taburla Ruslar takîb etmiş olsaydı umûm ordunun taburlarıyla beraber esir ve derdest edileceğinde umûm muharririn müttefik ederler.⁸⁰

(Grandük)muhârebenin ikinci günü öğle üstü General (Krüdener)'den mağlûbiyyet telgrafını aldı. Generalin telgrafi pek kısa idi. Meâli şu idi : << Hücum sabahtan akşama kadar devam etti. Düşmanın kuvveti bizimkinden birkaç misli ziyâdedir. (Bulgarani) târîkiyle ricât ediyorum. >> Generalin (Plevne)'de mevcûd Osmanlı kuvvetine aid fıkрасının külliyyen yalan olduğu mâlûm olub (Grandük)'e bir teselli vermek için yazıldığı muhakkaktır. Fakat Rus başkumandanı bu teselliyi bulamadı. Meyus oldu. Ve derhâl kardeşi bulunan (İmparator)'a şöyle bir telgraf çekti: << (Krüdener)den aldığım telgraf mağlûbiyyetini beyân ediyor. Ben bu dakikada oradan buradan asker topluyorum Şu günlerde bizzat (Plevne)'ye hücum edip bu mevkîyi alacağımızdan emin olunuz. >>⁸¹(Grandük)'ün bu niyeti hâlisti. Fakat o günlerde Rus ordularında vukûa gelen ahvâl bu niyetin icrâsına mânî olduğunu mahâlinde göreceğiz.

Osman Paşa muhârebenin ikinci günü harekât-ı harbiyyeye dâir cereyân eden ahvâli muhtasar bir telgrafla İstanbul'a bildirdikten sonra bu muhârebede fevkalâde cesâret ve yararlılıkları görülen zâbitân ve umerânın nâil-i mükafât olmalarını ricâ etti. O gün Osmanlı ordusunun her zâbit ve neferi kahraman olduklarını isbât etmişlerse de bilhassa ikinci ordunun ikinci alayının Miralayı Emin Bey'in (Graviçe) tabyasında gördüğü iş , tarih-i harbte nadiren görülen cesâretlerdendir. Emin Bey bu muhârebeden sonra mirlivâ oldu.

---

⁸⁰ Bu muhârebe Hakkında Rus ve Fransız ve diğer Avrupa lisânlarında yazılmış eserlere mürâcaat

⁸¹ General Gazenkampf'in hâtırâtı

Erkân-ı harb Miralayı Rıza Bey'in ikinci ordu seyyar topçu alayının Miralayı Ahmed Bey ikinci alayın ikinci taburunun kumandanı Abdullâtîf Efendi sağ kol ağası Muhammed Efendi gibi zevât o gün Osmanlı zâbitânının nâmus ve şerefini bâlâya çıkararak zevâtandı. Erkân-ı harb Miralayı Tevfik Bey'in mahâret ve tedâbir-i mütenevvîsi pek büyük muvaffakiyetler istihsâline hizmet etmişti. Bu zâbitânın cümlesi muhârebeden on dört gün sonra terfii-i rütbe ettiler. Ve başka türlü mükafâtlara nâil oldular. Birinci fırka kumandanı olan Adil Paşa'nın esnây-ı harbte kılıcı kırıldığından kendisine altın kılıç ihsân olundu. Muhârebenin ikinci günü Ruslar'ın esnây-ı ricâta bıraktıkları hayli tüfenk ve eşya-ı sâire elde edildi.

Ruslar temmuzun ortalarında Osman Paşa'ya mağlûb olarak o taraftan ordularını geriye çekmeye mecbûr oldukları hâlde takarrûben bu zamanda Balkanın öte tarafında muzafferiyetten muzafferiyete nâil olarak (Eski Zağra) (Kazanlık) şehirlerini zabt etmekte olan General (Gurko) ordusu dâhi bu sırada ansızın önlerine çıkıveren Süleyman Paşa'dan gördüğü kat'î mağlûbiyet üzerine oralarını terk ile Balkan'a doğru kemâl-i süratle ricât etmekteydi. Bu vak'anın tafsilâtı şudur.

Muhârebe îlân olunduğu zaman Süleyman Paşa Karadağ'ın karşısına hareket etmek üzere gönderilmişti. Burada şu Karadağ muhârebesinde diğer ümerânın görmedikleri muvaffakiyete nâil oldu Karadağlıları her muhârebede mağlûb ederek bu memleketin merkezi bulunan Çetine şehrine duhûl için bir buçuk saatlik mesafe kalmış iken Haziranın on üçünde bâb-ı seraskerîyeden bir telgraf aldı bu telgraf kemâl-i süratle ordusuyla Rumeli dâr'ül harbine gelmesini emr ediyordu. Süleyman Paşa derhâl oradan kırk üç tabur ve üç ve üç batarya topla İstanbul'dan gönderilen gönderilen vapurlara binip dedeağaça doğru hareket etti. Bu zât şu son mevkîye temmuzun dokuzunda yani birinci (Plevne) muhârebesi vukû bulduğu günün ertesi günü geldi.

Gerek o zaman bu vak'a Hakkında yazan Avrupa matbûâtı ve gerekse sonraları bu muhârebe Hakkında çıkan kitâblarda Süleyman Paşa'nın şu sefiri , tarih-i harbte nâdiren görülen muvaffakiyet-i azîme olmak üzere gösteriliyor. Fi-l-hakîka öyledir Haziranın yirmidokuzunda bu ordu Karadağdaydı. Temmuzun dokuzunda dedeağaçta ve iki gün sonra Edirne'ye doğru hareket edip temmuzun on dördünde bu şehrin ötesinde

bulunan ve (Eski Zağra) ya yakın olan (Karapınar) mevkînde tecmî etmiş idi ki on dört _ on beş gün zarfında vukûa gelen şu hareket fevkalâde bir muvaffakiyet ve Süleyman Paşa'nın iktidâr ve mahâret –i askeriyyesini zahîren göstermekte olduğu muhakkaktır.

Süleyman Paşa Dedeâğaç'a ayak basar basmaz her taraftan telgraflar gelmeye başladı. yeni serasker tâyîn olunan Damad Mahmud Paşa uzun bir telgrafla dâr'ül harbdeki ahvâli bildirdi. ⁸² Bunu müteâkib saray baş kâtibi Said Paşa imzasıyla gelen telgrafta sâlifüzzikr ahvâlden beyân ediyorsa da telgrafın nihâyetinde Süleyman Paşa'ya hitaben fedâkarane harbe girişmesi için teşvîkamiz müesser sözler var idi ⁸³ Paşa'nın Edirne'ye vusûlunda Serdar Muhammed Ali Paşa'dan dâhi bir telgraf aldı.

Bu da vak'ay-ı harbten haber veriyordu ⁸⁴ Süleyman Paşa Serdar'a cevâben birkaç güne kadar ordusunu hâl-i intizâma koyarak düşmanın üzerine yürüyeceğini bildirdi. ⁸⁵

Bu esnâda geceyi gündüze katarak ordusuna bir nizâm-ı harb aldirmek ile uğraşip ileriye bir an evvel hareket için mümkün olan himmet ve gayretini sarf etti.

Öte tarafinkine gelince : General (Gurko) Şıpka'yı zabt ve burada iki gün ordusunaistirâhat verdikten sonra (Eski Zağra)'ya doğru hareket ve bu esnâda her tarafa keşif kolları göndererek Türkler'in hangi mevkîde ve ne kuvvette olduklarını bilâ istikşâf anlayıp temmuzun on üçünde (Eski Zağra)'yı işgâl etti. Gönderilen keşif kolları Türkler'in (Yeni Zağra)'da kuvvetli bulduklarını haber vermişler iken bu habere General (Gurko) ehemmiyet vermeyerek (Yeni Zağra)'yı dâhi elde etmeye karar verdiyse de o günlerde vukûa gelen ahvâl planlarını alt üst etti. Çünkü tam bu esnâda işin içine Süleyman Paşa girdi

Süleyman Paşa Edirne'den hareket ettiğinde derhâl Rauf Paşa'ya haber gönderip bundan sonra beraber hareket etmek için bir plan tanzîmi husûsunda ordugâhına davet etti. Rauf Paşa geldi ve burada ahvâli lâıyk-ı vechle müzâkere olunduktan sonra

---

⁸² Serasker Mahmud Paşanın 9 Temmuz tarihli Süleyman Paşa'ya telgrafi

⁸³ Said Paşa'nın yine o tarihli telgrafi.

⁸⁴ Muhammed Ali Paşa'nın 10 Temmuz tarihli Süleyman Paşa'ya telgrafi

⁸⁵ Süleyman Paşa'nın Muhammed Ali Paşa'ya 12 Temmuz tarihli telgrafi.

şimdilik (Eski Zağra)'nın istirdâdına karar ve bunun için şöyle bir hareket planı tanzîm ettiler. Süleyman Paşa kırk taburun bulunduğu (Karapınar)'dan (Eski Zağra)'ya doğru yürüyecek ve oraya Hacıköyü târîkiyle hareket edecektir. Bu ordu hücum kolunun merkezini teşkîl edecektir.

Rauf Paşa (Yeni Zağra)'dan hareket edip (Sükûtlü Köyü) tarafında (Karahanlı)'yı işgâl ve bir sûretle sağ cenah kolunu teşkîl edecek ve bu esnâda Muhammed Hulusi Paşa (Çırpan)'dan hareket edip (İskender köyü)'ne gelecek ve ordunun sol cenâhını teşkîl edecekti. Umûm kollar bir kere (Eski Zağra)'nın altı kilometre cenûbunda bulunan (Arabacı) köyünde toplanacak ve bu radde sâlifüzzikr tertîb üzerine (Eski Zağra)'ya hücum edeceklerdi. Hücum için tâyîn olunan gün temmuzun onsekiziydi.

Süleyman Paşa temmuzun on yedisine (Karapınar)'dan hareket ettiyse de o gün Arabacı Köyü'ne vâsıl olamadı. Günün gâyet sıcaklığı ile beraber nakliyat arabalarının ağır hareketinden yolda geceyi geçirmeye mecbûr oldu. Arabacı köyünün dört kilometre berisinde kaldı. İkinci günü alafranga saat dokuzda Arabacı Köyü'ne vâsıl oldu. Rauf Paşa ve Muhammed Muhlis Paşa firkaları dâhi gelmemişti. Süleyman Paşa o günü burada bekledi. Yine sâlifüzzikr firkalardan hiçbir haber yoktu. Paşa her tarafa adamlar göndererek bunlardan malûmat almaya gayret ettiyse de hiçbir taraftan haber gelmiyordu. Bu esnâda (Eski Zağra) ve civar müslüman köylerden gelen ahâli, Süleyman Paşa'nın ayaklarına kapanarak bu şehre bir an evvel imdâd edilmesine yalvarıyorlardı. Zîrâ şehre Ruslar girer girmez Bulgarlar Müslüman ahâlisine taarruzât-ı vahşiyânede bulunub bazılarını da kesmekteydiler.⁸⁶

Paşa bunların feryâdlarından fevk-al-âde müteessir olarak mezkûr firkaların vürûdunu beklemeyip kendi ordusuyla (Eski Zağra)'ya yürümek ve Rusları oradan terd etmek üzere karar verdi. Paşa'yı bu harekete sevk eden ahvâlin başlıca kendisine ve bir de Karadağda bu kadar iş gören askerinin cesâretine güvenmesiydi. Zâten (Eski Zağra) ahâlisinin feryâdlarından müteessir bulunan efrâd-ı zâbıtân ağlayarak ileriye hareket etmek çin Paşa'ya yalvarmaktaydılar.

---

⁸⁶ Süleyman Paşa'nın evrâk'ı resmîyesi

Süleyman Paşa bunun üzerine ordusunu üç kola taksîm ederek sağ kol Receb Paşa'nın sol kol Veysel Paşa'nın merkez kolda Arif Paşa'nın kumandanlarında hareket ediyor Süleyman Paşa bi'n nefis bu son kolda bulunuyordu. Asker kemâl-i metânetle Ruslar'ın üzerine yürüyor. Bunlar ile çarpışmak için can atıyorlardı.

Ruslar'ın o gün (Eski Zağra)'da cem ettikleri kuvvet , onaltı süvârî bölüğü dört tabur piyâde ve ondört toptan ibâret idiyse de civârda Süleyman Paşa'nın kuvvetine müsâvi kuvvetleri vardı. Rus fırkası kumandanı bulunan Prens (Litebenereg)(bu zât Rus İmparatorunun akrabasındandı.)her dakika General (Gurko)'nun vusûlunu bekliyordu.

Osmanlıların (Eski Zağra)'ya hücumları temmuzun ondokuzunda alafranga saat sekizde vukûa geldi. Receb Paşa kendi livâsıyla Rusların sağ cenâhı üzerine yüklenerek düşmanı mevkîlerinden terd etti. Arkalarını çevirmeye başladı. Arif ve Veysel Paşalar hücum ederek şehre girdiler. Düşman ve husûsen bu orduda bulunan gönüllü Bulgar taburları son derece metânet gösteriyorlardı. Şehrin sokaklarında süngü süngüye geldiler. Fakat Osmanlı taburları az bir zamanda düşmanı ezip şehirden taşraya attılar. Receb Paşa şehrin etrafındaki tepeleri tutup arkalarını kesmek üzere iken Ruslar dört saat devam eden muhârebelerden sonra geriye kaçmaya başladılar. Süleyman Paşa (Eski Zağra)'yı zapt etti. Osmanlıların o günkü zâyîâtı (165) nefer şehid ve (554) neferde mecrûhları idi. Ruslar ise beraberlerinde götürdükleri mecrûhlardan maâdâ (2000)den ziyâde ceset biruh meydân-ı harbte bıraktılar.

Süleyman Paşa Aliyyu'l sabah muhârebeye giriştiği zaman, sağ tarafta şiddetli top sesleri işitiliyor ise de bir kere harbe tutuştuktan sonra (Eski Zağra)'yı bırakıp top sedalarına doğru hareket etmesini münâsib görmedi işitilen toplar ise, o gün bizzat General (Gurko) ile Rauf Paşa arasında vukûa gelen muhârebede atılan topların sedalarıydı. General (Gurko) âtîde beyân olunacağı vechle Rauf Paşa ile muhârebeye tutuşur tutuşmaz ve bir de (Eski Zağra)'da şiddetli bir muhârebe vukûa geldiğini anlar anlamaz Rauf Paşa'nın ordusunu bırakıp (Eski Zağra)'ya doğru hareket etti. Çünkü bu mevkînin muhâfazası Ruslar için gâyet mühimdi.Fakat General (Eski Zağra)'ya yanaşmakta olduğu bir zamanda orada bulunan Rus fırkasının bozulup kaçmakta olduğunu görünce tekrar Türkler'in üzerine hücum etmeye cesâret edemeyip gerisinde

bulunan Hancı Köyü'ne ricâta başladı. Rauf Paşa'nın o gün General Gurko ile nasıl harbe tutuştuğuna gelince: Rauf Paşa Süleyman Paşa ile görüşüp (Eski Zağra)'ya hücum etmek için ordusunu hazırlamak üzere (Yeni Zağra)'ya avdet ettiğini söylemiştik.

Paşa temmuzun on yedisinde (Eski Zağra)'ya doğru hareket etti. Fakata sefer tedâriki gâyet nâkıs kalıp mühimmâtının ikmâlini beklemeyerek yola çıktı.Esnâ-yı râhde Süleyman Paşa ile ettiği kararın hilâfına olarak tecmî' noktası olan Arabacı köyüne hareket etmeyip (Eski Zağra)'ya doğru hareket etti. Bu târîkte biraz yürüdüktan sonra o tarafta bulunan Rus kollarının birisine tesâdüf ve bununla muhârebeye tutuştu. mâiyyetindeki kahraman askerler üzerine şiddetli bir hücumla onları terd ve ricâta mecbûr etti.

Bundan sonra Rauf Paşa yoluna devam etti fakat sâlifüzzikr muhârebenin toplarını işiten ve o tarafta bulunan General (Gurko) Rauf Paşa'nın Süleyman Paşa ile birleşmesine meydan vermemek ve hiç olmazsa hareketine te'hîr etmek üzere o tarafta Curanlı karyesi nâmıyla maruf olan mevkîde Rauf Paşa'nın üzerine yüklendi.

Curanlı muhârebesi nâmıyla maruf şu muhârebeye dâhi Osmanlı dilâverleri kendilerini gösterdiler. General (Gurko) umûm kuvvetiyle Osmanlı fırkasına yüklenerken bu fırkanın sağ cenâhını çevirmek istedi. Fakat burada bulunan Dağistanlı Muhammed Muhlis Paşa , üzerlerine süngü ile hücum ederek bu maksadın icrâsına meydan bırakmadı. Bu esnâda o vakte kadar Ruslar'ın müteferrik bir sûrette dağılan Rus süvârî kollarının hepsi toplandı bir daha Türkler'in üzerine hücum süvârî kollarının hepsi toplandı. Bir daha Türkler'in üzerine hücum etti. Yine müşarünileyh Muhammed Muhlis Paşa ve Miralay Âgâh Bey bunları terd ettiler. Ruslar'a bu esnâda yeni imdâd gelerek tekrar hücum ettiler

Türkler bunları yine süngü ile def' ettiler. Şu sûretle Rusları o gün kat'î bir mağlûbiyete dûçâr ve hemen ricâta mecbûr etmekte iken birden bire umûm hatt-ı Osmâniyede ateş kesiliverdi. Meğerki mermiyât ve cebhâne firkada pek az olub tamam bu sırada bitivermiş. Ve umûm firkada hemen hiçbir fişenk kalmamıştır. Bu hâl askere bir dehşet verdi. Neferât ve çavuşlar Rauf Paşa'nın üzerine hücum edip ağlaya ağlaya << Paşa! Paşa! Bizi değnekle mi harb ettirip düşmanın kurşunları üzerine sevk edeceksin >> diye bağırıyorlar fakat ne faydası var ki asker bu hâlden ürkerek dağılmak istidâdını gösteriyordu. Ruslar Osmanlı hatt-ı harbinde ateş kesildiğini ve bunun arkasında bir karışıklık zuhûr ettiğini görerek toplara hücum etti. Fakat bereket versin ki cesâret-i fevkalâdesiyle meşhûr bulunan Nazilli Redif taburu Ruslar'ın karşılarna kendilerini atarak topların çıkarılmasına zaman kazandılar. Bu sûretle onlar tahlîs olundu ama fakat biraz sonra Rauf Paşa fırkası çil yavruları gibi her tarafa dağılmaya başladı. (1) ⁸⁷ ve eğer o gün General (Gurko) (Eski Zağra) tarafından gelen top sedalarını işitmeyip kemâl-i telaşla Süleyman Paşa ordusuna hareket etmemiş olsa idi Rauf Paşa fırkasından bir neferin bile kurtulması bile imkânın hâricindeydi.

Rauf Paşa temmuzun on yedisinde (Yeni Zağra)'dan (Eski Zağra)'ya hareket ettiği zaman evvelki mevkîde üç tabur piyâde ile iki top bırakmıştı. Bu hâlden Bulgar casusları Ruslar'a haber verdiler. Civârda bulunan Prens (Litebenreg) kumandasında (bu General (Eski Zağra)'da Süleyman Paşa ile muhârebe eden zâtın birâderidir). Bir Rus kolu oraya hücum edip zabt etti. Fakat burada bulunan üç tabur harikulâde metânet göstererek Ruslar'a dehşetli telefât verdirdiler. Ruslar (Yeni Zağra)'nın her evini hücumla alıyordu. Üç taburun mevcûdu bin altı yüz neferden ziyâde değil iken (900) den ziyâdesi şehid ve mecrûh olarak muhârebede düştü.

Herneyse ! temmuzun on dokuzunda vukûa gelen iki büyük muhârebede curanlı da Ruslar, Rauf Paşa fırkasını bozdular ise de yine o gün (Eski Zağra) muhârebesinde Süleyman Paşa Ruslar külliyyetli fırkasını bozup bu şehri dâhi istirdâd etti. Bu iki muhârebenin ehemmiyeti bir değildi. General (Gurko) Curanlı muhârebesinden sonra

---

⁸⁷ Bu muhârebeye â'id yazı'lân eserlere mürâcaat.

umûm kuvvetiyle (Eski Zağra)'ya yanaştığı zaman Süleyman Paşa'nın üzerine hücum etmeye cesâret edemeyip ricâta başladı. Şu sûretle mağlubiyetini tasdik etti.

(Eski Zağra)'yı aldıktan üç gün sonra Süleyman Paşa (Yeni Zağra)'ya doğru hareket etti. Temmuzun yirmi üçünde bu şehre girdi. Ruslar bilâ harb bu şehir ve etrafını bırakıp bilkBalkan'a doğru ricât ediyordu. Süleyman Paşa hemen daha ileriye hareket etmek istiyordu. Fakat ordusunda ne zehâir ve ne de cebhâne olmadığından birkaç gün tevkife mecbûr oldu. Bu ciheti temîn etikten sonra umûm ordu (Bilice) târikiyle hareket edip Ağustosun ikisinde Hain Boğaz'ına geldi. Ruslar yine ricâtdaydılar.

Süleyman Paşa buradan Şıpka'ya doğru hareket etti. O tarafa takarrub ettiği zaman bir kol sevk ederek Kazanlığı zabt etti. Bundan sonra Süleyman Paşa var kuvvetiyle Şıpka'ya hücum için hazırlık gördü.

Süleyman Paşa'nın bu esnâdaki kuvveti elli tabura kadar varıyor idiyse de hakikat-ı hâlde yirmi altı bin neferden ziyâde değildi. Süleyman Paşa'nın Kazanlık tarafından Şıpka'ya Boğazına hücum etmelerini gerek o vakît Serdar olan Muhammed Ali Paşa ve gerekse İstanbul'dan gelen emirler üzerine idi. Hattâ bu husûsta Muhammed Ali Paşa tarafından Süleyman Paşa'ya gönderilmiş bir telgrafta Şıpka geçidine hücum edecek orduya muâvenette bulunmak üzere Şumnu ordusundan on sekiz tabur Necib Paşa'nın kumandasında Balkanın öte tarafında bulunan Osman pazardan Tırново'ya bir kuvvet gönderileceğini bildiriyordu. Mücerred bundan dolayı mevkînin mûnaatından dolayı zabtı gâyet güç olan Şıpka Boğaz'ına hücum etmeye cesâret etmişti. Bu hücumu Ağustosun dokuzunda başladı. ⁸⁸ Fakat bu hücumun ne gibi ahvâl-i müşkile vukûa geldiğini izâh etmezden evvel bu esnâda Rus ordusunun bulunduğu ahvâle bir nazar etmemiz

---

⁸⁸ Süleyman Paşa'nın evrâkı:iki Ağustostan on yedi Ağustos'a kadar Süleyman Paşa'nın Muhammed Ali Paşa ve merkez hükûmetle olan muhâberesi.

SEKİZİNCİ FASIL

HARBİN BU DEVRİNDE RUSLAR ORDUSU._ SÜLEYMAN PAŞA’NIN ŞIPKA BOĞAZLARINA HÜCUMLARI._ ŞUMNU VE PLEVNE ORDULARI.

İkinci Plevne muhârebesinden sonra Ruslar’ın ahvâli

Meclis-i harb

Rus karargâhının Plevne civarına nakli

General İgnatiyev ve İmparator

(Grandük) ve Harbiyye Nâzırı General Miloten

Süleyman Paşa’nın Şıpka Boğazına hücum için aldığı tertîbât

Şıpka Boğaz’ının tevsîfi

Burada Ağustos dokuz tarihinde vukûa gelen muhârebe

Sonraki hücumlar

Ruslar’ın taarruzları

Osmanlıların Şıpka’ya hücumlarındaki âdem-i muvaffakiyetleri ve

bunun esbâbı

Osmanlı Şark ordusunun harekâtı

Muhârebenin bu devrinde Muhammed Ali Paşa’nın sû-i harekâtı

Şumnu ordusunun ettiği muhârebeler

Bu sırada Plevne’nin ahvâli

Osman Paşa tarafından vukû bulan taarruz

Muhârebenin bu devri Hakkında bazı mülâhazât

Ruslar, Haziranda Tuna'yı geçip az bir zamanda ilerlemeleriyle büyük Surur ve ümîdler izhâr etmekteyken temmuz ayında Garbte (Plevne)'de ve cenûbta (Eski Zağra)'da mağlûbiyyet-i kat'îyeye dûcâr olmaları kendilerini dehşetler içinde bıraktı. Bu mağlûbiyyetlerden en mühimi (Plevne)'nin ikinci muhârebesinde vukûa gelen perîşanlıktı. O gün az kaldı umûm ordu dağılıp gidiyordu. Eğer Osman Paşa temmuzun on sekizinde vukûa gelen şu muhârebede düşmanı iki taburla takîb etmiş olsaydı Rus ordusuna daha kat'î ve daha müthiş bir darbe vuracağı muhakkaktı. Fakat takîb vücûda gelmedi. Ruslar da bu hâlden istifâde ederek ikinci günü her tarafa dağılmış olan aksâmını toplamaya vakît bularak bu orduyu biraz intizâma getirebildiler.

İkinci Plevne muhârebesinin neticesi telgrafla karargâh-ı umûmîyeye bildirildiği zaman (Grandük)sersemlemişti. Ağladı ve hâlinden pek büyük heyecan içinde olduğu anlaşılıyordu. O muhârebede Ruslar'ın mağlûbiyyet-i kat'îyeye dûcâr olmaları, umûm ordu ile Rumelinin Bulgar unsuruna dâhi fevk-al-âde tesîr etti. Bulgarlardan pek çoğu o vakte kadar Ruslar'a sâdikane hizmet etmekte iken bu muhârebeden sonra muhârebenin neticesinden korkarak Ruslardan açılmaya onlara her işte müşkilât göstermeye başladılar. Bundan dolayı Rus ordusu Bulgar'lardan daha ziyâde nefret ederek muhârebe açtıklarına bin kere pişman oldular.

(Grandük) mağlûbiyyet telgrafını alır almaz hemen İmparatorun bulunduğu (Bela) şehrine gitti. Orada büyük bir meclis akd olundu. Grandük bu mecliste Plevne'ye iki kere hücumu icbâr eden ahvâli uzun uzadıya Beyân ettikten sonra kendi fikrinde bu ikinci mağlûbiyyetten sonra dâhi oradan buradan fazla asker toplayarak fakat diğer ordulara müdâfaa vaz'iyetini aldirtarak kendisinin altmış yetmiş bin askerle üçüncü kere Plevne'ye hücum etmek niyetinde bulunduğunu Beyân etti. Grandük itmam edinceye kadar pek büyük dikkatle dinleyen harbiyye nâzırı General Miloten bu sırada söze başlayarak << Şimdiki hâlde Plevne'ye üçüncü kere hücum etmek âdeta çılgınlık olduğunu , eğer hücum olunacak olursa şüphesiz Osman Paşa'nın daha bir kere Rusları mağlûb edeceğini hâlbuki bu hücum için diğer ordulardan aksâm-ı askeriyenin alınması o orduların kuvvetlerinin zaaf dûcâr olmasını mûcib olub bugün yarın taarruz etmesi mêmûl bulunan Süleyman ve Muhammed Ali Paşa'ların bu hâlden lâyıq-ı vechle istifâde edeceğini >> kendisine mahsûs telakat lisânla Beyân etti. Mecliste bulunanların

cümlesi (Grandük'ten maâdâsı) harbiyye nâzırının sözlerini tasdîk ederek üçüncü hücumdan derhâl vaz'geçildi.⁸⁹

Bundan sonra meclis, harbiyye nâzırı ve İmparatorun reyiyile Rusya'dan dâr'ül harbe külliyyetli imdâd celb edilmesine karar verdi. Bu kuvvet yedi piyâde firkasından (hassanın 2 firkaları dâhi içinde olduğu hâlde) (2) süvârî firkasından (3) Livâ topundan ki cem'an yekûn (120) piyâde taburundan (15) süvârî bölüğünden (300) toptan ibâret olub yüz elli bin nefer kuvvetinden ziyâde idi. Şu kadar var ki bu kuvvetin bazı akasamı bir aya ve kalanları da iki aya kadar dâr'ül harbe vâsıl olacağından hâlbuki bu müddet zarfında dâr'ül harbi imdâdsız bırakmak câiz olamayacağından hemen o gün Romanya hükümetinden bittelgraf bir haftaya kadar gönderilmek üzere otuz binlik bir ordu istenildi. Alınan havâdisin bu kuvvetin on güne kadar yetişebileceği anlaşıldı.

Yine o mecliste Rusya'dan külliyyetli imdâd gelemeyince hiçbir vechle taarruza başlanmamasına karar verildi. Bu esnâda Rus ordusunda mühim tebeddülât dâhi vukûa geldi. Cenûbta yani Balkan ordusunda umûmî bir kumandan olmadığından oraya General (Radetski) ve (Plevne) tarafında bulunan General (Krüdener)dâhi azl olunarak yerine General (krüdener) nâmında birisi tâyîn olundu.

Şu kararlardan sonra Grandük (Plevne)yi bizzat görmek üzere o tarafa hareket etti. Buralara geldi. Etrafı gezdi. Karargâh-ı umûmî için (Gurni Estuden) nâmında Plevne'ye bir buçuk saat mesafede bulunan Türkçe Yapıcı Köy nâmında bir mevkiye intihâb etti.

O günlerde Balkanı öte tarafında bulunan General (Gurko)'dan gelen bir telgraf Süleyman Paşa'nın (Eski Zağra)'yı zapt edip ilerlemekte olduğunu bildiriyordu..bu telgraf üzerine (Gurko)'ya ricât için emir verildi. Fakat (Şıpka) Boğazında (16) tabur Rus piyâdesi münâsib miktarda top ve bir de gönüllü Bulgarlardan müteşekkil (6) tabur bırakıldı. Bu kuvvet General (Radetski) kumandasındaydı. General (Gurko) ,bunun üzerine karargâh-ı umûmî ye avdet etti. Fakat derhâl hassa ordusu tâyîn olunup bu orduyu dâr'ül harbe götürmek üzere hemen Petersburg'a gönderildi.

---

⁸⁹ Bu muhârebe Hakkında Rusça yazılmış olan eserlere mürâcaat.

Muhârebenin bu devrinde Ruslar'ın en ziyâde ehemmiyet verdiği taraf Plevne'ydi. Mevkî-i mezkûra yakın olmak için Grandük bu tarafa karargâhını nakl etmişti. Bundan birkaç gün sonra İmparator ikinci Aleksandr (Plevne)'den uzak bulunmasını münâsib görmediği gâlib ihtimâle göre Grandük 'e artık emniyeti kalmadığı hâlde bu zâtı yalnız bırakmak dâhi istemediğinden oraya azîmet etti. Ordu karargâhına Ağustosun ikisinde vâsil oldu. Plevne elde edilmeyince ordudan ayrılmayacağını umûm orduya îlân etti.

Bu esnâda Plevne civârındaki köyler pek galebelikli idi. İmparatorun mâiyyetinde pek çok zevât bulunduğunu evvelce söylemiştik. Umûm suferay-ı ecnebîye buradaydı. Rus diplomatlarından meşhûr General İgnatıyef dâhi buradaydı.

O günlerde bu zâtle İmparatorun meyyânında garip bir münâkaşa zuhûr etti. (Plevne) ve Balkanın öte tarafında vukûa gelen mağlûbiyetlerden biri İmparator geneal (İgnatıyef)'e son derece soğuk muâmele ediyordu. Bir gün canı sıkıldığından mıdır nedir İmparator (İgnatıyef)'e hitâben : << General! Siz İstanbul'da sefir bulunduğunuz zaman merkez hükûmete verdiğiniz raporlarda iki de bir de >>Türkler'i öyle bir hâle getirdim ki eğer Rusya elli bin askerle muhârebe edecek olursa bilâ mümânaât bir ay zarfında İstanbul'a gelir ve bu şehri dâhi zabt eder diyordunuz işte beş aydır muhârebe ettik üçyüz bin askerle Türklerle uğraşyoruz. Hâla da başa çıkmak değil âdeta bunlara mağlûb olduk. Bu mağlûbiyetlerden siz mesûlsünüz. Bizi aleme rüsvây ettiniz. Şimdi de yarım milyon asker toplamakla uğraşyoruz. İleride ne olacağını yine Allahtan başka kimse bilmiyor>>dedi İmparator bu son sözleri söyler iken âdeta ağlıyordu.

General İgnatıyef öyle taarruzlardan korkacak adam olmayıp çetesi dâhi meşhûr olduğundan derhâl << şu ketmeib : doğrudur.Bendeniz böyle raporlar gönderdim fakat Bosna isyanı çıkar çıkmaz derhâl harb etmek lâzım olduğunu dâhi bildiriyordum. Siz aldırmadınız konferansı kabul ettiniz sonra da Londra protokolüyle uğraştınız Türklere harb hazırlığı için vakît kazandırdınız benim bu işte ne kabahâtîm vardır. >> diye cevap verdi.İmparatorun canı sıkıldı.İki gün sonra yâverlerinden birisini (İgnatıyef)e gönderip

>>şimdilik kendisine ihtiyaç olmadığını ve Rusya'ya gidip biraz istirâhat ederse daha iyi olacağını bildirdi. İgnatıyef bu emir üzerine karargâhı bırakıp Petersburg'a gitti ⁹⁰

Yine o günlerde bir taraftan Grandük'le karargâhın ve diğer taraftan İmparatorla harbiye nâzırı General (Miloten)in araları gittikçe açılmaya başladı. İmparator hemen her gün Grandük'e << bu mağlûbiyetler başka birşyeden gelmeyip Tuna'yı geçer geçmez ancak ordunun mütenevvî aksâmı gâyet büyük arazi içinde dağıldığından ileri geldiğini ve bir de vakît ve zamanıyla Plevne'ye doğru kâfi bir kuvvetin sevk olunmadığını beyân ediyordu. Grandük İmparatorun bu taarruzlarını harbiye nâzırının entrikasından görüyordu. Canı sıkılarak ve bu husûsta fikrini gizlemeyerek General (Miloten)kendisinin düşmanı olduğunu herekse söylüyordu. Miloten ise Grandük 'ün bu sözlerini işitir işitmez diğer meseleler meselâ levâzım-ı idâresindeki bazı münâsebetsizliklerin vukûnu ortaya koyup Grandük ten umûm ahvâle dâir mufassal rapor istiyordu. Grandük en sonra böyle bir raporun tanzîmine mecbûr olup harbiye nâzırına değil İmparatora takdim edip tebre-i zimmete çalışıyordu. İmparator ise şu sırada kendi kardeşi bulunan zâtın kumandanlıktan azlini tecvîz etmeyip Grandük'e iltifât gösteriyor fakat harbiye nâzırı ile dâhi iyi geçinmesini kendisine aniden tenbîh ve tavsiye ediyordu. ⁹¹

Şu entrikalarla Ağustosun ibtidâsı geçti. Ağustosun sekizinde Şıpka'dan gelen haberler dehşetli olup Süleyman Paşa mezkûr Boğaza hücum etmek niyetinde olduğunu gösteriyordu. Bu haber karargâhı dehşetler içinde bıraktı. Çünkü Şıpka Türkler'in ellerine geçerse muhârebe tamamıyla kayb edilmiş demek olacak ve o vakît Muhammed Ali, Süleyman Osman Paşalar ordularının birleşmesi birkaç güne mütevâkıftı. Me'a hâzâ bu esnâda Şıpka'da bulunan düşman ordusu oldukça kuvvetliydi. Fakat şu sırada Rus askeri, Türk askerinin hücumlarından yılmış olduğundan Süleyman Paşa'nın netice-i hücumlarından korkuluyordu. Binâenaleyh Rus karargâhı sâlifüzziqr haberi alır almaz General (Radetski)'ye mümkün olduğu kadar kuvvetle Şıpka'ya imdâd vermesi ve bizzat kendisinin oraya hareket etmesi için emir verdi.

⁹⁰ Rusça yazılmış eserler

⁹¹ Rus eserleri ve bilhassa General Gazenkampf'in hâtirâtı

Şu Şıpka hücumlarının ne sûretle vukûa geldiğine dâir tafsilâtın sırası burada geldiğinden mezkûr muhârebelere aid tafsilâtı vereceğiz.

Süleyman Paşa'nın ordusu Ağustosun altıncı günü hain köyden hareket edip ikinci günü (Kazanlık)'a geldi bu esnâda (Kazanlık)'la (Şıpka Boğazı) meyyânında birkaç bölük Rus süvârîsi var idiyse de terd olunup oraları zabt olundu.

Ağustosun yedisinde Süleyman Paşa bir meclis-i harbin toplanmasını münâsib görüp buraya umûm umerâ ve birkaç erkân-ı harb zâbitânı davet olundu.(Şıpka)'ya ne sûretle hücum olunacağı müzâkere olundu. Şıpka Boğazında def'aatle bulunmuş ve bura ahvâl-i topoğrafyasına vâkîf olmuş olan Muhammed Hulusi ve Rasim Paşaların ve bir de erkân-ı harb yüzbaşısı Mustafa Efendi'nin fikirleriyle Şıpka Boğazı'nın sağından yani (???) köyü tarafından hücum edilmesi münâsib görüldü ise de Süleyman Paşa bunların fikrine kanaat etmeyip etrafı keşfe karar verdi.⁹² Şu işe mêmûr bulunan erkân-ı harb Miralay Ömer Bey o tarafa bir keşf icrâ ederek hücum için en muvaffak tarafın sâlifüzzikr Paşaların gösterdikleri istikamet olduğunu tasdik etti.

Bunun üzerine Süleyman Paşa Şıpka'ya iki kol ile yürümeye karar verdi. Verdi. Birinci kol sahte hücum ırcasıyla Şıpka istihkâmlarında bulunan Ruslar'ın tekmil kuvvetlerini kendisine celb edecek bu esnâda asıl hücumu mêmûr bulunan kol ileriye taarruzla Rusları buldukları mevkinden terd edecek idi. Sahte hücumu mêmûr olan kol Salih Paşa'nın livâsı olub sekiz taburdan ibâret idi. Bu livâ Şıpka Boğazı'nın ağzında bulunan bir hane kadar ilerleyecek ve buradan Şıpka Boğazına hâkim ve dağların tepesinde bulunan (Esvet Nikola) nâmındaki mevkiye doğru ilerlemek niyetinde olduğunu düşmana göstercek idi. Hücum ikinci günü yani Ağustosun dokuzunda Aliül sabah icrâ olunacaktı.

Ruslar'ın o gün Şıpka'da (14)tabur piyâde (30) top ki cem'an yekûn on bin nefer kuvvetleri var idi. Süleyman Paşa'nın kuvveti sözde elli taburdan ibâret idiyse de yekûn

---

⁹² Süleyman Paşa'nın evrâkı <<ve Süleyman Paşa'nın seferi>>nâmında Fransızca yazılmış eserlere mürâcaat

mevcûdu 225 ve 26 neferden ibâret olub bunun içinde perakende hizmetinde bulunan efrâd dâhi vardı. Asıl harbe iştirâk eden asker on sekiz binden ziyâde değildi.

Ruslar hücum olunduğu günden itibâren peyderpey geriden imdâd almış ve muhârebenin üçüncü günü Şıpka'da otuz bine yakın bir kuvvet toplanmıştı.

Şıpka muhârebeleri yeni tarih-i harb-i Osmânî de gâyet mühim vak'ayı teşkîl eder. Çünkü Avrupalılar, o tarihe kadar Türkler'in hâl-i müdâfaadaki cesâretlerini tasdik ediyorlar idiyse de taarruz da köşk ve binâenaleyh açık hücumlara istidâdsız oldukları fikrini besliyorlardı. Hâlbuki Şıpka'da vukûa gelen hücumlar, Osmanlı askerinin taarruzundaki şecâatlerini hiçbir milletin besaletine kıyas etmek mümkün olmadığı anşalıdı. Bu hücumlar o zaman Avrupa **Alim askerisini** şaşirttı. Bunlara âdeta hayret verdi.

Vak'a bu hayrete dâhi mahâl var idi. Mâlûm olduğu üzere Şıpka Boğazı öyle bir mevkîdir ki hücumla zabtı yalnız Osmanlı ümerâsı ve askerinden maâdâ hiçbir ordu ümerâ ve askerinin âkıllarına gelmez mevki-i mezkûr üç dört kilometre yüksekliğinde sivri dağlardan ibâret olub bu dağların tepelerine **ahvâl adiyede** bile yürüyerek çıkmak dâhi gâyet güçtü. Dağların yamaçları açık olub bu sebepten hücum gâyet müsâ'idsizidi. Çünkü dağların tepesinde bulunan müdâfaa, kendisine hiçbir zarur verdirtmeksizin aşağıdan yukarıya yani kendisine doğru gelen düşmana iki saatlik mesafeye kadar ateş edebilirdi. Düşmanı yukarıya çıkartmamak için bazı def'a ateş dâhi lüzûm olmayıp tepede bulunan büyük taşları aşağıya doğru yuvarladıkları zaman bu taşlar ân-ı vahitte rast gelen yirmi otuz adamı ve bazen daha ziyâdesini ezip aşağı doğru indirir idi ki Ruslar'ın şu sol müdâfa'aya def'aatle mürâcaat ettiği Şıpka hücumlarında görülmüşü.

Herneyse: Osmanlıların Şıpka'ya doğru hücumları Ağustosun dokuzunda aliyy'ül sabah başladı. Boğaza sahte hücum icrâsına mêmûr bulunan Salih Paşa kendi taburlarıyla Boğazın müdâhilinde bulunan hana erkenden vâsıl oldu. Fakat şuraya gelir gelmez Salih Paşa'nın taburları gürültüye başlayıp << Biz burada durmayız düşmana hücum edeceğiz. >> diye bağırmaya başladılar. Şurada bulunan iki alayın kumandanları Miralay Hacı Hüsnü ve Kaymakam Abdurrahman Beyler gâyet cesûr umerâdan bulunmakla askerinin ârzûlarına iştirâk etmek isterlerdiyse de verilen emrin

taburlar toplu olarak ve tekbir alarak dağın yukarisına doğru hücum ediyor fakat tabyalara gelinceye kadar yüzlerce efrâd düşerek on dakika zarfında taburlar mahv olub gidiyordu. Bu sûretle hücum on def'adan ziyâde vukûa geldi. Her def'asında yeni taburlarla hücum olunuyordu. Fakat hiçbir faydası olmadığını gören Receb Paşa akşamüstü askeri geriye çekti. O günkü hücum Osmanlılar için bir netice bahş olamadı. Yalnız Süleyman Paşa o günden itibâren birkaç mühim noktaya toplar yerleştirerek Rus tabyalarını dökmeye muvaffak oldu.

Muhârebenin ikinci günü yani Ağustosun onunda Süleyman Paşa Rus tabyalarına karşı bulunan tepelere altı sahra topu çıkarıp dâne atmakla iktifâ etti. Ağustosun on birinde Şıpka hücumlarının en Dehşetlisi vukûa geldi. Yevm-i mezkûra Osmanlı askeri Şıpka tepelerinin sağında ve solunda bulunan Rus istihkâmlarına hücumla başladılar. Bu hücumlar hemen neticesiz kaldı. Mevkî gâyet sarp olduğundan zabtı mümkün değildi.

Bu hücumlar mütemâdi bir sûrette on dört saat devam edip hiçbir anda top ve tüfennk ateşi kesilmedi. Osmanlı topları, düşmanın mütehasın bulunduğu istihkâmat-ı cesimeye hücum ediyorlar. Fakat Osmanlılar siperlere tırandıkça siperlerin yukarisından düşman taşlar yuvarlayarak Türkler'in istihkâmlara **değülüne** mânî oluyordu. Me'a hâzâ düşman o gün Osmanlıların cesâretlerinden ürkerek istihkâmları terk ile kaçmak istidâdını göstermekteydi. Fakat zâbitân Balkanın öte tarafından on altı tabur piyâde ve otuz toptan ibâret bir imdâdın General (Radetski) kumandasında olduğu hâlde Şıpka'ya vâsıl olmakta olduğunu askere göstererek bunları **teşcî** ediyorlardı. Rus askeri bulunduğu mevkîden şu imdâdın gelmekte olduğunu da görüyorlardı. Nihâyet öğleden sonra Ruslar'ın imdâdları Şıpka'ya vâsıl olub derhâl muhârebeye girdiler. Eğer bu imdâd yevm-i mezkûrda iki saat geç kalmış olsaydı Ruslar'ın Şıpka'yı terk ile kaçacağı o gün neşr olunan evrâk-ı resmîye ile sabittir. ⁹³

Muhârebenin üçüncü günü Süleyman Paşa Ruslar'a külliyyetli imdâd geldiğini anlayarak Serdar Muhammed Ali Paşa'ya bu imdâdın gelmesine müsâade ettiğine ta'riz

---

⁹³ Bu muhârebeler Hakkında daha ziyâde mâlûmât edinmek isteyenler Rus ve fansızca yazılmış eserlere mürâcaat etmelidirler.

ederek hiç olmazsa bundan sonra Rusları Balkanın öte tarafından tehdîdi için ileriye taarruz etmesini ricâ etti. İstanbul'a gönderdiği diğer bir telgrafta Muhammed Ali ve Osman Paşaların Şıpka'ya imdâd vermek üzere yerlerinden kımıldanarak biraz ileriye hareket etmelerine dâir mezkûr kumandanlara emir verilmesini ricâ etti. Fakat bu ricâlar semeresiz kaldı. Hâlbuki Süleyman Paşa ordusunun hâli bu esnâda hakîkaten fenâ idi.

Ruslar'a külliyyetli imdâd geliyor şimdiki hâlde bile bunların kuvveti Osmanlı ordusuna müsâvi ve birkaç gün sonra daha ziyâde takviye olunacağını revîş-i ahvâl gösteriyordu ki bu kuvvet toplanır toplanmaz Balkan ordusunun kumandanı bulunan General (Radetski) dâhi o vakît taarruza başlaması mêmûl idi. Nitekim hakîkat-i hâlde de öyle oldu. Ağustosun onikinci günü Şıpka'daki ahvâl zararsızca geçti. Fakat on üçünde General (Radetski) taarruza başladı. Çünkü Türkler'in Şıpka'yı alamadıkları hâlde etraf tepeleri işgâl edip orada istihkâmlar inşa ettirmekte ve Ruslar'a pek ziyâde telefât verdirmekte olduğunu görüyordu. Yevm-i mezkûrda düşman umûm-i Osmanlı hattına bilhasaa orada âhiri cebel nâmında tepelerdeki istihkâmlara hücum etti. Buraya beş taburla erkân-ı harb mirlivâsı Ömer Paşa gönderildiyse de Ruslar'ın kuvvetçe tefevvukû pek ziyâde olduğundan ricâta mecbûr oldu. Fakat bu esnâda Veysel Paşa tarafından sevk olunan dört tabur yeniden hücum edip mezkûr istihkâmı istirdâd etti. O gün hücum eden Ruslar'ın kuvveti otuz binden az değildi. Osmanlı tarafının kuvveti on bine bile varmıyordu. Ruslar ikinci günü dâhi hücumu başladılarsa da yine Osmanlı ordusunun işgâl ettiği mevkîden terde muvâfık olamadılar. Herkes yerli yerinde kaldı.

Süleyman Paşa'nın Şıpka Boğaz'ına hücumu beş gün mütemâdi bir sûrette devam etti. Mezkûr Boğazın zabtına muvâfık olamadı. Burası doğrudur. Fakat bu maddeden dolayı Serdar Muhammed Ali Paşa'nın mesûliyeti Süleyman Paşa'ninkinden ağır olduğu muhakkaktır. Muhammed Ali Paşa Rumeli dâr'ül harbinde umûm kumandıydı. Umûm ordulardan bir dereceye kadar o mesûldü. Muhammed Ali Paşa Süleyman Paşa'nın Şıpka Boğaz'ına hücumuna müsâade ettiği gibi vakt ve zamanıyla imdâd dâhi vereceğini yani Osman Pazarından taarruzla düşmanın Şıpka'ya imdâd vermeye mânî olacağını dâhi bildirmişti. Hâlbuki bu vaatlerin birisini yapmadı. Bu kadar Osmanlı kahramanlarının Beyhûde yere telef olup gitmekte olduğunu uzaktan seyirci olarak baktı o kadar.

Beş günde vukûa gelen şu hücumda Süleyman Paşa ordusunun zâyîâtı yedi binden sekiz bine kadar vardığı muhakkaktır. Hücum şimdiye kadar hiçbir Osmanlı kumandanının icrâ edemediği besâlet ve cesâretle îfâ edildiğinde umûm muharririn-i askeriyye müttefiktirler.

Ağustosun on beşinde sonra Şıpka'da şâyân-ı ehemmiyet hücumlar icrâ olunmadı. Çünkü iki taraf yorgun idi. Ordular daha üç dört ay kadar karşı karşıya durdular ara sırada birbirlerine hücum ediyorlardı. Fakat bu müddet zarfında ne o tarafa ne bu taraf birbirine galebe edebildi. Bu esnâda diğer Osmanlı orduları ne yapıyorlardı. Şimdi de o tarafa atf-ı nazar edelim.

Muhammed Ali Paşa Serdar tâ'yîn olup ordusuna gelir gelmez umûm ordusunu (Razgrad) ' a cem edip buradan Ruslar'ın üzerine taarruz etmek niyetinde bulunduğunu fakat gâyet kıymetli olan o günlerde muhâberatla geçirdiğini söylemiştik. Hakikat-i hâl de öyleydi. O zaman umûm Rumeli dâr'ül harbinde (Şumnu) ordusu gibi hem kuvvetli hem de muntazam bir Osmanlı ordusu yoktu. Burada nizâmiye taburlarının kesretle bulunduğu gibi hassadan yani Devlet-i Aliyye'nin en güzîde askerinden taburlar dâhi vardı.

Bu esnâda mezkûr orduda mevcûd firkalar şunlar idi : şimâlde (Razgrad) da Müşîr Ahmed Eyüb Paşa kumandasında Fuad Paşa'nın fırkası (16) tabur (6) bölük süvârî ve (4) batarya top Necib Paşa'nın fırkası dâhi yine o kuvvette olup cem'an yekûn Ahmed Eyüb Paşa'nın kumandasında kırk sekiz tabur (12) batarya top (18) bölük süvârî vardı. Eski Cuma mevkînde Mısırlı Hasan Paşa kumandasında ve diğer müstakîl firka kumandanlarının ellerinde dâhi diğer aksâm-ı askeriyye bulunub Muhammed Ali Paşa ordusunun bu esnâda meydân-ı harbe sevk edebileceği kuvvet (100) tabur ve eğer Kalelerde bulunan taburları dâhi hesâba alacak olursak bu kuvvetin yüz yirmi yani yetmiş binden aşağı olduğu muhakkaktır.

Yukarıda Osman ve Süleyman Paşaların yirmi yirmi beş bin mevcûd ordularla ne işler gördüklerini söyledik. Muhammed Ali Paşa onlardan üç kat ziyâde bir kuvvete mâlîk bulunan ordusuyla muhârebenin şu devrinde hiçbir iş görmedi. Bunun esbâbının ne olduğuna dâir bâde'l muhârebebir çok fikirler söylendiyse de hakikat- hâlde Muhammed Ali Paşa'nın zayıf tabî'î ve etrafında sâhib-i nüfûz birkaç umerânın ve

bilhassa Ahmed Eyüb Paşa'nın Serdar'ın her hareketine itiraz etmesi ordunun hareketine mâni oluyordu İstanbul'da bu esnâda pek ziyâde sâhib-i nüfûz bulunan mezkûr müşâvere-i harb meclisi dâhi bu ordunun her hareketine karışıyor matlûb olan tedbîrin ahzine mümânaât gösteriyordu.

Ruslar ise birinci ve ikinci Plevne mağlûbiyyetinden sonra taarruzdan vaz'geçip Muhammed Ali Paşa ordusunun karşısında bulunan ordularına ne sûretle olursa olsun Türkler'in ileriye taarruzuna meydan vermemek için emirler verip duruyordu. O taraftan gelmesi mêmûl bulunan taarruzdan ziyâdesiyle korkuyorlardı. Çünkü Muhammed Ali Paşa'nın karşısında bulunan düşman ordusunu bozup Tırnovo'yı zabt veyâhud Şıpka'nın arkasını alacak olurlarsa ahvâl umûmîyyenin kendileri için pek ziyâde vehâmet kesb edeceğini ve diğer taraftan da bir kere Şıpka Türkler'in ellerine geçerse bunları durdurtacak ne kendilerinde kuvvet ve ne de Balkanın şimâlinde müdâfaa için elverişli bir mevki olmadığını bilir mücerred bu maddeden dolayı düşman o günlerde yani Süleyman Paşa Şıpka'ya hücum ettiği günler pek büyük telaş içindeydiler.⁹⁴

Muhammed Ali Paşa ve mâiyyeti ise muhârebenin ordunun kıymet ve ehemmiyetini takdir edemeyip >> İstanbul ile muhâberatla meşgûl veyâhud karşısında bulunan Ruslar'ın askeri manevralarına aldanarak bunlarla ehemmiyetsiz muhârebe etmekle vakîit geçiriyordu. Ağustosun sekizinci gününden itibaren Osmanlı hattının ötesinde berisinde şiddetli şiddetli muhârebeler vukûa geliyor. Kah Ruslar kah Osmanlılar birbirlerine taarruz edip harbe tutuşur ve bu muhârebelerin hemen umûmunda Türkler galib idiyse de Ruslar'ın hattı harblerinden pek az yer kazanılıyor. İleriye doğru hareket etmek mümkün olamıyordu. Bu hâl Ruslar için muvâfıktı. Çünkü Muhammed Ali Paşa'nın ordusu Süleyman ve Osman Paşalar ordularından birisiyle birleşmiyor kendi başına hareket ediyordu. Böyle münferit hareket ettikçe bir şey yapamıyor Ruslar'a vakîit kazandırıyor.

---

⁹⁴ Rusça ve Fransızca yazılmış eserler ve bilhassa General Gazenkampf'ın hâtîrâtı.

Ağustosun dokuzunda Muhammed Ali Paşa ordusunun karşısında bulunan Ruslar'ın bir fırkası (Kızıllar) ile (Bahşışler) karyeleri etrafında ayazlar mevkînde Salih Paşa fırkasının üzerine yüklendiler. Salih Paşa fırkası cesûrâne mukavemet ve bir kere Rusları terd ettikten sonra Ruslar'ın üzerine kendisi hücum ve anları mevkîlerinden terd edip bir hayli müddet dâhi takîb etti. Ruslar'ın bu muhârebede (6) tabur piyâdesi (1) bölük süvârîsi ve (6) topu Salih Paşa'nın da (8) tabur piyâde (1) bölük süvârî (7) topu var idi Osmanlıların o günkü zâyiâtı 150 askerden ziyâde olmadığı hâlde Ruslar'ın telefâtı (500) den aşağı değildi.

Ayazlı muhârebesi Muhammed Ali Paşa'ya biraz cesâret verdi. Sonra Ruslar'ın üzerine bir taarruz hareketi icrâ etmek üzere Ağustosun on sekizinde Kara Hasanlar karyesinde bulunan Rus fırkasına hücum etmeye karar verdi. Asım Paşa livâsı sağdan Necibve sabit Paşalar cebheden ve Vasıf Paşa'nın fırkası da sol cenâhtan düşmanın üzerine yürüdü. Bu hücumlar gâyet dehşetliydi. Osmanlı dilaverleri karye-i mezkûreyi birkaç kere aldı verdi. En sonra Ruslar'ın tâkatları kalmadığından ricât ve Türkler tarafından takîb olunduğu zaman gayri muntazam bir sûrette firâra mecbûr oldu. O gün düşmandan bir top birazda cebhâne erzâk ve peksimet arabaları alındı.

Karahasanlar muhârebesi Ruslar'ın bu taraftaki kuvvetlerinin zayıf olduğunu gösterdi. Muhammed Ali Paşa bunun üzerine ordusunun kısmı külliyesiyle Ruslar'ın üzerine yürümek için bir taarruz planı tanzîm etti. Osmanlıların o günlerde taarruza mêmûr olan kuvveti kırk bine kadar varıyordu. Ruslar'ın bu sırada Türklere karşı çıkardıkları kuvvet o kadar değil idiyse de her hâlde otuz binden aşağı da olmadığı muhakkaktır.

Muhammed Ali Paşa taarruz planını şu sûretle icrâ etti. Sağ kol Ferik Çerkes Fuad Paşa Sol kol Sabit Paşa kumandanlarında (Çerviçe) karyesinden düşmanın Lom Sevink beri tarafında bulunan mevkîye hücum etti. Burada gâyet şiddetli muhârebe vukûa geldi. Osmanlı taburları Rusları mevkîden mevkîye terd ederek akşamüstü Lom Sevink berisinde bir Rus bırakmadı. Bu muhârebede şiddetli birkaç süvârî müsâdemeleri dâhi vukûa geldi. Netice-i taarruzdan maksûd olan madde yine hâsıl olmadı vak'a Ruslar geriye püskürttülü. Fakat yine yukarıda söylediğimiz madde yani Şıpka'da bulunan

Süleyman Paşa'nın karşısında bulunan Rus ordusunun arkasını almak veyâhud Tırnovo'ya doğru yürüyerek Gazi Osman Paşa'ya imdâd vermek mümkün olmadı.

Muhammed Ali Paşa bu son (Keselova)muhârebesinden sonra dâhi Ruslar'ın üzerine taarruz etti. Ağustosun yirmisinde Pobköy Eylül'ün ikisinde Sinan köy muhârebeleri vukûa geldi. Fakat yine bu muhârebelerden hiçbir netice istihsâl olunamadı.

Plevne'de bulunan Osman Paşa dâhi o günlerde Ruslar'ın üzerine taarruz ederek Süleyman Paşa'nın hücumlarını biraz teshîl etmek istedi ise de bu hareket dâhi neticesiz kaldı. Çünkü bu esnâda (Plevne)'de bulunan Osmanlı ordusunun kuvveti karşısındaki Rus ordusunun kuvvetinden pek aşağıydı. İkinci Plevne muhârebesinden sonra Osman Paşa bir mikdar imdâd almış idiyse de şu sırada Plevne ordusu bu imdâdla beraber otuz bini tecâvüz etmiyordu. Hâlbuki tamam karşısında bulunan Ruslar'ın Garb ordusu elli binden az olmadığı o günlerde yani Ağustosun ortalarında îlân olunan düşmanın resmî istâtistiklerinden anlaşılmaktadır.

Me'a hâzâ Süleyman Paşa Şıpka'ya hücum ettiği günlerde yani Ağustosun on sekizinde o tarafa yardım olur fikriyle ve bir de karşıda bulunan düşmanın kuvvetinin neden ibâret olduğunu lâıyk-ı vechle anlamak için Osman Paşa Pelişat mevkîne bir taarruzu keşf icrâsına karar verdi. Bu maksad için ordusundan (16) tabur piyâde (3) batarya top tefrîk ederek bu fırkanın kumandanlığını Hasan Sabri Paşa'ya verdi. Plevne'de Adil Paşa'yı bırakıp kendisi mezkûr kol ile ileriye hareket etti.

Hasan Sabri Paşa'nın fırkası o gün üç kol üzerine hareket ediyordu. Plevne'den çıkar çıkmaz düşman Türkleri evvelce yaptıkları istihkâmlarda karşılayarak (Pelişat)a doğru hareket eden bir Osmanlı koluna dört bölük süvârîsiyle hücum etti. Fakat piyâdenin ateşi terd edildi. İkinci ve üçüncü kollara dâhi Ruslar şiddetle hücum ettiler fakat taburların ateşiyle külliyyetli telefât vererek dağıldılar. Osman Paşa'nın o günkü maksadı Ruslar'ın mevkîsini zapt etmek olmayıp düşmanın yalnız bu taraftaki kuvvetlerini anlamaktı. Bunun için maksad-ı mezkûr hâsıl olduğunda yavaş yavaş ricât etmek için emr verdi. Kollar âheste âheste geriye çekilerek o gün akşamüzeri Plevne'ye girdi. Ruslar'ın bu muhârebeden zâyiâtı (3) zâbıt (173) maktûl (27) zâbıt ve (708) nefer

mecrûhtan ibâret olub cem'an yekûn (945) asker telefâtı var idi. Osmanlıların zâyîâtı ise üçyüzden ziyâde değildi.

İşte muhârebenin bu devrinde yani temmuz nihâyeti ve Ağustos ibtidâlarında mütenevvî tarafta bulunan Osmanlı ordularında vukûa gelen ahvâl bundan ibâret idi. Bu ahvâli nazar-ı tedkîkten geçirirsek pek kolay anlarız ki Ruslar için gâyet tehlikeli bulunan bu devirde dâr'ül harbte bulunan Osmanlı kumandanlarımız ciddi bir iş görmeyip Ruslar'ın zafiyetinden lâyıık-ı vechle istifâde edemediler. Eğer muhârebenin bu devrinde Serdar Muhammed Ali Paşa ,Süleyman Paşa ve bir dereceye kadar Osman Paşa müttetikken hareket edip Ruslar'ın üzerine sağdan soldan cenûbtan ciddi sûrette taarruz etmiş olsa idiler şüphesiz Rusları külliyyen mağlûb ederek düşmanı Tuna'ya dökcekleri muhakkak idi. Fakat maa't-teessüf bu hâl vukûa gelmedi. Maksadlar iyice tâyîn olunmayıp bu devirde müteferrik fakat ehemmiyetsiz hücumlar icrâ olundu. Bundan ise bir netice çıkmadı. Ruslar Türkler'in hatalarından bilistifâde arkalarından külliyyetli imdâd alarak günden güne kuvvet bulmaya başladılar. Bir kere bu maksad hâsıl olunca o vakte kadar bulunduğu hâl-i tedâfiden vaz'geçip tekrar hareket-i taarruziyyeye teşebbüs ettiler ki bu taarruzun ne sûretle vukûa geldiği gelecek fâsılada beyân edeceğiz.

DOKUZUNCU FASIL

ÜÇÜNCÜ PLEVNE MUHÂREBESİ

Rus imdâdlarının dâr'ül harbe vürûdu

Lofça'nın Sükûtu.

Üçüncü Plevne muhârebesinin mukaddemâtı

Beş gün devam eden bombardıman

Düşmanın hücum tertîbâtı.

Bu esnâda (Plevne) ordusunun ahvâli

Birinci devr-i muhârebe.

Kavanlı ve İsa Bâba tabyalarının düşman eline düşmesi

Düşmanın (Graviçe) tabyasına hücumları

Diğer hücumlar

Ağustosun otuzunda vukûa gelen muhârebenin neticesi

Yevm-i mezkûr akşamı (Plevne)'nin ahvâli

Gecedeki hâl

(Plevne) ordusunda akd olunan meclis-i harb

Düşman tarafından zabt olunan tabyaların tekraren istirdâdı

Bu muhârebede Rus ve Osmanlıların zâyîâtları

Bâde'l inhizâm Rus karargâhında teşekkül eden meclis-i harb

Bu mecliste (Plevne)'nin muhasarasına karar verilmesi.

Ruslar muhârebenin ikinci devrinde yani birinci ve ikinci (Plevne) muhârebelerinden sonra umûm ordularına müdâfaa vaz'iyeti aldirtarak ahvâlin müsâadesine yani taleb olunan imdâdın memleketlerinden gelinceye kadar taarruzî hareketten vaz'geçtiklerini yukarıda söylemiştik. Beklenen yüzelli bin kuvvetin bazı aksâmı Ağustosun ortalarında dâr'ül harbe gelmeye başladı. Bu aksâmın hemen kâffesi Garb ordusunu yani (Plevne) civârında bulunan orduyu takviye ediyordu ki şu hal, kâfi kuvvet toplandığı hâlde Ruslar'ın yine (Plevne)'ye doğru bir hücum icrâ etmek niyetinde olduklarını apaçık gösteriyordu. Hakikat-i hâl de öyle oldu.

Birinci imdâdları gelir gelmez Ruslar yirmi beş binlik bir ordu teşkîl ederek bu ordu ile evvel emirde kendilerince (Plevne)'nin kilidi ad olunan (Lofça) şehrini zabta karar verdiler. Maksad-ı mezkûr için sevk olunan ordu(32) tabur piyâde (16) bölük süvârî ve (98) top ki cem'an yekûn(25000) kuvvetten ibâret olub General (İmeretinsky) nâmında birisinin kumandasında olduğu hâlde Ağustosun on sekizinde mevkî-i mezkûra yürüdü. Bu esnâda (Lofça) kumandanı bulunan Rıfat Paşa'nın kuvveti (8) tabur piyâde ve sekiz kıt'a toptan yani üçbinbeşyüz neferden ibâret olub Ruslar'ın Osmanlılara tefevvukû altı yedi kat ziyâdeydi.

Düşman (Lofça)'ya Ağustosun yirmisinde birkaç taraftan hücum etti. İbtidâ top ateşiyle başlayarak Osmanlı istihkâmalarını döküp yavaş yavaş piyâdesini ileri sürerek hücumu başladı. Osmanlılar delîrane bir sûrette mukavemette bulunub ondört saat mütemâdi bir hamlede devam eden harbten sonra iki binden ziyâde telefât vererek binbeşyüzü ricât edebildi. O gün harikulâde metânet ve cesâret gösteren Rıfat Paşa bu kadar müddet kendisinden altı yedi kat ziyâde bulunan kuvvete dayandı. Ve bir de Ruslar'a sekiz bin telef verdirdikten sonra hiçbir top bırakmayarak gecenin karanlığından bilistifâde sâlimen geriye yani (Plevne)'ye çekildi.

(Lofça)ya hücum olunduğu gün Osman Paşa (Plevne)'den yirmi iki tabur alarak oraya hareket ettiyse de (Lofça)'ya vâsıl olmazdan evvel mevkî-i mezkûrun düşman tarafından zabt olunduğu haberini alarak ricât etti.

O gün şu (Lofça) muhârebesinde bulunan gerek Rus ve gerekse Avrupa muharririni Türkler'in gösterdikleri metânet ve cesâreti harikulâde alkışlarla yazıyorlar. Muharririni mezkûre bâde'l muhârebe Osmanlı istihkâmlarını gezdikleri zaman buradaki müşâhedâtları kendilerini dehşetler içinde bırakmıştır. İstihkâmlar dâhilinde şehid düşen Osmanlı cenazeleri birbirinden ayrılarak âdeta istihkâmın içerisi insan vücûdlarından MUHAMMED bir şekil ve tarz almıştır. Şu mevkîdeki sebâtın yalnız Osmanlı askerine mahsûs bir keyfiyet olduğunu müşâhede edenler tasdik etmişlerdir.

Ruslar, bir kere (Lofça)'yı elde ettikten sonra var kuvvetlerini bazuya verip (Plevne)'ye üçüncü kere hücum icrâsına karar verdiler. Ağustos nihâyetlerinde Ruslar'a epey imdâd yetişti. Bunlardan zâten (Plevne) civârında bulunan kuvvetten mükemmel bir ordu teşkîl olundu ki mezkûr ordu bu muhârebede bir yere toplanmış olan ordularının en büyüğüdü. Düşman ordusu Rus ve Romanya'lılardan mürekkeb olub Rus ordusu (72) tabur piyâde (60) bölük süvârî (250) top Romanya ordusu ise (40) tabur piyâde (4000) süvârî ve (100) toptan ibâret olub cem'an yekûn bu ordunun kuvveti yüz on bin nefere kadar varıyordu.

Şu sırada Osman Paşa'nın kuvveti (30000) neferden ibâretti. Yalnız altmışbeş top vardı. Bu hesâbça üçüncü (Plevne) muhârebesinde Ruslar'ın kuvveti Osmanlılardan hemen dört kat ziyâdeydi.

Düşman mecmû kuvvetini Ağustosun yirmi beşinde (Plevne) etrafına toplayıp burada her kolun hareketine müsâid bir mevkîyi ittihâz ederek yerleşti. Fakat Rus karargâhı (Plevne)'ye derhâl hücum edilmesini münâsib görmeyip dört beş gün etrafı iyice keşf ve bu sırada vukûa gelecek şiddetli bombardımanla (Plevne) istihkâmlarını kuşanmak ve bir de Osmanlı ordusuna dehşet vermek istiyorlardı. Ağustosun yirmi altısından itibâren bu maksadın icrâsına mübâderet olundu.

Ağustosun yirmi altısında Ruslar ve Romanya'lılar birkaç kol üzerine hareket ederek (Plevne)'nin etrafını sardılar. Romanya'lı (Plevne)'nin cebhesi bulunan (Graviçe) tabyası üzerine yürüyerek orasını bombardımânâ tuttular. Romanya'lıların cenûbunda Ruslar'ın dokuzuncu kolordusu mevkî tutarak (Bulgarski Kararağaç) nâmındaki

mevkîden ateş ediyorlardı. Ruslar'ın dördüncü kolordusu (bu kolların her biri (34) tabur ve birçok bataryalardan ibâretti) daha cenûbtan (Radişevo)'dan yükleniyorlardı. (Lofça)'yı zabt eden General Lofça'dan (Plevne)'ye giden târîkten hareket edip cenûb tarafından (Plevne)'ye ateş yağdırıyorlardı. Bir de şâyed (Plevne) sükût edecek olursa Osmanlıların hatt-ı ricâtını kesmek üzere kırk bölük süvârî ve beş batarya topla General (loşkarf Sofya) târîkine doğru gönderilmiştir. Yevm-i mezkûrda düşmanın ateş eden topları yirmiden aşağı değildi. Ateşin en ziyâde şiddetle devam eden tarafı (Graviçe) tabyasıydı.

Geceleyin düşman ateşi kesmişti. Fakat karanlıktan bilistifâde Romanya'lılar bataryalarını (Graviçe) tabyasına (1400) metreye kadar yanaştırabildiler. Ağustosun yirmi yedinci günü sabahleyin ateşe kemâl-i şiddetle devam olunup yirmi beş kilometre imtidâdında bulunan düşman hattı, boydan boya ateş püskürterek (Plevne) etrafı âdeta bir yanardağ hâlini almıştı. Romanya'lılar (Graviçe) tabyalarından (kanlı tabya)'ya oldukça yaklaşmış olduklarından tabyaya arasına yaylım ateşi dâhi icrâ ediyorlardı. Düşmanın en cenûb kolunun kumandanı bulunan General (Skobelev) askerini ilerletip o tarafta bulunan Osmanlı tabyalarına yanaşmıştı. Fakat Osmanlılardan gördüğü mukavemet üzerine altı yüzden ziyâde telef dâhi vermişti.

O gün ve sonraki günlerde muhârebenin sûret-i cereyânını görmek için İmparator ve Grandük külliyyetli mâiyyet-i erkânıyla etrafta bulunan tepelerin berisinden ahvâli seyrediyorlardı.

Ağustosun yirmisekizinci günü düşman hiç bir dakika ateşini kesmeksizin Osmanlı istihkâmları üzerine ateş etmeye devam ettiler. O gün istîmâl olunan düşman toplarının mikdarı (220)'ye bâliğ oldu yevm-i mezkûruna dehşetli bir bombardımanla geçti. Romanya topçuları (Graviçe) tabyasına (800) metreye kadar yaklaşabildiler. Bir aralık bu tabyanın bazı mahâllerinin pek ziyâde rahnedâr olduğu anlaşıldı. Çünkü Osmanlılar bir müddet düşmana cevap veremedi. Şu kadar var ki Romanya taburları mezkûr isitihkâmın Türkler tarafından tahliye olunduğu zehâbinde bulunarak bir aralık tabyaya doğru yürümek istediklerinde orada bulunan Osmanlı taburları dehşetli bir ateşle bunkara hayli telefât verdirerek çil yavRusu gibi dağıttı.

Ağustosun yirmi dokuzuncu günü dâhi böyle şiddetli bombardımanla geçti. Fakat beş gün devam eden top ateşini kâfi görerek bundan sonra kat'î bir hücum icrâsı için lâzım gelen tedâbirin ittihâzına koyuldular.

Yevm-i mezkûr akşamı karargâh-ı umûmîyyede İmparatorun taht-ı riyâsetinde büyük bir meclis kuruldu. Burada beş gün zarfında erkân-ı harb zâbitânının icrâ ettikleri istikşâfin neticesi meydana konuldu.

Hücum için münâsib noktalar müzâkere olundu. En sonra (Plevne)'ye üç taraftan hücum icrâsına karar verildi. En mühim hücum kolunun kumandanı ol vakît cesâret-i şahsiyyesiyle pek ziyâde şöhret kazanan General (Skobelev) tâyîn olundu. Şark tarafındaki istihkâmalara da hücum etmek için Romanya'lılarla Rus Generali (Krilof)un kumandasında bulunan firkalar mêmûr edildi. Hücum Ağustosun otuzunda icrâ olunacaktı. Yevm-i mezkûrda evvelce tertîb olunan plan üzerine sabahleyin saat üçten beşe kadar mütemâdiyen bombardıman devam edecek ve saat beşten yediye kadar istirahat ve hücum için hazırlık görülecek ve saat yedide sâlifüzzikr iki kol tarafından kat'î hücum mübâşeret olunacaktı.

Grandük (Nikola) kumandanlığı bizzat deruhde etmek istiyordu fakat İmparator buna razı olmayıp kardeşi ile beraber bulunmak istediğinden bu işten vaz''geçti kumandanlığı yine orada bulunan Romanya Prensi (Şarl)'a teklif etti. O da razı olmadığından umûm kumandanlığa (Plevne) ordusu kumandanı General (Zotov) tâyîn olundu. Fakat muhârebe günü bunların cümlesi bir yerde bulunub muhârebeyi uzaktan seyrediyorlardı.

(Plevne) ordusuna gelince: Osman Paşa Ruslar'ın (Plevne)'ye külliyyetli kuvvetle yanaşıp bombardımânâ devam ve bunun arkasından dehşetli bir hücum icrâ olunacağını pek güzel derk etmişti. Me'a hâzâ Paşa müşârunileyhe bu son iki buçuk ay zarfında mümkün olan müdâfaayı dâhi vücûda getirdiğinden cenab-ı hakka güvenerek hücumu gâyet serinkanlı beklemekteydi bu esnâda (Plevne)'nin etrafı büyük küçük tabyalarla dolu bulunmuş ve tabya olmayan yerde müdâfaa için siperler dâhi yapılmıştı. Umum ordu âdî neferden beda ile Müşir Paşa hazretlerine varıncaya kadar Bu devlet-i ebed-i

müddet için şehâdeti kabul ile bir hutve geriye ricât etmesini âkıllarına bile getirmiyorlardı.

O gün (Plevne) nukât-ı mühimmesinde bulunan tabya burada bulunan aksâm-ı askeriyye kumandanlarının isimleri şunlardır : Evvelen Plevne'nin cenûbi Şarkı cebhesinde dört top ve iki taburla müdâfaa olunan Atıf Paşa tabyası sâniyen erkân-ı harb Miralay Tevfik Bey'in taht-ı idâresinde dört topla üç tabur asker-i muhâfazadan ibâret bulunan Arap tabyası sâlisen Miralay Ömer Bey'in kumandası altında iki top ve üç tabur piyâdeden mürekkeb Ömer Bey'in tabyası râbian dört top ve iki taburla müdâfaa edilen İbrahim Bey tabyası hâmisen (Horum) tabyası ki bu son tabyada da dört top ve iki tabur var idi. Bu beş tabya Atıf Paşa'nın kumandasındaydı.

Şark cebhesi- Mirlivâ Rifat Paşa kumandasında olduğu hâlde üç tabur piyâde ve altı topla müdâfaa edilmekteydi. Burada ihtiyât tabyası nâmında bir tabya vardı.

Cenûb cebhesi- Plevne ordusu erkân-ı harb Reisi Tâhir Paşa kumandasında birkaç tabyalardan ibâret olub buradaki meşhûr (İsabâba)ve (kovanlık) tabyası dâhi erkân-ı harb kaymakamı meşhûr (Rıza Bey) ve binbaşı (İsabâba) ların taht-ı idârelerinde idi.

Cenûb-i garbi cebhesi meşhûr Emin Paşa'nın kumandası tahtında olarak Yunus Bey, Talat Bey, Milas, Bağlarbaşı tabyaları beş tabur ve beş topla müdâfaa olunuyordu.

Birinci ve ikinci (Plevne) muhârebelerinde düşmanın en ziyâde hücumlarına dûcâr olan (Graviçe) tabyası olub bu Graviçe iki tabyadan ibâret olub birisinin ismi (baş tabya) ve diğeri (kanlı tabya) idi baş tabya Miralay hâfiz Abdüleziz Bey kumandasındaydı.

Bu esnâda (Plevne) de bulunan umûm kuvvet (40) tabur piyâde (7) süvârî bölüğü ve bir alay Selanik muâvene süvârîsi ve (70) kıt'a sahra topundan ibâret olub mevcûdunun yekûni (30000)'den ziyâde olmadığı muhakkaktır. Adil Paşa (Plevne)'nin şimâli tarafında bulunuyordu. Ruslar'ın şu beş gün zarfında aldığı tertîbâtan (Plevne)'nin cihet-i cenûbiyesinden hücum etmek niyetinde oldukları anlaşılıyordu. Burada bulunan

Yunus Bey ve Talat Bey tabyalarının kumandanı ikinci (Plevne) muhârebesinde (Graviçe) tabyasını delİrane sÛrette mÛdâfaa eden mir livâ Emin Paşa idi. Paşa muşarÛnileyhe Ağustosun yirmi sekiz ve yirmi dokuzunda (Lofça) târîkiyle hareket eden(Skobelev) kolordusuna ciddi sÛrette mukavemet göstermekte ve o tarafı cesÛrâne mÛdâfaa etmekte bulunmuştu. Tesâdüfât-ı garbiyyedendir ki gerek ikinci ve gerekse bu üçüncü hücumda Ruslar'ın en şiddetli hücumlarına mârûz kalan tabyalar Emin Paşa'nın kumandası altında bulunanlardı.

Ağustosun otuzunda hücumu şu sÛretle mübâderet olundu:Sabahleyin Ruslar tarafından ateşe başlandı. O gün General (Skobelev) mâiyyetinde bulunan (32) tabur ve (9) batarya topla en evvel harbe mübâşeret etti. Yine o gün dâhi ikinci (Plevne) muhârebesinde olduğu gibi etraftaki tabyalar ve tepeler kesîf bir sis tabakasıyla mestÛr olub (Plevne) kâmilen bir duman içinde bulunuyordu. (Skobelev) bu dumandan bilistifâde Osmanlı tabyalarına yakın bulunan bir tepeye bir batarya yerleşirdi. Bu batarya Yunus Bey tabyasını o taraftaki tepeleri döküyordu. Bir müddet şu sÛretle ateşe devam ettikten sonra General (Skobelev) alafranga saat onda Türkler'in ileri hattına altı tabur yürüttü. Burada bulunan üç Osmanlı taburu delİrane mukavemette bulundu. Kumandan bulunan Emin Paşa müthiş ateş içinde harbi kendisi idâre ediyordu. Ruslar'ın bu taarruzu neticesiz kaldı. Düşman birinci hattâ yapıştı. Kaldı. Fakat bir adım ileri gidemedi. (Skobelev) daha bir piyâde alayını (4) tabur ileriye sürdü. Emin Paşa yine mukavemet ettiyse de taburlar ziyâde telefât verdiğiinden ve bu esnâda geriden imdâd dâhi verilmediğinden ricâta mecbûr oldu.Ve birinci hatt-ı mÛdâfaa Ruslar'ın eline düştü.

Alafranga saat ikide Ruslar (Kovanlık) tabyasına yanaşmışlardı. Bu tabyaya hücum etmek için (Skobelev)daha sekiz tabur götürdü. Bu esnâda Ruslar'ın kuvveti yirmi tabura kadar varıyordu. Emin Paşa'nın kuvveti üç dört taburdan ziyâde değildi. Osman Paşa, Emin Paşa'nın tehlikede olduğunu görerek üç tabur imdâd gönderdiyse de Ruslar tarafından mütemâdi bir sÛrette vukûa gelen hücumlar askeri ziyâdesiyle sıkıştırmakta olduğundan bu imdâddan dâhi bir fayda hâsıl olamadı. Osmanlılar ricâta mecbûr oldular. Me'a hâzâ Ruslar'ın telefâtı dehşetli idi. Her adım ileriye gitmeleri yüzlerce askere mal oluyordu. Fakat arakaları kuvvetli olduğundan telef olan ve bundan dolayı

zayıf düşen taburların yerine derhâl yenileri geliyordu. Muhârebenin bu devrinde yani öğleden sonra saat üçte medya-ı harbte Ruslar'ın yirmi beş taburu kadar var idi. Bunlarla (Skobelev) (Kovanlık) tabyasına yürüdü. Bu tabyadaki askerin ekserîsi şehid olduğundan bu tabyayı düşman zapt etti. Emin Paşa (İsa Bâba)tabyasına çekildi.

Şu sırada Emin Paşa taburlarının intizâmı bozulmuş ve düşmanın kesretinden dolayı asker bir az yılmış olduğundan Paşa'yı müşârunileyhe taburların tanzîmiyle uğraşıyordu. Ruslar ise (Kovanlık) tabyasını elde ettikten sonra ihtiyât-ı umûmîyeden yine birkaç tabur getirerek (isa bâba)tabyasına hücum etmek teşebbüsünde oldukları hareketlerinden anlaşılıyordu. Fakat Emin Paşa delİrane mukavemetle Ruslar'ın ilerlemesine mümânaât göstermek için fevkalâde bir cesâret ve mahâretle çalışıyordu. Saat beşte Ruslar'a yine altı tabur imdâd geldiğinden General (Skobelev)bizzat askerin başında bulunarak (İsa bâba)tabyasına yüklendi. Her iki tarafın askeri süngü süngüye geldi. Emin Paşa bu esnâda ağır sûrette yaralandı. Binbaşı isa bâba ile oradaki taburlardan birisininin kumandanı bulunan galip Bey şehid düştüler. Taburlar bu hâli görerek ricât ettiler (Plevne) şehrinin içerisine kadar girdiler. Ruslar (isa bâba) tabyasını dâhi zapt ettiler. Şu sırada akşam olub ortalığı karanlık basmaktaydı.

Osman Paşa, Emin Paşa'nın yaralandığından haber alır almaz yerine mirlivâ Rıfat Paşa'yı tâyîn etti. Rıfat Paşa taburları yeniden tanzîm ve Ruslar'ın üzerine hücum edip tabyaların istirdâdıyla uğraşiyor fakat bozulmuş olan ve dokuz saat kadar devam eden muhârebeden sersemlemiş bulunan asker bir türlü intizâma getiremedi.

Bu esnâda Ruslar'ın hâli dâhi pek fenâydı. Zapt ettikleri tabyaların etrafındaki diğer tabyalar ve tepeler Osmanlı elinde idi. Türkler oralardan dehşetli ateş yağdırıyor her dakikada Ruslar'a yüzlerce telefât verdiriyordu. Şu sûretle Ruslar'ın birkaç taburu mahv olub gitti. Ruslar'ın geride bulunan ihtiyâtları dâhi tükenmiş olduğundan bunlara imdâd yoktur. Binâenaleyh akşamüstü Ruslar dâhi pek perîşan bir hâlde olub bundan sonra ne yapacaklarını bilemiyorlardı. İki tarafın askeri o gün ziyadesiyle yorulmuş olduğundan gitgide ateşi zayıflamaya başladı fakat gece dâhi muhârebe kesilmeyip ara sıra iki taraftan hücumlar icrâ olunmaktaydı.

(Skobelev) kumandasında bulunan kolordu o günkü muhârebede Şu sûretle hareket ve sâlifüzzikr neticeyi dâhi istihsâl ettiği hâlde diğer taraflardaki hücumlar bu sûretle vukûa geldi.

Rus karargâh-ı ummyyesinin o günlerde tanzîm ettiği hareket planınca (Plevne) de sağ cenâhtan hücum edecek kol (30) taburdan ziyâde olub bu kuvvetin iki selsi Yani iki firkası Romanya'luların ve bir firkası Ruslar'ındı. Bu kol (Plevne)'nin kilidi ad olunan (GraviÇe) tabyasına hücum edecek idi. Burada bulunan Đ firkanın bataryaları ala franga saat yediden öğle sonu öğe kadar (GraviÇe) tabyasını ve etrafını dehşetli bombardımânâ tuttu. Saat Ğte hücuma başladılar. En evvel Romanya harbiyye nzırını General (Cenrak) kumandasındaki firkadan altı tabur piyâde ileriye yürüdü. Bunların hücumları (Kanlı Tabya)'sı üzerineydi. Hücum gâyet cesûrâne bir sûrette icrâ olundu. Fakat Osmanlılar mezkûr tabyadan ve etrafında dehşetli ateşler sağtıkları gibi tabyanın ilerisinde ve yanlarında bulunan siper ve hendeklerinden gelen ateş dâhi düşmanın cebhe ve yan tarafını alıyordu. Az zamanda sekiz yüzden ziyâde telef vererek yorgun bir hâlde ricâta mecbûr oldu.

Yarım saat sonra Romanya'luların ikinci firkası hücum etti. Bu da yine kllyetli telef vererek Đekilmeye mecbûr oldu. Akşamüstü Romanya ve Ruslar'ın mecmû kuvveti bir daha hücum etti. Fakat iki saat kadar hunrzane muhârebe ettikten ve birkaç kere süngü süngüye geldikten sonra Osmanlıların buradaki Đ taburu gerideki (baş tabya) nâmındaki tabyaya ricâta mecbûr oldu.Düşman (kanlı tabya)'yı akşam karanlığında aldı. Fakat bu tabya (Plevne)'nin kilidi olmayıp bunun gerisindeki (baş tabya)'nın ona hâkim olduğunu gördüler ise de yevm-i mezkûrda vukûa gelen zyitın kesretinden dolayı bu son tabyaya hücum etmekten âciz kaldılar. Geceyi böylece geÇirdiler.

Düşmanın o günde hücuma mmr bulunduğu iki kolu bu sûretle hareket ettiği hâlde bunların ikisi arasında ve (Plevne)'nin cenb cebhesinde olan ve erkân-ı harb mirlivsı Tâhir Paşa'nın kumandasında bulunan istihkâmların karşısında Ruslar'ın (30) taburdan ibâret diğer bir kolu mezkûr taburlara hücum etmiş idi ki bu düşman kolu General (Krüdener) ve General (Krilov)'ların kumandalarında idi. General (Krilov)solunda bulunan General (Skobelev)'in hücum ettiği grdĞu gibi (16) taburla (AdiŐevo)

tarafından Tâhir Paşa'nın üzerine yüklendi. Bir müddet bu kol dehşetli telefât vererek o tarafta bulunan Ömer Bey tabyasını zabta muvaffak olduysa da erkân-ı harbiyye Miralayı Tevfik Bey'in mâiyyetinde bulunan beş taburun süngü ile icrâ ettiği hücumu dayanamayarak tabyayı bırakıp kaçmaya mecbûr oldu. Muhârebe şu sûretle devam edip akşama kadar o taraftaki Osmanlı tabya ve hendeklerinde bulunan Osmanlı taburları bu taraftan düşmanın ilerlemesine mânî oldular. Düşman bir adım ileriye gidemedi.⁹⁵

Ağustosun otuzunda vukûa gelen muhârebe sâlifüzzikr neticeden maâdâ Ruslar'a bir muvaffakiyet kazandıramadı. Şimdi bu muvaffakiyeti bir yekûn yapacak olursak intaç ederek sağ kol (Romanya'lılar) o gün (kanlıtabya)' yı almışlar ise de bunun gerisinde bulunan (baştabya) yı almaktan âciz bulunmuşlardır. Orta kolun kumandanı General (krilov)sabahtan akşama kadar bir şey kazanmayıp yerinde kalmıştır. Ruslar'ın sol kolu General (Skobelev) kumandasında olarak (Kovanlık)ve (İsa bâba) Tabyalarını almış ise de etrafındaki tabyalar bu tabyalara hâkim olduğundan bunların ortasında mahsuren kalmış bulunuyor ve her dakikada külliyyetli telef vererek aldığı tabyaları güç bilâ muhâfaza edip duruyordu. Ruslar'ın o günkü telefâtının dehşetli olduğu mâlûm idiye de mikdar-ı hakîkiyesi daha belli değildir.

Yevm-i mezkûrda İmparator Grandük harbiyye nâzırı ve bunların mâiyyeti etraftaki bir yüksek tepeden muhârebeyi seyr etmekteydiler.

İmparator burada Aliyy'ül sabah gâyet mükemmel bir duâ ayini icrâ ettirerek muhârebenin neticesini kemâl-i telaşla bekliyordu. Bulduğu tepeden ahvâl lâyıık-ı vechle anlayamıyordu. (Plevne)'nin etrafı barut dumanı içinde kalarak külliyyetli aksâm-ı askeriyye ileri gidemeyip dönüyor ara sıra Ruslar'ın Hora ve Osmanlıların ALLAH ALLAH diye bağırarak hücum ettikleri iştiliyordu. Saat üçte her taraftan gelen haberler hücumların Türkler tarafından def' olduğu bildiriyordu. Bu haberlerden İmparator fevkalâde meyus olarak âdeta ağlıyordu. Akşamüstü General (Skobelev)'in biraz ilerlediği haberi bir müddet İmparatoru sevindirmiş ise de bunun dâhi

---

⁹⁵ Bu muhârebe Hakkında Rus ve Fransız lisânında yazılmış eserlere mürâcaat ve keza <<Plevne müdâfaası>> nâmında Türkçe yazılmış eser.

ilerlemesinin gâyet müşkil olduğu ve ihtiyâta bir taburun dâhi kalmadığı İmparatoru âdeta bayılmak derecesine getirdi. Daha sonra o günkü muhârebe kâmilten kaybedildiğini gösterir alametler zuhûr etmeye başladı. Hücumlarda perişan olan ve zâbitâlarını kaybederek sersemlemiş bulunan taburlar ve bölükler muhârebeden çıkıp kaçıyorlardı. Akşamüstü muhârebenin kayb edildiğinde hiç şüphe kalmadı ⁹⁶

O gün akşamüstü (Plevne) etrafı dehşetengîz bir hâlde idi. Meydân-ı harbte yirmi bin cenaze ve yaralılar yatıyordu. (Çünkü bunları çıkarmaya asker yoktu.) Mecerûhlar bağırarak İmparatora Grandük'e umerâya küfürler ediyorlardı. Pek çokları << Bizi cehenneme getirip bıraktınız kendiniz uzaktan seyr ediyorsunuz >> diye bağırıyorlardı. Pek çok umerâ kendi alay ve firkalarının mahv olduğunu görerek hüngür hüngür ağlıyorlardı. İmparator dâhi ağlayarak kendi odasına kapanıp kimseyi yanına bırakmıyordu. Grandük ahvâli tehlikeli görerek meydân-ı harbe yakın bir yerde geceyi geçirmeye karar verdi. Gece her taraftan fenâ haberler alınıyordu. Zîrâ Osmanlı tabyalarına yakın bulunan umerâ Osmanlıların taarruz emeye niyetleri olduğunu bazı ahvâlden istidlâl ediyordu. Hakikat-i hâlde bunların tahmini doğruydu.

Osman Paşa geceyi askerinin tanzîmiyle geçirip Aliyy'ül sabah Ruslar'ın üzerine hücum etmek ve alınan tabyaları istirdâd eylemek niyetinde idi. (Plevne)'nin cenûbunda General (Skobelev) tarafından edilen hücumda (Kovanlık) ve (İsa Bâba) tabyaları zabt olunup Emin Paşa mecrûh olduktan sonra mezkûr tabyada bulunan taburların ricât etmekte olduklarını ve bu esnâda Emin Paşa'nın yerine tâ'yîn olunan Rıfat Paşa bu taburları intizâma getirmek için uğraşmakta olduğunu yukarıda söylemiştik. Bu esnâda karanlık basmıştı. Fakat Ruslar yine taarruzlarda bulunuyorlar ve oralarda bulunan (Yunus Bey) ve (Bağlarbaşı) tabyalarına hücum etmek için ileri yürüyorlardı. Osmanlı zâbitânı ise, cesâretleri biraz kırılmış olan efrâdı teşcî için uğraşıyorlardı. Rıfat Paşa kaymakam Plevne kasabasına Rıza Bey'e ricât eden efrâda ateş etmek için emr vermiş ve kendisi elinde rovelver olduğu hâlde askerinin önüne geçerek bir taraftan bunları tehdîd ve bir taraftan yeniden harbe girmek için teşcî ediyordu. Düşmanın kurşunu ise yağmur gibi yağıyordu. Şu esnâda pek çok zâbitânın şehid ve Rıfat Paşa bizzat kurşunla

⁹⁶ General Gazenkampf'ın hâtıratı ve diğer bu muhârebeye aid yazılan birçok eser.

vurularak mecrûhen yere düştü. Paşa'yı derhâl (Bağlarbaşı) tabyasına götürdüler. Evvelce mecrûh olan Emin Paşa dâhi buradaydı.

Bu esnâda General (Skobelev) gece karanlığından bilistifâde (Bağlarbaşı) tabyasına hücum etti. Fakat burada bulunan Niş Redif taburu ve bu esnâda Osman Paşa tarafından gönderilen diğer bir tabur Ruslar'ın on taburunu def etti. O hengâmede Miralay Yunus Bey (Bağlarbaşı) tabyası kumandanı bulunan erkân-ı harbiyye kaymakamı Rıza Bey fevkalâde metânet göstererek Ruslar'ın taarruzuna her def'asında pek büyük telefât verdirerek def ediyordu.

Gece saat ikide erkân-ı harb Reisi Tâhir Paşa buraya geldi. Askere sabaha kadar sebât etmelerini emr ve tenbîh ve umûm-u hattâ Ruslar'ın mağlûb olduklarını ve sabahleyin Ruslar'a tekrar hücum edilerek alınan tabyaların dâhi istirdâd edileceğini beyân etti. Bunun üzerine oradaki asker biraz kendilerine gelerek sabaha kadar (Skobelev)'in askerleriyle dögüştüler.

Osman Paşa yevm-i mezkûrda muhârebeyi Hâfız Paşa tabyasına yakın bulunan bir mevkiide bulunuyor ve harbi idâre ediyordu. Ordusunun cenûbunda bulunan birkaç tabyalar alınıb (Skobelev)'in oldukça ilerlemekte olduğunu görüyordu. Fakat zâyîâtın derecesini bilmiyordu. Gece saat ikide Erkân-ı Harb Reisi Tâhir Paşa'yı gönderip ahvâli lâyıık-ı vechle anladıktan sonra ikinci gün muhârebe için lâzım olan tedâbiri aldı.

Muhârebe olduğu gece ,karargâhta bir meclis-i harb akd olundu. Bu mecliste gerek Osman Paşa'nın ve gerekse diğer umerânın fikirlerince şimdilik sol cenâhta (kanlı tabya) nın Ruslar tarafından zabtı için o kadar büyük tehlike olmayıp ordu için asıl tehlike cenûbtan yani (Skobelev) ordusu tarafından geldiğinde ittifak ara hâsıl oldu. Çünkü bu taraftan düşman daha ileriye gidip oradaki tabyaları alacak olursa (Plevne) ordusu için ikiye ayrılmak tehlikesi vardı. Binâenaleyh ne sûretle olursa olsun (Skobelev)'i geriye terd ve burada zabt olunan (Kovanlık) ve (isabâba) tabyalarını istirdâd etmek behmehâl elzem görünüyordu.

Osman Paşa bu maksad için etraftaki tabyalardan birkaç tabur aldı. Bunların mikdarı on ikiye vâsıl olub kumandasını Tâhir Paşa'ya verdi. Tâhir Paşa sâlifüzzikr

iki tabyaya üç koldan hücum etti. Fakat hücum tertîbinde hata olduğundan mıdır ? yoksa kûşk hücum edildiğinden midir nedir? Tâhir Paşa mezkûr tabyaları zabta muvaffak olamadı. Ve Osman Paşa'ya gönderdiği raporda bu işle başa çıkamayacağını bildirdi. Osman Paşa bu raporun meâline razı olmayıp ikinci kere hücum edilmek üzere bu işe erkân-ı harb Miralayı Tevfik Bey'i tâyîn etti.

Tevfik Bey hücum kolunu ikiye tefrîk ederek birincisi asıl hücum olunacak tarafın askerinden bir nümâyîş icrâsına memur edip mezkûr kolu o taraf sevk etti. Düşman bu kol ile uğraşırken kensdisi sekiz taburla tabyalara hücum ederek bunları terd, düşmanı evvelki gün muhârebe başlanan mevkîye kadar takîb etti. Şu sûretle Ağustos'un otuz birinde evvelce Ruslar tarafından alınan (Kovanlık) ve (İsa Bâba) tabyaları istirdâd olundu.

Düşmanın (Plevne)'nin üçüncü hücumundaki zâyîâtı yirmi ikibine kadar variyordu. Yalnız beşyüz zâbit maktûl ve mecrûh düştü. Yalnız (Skobelev) kolunun zâyîâtı sekiz binden ziyâdeydi. Osmanlıların tekâmül zâyîâtı ise üç bin raddesinde olub umerâ ve zâbitân meyyânında şehid ve mecrûh olanlar şunlar idi : Ferik Hasan Sabri, mirlivâ Emin ve Rıfat Paşa'larla erkân-ı harb kaymakamı Rıza ve binbaşı ve tabur kuandanları bulunan Memduh Arif Hurşid Beyler mecrûhin meyyânında bulnuyorlardı. Şehid olanlar da Miralay İbrahim erkân-ı harb kaymakamı Ali Rıza Binbaşı Reşid ve Galip Beylerle Muhammed Ağa'ydı. Allah cümlesine rahmet eyleye.

O gün en ziyâde mahâret-i askeriyye ve cesâret-i fevkalâde gösteren zevât erkân-ı Harb Miralayı Tevfik Bey ile yine Miralay meşhûr Yunus Bey idi. Tevfik Bey muhârebenin ikinci günü mezkûr tabyaları istirdâd ettiği için mirlivâ oldu. Ve bundan sonra ordunun erkân-ı harb Reislîği vazifesine geçti.

Üçüncü (Plevne) muhârebesinin neticesinden Rus karargâhına kadar meyus olduğunu izâh etmek mümkün değildir. Muhârebenin ikinci günü, evvelce zabt olunan tabyaların Osmanlılar tarafından istirdâdı meyusîyeti kat kat arttırdı. Bundan sonra (Plevne)'yi hücumla zabt etmek mümkün olamayacağı sarâhaten meydana çıktı. Binâenaleyh şu

muhârebeden bir netice-i muvaffakiyet istihsâli için başka çâreler aramak lâzım olduğu herkesin nezdinde tâyîn etti.

Şu meseleyi hâl etmek için Eylül'ün birinde Rus karargâh-ı umûmîyesinde büyük bir meclis kuruldu. Meclis-i mezkûrede İmparator Grandük Nikola Rus veliyy'ül ahdî Sareviç Romanya Prens Şarl harbiyye nazırı Miloten ve sâir büyük umerâ bulunuyor idi. Mesele müzâkere edilirken erkân-ı hey'etçe ihtilâf ârâ vücûda gelerek iki taraf oldu. Şöyleki : Grandük Nikola ve mâiyyeti mâdemki (Plevne)'de üçüncü def'a mağlûbiyyet vâkî olmuştur.

Bu mevkînin karşısında kuvvetli bir ordu bırakarak kalan kuvvetle ve her gün Rusya'dan gelmekte olan imdâdla ileriye yani Balkandan Edirne'ye ve İstanbul'a yürümek en sağlam ve ahvâle muvâfık bir hareket olduğunu iddiâ ediyorlardı bu raiyin külliyyen aleyhinde bulunan diğer taraf, İmparator Sareviç ve Romanya Prensi (Plevne)'yi bu hâlde bırakıp ileriye hareketin tehlikeli olduğuna ve Plevne'yi almak için ise başka çâre olmayıp muhasaraya mürâcaat ve bunun içinde vakît kayb edilmeksizin şimdiden bu işe mübâderet etmek lâzım olduğuna ve Plevne'yi almak için ise başka çâre olmayıp muhasaraya mürecaat ve bunun içinde vakît kayb edilmeksizin şimdiden bu işe mübâderet etmek lâzım olduğuna dâir mütâlâat sarf ediyordu. Nihâyet birçok müzâkerattan bu son fikir galebe çalıp (Plevne)'yi muhasaraya ve Rusya'dan gelen imdâd (hassa ordusu) vâsıl olunca (Sofya) târîkine hücum edip bu sûretle (Plevne)'nin her tarafından sarmak teşebbüsâtına karar verildi.⁹⁷

Bunun üzerine İmparator Rusya ordularında istihkâm fenninde pek çok şöhret kazanan General (Tottleben) nâmında birisini orduya celbe karar verdi. Bu zâta derhâl telgraf çektiler. Grandük bu işten hiç de hoşnud değildi. Çünkü mezkûr Generali öteden beri sevmezdi. Şu mecliste İmparator ne kadar havalar soğuk olursa olsun (Plevne) zabt edilinceye kadar ordudan ayrılmayacağını ve umûm askerle beraber muhârebe zahmetine katlanacağını dâhi beyân etti.

---

⁹⁷ General Gazenkampf'in hâtrâtı ve diğer eserler.

Grandük bu beyândan dâhi memnun kalmadı. Çünkü imparator burada kaldıkça husûsi düşmanı olan fakat harbiyye nâzırı bulunan (Miloten) dâhi kalacak ve ister istemez harekât-ı askeriyeye husûsunda icrây-ı tesîr ve nüfûz edecekti.(Grandük) buralarını düşündü ise de imparatorun ârzûsuna muhâlefet göstermek mümkün olmadığından bu harekât-ı fedâkaranesi için imparatoru tebrik etti

Bundan sonra karargâh ,(Plevne)'nin muhasarası için lâzım olan vesâitin istihzârına fevkalâde gayretle çalıştı.

ONUNCU FASIL

PLEVNE'NİN MUHASARASI.BU ESNÂDA ŞIPKA VE ŞUMNU ORDULARININ AHVÂLİ.

Ruslar'ın ,(Plevne) muhasarasına teşebbüsleri
General (Tottleben)'in bu husûs için aldığı tedâbir
Gazi Osman Paşa'yı para ile kandırmak için Ruslar'ın bir teşebbüs-ü
hainaneleri
(Plevne)'nin hattı ricâtında yani (Sofya)'ya giden târîkteki ahvâl
Rus imdâdlarının dâr'ül harbe vürûdu.
(Sofya) târîkinde bulunan mevkînin düşmanın yedi zabtına düşmesi
Rus İmparatoru ve Ahmed Hıfzı Paşa
Bu esnâda (Şumnu) ordusu kumandanı bulunan Muhammed Ali
Paşa'nın muhârebeleri
Şu sırada Süleyman Paşa'nın (Şıpka) daki ahvâl
Muhammed Ali Paşa'nın azliyle umûm kumandanlığa Süleyman
Paşa'nın tâyîni
Muhârebenin bu devri hakkında bazı mulazahat

Ruslar, bir kere Plevne'ye muhasara ile almak niyetine karar verdikleri gibi , muhasara için lâzım olan vesâitin istihzârı husûsunda hiçbir dakikayı fevt etmediler. Harbiyye nezâretine verilen emr üzerine istihkâm ve hendeklerin hafri için lâzım olan âlet ve edevât getirildi. Celb olunan ağır ve büyük toplar münâsib yerlere yerleştirildi. (Plevne)'nin etrafı aksâm-ı askeriyyeye taksîm olundu her kısım kendine mahsûs olan arazide cisim istihkamlar vücûda getirdi. Birkaç gün zarfında (Plevne)'nin etrafı pek galebeliği bir şehir rengini aldı. Hattâ şu sırada (Ziştovi) den bura ordugâhına kadar serîan bir şimendifer hattı vücûda getirilmek dâhi düşünöldüyse de maliye nezâretinin mûmânaâtından dolayı bu işten vaz'geçildi.⁹⁸

(Plevne)'nin muhasarasını idâre için celb olunan General (Tottleben)Eylöl'ün onaltısında ordugâha vâsıl oldu.Bu General hendese ve istihkâm fennlerinde Ruslar'ın en meşhûr Generali olup bu husûsta yalnız Rusya'da değil umûm Avrupa'da şöhret kazanmıştı General (Tottleben) Rus hendese mektebinden çıktıktan iki gün sonra Kırım muhârebesi açılmış ve derhâl buraya gönderilmişti.(Tottleben) bu esnâda mülâzım rütbesinde olup fakat Sivastopol Kalesinde gösterdiği mahâret ve dirâyeti sâyesinde o derece çabuk terfi-i rütbe etmiştir ki on bir ay muhasarada kaldıktan sonra yirmi dört yaşında iken Feriklik rütbesine nâil olarak çıkmıştır. Çünkü Sivastopol Kalesinin bu kadar müddet dayanabilmesi bu zâtın hendesede olan mahâreti sâyesindeymiş. Fakat şurası gariptir ki muhârebe-i mezkûre biter bitmez (Tottleben) nisyân köşesinde kalmış.hiçbir yerde mühim mêmûriyette istihdâm olunmamıştır. Zîrâ genç yaşındayken böyle bir rütbeye nâil olması umûm Rus umerâsının kıskaçlık damarlarını gıcıklamış, bâde'l muharebe bunun ilerlemesine mânî olmuştur. (Tottleben) bu son Osmanlı muhârebesine kadar ekserî ahvâlde erkân-ı harb mektebinde hocalıkla vakîit geçirirken (Plevne)'nin üçüncü bozgunluğundan sonra bir nevî mecbûriyyete mebnî İmparatorun ârzûsu üzerine ordugâha celb olunmuştur.

Her neyse General <<Tottleben>> Rus ordugâhına geldi. Ve derhâl (Plevne) mevkîsinin etrafını gezmeye koyuldu.Üç gün mütemâdi bir sûrette mevâkînin keşfiyle vakîit geçirdi. Sonra İmparatora uzun bir rapor verdi. Bu raporda Osmanlıların

⁹⁸ General Gazenkampf'in hâtrâtı

istihkâmlar yapmak için intihâb ettikleri mevâkî ziyâdesiyle Tahsin etmiş ve Osman Paşa'nın ordusunda fenn-i istihkâmın ve hendesenin künhüne vâkıf zevâtın bulunduğunu delâil-i mütenevvî ile isbât etmiştir. Ruslar'ın tuttuğu mevkin ekserîsini beğenmemiş ve bunlardan bazılarını terk ve diğerlerini Osmanlı istihkâmlarına takrîb ettirmek lüzûmunu ihtâr etmiştir. Generalin raporunu İmparator derhâl kabul edip icâbının icrâsını kendisine havale etti. O günlerde ordu umerâsına verilen emirde General (Tottleben)'in emrine kim karşı durur veyâhud emrinin icrâsında her kim tekâsül gösterirse derhâl cezalandıracağına dâir bir emr verdi.

General (Tottleben) şu sûretle işe teşebbüs etti. Fakat (Plevne)'ye karşı aldığı tedâbirden en birincisi zâten devam eden bombardımanı teşdîd etmek oldu. Bu maksad için o günlerde beş yüz kıt'adan ziyâde bulunan toplara her yirmi dört saatte üç kere muayyen saatlerde birden ateş ettirmeye emir verdi ki bu ateşin gürültüsü (Plevne) ve etrafını titretiyor âdetâ sâni bir zelzele vücûda getiriyordu. Me'a hâzâ sonraları anlaşıldığı vechle bu sûretle vukûa gelen bombardıman dâhi Osmanlı ordusuna hemen hiçbir zarar vermiyordu. Çünkü Osmanlı istihkâmları gâyet mükemmel ve muhakkem yapılmış olduğundan içinde bulunan asker, güzel muhâfaza olunuyordu.

General (Tottleben) bu esnâda (Plevne)'yi böyle bombardımanla sıkıştırmakta olduğu gibi Grandük Nikola dâhi muhasaranın uzamasına meydan vermemek için diğer çâreler düşünüyordu. Bu çârelerden en mühimi garib olmakla beraber bugüne kadar herekesten mestûr kaldığından şurada bir tafsil naklini münâsib görüyoruz. Biz bu vak'ayı bizzat işin içinde bulunan bir zâtın yazdığı kitaptan iktibâsen nakl edeceğiz⁹⁹

Üçüncü (Plevne) muhârebesinden sonra Grandük'ün yâverlerinden birisi birazistirâhat etmek üzere Romanya'nın Bükreş şehrine gider. İki-üç hafta sonra orduya avdet eder. Fakat beraberinde Bükreş'de görüştüğü iki İstanbul sarraflarını da getirir. Sarraflar mezkûr yâverden kendilerinin Grandük'e takdim edilmesini ricâ ederler. Yâver bu husûsu Grandük'e arz eder. Bu zât da sarrafların huzûruna getirilmesi emrini verir. Sarraflar Grandük le görüştüklerinde bizzat kendileri İstanbullu olup Gazi Osman

⁹⁹ General Gazenkampf'in hâtırâtı

Paşa'yı ve ailesini pek güzel tandıklarını ve Gazi Paşa esâsen fakir olub para vâsıtasıyla kendisine (Plevne)'nin bir an evvel teslimini kabul ettirmek mümkün olduğunu söylerler. <<Denize düşen yılanı sarılır.>> Meşhûr darb-ı meseli mûcebince Grandük bu ihbâattan fevkalâde memnun olur büyük ümîdlere düşer erkân-ı harp Reisi ile bu maksadın nasıl vücûda getirmek mümkün olacağını müşâvere eder.

Evvel umerâda Osman Paşa'ya bir parlâmantor göndermeye karar verirler.. derhâl ordudan borular çaldırarak (Plevne)'ye doğru bir zâbit gönderirler ki bu zâbitin elinde Osman Paşa'ya hitâben Fransızca yazılan bir mektub olub meâli >> mühim bir iş müzâkere etmek için muayyen bir günde diğer bir parlâmantorun gönderilmesine müsâade buyurulması ricâsından ibâret idi.

(Plevne) civârında bulunan (Graviçe) tabyasından bir Rus zâbitinin boru çaldırarak ve Beyaz bayrak çekerek gelmekte olduğunu görürler. Ateş etmezler karşısına çıkarlar zâbittan maksadının ne olduğunu sorarlar zâbit Grandük 'ün mektubunu verir.Cevap ister.İki saat orada bekler. Sonra kendisine Grandük'e hitâben yazılmış bir mektub verirler. Osman Paşa bu mektubda parlâmantor gönderilmesinde bir mânî olmadığını ve Eylül'ün yirmi birinde muayyen olan mahalde parlamentora muntazır olduğunu bildirir. Grandük gönderilecek parlamentor için muhârebeden evvel İstanbul'da ve Rus sefâretinde tercümanlık hizmetinde bulunub Türkçe'yi gâyet iyi bilen Mösyö (Makeyof) u intihâb eder ve buna verdiği tâlimatta kendisi sözde meydân-ı muhârebede kalan ve iki ordu arasında bulunan cenazeleri toplattırmak için gönderilmiş olduğunu fakat bir kere Osmanlı ordusuna girdiği gibi ne sûretle olursa olsun Osman Paşa ile تنها görüşmek lâzım olduğunu ve bu maksad husûle gelir gelmez Gazi Paşa <<Eğer bu günlerde (Plevne) yi teslim edersniz şu kadar meblâğın Londra bankasıyla kendisine teslim olunacağını Beyân etmesini tenbîh eder. Mülakat için tâyîn olunan günde mezkûr tercümânâ (Plevne)'ye gönderir.

Gönderir ama Grandük bu maksad-ı hainanesine nâil olamaz. Çünkü yevm-i mezkûrda Osman Paşa tarafından parlamentor sıfâtıyla gönderilen erkân-ı harb Miralayı Tevfik birinci hattı harbten içeriye (Makeyof)'u sokmaz. Maksadının ne olduğunu burada söylemesini talep eder. Makeyof <<Grandük ten Osman Paşa'ya bir mektup

vardır bizzat kendi eline vermeye mêmûrum başkasına veremem.>> diye ısrar ettiyse de Tevfik Bey cevâben : <<Osman Paşa keyifsiz olduğundan dolayı müşâr'ul ileyhe ile görüşemeyeceğini ve ne söylemek isterse kedisine söyleyebileceğini>> Beyân eder nihâyet tercüman cenabları maksadının icrâsına muvâfık olamayacağını anlayarak hiç olmazsa Tevfik Bey'e esâs maksadını sezdirmemek için Osman Paşa'yı görmek ârzûsundan maksadı sâlifüzzikr cenazeler meselesi olduğunu Beyân ederek döner. Şu sûretle Rus karargâhının gâyet çirkin olan bu teşebbüsleri neticesiz kalır.¹⁰⁰

General (Tottleben) bir kere (Plevne) etrafında bulunan ordusunun kumandasını ele aldıktan sonra (Plevne) yi pek ziyâde sıkıştırmakta idiyse de Osman Paşa'nın hattı ricâtını yani (Plevne)'den Orhaniye ve Sofya ya giden târîki kesmeye muvâfık olamamıştır. Ruslar bu maksadı dâhi husûle getirmek için Petersburg'tan gelecek olan hassa ordularını bekliyorlardı. Osman Paşa, ordusunun gerisinde birkaç müstahkem mevkî tutmuştu. Bu mevkîden birincisi (Plevne)'den birkaç kilometre uzakta bulunan (Teliş) nâmında diğerk bir mevkî dâhi var idi. Buralarda birkaç tabur bulunuyor oralarını muhâfaza ediyorlardı.

Rus karargâhı (Plevne)'nin muhasarasına karar verdiği anda Sofya târîkine altmıştan ziyâde süvârî bölüğü ve münâsib mikdarda bataryalar sevk etmişler idiyse de bu sorular, Plevne'ye mühimmât gelmesine mânî olamıyor, nakliyatın muhâfazasına mêmûr ve sâlifüzzikr mevkîde bulunan Osmanlı taburları bunları mağlûb ederek (Plevne)'ye erzâk götürmeye muvâfık oluyorlardı. Teşrîn-i evvel ibtidâlarında Orhaniye'de bulunan Şevket Paşa (Plevne)'ye iki bin araba erzâk sevk etmeye muvâfık oldu. O târîkte bulunan Rus süvârî kumandanı General (Levis) bu nakliyat kâffilesine ve burada muhâfaza sıfâtıyla bulunan beş tabura şiddetli hücum etti. Fakat hayli telefât vererek ricâta mecbûr oldu. Bu def'a dâhi nakliyat îsâli mümkün olabildi. Şu kadar ki bu nakliyat son def'a olmak üzere (Plevne)' ye verilen imdâd oldu.

Eylül nihâyetlerinde Ruslar'ın bekledikleri imdâdların kâffesi dâr'ül harbe geldi. Bu esnâda umûm dâr'ül harbde Ruslar'ın kuvve-i mevcûdesi (otuz bin Romanya askeriyel

¹⁰⁰ General Gazenkampf'ın hâtîrâtı

beraber) dörtyüz binden biraz ziyâde idi. Osmanlıların kuvveti ise(Şıpka,Şumnu,Plevne ordularının mecmûları) yüz elli bine varmıyordu. Bu esnâda Osmanlı ordularının en geride askerleri bulunan nizâmiye ve Redif taburları, dört beş aydan beri vukûa gelen muhârebelerde külliyyetli telefât vermiş taburlar hiçbir tâlim görmemiş müstahfaz askeriyle doldurulmakta bulunmuştur. Muhârebenin bu devrinde pek çok taburlar da zâbitânın mevcûdiyeti dâhi noksân idi. Tabur başında iki—üç zâbittan ziyâde değildi. Bölük ve hatt-ı tabur kumandanlıklarında çavuşlar istihdâm olunuyordu.Ruslar'ın şu sırada dâr'ül harbe toplamış oldukları dörtyüz bin kuvvetten hemen yarısı yani ikiyüz bin asker (Plevne) muhasarasına munhasır kalmış, ileriye göreceğimiz vechle Ruslar (Plevne)'nin her tarafını sardıktan sonra Sofya târîkiyle Balkan'a hareket etmek üzere yeni bir ordu teşkîl etmek niyetinde edilir ki bu ordunun teşkîlinden maksad etraftan (Plevne)'ye imdâd etmek üzere gelen Osmanlı ordusuna mümânaât ve hem de Orhaniye'ye doğru hareket Balkan'a (Sofya)'ya doğru taarruz etmekti.

Ruslar'ın en geride askeri bulunan hassa ordusu, Eylül nihâyetinde (Plevne) civarına vâsıl oldu. Bu ordu kırk tabur piyâde yüz elli top altı alay süvârîden ibâret olub kuvve-i mevcûdesi kırk beş bin askerden ibâret idi.

Mezkûr ordunun kumandanı yukarıda bir yerde söylediğimiz vechle bedayet-i harbte süratle Balkanın öte tarafına geçen fakat (Eski Zağra) muhârebesinde Süleyman Paşa'ya mağlûb olarak ricâta eden General (Gurko) idi.

General (Gurko) Grandük'ten aldığı emr üzerine hassa ordusuyla (Plevne)'nin arka tarafına geçerek teşrîn-i evvel ibtidâlarında Orhaniye târîkine çıktı. Burada (Plevne)'ye en yakın bulunan mevkînin (Gorni Dubnik) ve (Teliş) olduğunu yukarıda söylemiştik. (Plevne)'nin hâricle münâsebetini kat etmek için bu iki mevkîyi ele geçirmek lâzımdı. General (Gurko) en evvel (Gorni Dubnik)e yüklenmeyi münâsib gördü. Çünkü mevkî mezkûr (Plevne) ile(Teliş)in meyyânında idi.

General (Gurko) teşrîn-i evvel on ikisinde (Gorni Dubnik)un etrafını sardı. O gün gerek (Plevne) tarafından ve gerekse (Teliş) cihetinden gelmesi melhûz bulunan Osmanlı

imdâdına mânî olmak üzere o tarafa piyâde , süvârî toptan ibâret kollar göndedi. Kendisi(36) taburla aliyy'ül sabah mevkî-i mezkûra hücumu başladı.

Bu esnâda (Gorni Dubnik)mevkînde mevcûd Osmanlı kuvveti beş tabur piyâde üç top ki cem'an yekûn (3500) neferden ibâret olup bu kuvvet mirlivâ Ahmed Hıfzı Paşa'nın kumandasındaydı. O gün gerek Hıfzı Paşa'nın ve gerekse orduda bulunan Osmanlı dilaveranenin gösterdiği mukavemet harikulâde derecesinde olup hiçbir milletin tarih-i harbinde görülmemiş emsâlsiz **vakâyi'dendir** (Gorni Dubnik)mevkî düz bir arazi üzerinde yapılmış iki küçük istihkâmdan ibâret idi.Bu mevkî sabahtan akşama kadar karşısında bulunan kırk bin raddesindeki düşman kuvvetine dayandı. Osmanlı kavmine mahsûs olan metânet ve sebâtın derecesi düşmana gösterdi.

General (Gurko)bu mevkî(92) topla üç saat kadar ateş ettikten sonra (36) taburla hücum etti. Hıfzı Paşa beş kere bu taburların hücumlarını terd etti. Bunlara dehşetli telefât verdirtti. Tabyaların etrafı Rus cesetleriyle doldu. Akşam karanlığına kadar hücum devam etti. Bu esnâda Rus tarafından atılıp tabya içerisine düşen mermiyâttan tabyanın içerisi yandı. Cephanenin bir kısmı havaya uçtu. Bu yangını söndürmekle meşgûl bulunan Türk asker'inin ateşi kesilmesinden bilistifâde Ruslardan birkaç taburu tabyaya girdiler.Hıfzı Paşa âciz kalarak tabyayı Ruslar'a teslim etti. (1) ¹⁰¹
Ruslar'ın o gün (Gorni Dubnik)deki zâyîâtı yedi bine yakın olup içlerinde üç General (150) zâbıt vardı.

General (Gurko) bizzat mevkî-i mezkûra hücum ederken etrafa kuvvetli müfrezeler sevk ettiğini yukarıda söylemiştik. Bu müfrezelerden (Teliş)tarafına sevk olunan General (Celişof) mevkî –i mezkûra hücumu dâir bir emr almamış iken burada bulunan Hakkı Paşa üzerine hücum etti.(Teliş)'de bulunan (9) Osmanlı taburu bunları def' etti. Ruslar dehşetli telefât vererek akşamüstü ricât etti. Bunun üzerine General (Gurko) Gorni Dubnik mevkîni aldıktan sonra muhârebenin ikinci günü yani teşrîn-i evvelin on üçünde umûm ordusuyla (Teliş)e hareket edip burasını dört saat mütemâdi bir sûreüe bombardımânâ tuttu. Hakkı Paşa bombardımânâ dayanamayarak General (Gurko)'ya

¹⁰¹ Bu muhârebe Hakkında yazılmış eserlere mürâcaat.

umûm askeriyle teslim oldu. İki gün devam eden şu muhârebelerde Ruslar'ın zâyîâtı on bin askerden ziyâde idi.

Rivâyet ederler ve bu rivâyet Rus eserlerinde mukayyedir ki (Gorni Dubnik)'de esir düşen Ahmed Hıfzı Paşa karargâha getirilip (Grandük) tarafından İmparatora takdim olunduğu zaman, İmparator paşayı müşarünileyhe pek ziyâde iltifâtlar etmiştir. Fakat Hıfzı Paşa burada dâhi kendi hamiyet-i Osmâniyesini göstermiştir. Esnây-ı mübâhisede İmparator damdan düşer gibi>>Paşa! (Plevne) de ne mikdarda asker vardır.>>Diye sual ettikte Paşa hiç tavrını bozmayarak >> beş milyondur.>> diye cevap vermiştir. İmparator bu cevaptan fevkalâde mahcûb olmuş ise de Paşa'nın hamiyetini tâkdiren yine pek çok iltifâtlı sözler söylemiştir.

(Plevne)'nin arkasında bulunan sâlifüzzikr iki mevkî Ruslar'ın ellerine düştükten sonra (Plevne)'nin her tarafı sarılmış oldu. Bundan sonra oraya ne giren ve ne de çıkan bulundu.Şu kadar ki Osman Paşa mümkün olan müdâfaayı vücûda getirmek için olanca gayretiyle yeni tabyalar inşâsına ve eskilerinin daha ikmâline hasr gayret etti.

Grandük Nikola (Gorni Dubnik) alındığı günün ikincisinde belki Türkler'in cesâreti kırılmıştır. Diye parlementor göndererek Osman Paşa'ya Fransızca yazılmış bir mektub gönderdi. Bu mektubun meâli >> (Gorni Dubnik) ve (Teliş) mevâkîi tarafımızdan zabt olundu. (Plevne)'nin her tarafı birçok fırkalarımız ve hassa ordumuzla sarılmıştır. Sizin terk-i muvâsalatınız kâmilen kat'î edilmiştir. İnsânîyet nâmına ve Beyhûde yere kan dökmek için (bundan zâtınız mesûlsünüz) size bir an evvel muvâfık bir şerâitle teslim olmanızı tavsiye ederim>> gibi fikradan ibâret idi.

Osman Paşa Grandük'e yine Fransızca ile yazılmış bir mektub göndererek bu mektubun meâli :<<benim taht kumandamda bulunan ordu-u şâhânenin her zaman cesâret-i fevkalâde ibrâz etmekte olduğu mâlûmâlinizdir. Bu cesâret el'an bâkîdir. Eğer Rus çarı dâr'ül harbe hassa ordusunu getirmiş ise biz dâhi din ve devlet için muhârebe ediyoruz. Muhârebeye mübâderet eden biz olmadığımızdan umûm mesûliyet bu muhârebenin müsebbiblerine aid olduğunu beyân ederim. >> tarzında idi. Bu mektup Gazi Osman Paşa gibi bir kahramânâ yakışır bir mektub olduğu lede'l mütâlâa anlaşılır.

Her ne ise teşrîn-i evvelin ortalarında (Plevne)'nin etrafı şu sûretle sarıldı. Bundan sonra en mühim olan mesele (Plevne)'de mevcûd zehâir ve erzâkın mikdarında idi. Çünkü Osman Paşa ile ordusu kendilerine mahsûs cesâretle levâzımın bittiği güne kadar dayanacağı gün gibi âşikâr idi

General (Gurko) (Plevne) etrafını zabt ettikten sonra altmış binlik bir ordu ile Orhaniyeye doğru hareket etti. Yavaş yavaş oraya doğru ilerliyordu.

Fakat bu hareket teşrîn-i sâniide ehemmiyet kesb etmiş olduğundan oraya dâir izâhât vermezden teşrîn-i evvelin nihâyetlerine kadar diğer Osmanlı ordularında vukûa gelen vak'ayı mühimmeyi gözden geçirelim:

Osmanlılar büyük Şumnu oirdusunda Serdar Abdulkerim Paşa'nın yerine tâyin olunan Muhammed Ali Paşa orduya gelir gelmez Ruslar'ın üzerin birkaç kere taarruz ederek bunları geriye püskürtüp bu hücumları Osman ve Süleyman Paşalarla birleşmek ârzûsuyla icrâ ettiğini fakat aksa'y-ı maksada nâil olamadığını yukarıda söylemiştik. Bu muhârebeler Ağustosun dokuzunda (Yaziler)de Ağustosun onsekizinde (KaraHasan köyünde) ve yirmi dört Ağustosunda(Kişlova)da ve yirmiyedisinde (Popköy)ünde iki Eylül'de(Sinan köyü) de vukûa geldi. Hemen kâffesini Osmanlılar kazandılar. Fakat bu muhârebelerin her birinde Ruslar, tğrklerin hücumlarına mukavemet edemeyeceğini anladıkları gibi bir iki kilometre g geriye çekilip mevkî tutarlar ve bu sûretle Muhammed lai Paşa'yı onların üzerine yeniden hücum etmeye mecbûr ederler. Bu muhârebelerin hiçbirinde (??) kumandasında bulunan Şark ordusunun kısm-ı külliyesi kat'î bir mağlûbiyete uğramamıştır. Muhârebenin şu devrinde bu ordunun hareketinden matlûb olan mevâdın husûlune yani imdâdları gelinceye kadar vakît kazanmak masadıyla mezkûr ordu muvâfik olub duruyordu. Ne taraftan tedkîk olunursa olsun. Muhammed Ali Paşa'nın şu muhârebedeki hareket-i taarruziyesinin büyük bir hata olduğu muhakkaktır.

Muhammed Ali Paşa'nın ordusu o vakît Rumelide bulunan orduların en güzîdesi bulunduğunu yukarıda bir yerde söylemiştik. Bu ordu diğer Osmanlı ordularından iki-üç kat daha kuvvetli idi. Binaenaleyh Paşa müşarünileyhe bu husûsu nazar-ı dikkate alarak umûm kuvvetini bir yere toplayıp altmış yetmiş bin askerle bu muhârebede yani

temmuzun nihâyetleriyle Ağustosun yirmisine kadar bir müddetteki Ruslar'ın bu esnâda imdâdları dâr'ül harbe daha vâsıl olmamıştı. Pek zayıf bulunan Ruslar'ın üzerine yüklenmiş olsaydı bunları mağlûb edeceği şüphesiz idi. Fakat öyle olmadı. Ordusunun kâh bir kısmıyla kâh diğeriyle harb eder neticede faydasız muzafferiyetlere nâil olub duruyordu. Hâlbuki eyyâm-i mezkûredeki her saat kıymetli idi.Çünkü Ruslar'ın imdâdları yetişince dâr'ül harbteki ahvâlin değışeceği gün gibi âşikârdı.

Muhammed Ali Paşa eylül ibtidâlarında dâhi yine o gibi tedbîrsiz harekeden vaz'geçmiyor Ruslar'a mânâsız ve zayıf kuvvetle hücum ediyordu. Müşarünileyhe Eylül'ün dokuzunda çayır köyünde kırk tabur ve kırkaltı topa mâlik olan Rus Generali (Tatişef) in üzerine yüklendi fakat düşman tarafından geriye püskürtüldü.Muhammed Ali Paşa kendi muvaffakiyetsizliklerini kuvvetinin âdem-i kifayesinden bilip Süleyman Paşa'nın kendisine iltihâk etmesi için ısrar ediyordu. Hatt-ı harb Aralık Süleyman Paşa'ya şu husûsu için irâde çıkartmak üzere yâverlerinde yüzbaşı rütbesinde olan ve meşhûr sadrazam Fuad Paşa'nın hafidi bulunan İzzet Bey'i (Bu günde Feriklik rütbesindedir) İstanbul'a göndermişti. Fakat bu maksada muvâfik olunamadı. Çünkü (Edirne) ve (İstanbul)'un kilidini muhâfaza eden ve Şıpka'da karşısında kırk bin kadar düşman asker bulunan Süleyman Paşa'nın oraları bırakıp iltihâk için nasıl hareket edeceğini bir türlü anlamak mümkün değildi.

Muhammed Ali Paşa bu taraftan dâhi nâ ümîd olduktan sonra iki ay evvel yapılması lâzım gelen ve esâsen en mâkûl bulunan harekete karar verdi. Bu karar kuvvetinin kısm-ı külliyesiyle Ruslara bir büyük darbe vurmaktan İbaret olacak idi. Fakat maksad-ı mezkûr için ordusunun müteferrik aksâmını ?? çiftiliğinde toplayıp ertesi günü yani Eylül'ün yirmi birinde kat'î taarruza karar verdiği zaman o gece (İstanbul)'dan kendisine bir telgraf gelip azl olunduğu ve Süleyman Paşa'nın umûm kumandan tâyîn olunduğu haberini aldı. Muhammed Ali Paşa ikinci günü ordudan hareket edip (Şumnu) târîkiyle (İstanbul)'a gitti. Süleyman Paşa'nın ne gibi ahvâlde umûm kumandan tâyîn olduğunu anlamak için paşay-ı müşârunileyhin sâlifüzzikr (Şıpka)'ya icrâ ettiği dehşetli hücumlarından sonra umûm kumandan tâyîn olunduğu zamânâ kadar ahvâlini bir kere gözden geçirelim :Yukarıdaki fasılların birinde Süleyman Paşa'nın Rusları (Eski Zağra)'da mağlûb ve ileriye hareket ile Kazanlık'ı istirdâd ettikten sonra Şıpka

Boğazi'ni zabt ile Balkan'ın öte tarafına çıkıp Muhammed Ali Paşa Osman Paşa ile birleşmek maksadıyla mezkûr Boğaza Ağustosun yirmi birinden yirmi sekizine kadar hücum ettiğini ve üçüncü günü vukûa gelen hücumda Boğaz zabt olunmak üzere iken General (Radetski) külliyyetli imdâdla yetişip Osmanlıları geriye terd ettiğini zikr etmiştik.

Süleyman Paşa'nın hücumdan evvel kuvve-i mevcûdesi (265.26) neferden ibâret olub sekiz gün devam eden hücumda Osmanlıların zâyiâtı yedi bine yakın olduğundan kalan kuvvet (19782)'den ibâret idi ¹⁰² Hâlbuki Ağustosun yirmisinde Ruslar'ın (Şıpka) daki mevcûd kuvvetlerikırk binden hiçbir vechle az olmayıp bu kuvvetle bile Rus karargah-ı umûmîyesi(Şıpka)nın Türkler tarafından zabtından korkuyorlardı. Çünkü (Plevne) ve (Şıpka) hücumlarından gözleri yılmış olduğundan ve Osmanlılara karşı pek külliyyetli tefvik bulunmadığından Türkler'in üzerine hücumu cesâret edemeyip müdâfaa vaz'iyetini almaktaydılar. Süleyman Paşa Ağustosun yirmi sekizinde harbiyye nezâretine mufassal bir telgraf çekerek vukû-u hâli anlattı. Ruslar'ın kuvvetinin kendininkine kat kat fâik olduğunu, bu son yedi sekiz günlük hücumlarda vukûa gelen zâyiâtın mikdarını bildirerek kendisine imdâd gönderilmesini ricâ etti. Bundan maâdâ Süleyman Paşa Balkanın öte tarafında bulunan Muhammed Ali ve Osman Paşa ordularının kendisine muâvenette bulunmadığından şikâyet etti. Harbiyye nâzırı telgrafa cevâben Şıpka'ya dört bin imdâd gönderileceğini ve Muhammed Ali Paşa'nın imdâd vermesi için kendisine yazıldığını bildiridi. Fakat bu esnâda Ruslar Osman Paşa'nın üzerine yüklenmek üzere bulduklarından o taraftan muâvenet beklemek mümkün olmayacağı dhahi Beyân olundu.¹⁰³

Süleyman Paşa evvelce kendisine (İstanbul)'dan verilen emr üzerine gerek Muhammed Ali Paşa ve gerekse (Plevne) de bulunan Osman Paşa ile haberleşir telgraf başına gelerek konuşurlar idi. Süleyman Paşa Şıpka'daki hücumların semeresiz kaldığını ve mezkûr Boğaza hücumla almak mümkün olmayacağını anlayarak diğer Boğazlardan geçip (Gabrovo)'da ve (Sivri) târîkiyle (Plevne)'de bulunan Osman Paşa ile birleşmek

¹⁰² Süleyman Paşa'nın evrâkı Süleyman Paşa'nın seferi nâmındaki esere mürâcaat oluna

¹⁰³ Süleyman Paşa'nın evrâkı ve sâir eserler

târîkini kurdu. Bu maddeyi (İstanbul)'a arz etti. Süleyman Paşa bu işi zât-ı şâhânenin irâdesiyle bu esnâda seraskerlik kaymakamlığından azl olunan ve fakat muşavere-i harbiyye meclisinin en nüfûzlu azasından bulunan Damad Mahmud Paşa ile telgraf başında müzâkere etti. (İstanbul) Paşa'nın teklifine razı oldu. Fakat işe teşebbüs olunacağı zaman vukûat-ı âtîyye zuhûr etti. Süleyman Paşa Ağustosun yirmisinde karargâhından Balkanın öte tarafında şiddeti top sedaları işitmesi üzerine telaşla telgraf başına giderek (Plevne) telgrafhânesinden muhârebenin nerede vukûa gelmekte olduğunu sordu. Orada bulunan telgrafçı düşmanın(Lofça)'ya hücum ve Rıfat Paşa'ya imdâd vermek üzere Osman Paşa'nın geceleyin (22)tabur alarak bizzat hareket ettiğini haber verdi. Süleyman paşa telgrafçıya (Plevne)'de kalan Adil Paşa'yı telgraf başına davet etmesini emr ederek müşârunileyhe geldiğinde bununla ahvâli müzâkere etti. İkinci günü (Lofça)'nın düşman tarafından zapt olunduğu haberini aldı. Bundan ziyâdesiyle meyus oldu. Çünkü (Lofça)'nın zâyîâtı Osman Paşa ile birleşmek için teşebbüs olunacak harekâtını pek müşkil bir mevkiye düşürüyordu.

(Lofça)'yı aldıktan sonra Ruslar (Plevne)'ye takarrub edip bu mevkiyi sarmakta olduğu haberi Süleyman Paşa'yı pek ziyâde rahatsız etmeye başladı. Husûsen Ruslar'ın bu esnâda (Plevne)'den (Orhaniye) ye giden yolu zapt edip buradaki telgraf hattının kat edildiği anlaşıldığı zaman (Plevne) ordusunun o gün büyük tehlikede olduğunu gösteriyordu. Süleyman Paşa bu ahvâli (İstanbul)'a yani müşâvere-i harbiyye meclisine arz ederek hiç olmazsa düşmanın kuvvetinin bir kısmını buraya celb için Şıpka'ya bir daha hücum edilmesine müsâade istedi. Aldığı emr üzerine Eylül'ün beşinde (Şıpka) nın hâkim tepesi bulunan (Sveti Nikola) tepesine hücum etti. Fakat esnây-ı harekette vukûa gelen yanlışlıklardan dolayı maksad hâsıl olmayıp bin dörtyüz kadar asker telefât verdikten sonra hücum için sevk olunan kollar ricâta mecbûr oldular. Tamâm o gün karargâha üçüncü (Plevne) muhârebesinde Osman Paşa'nın Rusları fenâ halde bozduğu ve iki gün devam eden muhârebede bunlara dehşetli telefât verdiği haberi geldi.

Bu esnâda Süleyman Paşa umûm kumandan bulunan Muhammed Ali Paşa ile olan münâsebeti ise gittikçe fenâlaşıyordu. Muhammed Ali Paşa'nın o günlerde Süleyman Paşa'ya verdiği telgrafta umûm ordusuyla karşısındaki Rus ordusunun merkezi bulunan (Beli) şehrine taarruzda bulunub bu şehre yavaş yavaş takarrub etmekte ise de sol

cenâhı açık bulunduğundan bu açığı kapatmak için Süleyman Paşa'nın behmeâl oraya doğru hareket etmemesi lâzım olduğunu bildiriyordu. Süleyman Paşa cevâben şimdi ki hâlde Balkanın kilidi ad olunan (Şıpka) Boğazını bırakıp o tarafa hareket etmek pek büyük tebdîrsizlik olduğunu arz ediyorsa da Muhammed Ali Paşa (İstanbul)'a şikâyetler yağdırıp Süleyman Paşa'nın itâatsizliğini Beyân ediyordu. Bu esnâda (İstanbul)'da Süleyman Paşa'nın en büyük düşmanlarından bulunan Rauf Paşa dâhi istişâre-i harb meclisinde Muhammed Ali Paşa'nın tarafını iltizâm edip Süleyman Paşa'nın üzerine yükleniyordu. Bu hâl yani Muhammed Ali Paşa ile Süleyman Paşa'nın arasının açık olunması daha sonra Avrupa matbûâtına ve hattâ Osmanlı efkâr-ı umûmîyesine dâhi aks ederek daha sonraları şu muhârebede vukûa gelen umûm fenâlıktan yalnız Süleyman Paşa mesûl tutulmak isteniliyordu. Hâlbuki eyyâm-ı mezkûrede bu iki zâtın irâdesinde cereyân eden muhâberât alan mahfûz olub bu muhâberât ciddi sûrette tedkik edildiği hâlde hakkın hangi tarafda olduğunu zahîren göstermektedir¹⁰⁴

Muhammed Ali Paşa Eylül ibtidâlarında çayırköyde icrâ ettiği muhârebelerde mağlûb olmasıyla (İstanbul)'daki tâli tedniye yüz tuttuğundan Eylül'ün onbeşinde Muhammed Ali Paşa azl olunup Tuna umûm kumandanlığı Süleyman Paşa'ya ve Şıpka kumandanlığı Rauf Paşa'ya verildi. Bunların her ikisi de mahâl-i mêmûriyetlerine hareket ettiler.

Şurada ve yukarıdaki fasıllarda muhtasiran beyân ettiğimiz vakâyi'den pek güzel anlaşılırki şu muhârebenin bedayetinden itibâren Osmanlı orduları harikulâde bir cesâretle muhârebe ediyor idiye de bu ordularda kumandanlık eden zevâtın birbirleriyle olan münâsebetleri matlûb derecede bulunmaktan pek uzak idi. Zâten Abdulkerim Paşa'nın azlinden sonra umûm kumandanlık ordudan kalktı bu vazifeyi (İstanbul)'da bulunan istişâre-i harb meclisi, daha doğrusu sarayda bulunan büyük memûrîn ve bilhassa zat-ı şâhâne yapıyordu. Şu cihetin isbâtı pek kolaydır. O vakît ordu kumandanlarına gelen telgrafların ekserîsi ya başkâtib Said Paşa'dan veyâhud istişâre-i meclisi azasından damada Mahmud Paşa'dan geliyordu. Süleyman Muhammed Ali,

¹⁰⁴ Süleyman Paşa'nın evrâk-ı resmîyesinne mürâcaat oluna

Osman , Ahmed Muhtar Paşalar dâhi yavaş yavaş bu usûl kumandanlığa alışarak vakâyi' harbiyye nezâretinden maâdâ bir de saraya gönderiyorlardı.

Bu nevî kumandanlığın fenâlığı ise bedayet-i harbten beri meydana çıkmıştı. Bu usûl takarrür ettikten sonra bir kere mesûliyet ortadan kalktı. Herkes kendi istediğini yapar oldu. Meselâ umûm kumandan bulunan Muhammed Ali Paşa bir emir verir bu emir her ne sebebe mebnî ise Süleyman Paşa'nın hoşuna gitmezse derhâl saraydan sâhib-i nüfûz bir zevâta telgraf çeker ve meseleyi kendi fikrine muvâfık bir sûrette anlatır. Emri icrâ etmemek için müsâadesini alırdı bu usûlun netâyic-i kat'îyesinden neşet eden entrikalar dâhi bu zamanda hesâbsız idi. Velhâsıl ortada bir velevle mevcûd idi ki fenâlığın nereden geldiğini kimse bilmiyor bir kör düğüşüdür gidiyordu. Ortada ne oluyorsa kemâl-i sıdk ve hulûsle vatanlarını müdâfaa eden Rumeli'nin mütenevvî mevâkîni kendi kanlarıyla boyamış bulunan şühedâyı emte oluyordu. bunlar bâlânın sû-i idâresi bîlânın kurnanı olarak Beyhûde yere binlerdce şehid verip duruyordu.Şu fenâlık bedayet-i harbte bile kendisini his ettirmiş iken vasatında ve bilhassa muhârebenin nihâyetlerinde ileride göreceğimiz vechle pek büyük fenâlık ihdâsından geri durmamıştır..Bu son devirdeki fenâlıklar kavânîn tabiyenin ve her tasavvurâtın hâricindeydi.

ONBİRİNCİ FASIL

ANADOLU DÂR'ÛL HARBİ

Anadolu dâr'ûl harbindeki ahvâl.

Kurt İsmail Paşa'nın Rus arazisine geçmesi.

Kafkasya'da vukûa gelen isyan.

Kars civârındaki ahvâl.

Gedikler muhârebesi.

Rus orduna külliyetli imdâdın vürûdu.

Rus ordugâhında teşekkül eden eden meclis-i harb

Eylül ibtidâlarında Ahmed Muhtar Paşa ordusunun ahvâli.

Eylül'ün yirmisinde Ruslar'ın Osmanlı ordugâhına hücumları.

Bu muhârebede Ruslar'ın mağlûbiyeti.

General (Lazarof)'un Osmanlı ordusunun arka cihetini çevirmesi.

Bu esnâda Osmanlı ordusundaki perîşanlık

Anadolu ordusunun mahvı

Kurt İsmail Paşa'nın Erzurum'a doğru mâhîrane ricâtı

(Deveboyu) muhârebesi

Ruslar'ın Erzurum'a hücumları ve buradaki mağlûbiyetleri

Kars Kalesinin sükûtu

Bu esnâda Rumeli dâr'ûl harbindeki ahvâl bu merkezde iken o günlerde Anadolu dâr'ûl harbindeki vakây-ı harbiyye Osmanlılar için pek fenâ bir renk almıştır.

Haziran ayında düşman ,(Horum) muhârebesinde bozulup ricât ettiğini ve Ahmed Muhtar Paşa'nın ordusu bunları takîb ede ede (Kars) muhasaradan kurtardığını ve bundan sonra iki hasım ordusunun yine o civârda birbiri karşısında vaz'iyet alarak ara sıra cenk etmekte olduğunu ve bu esnâda Kurt İsmail Hakkı Paşa kumandasında bulunan Bayezid ordusu, Rusları kendi hudûdlarına kadar takîb ederek bunları memâlîk-i mahrûsa arazisinden çıkardığını yukarıda fasılların birisinde söylemiştik.

(Kars) Kalesiyle Rus hudûdu arasında bulunan Osmanlı düşman orduları bir müddet yerlerinde kalırdılar. Bu hengâmede Ruslar'a gelecek olan imdâd vürûd etmediğinden Muhtar Paşa'nın şu hâlden istifâde ederek onların üzerine yürümek lâzım idi. Fakat bu maksadın icrâsı Osmanlı ordusu için gâyet müşkil idi. Çünkü bu tarafta Ruslar'ın kuvvetleri hemen hemen Osmanlı kuvvetine müsâvi idi. Düşman toprağına taarruz edilse edilse (Bayezid) tarafındaki huduttan edilebilirdi. Çünkü burada Osmanlıların karşısında bulunan General (Turgukosof)'un kuvveti Osmanlılara nisbeten zayıf idi. Mücerred şu mulahazata mebnî İsmail Hakkı Paşa'ya o taraftan hudûdu geçip düşman arazisini zapt etmek için hem İstanbul'dan ve hem de umûm kumandan Ahmed Muhtar Paşa tarafından emr verilmişti.

(Bayezid) ordusu kumandanı bulunan İsmail Hakkı Paşa dâhi bizzat bu âmilin icrâsını ârzû ediyordu. Fakat ne faydası var ki şu muhârebede her tarafta bulunan ordularımızın levâzım-ı cihetindeki i noksânı burada dâhi kendisini göstermişti.

Evvel emirde bunları ikmâl etmek ve sonra taarruza başlamak ahvâl-i zarûrîyeden idi. Kurt İsmail Paşa levaz'ım cihetini mümkün mertebe ikmâl ettikten sonra temmuzun yirmi üçünde Rus hudûduna doğru taarruza başladı. Hudûtta bulunan (mevsun) gediğinden murûr ederek burada lâzım olan ihtiyâtı aldıktan sonra Rus hudûdunun içerisinde ve huduttan iki saat mesafede bulunan (zor yaylası) nâmiyla meşhur olan mevkîyi tuttu. Ruslar ciddi sûrette mukavemet göstermeyerek geride bulunan (Ildır)nâm-ı mahâle ricât ettiler. Osmanlılar hudûdu tecâvüz eder etmez ora ahâlisi Devlet-İ Aliyyeye arz-ı tâbiyyet ve taleb-i emniyette bulduklarından yedlerine emniyet nâmeleri verildi.

Bundan sonra dâhi İsmail Paşa ileriye yürümek istemiş idiye de o günlerde General (Tergokosof)'a sekiz tabur piyâde sekiz bölük süvârî onaltı toptan ibâret bir imdâd geldi. General (Tergokosof) şu imdâd sâyesinde İsmail Paşa'nın taarruzuna ciddi mukavemet göstermek iktidârına mâlik oldu. Bundan sonra taarruz vukû' bulursa Türkler'i merdâne karşılamaya dâhi karar verdi. Zâten kendisine yukarıdan gelen emr böyle idi. Türkler'in her metre ileriye gitmesi (Erivan) vilayetini alt üst etmek demek idi. Bura ahâlisinin ekserîsi Müslüman olduklarından Türklere ve merkez hilâfete karşı fevkalâde muhabbetleri var idi. Ve bu ciheti Ruslar pek güzel bilirlerdi.

Mücerred bu muhabbet ve irtibâttan dolayı Devlet-i Âliyye Rusya'ya îlân-ı harb eder etmez Kafkasya'nın şimâl ve şimâl-i Şarkîyesinde bulunan (çeçen) ve (Dağıstan) vilayetleri açıktan açığa isyan etmişti. Şu isyanın Anadolu dâr'ül harbindeki Osmanlı ordusuna pek büyük faydası oldu. Çünkü vilayet-i mezkûrede bulunan üç piyâde fırkası muhârebeden evvel Anadolu dâr'ül harbine tâyîn edilmiş iken mücerred bu isyandan dolayı düşman mezkûr firkalardan bir neferi bile dâr'ül harbe sevk edemedi.

Orada isyan eden ahâli-i müslimeye gelince: Bunlar da koca Rusya ile uğraşmak için ne vesâit ve ne de kuvvet olmadığından beş altı ay devam eden mukavemetten sonra teslim mecbûr oldular. Ruslar isyanın cezası olmak üzere bu ahâlden birkaç bin nüfusu zor ile (Sibirya) kıtaatına nef'î etti. İsyana teşvîk eden ora eşraf aile yüzlerce adamı ya kurşuna dizdi veyâhud salb etti. Şu sûretle fevkalâde bir şiddetle Kafkasya'da vukûa gelen isyanı bastırdı.

Kurt İsmail Paşa (Bayezid) tarafından Ruslar'ın üzerine taarruza mübâderet ettiği hengâmede bu isyan hemen hemen bastırılmıştı.

(Kars) civârında Osmanlı ve Rus ordularının birbirine nisbeten kuvvetlerini evvelki fasılların birisinde söylemiştik. O günlerde yani temmuz ayında Osmanlı ordusunun kuvveti Ruslar'a nisbeten biraz ziyâde idi.

Düşmanın kuvve-i mevcûdesinden dokuz tabur kadar General (Tergokosof) fırkasına dâhi ayrılmış ise de Kafkasya'dan gelen birkaç taburla beraber kırk bine bâliğ oluyor ve

Ahmed Muhtar Paşa'nın ordusu ise kırk altı bine kadar varıyordu bu esnâda Osmanlı ordusunun tuttuğu hattın merkezi (Alacadağ) ın vasatı hükmünde bulunan bir sath maîl üzerinde olub sağ cenâh (Ani) harabesinde muttasıl olan (Nahırcı) tepesinde sol cenâhta Yahniler cihetinde kâin (Vizin Köy) tepesindeydi.

Osmanlılarla Ruslar hemen her gün çarpışıyorlardı Ruslar Ahmed Muhtar Paşa'nın muhtelif mevâkîde yerleştirdiği kuvvetin mikdarını ve Osmanlı mevâkî-i umûmîyesinin ahvâlini anlamak için hemen her gün keşf taarruzu icrâ ediyorlardı.

Bilhassa Ağustosun altısında General (Komarof)'un Osmanlıların sol cenâhına yani Yahniler ve (Vizin köyü) taraflarında icrâ ettiği keşf mühim idi. Burada şiddetli cenk vukûa geldi. General (Komarof) epey telefât vererek ricât etti. Ve bir de aldığı malûmat Osmanlıların buldukları mevâkî gâyet muntazam sûrette tahkîm edilmiş olduğundan bu mevkî cebheden hücum etmek mümkün olmayacağını gösteriyordu.¹⁰⁵

Rusların ,(Erivan) koluna merkez ordularından imdâd olmak üzere dokuz tabur gönderdiğini söylemiştik. General (Tergokosof) bu imdâdı alır almaz Kurt İsmail Paşa'nın üzerine yüklenmek ârzüsünde bulundu.Fakat oralarda Osmanlı ordusu gâyet muvâfık hattı müdâfaa tuttuklarından bu işi beceremedi. Ricâta mecbûr oldu. Bunun üzerine General (Tergokosof) merkez ordusundan daha ziyâde imdâd talebinde bulundu. Rus toprağında Türkler'i bir an evvel terd etmek İmparatorun dâhi emri olduğundan umûm kumandan General (melikof) kendi ordusundan daha sekiz tabur tefrîk ederek General (Tergokosof)'a gönderdi. Bu taburlar (Kars) civârında bulunan Rus ordusundan Ağustosun onbirinde (Erivan) koluna hareket etti.

Ahmed Muhtar Paşa'nın karşısında bulunan düşman ordusundan şu taburların tefrîk edildiğinden ve binâenaleyh bu ordunun kuvveti daha zayıf düştüğünden haberi var idi. Müşârunileyh hazretleri bu hâlden istifâde ve diğer taraftan İstanbul'un dâhi emrini icrâ etmek üzere (bu emr sûret-i kat'îyede Anadolu ordusunun taarruzda bulunmasını talep ediyordu.) Ruslar'ın üzerine ciddi bir hücum icrâsına karar verdi. Karşısında bulunan

¹⁰⁵ Anadolu muhârebesi General kişmişof

düşman sızdırmamak için hücumla mêmûr olan ordusunun mütenevî aksâmını Ağustosun on üçüncü gecesini düşman ayaklarının bulunan mevâkîye yerleştirdi. Hücum planını şu sûretle tanzîm etti.¹⁰⁶

Asıl hücum edilecek nokta düşman ordusunun merkezi ad olunan (kızıl tepe) nâmındaki ufacık bir tepedir. Düşman ordusunun aksâmı bu tepenin arka ve yan cihetlerinde yerleşmiş olduğundan burası zabt olunursa düşman ikiye ayrılmış bulunacaktır. Mevkî-i mezkûra hücumla mêmûr olan kol Miralay Kaptan Mehmet Bey'in kumandasında idi. Müşârunileyhe gâyet cesûr bir zâbit idi. Bu zât muhârebenin birinci devrinde Ardahan'da bulunub orada müdâfa'asına mêmûr bulunduğu Emiroğlu tabyasını son derece müdâfaa etmiş idiyse de askeri bozulup kaçtıkları zaman kendisi dahi mezkûr tabyadan çekilmeye mecbûr olmuştu. Muhammed Bey bu bozgunluktan ziyâdesiyle müteessir olup (kızıl tepe) ye hücum olunacağı gün buraya mêmûr bulunan kolun kumandanlığının kendisine verilmesini müşîr Paşa'dan ricâ edip maksadına nâil olmuştu. Ruslar o günlerde Osmanlı ordugâhında bir hareket his olunmakta bulunduğunu dâr'ül harbde kesretli mikdarda bulunan casuslarından haber almıştı. Birkaç gece kemâl-i ihtiyâtla bu hücumları beklediler. Fakat Türkler'in hücum etmediklerini görerek asıl hücum edileceği gece kayıtsız bulunuyordu.

Herneyse Ağustosun on üçüncü gecesini Rus hatt-ı harbine tâyîn olunan Osmanlı hücum kolları gürültüsüzce Rus ordugâhına doğru ilerlediler. Fecr esnâsında bu kollar Rus hattına iyiden iyiye takarrub etmiş bulundu. Kaptan Muhammed Bey Ruslar'a yanaşır yanaşmaz kemâli sûretle ve tekbir getirerek (kızıl tepe) ye doğru dehşetli bir hücum icrâ etti. Osmanlılar burada rast gelen düşmanı kılıncı ve süngü ile def' ederek mezkûr tepenin başına kadar çıktılar.

Orada bulunan düşmanı tepelediler ve istihkâmı zabt edip düşmanı tepenin o bir yüzünden aşağı döktüler şu sûretle (kızıl tepe) mevkî birkaç dakikada zabt olundu. Düşman Osmanlıların ansızın vukûa gelen hücumlarından o kadar şaşırılmışlardı ki ibtidâyı hâlde ne olduklarını bilmiyorlardı. Fakat derhâl düşman ordusunda baskın

---

¹⁰⁶ Başımıza Gelenler eser Arif Bey

boruları çalınmaya başladı. Uzak ve yakında bulunan askerler çadırlarından çıkıp hattı harbe girdi. Kumandanları aldıkları emir üzerine kendi aksâmını gösterilen mevkî götürdü. Derhâl umûm hattı harbte ateş başladı. Bu esnâda fecr sökülüp güneş doğuyordu.

Osmanlılar (kızıl tepe) yi zabt eder etmez bu mevkînin takviye ve tahkîm edilmesine fevkalâde ehemmiyet verdilerse de Ruslar bir kere kendilerine geldikten sonra mevkî-i mezkûrede derhâl hücumla başladılar. Fakat her def'asında külliyyetli telefât vererek püskürtüldü. Düşmanın başkumandanı bu telefâta bakmayarak askeriyyenin kısm-ı külliyyesini yine (kızıl tepe)'ye sevk ediyor düşman o gün kara bulut gibi buraya yanaşıyor idi.

Fakat şu sırada Ruslar'ın arkasını çevirmeye mêmûr bulunan bir fırka Hüseyin hamî Paşa kumandasında olduğu hâlde Rusları arkadan sıkıştırmaktaydı. Bu sebepten düşman o gün var kuvvetiyle (kızıl tepe) ye yüklenemiyordu. Şu sûretle harb ikindiye kadar devam etti. Yevm-i mezkûrda düşman (kızıl tepe)'yi istirdâd edemeyeceğini anlayınca ricâta karar vererek peyderpey askerini hatt-ı harbten çekti. Osmanlılar o gün parlak muzafferiyet kazandılar.

Gedikler muhârebesiyle meşhûr olan şu muhârebede Osmanlıların zâyiâtları bin beşyüz nefere kadar varıyordu. Ruslar'ın telefâtı ise üçbinden aşağı değildi. Zîrâ beraberlerinde götüremediği ve meydân-ı harbte kalan cesetleri binden ziyâde idi. Muhârebe-i mezkûrede Kaptan Muhammed Bey göğsünden kurşunla mecrûh olmuş ise de yarası korkulacak derecede değildi. Yine bu muhârebede Osmanlı umerâsından Haşim ve Gedik Ali Paşalar ve Rus umerâsından Prens (Çavçavadze) dâhi ağır sûrette yaralanmışlardı.

Gedikler muhârebesinden sonra Anadolu dâr'ül harbinde kuvvetin tefviki Ruslar tarafına meyl etmeye başladı. Yukarıda bir yerde beyân ettiğimiz vechle (Horum) muhârebesinden sonra Anadolu düşman ordusu hey'eti merkez hükümetlerinden imdâd

istemiş ve gönderileceği va'dini almıştı. İşte bu kuvvet Ağustos nihâyetlerinde ve Eylül ibtidâlarında Anadolu dâr'ül harbine vâsıl olmaya başladı.¹⁰⁷

Bu imdâd o günlerde iki piyâde fırkası ve iki topçu alaylarından ibâret ise de her bir firkanın mevcûd tamı onaltı tabur piyâde ve yüz toptan ibâret idi. Bu kuvvetle düşmanın evvelce dâr'ül harbde bulunan kuvve-i mevcûdesi (65) tabur piyâde (240) top ve yüz bölük süvârîye kadar vardı.. Osmanlı ordusu nda olan kuvve-i mevcûde bunun nisfinden ziyâde değildi. Bu kuvvet tol müddet muhârebede bulunduğundan ve ordunun levâzım ciheti de pek nâkıs olduğundan Osmanlı ordusu zayıf düşmüş fazla olarak bu orduda hasetlilik dâhi hâkim fermân olmuş idi.

Bu esnâda Rumeli dâr'ül harbinde bulunan Rus İmparator ve harbiyye nâzırı Anadolu dâr'ül harbine sâlifüzzikr kuvveti göndermekle beraber Rus erkân ve umerâsı meyyânında istidâd vakîtdar askeriyyesi ile mesellem bulunan General (obruchev) nâmında birisini dâhi bu orduya göndermişti. Mezkûr General ayruca aksâm-ı askeriyye kumandanlığına mêmûr olmayıp matlûb olan imdâdlar gelince Ruslarca tasavvur olunan taarruz planının tertîb ve tanzîmine muâvenet hizmetiyle mükellef idi.

General (obruchev) Anadolu dâr'ül harbine vâsıl olub harekât-ı harbiyye hakkında bura erkân-ı harb hey'etiyle müzâkereye giriştiği zaman Rus ordusu umerâsı arasında harekât-ı mustakbele için epey ihtilâf olduğunu anladı. Bunlardan bazıları derhâl Ahmed Muhtar Paşa'nın üzerine hücum etmek istiyorlardı.

Diğer fikirde bulunanlar şu sırada yani Ağustosun son günlerinde (Plevne)'ye vukûagelen üçüncü hücumda Ruslar'ın yirmi bin neferden ziyâde telef vermeleri Anadolu dâr'ül harbinde bulunan Osmanlı ordusunun üzerine bilâ pervâ hücum etmek tehlikeli olduğunu gösteriyordu. Bunlar (Plevne)'de olduğu gibi dehşetli bir mağlûbiyete dûçâr olmalarından korkuyorlardı. Bundan maâdâ Ahmed Muhtar Paşa ordusunun işgâl ettiği mevâkî ve nukâtin hangisine hücum etmek meselesi dâhi aralarında ihtilâfi mûcib idi. Nihâyet erkân-ı harb hey'etinin kısım-ı a'zamı General

¹⁰⁷ Anadolulu muhârebesi General kışmışof

(obruchev) ile beraber Osmanlı ordusunun son cenâhında bulunan küçük ve büyük Yahniler'e ve (Vizin Köyü)'ne doğru hücum icrâsına karar vediler. Çünkü Osmanlı ordusuna (Kars) ve (Erzurum)'dan gelen nakliyat ve levâzım bu taraftan geldiğinden Rus umerâsının fikrinde bu mevâkî elde edilince Ahmed Muhtar Paşa , Alacadağda bulunan ordugâhını terk edip geriye yani Kars'a doğru ricâta mecbûr olacaktır.

Gedikler muhârebesinde sonra Osmanlı Anadolu ordusunun ahvâli ise şu merkezdeydi. Muharebe-i mezkûre kazanılmış idiyse de Ruslar da bu esnâda bile mevcûd kuvvete nazaran Anadolu ordusunun ileriye taarruz etmesi müşekkel idi. Çünkü Ruslar'a fâik fevkalâde bir kuvvet olmadığı gibi ordunun levâzım ciheti de pek noksân idi. Bu husûs için (İstanbul)'a def'aatle tahrirat yazıldı ise de cevâblar da : yakında gönderilecektir. Va'dinden başka bir şeyi gelmiyordu. Bu sebepten ordu sıkıntı çekiyordu. Bundan maâdâ mevsim kışa takarrub etmiş olduğundan asker için sağlam melbusatın vakt ve zamanıyla istihzârı lâzıme-i hâlden idi. O cihetten dâhi merkez hükûmete haber verilmiş idiyse de şimdilik bir cevap alınamamıştır. Yalnız Gedikler Muhârebesi mükafâtı olarak Ahmed Muhtar Paşa'ya Gazilik ünvanı verilmişti.

Eylül'ün ibtidâlarında Ahmed Muhtar Paşa düşmana her gün külliyyetli imdâd gelmekte olduğunu haber alıyordu. Bundan harbiyye nezâretini haberdar ederek İstanbul'dan altı tabur gönderilmesini ricâ etti. Bâb-ı seraskerîden << mevcûd gizle idâre-i maslahat etmekliğimiz lâzımdır.>> cevâbı verilmediğinden Paşay-ı müşarünileyhe hazretleri bu esnâda Ardahan tarafında bulunan altı taburu ,Erzurumda techiz edilen iki tabur piyâdeyi ve yine orada tertîb edilen iki batarya topu ordusuna celb etti. Şu sırada lüzûmuna mebnî Bayezid ordusundan dâhi evvelce oraya gönderilen altı tabur istenildi. Her ne kadar bu kuvvet toplandı ise de Anadolu ordusunun kuvveti şu sırada pek büyük tezelzülata uğramıştı. orduda sekiz binden ziyâde hasta var idi. Evvelleri taburların mevcûdu altışar yedişer yüz bulunduğu hâlde beş ay muhârebe zâyiâtından sonra taburların mevcûdu üçer dörder yüze inmiş ve hattâ bazı taburlar ikişer yüzden ziyâde değildi. Şu hâl en lüzûmlu bir zamanda yani Ruslar'a külliyyetli

imdâd gelip bugün yarın kat'î bir taarruza başlayacağı hengâmede Anadolu ordusunun gâyet müsâ'idsiz bir hâlde harb etmesini mûcib olmaktaydı ¹⁰⁸

Her ne ise Ruslar bir kere imdâdlar gelince olanca kuvvetiyle Osmanlı ordusuna ciddi bir sûrette hücum etmeye karar verdiler. Bu hücum Eylül'ün yirmisinde vukûa geldi.

O günlerde Ahmed Muhtar Paşa bazı delâilden Ruslar'ın ciddi bir işe teşebbüs edeceğini anlamış idiyse de yevm-i mezkûrda esnây-ı fecrde düşman ordusu kendi ordusunun her tarafını kapladığından Ruslar'ın asıl hücum istikâmetlerini bir müddet lâıyk-ı vechle kestiremiyordu. Çünkü düşmanın her tarafa hücumları gâyet şiddetli idi. Gitgide Ruslar'ın küçük Yahni'de bulunan Kaptan Muhammed Paşa'nın üzerine kemâl-i şiddetle yüklediği anlaşıldı. Yevm-i mezkûrda düşman buraya yirmi bir tabur piyâde, sekiz bölük dragon süvârîsi ve doksan altı topla hücum etmişlerdi. Yahniler'in muhâfazasında ise dörder yüzlü yedi Osmanlı taburu ve altı toptan başka bir kuvvet yok idi.

Ruslar o gün bir de HacıVeli tarafından yani Osmanlı ordugâhının merkezine doğru ilerliyordu. Ruslar'ın hücumları gâyet şiddetli olduğundan orada bulunan Osmanlı taburları dayanamayarak ricât etti. Bu hâl ordunun ahvâlini tehlikeye bırakıyordu. Çünkü Ruslar'ın bu istikâmette ilerlemesi Osmanlı hattı harbinin ortasını kırıyordu.

Gecedен itibâren umûm-u harbi idâre eden Ahmed Muhtar Paşa , o mevkîye evvelâ ordunun erkân-ı Harb Reisi Hasan Kazım Paşa'yı ve daha sonra üç taburla Ferik Hacı Raşid Paşa'yı yolladı. Bunlar düşmana ciddi sûrette mukavemet gösterdiler. Ve onları geriye püskürtmeye muvâfık oldular. Muhârebe olduğu günden bir gün mukaddem Ahmed Muhtar Paşa Kars'ta bulunan Ferik Ahmed Fazıl Paşa'ya Vizin köyünde ihtiyâta bulunan sâbık Kars kumandanı Hüseyin hami Paşa ya muhârebe başlar başlamaz meydân-ı harbe gelmelerini emr etmişti. Bunlardan Ahmed Fazıl Paşa aliyy'ül sabah top seslerini duyar duymaz Kars'tan küçük Yahni'ye doğru hareket etti. Ruslar gecedен buralarını sarmış olduklarından Ahmed Muhtar Paşa'nın buraya imdâd vermeye mânî olma üzere diğer Rus firkası bunun üzerine yürüdü. Ahmed Fazıl Paşa

¹⁰⁸ Başımıza Gelenler eseri Arif Bey

düşmanla şiddetli muhârebeye tutuştu. Hüseyin hamî Paşa da Vizin köyünden Ruslar'ın küçük Yahni'ye hücum eden askerin üzerine yüklendi bu iki hücumdan Ruslar ziyâdesiyle ürkerek ve ziyâde telef vererek küçük Yahni'yi bırakıp ricâta mecbûr olurlar.

Yevm-i mezkûrda Osmanlı ordusunun merkez-i vusûl cenâhından böyle şiddetli muhârebeler vukûa gelmekte iken Ruslar'ın diğer bir kolu yine o gün Ahmed Muhtar Paşa ordusunun istinadgahı bulunan Alacadağa hücumla az bir zamanda bu dağın tepesine çıkmış burasının muhâfazasına mêmûr Osmanlı süvârîleri mevkiyi terk edip kaçmışlardı. Bereket versin ki bu esnâda Gazi Paşa'nın mâiyyetinde bulunan altı ihtiyât taburu o tarafa sevk olunup orası Ruslar'ın ellerinden istirdâd edildi.

Şu sûretle muharebe akşama kadar devam etti. Ruslar asıl maksadları olan maddeyi yani Yahniler'i elde etmeye muvâfık olamayarak ricât ettiler. Bu mühim mevkinin muhafazası ancak orada bulunan yedi Osmanlı taburunun şecâati ve kumandanı bulunan kaptan Muhammed Paşa'nın kahramanlığı sâyesindeydi.

Yevm-i mezkûrda orada mevcûd bu taburların binbaşılarının cümlesi ve zâbitânın ekserîsi şehid olmuştu. Muhammed Paşa'nın sağ kalmasına mücerred acelenin gelmemiş olduğuydu. Zîrâ fecrden akşama kadar ateş içinden çıkmadı. Düşman o gün kü muhârebeye pek büyük telefât vermişlerse de muhârebeden vazgeçmeyip ikinci günü dâhi meydân-ı harbten çekilmediler. Yerlerinde sabit kaldılar. Yine bu zamanda dâhi Rus umerâsı meyyânında hangi noktaya taarruz etmek lâzım geleceği meselesinde ihtilâfları var idi. O gün Ruslar'ın yalnız büyük Yahnilerdeki kuvveti (45) tabur piyâde (38) dragon ve Kazak bölüğü ve (106) toptan ibâretti.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa muhârebenin birinci günü Ruslar'ın hücumlarını def'ettikten sonra ikinci günü dâhi Ruslar'ın ordugâhlarına doğru dönmeyip meydân-ı harbte durduklarını görerek Ruslar'ın ricâtına medâr olur fikriyle mirlivâ musa Paşa'yı kendi livâsıyla bunların arkalarına sevk etti. Orada dehşetli muhârebeler vukûa geldi. Ruslar ricât etmediler. Yine ikinci gece de düşman meydân-ı harbten çekilmediler. Muhârebenin üçüncü günü Ruslar yine taarruz ve hücumla başlamadılarsa da Ahmed Muhtar Paşa bunların (Kapaktepe)'ye yerleşmekte olduğunu görüp ve bu ise Kars

Kalesinin ordularıyla olan irtibâtını tezelzele uğratacağından Müşîr Paşa o tarafa Hacı Raşid ve Hasan Kazım Paşalar kumandasında bir fırka sevk etti. Akşama kadar muhârebe oldu. Ruslar Kapak tepesinde kaldılar.

Düşmanın bu tepeden terdi büyük telefâtı mü'dî olacağı anlaşıldığından hücumdan vaz'geçildi. Bundan sonra Ruslar ordugâhlarına döndüler.

Bu üçgünde vukûa gelen muhârebede Osmanlıların zâyiâtı üçbin beşyüz nefere kadar varıyordu. Ruslar'ın zâyiâtı her ne kadar kendileri tarafından gizleniyor idiye de altı binden ziyâde olduğu muhakkaktır.

Şu muhârebede muzafferiyet her hâlde Osmanlılarda kaldı. Çünkü Ruslar asıl maksadlarına yani Osmanlı ordusunun (Kars) Kalesiyle olan irtibâtını kesmek için o tarafta bulunan mevâkîi zabta muvâfık olamadılar. Mağlûb oldular mağlûb oldular ama şu muhârebenin neticesinde Anadolu ordusunun mevkî tehlikeli olduğu meydana çıktı Ahmed Muhtar Paşa'nın (Alacadağ)'da tuttuğu hatt-ı harb pek vâsi' olduğu ve bu hattın mevcûd kuvvetiyle mütenasib olmadığı anlaşıldı. Ruslar şu hâlden bil istifâde az kaldı sâlifüzzikr üç gün devam eden muhârebede bu hattı yarıp orduyu ikiye bölecekti.

Şu muhârebede epey zâyiât verildi. Osmanlı ordusu zayıf düştü. Anadolu ordusunda o günlerde dehşetli hastalık olup yukarıda söylediğimiz vechle sekiz bin neferi hastanelerde idi. Eyyâm-ı mezkûre sonbahar olduğundan dağlarda epey soğuk vardı.

Askerin kış elbisesi ise mefkûd olup soğukun şiddetinden sıkıntı çekiyorlardı. Şu ahvâle nazaran Ahmed Muhtar Paşa için o günlerde ittihâz olunacak tedâbirden en iyisi daha ahvâl müsâid iken ordusuyla mâhirene bir ricât hareketi icrâ etmek ve birinci devr-i harbte olduğu gibi Kars Kalesiyle Erzurum arasında bir mevkî intihâb eylemek ve buraya Kurt İsmail Paşa'yı dâhi celb edip bütün kuvvetle şüphesiz Kars'ın muhasarasına teşebbüs edecek olan düşmanın arkasını sıkıştırarak mümkün olduğu kadar muhârebeyi uzâtmak ve düşmanın Erzurum'a doğru ilerlemesine mümânaât göstermek idi.

Gazi Paşa , o günlerde ordusunun tehlikeli bir ahvâlde bulduğunu bilmez değildi. Bu ciheti biliyordu. Fakat neden ise kat'î harekete cesâret etmeyip nîm tedâbir almakla iktifâ etti. Hatt-ı harbini kıyaslatmak ve ordusunu toplu bulundurmak için Osmanlı hattından pek ileride bulunan (kızıltepe) mevkinî Ruslar'a sezdirmeksizin eylül'ün yirmi altıncı gecesi tahliye ederek orduda bulunan aksâmı geriye aldirttı. Rus karargâhı Aliyy'ül sabah bunu anlar anlamaz Muhtar Paşa önlerinden büsbütün ricât etti diyerek telaşa düştüler. Fakat sabahleyin Osmanlı ordularının yerlerinde durduğunu görerek ziyâdesiyle sevindiler.

Bundan sonra düşman Osmanlı ordusuna ricât etmeye meydan vermemek için hemen her gün umûm ordugâhı şiddetli top ateşine tuttu. Diğer taraftan da kat'î bir hücum icrâsı için lâzım olan tertîbâtı almakla meşgûl idi. Rus karargâhı evvel emirde Osmanlı mevkinin arkasını çevirmeye karar vererek bu işe on sekiz tabur çok top süvârî ile General (Lazarof)'u mêmûr etti. Bu firka (Arpa Çayı'nı) geçerek teşrîn-i evvelin birinci günü Osmanlı ordusunun arkasını çevirdi. Gazi Ahmed Muhtar Paşa düşmanın o tarftan melhûz olan taarruzundan ziyâdesiyle ürktü..Fakat buradaki düşmanın kuvveti ne miktardan ibâret olduğunu anlamak için bu tarafa yâverlerinden birini gönderdi. Keşf için gönderilen bu zâbit düşmanın kuvveti on iki taburdan ziyâde olmadığını haber verdi. Bu haber yanlış idi. Ahmed Muhtar Paşa bu haberin sıhhatine emniyet ederek (Lazarof)'un firkasına mukavemet göstermek üzere altı taburla Mirlivâ Muhammed Naci Paşa'yı sevk ettiği gibi bu firkayı takviye etmek üzere de arkasından Macarlı Ferik Ömer Paşa kumandasında diğer altı tabur da yine o tarafa gönderdi.

Bu kuvvet oralarda bulunan ve mevki gâyet mühim olan Şatiroğlu tepesini düşmandan evvel tutmaya gayret etmek teşebbüsünde bulundu ise de düşman daha evvel davranarak o dağın tepesini tuttu. Bunun üzerine bu tarafa sevk olunan Osmanlı taburları ricâta mecbûr olu. Şu ricât ise Osmanlı ordusunu pek büyük tehlikeye bıraktı. Çünkü Ruslar şu çevirme hareketle Osmanlı ordusunun hattı ricâtını hemen hemen kesmek üzereydi.

Bu tehlike üzerine Ahmed Muhtar Paşa umûm ordusuyla (alacadağ) ordugâhını bırakıp (Kars) a doğru ricât etmeye karar verdi. Fakat birkaç gün evvel icrâsı mümkün olan şu hareketin yevm-i mezkûrda îfâsı gayri mümkün müşkilâta tesâdüf etti Çünkü çevirme hareketinin kemâl-i muvaffakiyetle icrâ olunduğunu haber alan Rus karargâhı teşrîn-i evvelin üçüncü günü altmış bin askerle Osmanlı ordugâhına umûmî bir hücum icrâ etmesine karar verip Muhtar Paşa'nın ordusunu abluka altına aldı.

O gün Ruslar'ın en ziyâde taaruzuna dûçar olan tarafı Osmanlı ordugâhının sol cenâhı idi. Çünkü bu cihet (Kars)istihkâmlarına en yakın olduğundan düşman buralarını zabt edip ricât yolunu kesmek istiyordu General (Heymann) kırk taburla bu tarafa hücum etti. Ordu ile (Kars) arasında bulunan Osmanlı taburları ciddi sûrette mukavemet etikten sonra Ruslar'ın birkaç kere kendilerine tefevvukunu görerek ricât etti. (Kars) yolu üzerinde bulunan evliya tepesi Ruslar'ın eline düştü. Bu sûretle Anadolu ordusu orta yerinden ikiye bölünmüş oldu. Bunu gören Ahmed Muhtar Paşa ikinci hatt-ı harbi tutmak üzere (Vizin Köyüne) Ferik Hacı Raşid Paşa varken harb Reisi Hasan Kazım Paşa taburlarını celb etti. Fakat bunlar oraya vâsıl olmazdan evvel Muhtar Paşa'nın mâiyyetinde bulunan taburlar hücumdan dehşetli sûrette yılmış olduklarından matlûb olan metânet ve sebâti gösteremiyordu.

Vak'a Ruslar'ın hücumu dâhi dehşetli idi. Arkadan general (Heymann) Osmanlıları sıkıştırdığı gibi çevirme hareketinin icrâsına mêmûr olan General (??) dâhi Şatıroğlu tepesinden inerek önlerinden yükleniyorlardı. Bu esnâda Ruslar'ın diğer kolları dâhi başka taraflara hücum ederek Osmanlı mevkîlerini birer birer ele geçiriyorlardı. Ahmed Muhtar Paşa (Vizin Köy)'de bulunan askerinin perîşanlığını görerek bizzat Kars'a doğru hareket etti.. Mütenevvî mevkîde kalan Osmanlı umerâsı kumandan Paşa'nın (Kars) a çekildiğini ve kendileri muhasarada kalıp ricât yollarının kapanmasından dolayı ricât edemeyeceklerini anlayarak parlamentor göndererek Ruslar'a teslim oldular. O gün Ruslar'a teslim olan askerinin mikdarı yirmi yedi tabur piyâde olup kırk kadar toplar dâhi var idi.

Üserânın içinde umerâdan yedi Paşa (250) zâbıt var idi. Neferâtın miktarı sekiz bine varıyordu. Esir olmayıp da dışarıya çıkan taburların mikdarı küçük Yahni'de bulunan sekiz tabur piyâde ve on dört top evvelce (kazğızman'a) doğru hareket eden beş taburdu. Diğer aksâm-ı askeriyye pek çok neferât bozgunluktan sonra her tarafa dağıldı. Gitti. teşrîn-i evvelin üçünde Anadolu ordusu şu sûretle mahv ve perîşan oldu.

Bundan sonra yapılacak tedâbir ne idi. Evvel emirde buna teşebbüs etmek lâzıme-i hâldendi. Çünkü Ruslar burada vukûagelen bozgunluktan bilistifâde derhâl Erzurum'a doğru taarruzla başlayacakları muhakkak idi. Ahmed Muhtar Paşa (Kars)'a vasıl olup olmaz meydan-ı harbten firâr edip (Kars)'a dolmuş bulunan perîşan askerinin tanzîmiyle uğraştı. Fakat birkaç güne kadar (Kars) ın her tarafı sarılacağını bildiğinden Kalede yine kumandanlık sıfatıyla kalmış olan Hüseyin hamî Paşa'ya lâzım olan tâlimatı verdikten sonra kendisi dokuz tabur alarak teşrîn-i evvelin altısında (Kars'tan) çıktı. Soğanlık dağlarına doğru hareket etti. Bu esnâda umûmun telaşına mûcib olan mesele (Bayezid) de bulunan Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın selamete ricâta muvafık olup olmayacağı meselesi idi. Ahmed Muhtar Paşa Kars'a gelir gelmez İsmail Paşa'ya serîan Erzurum'a ricât emrini vermişti. Çünkü düşman Anadolu büyük ordusunu bozduktan sonra (Bayezid) orsusunu dahi esir almak için hatt-ı ricâtını kesmeye teşebbüs edeceği gün gibi âşikâr idi. Hakkat-i hâlde de böyle oldu.

Ruslar Ahmed Muhtar Paşa'nın ordusunu bozar bu zaman (Kars)'ı muhasara etmek ve bir de Kurt İsmail Paşa'nın hatt-ı ricâtını kesmek üzere iki müstakîl kollar tâyîn ettiler.: birinci kol (34) tabur piyâde ve (34) bölük süvârî ve (126) toptan ibâret idi. Bu kol General (Lazarof)'un kumandasındaydı. İkinci kolda yani İsmail Hakkı Paşa'nın hatt-ı ricâtını kesmek için hareket eden kolda (28) tabur piyâde (26) bölük süvârî ve(98) toptan ibâret olup bu kol Soğanlığa doğru teşrîn-i evvelin on altısında hareket etti.

Bayezid ordusu kumandanı Kurt İsmail Hakkı Paşa Alacadağ bozgunluğundan teşrîn-i evvelin dördünde haber aldı Ahmed Muhtar Paşa bu haberi vermekle beraber derhâl ricât etmek lâzım olduğunu bildiriyordu. Fakat karşısında bulunan Rus ordusu kumandanı General (Tergokosof) dâhi büyük ordularının muzafferiyetlerinden yine o gün haber aldığından Osmanlı ordusunun ricâtı gâyet müşekkel bir mesele idi. Çünkü karşısında bulunan Ruslar'ın kendisini takîb edeceği gibi Rus büyük ordusundan

gönderilen General (Heymann) dâhi ricât hattını kesmek için önüne çıkmak ihtimâli dâhi vardı. ¹⁰⁹

Me'a hâzâ İsmail Paşa bu ricâtı fevkalâde mahâretle icrâ etti. Teşrîn-i evvelin altısında geride bulunan (Zor Boğazını) işgâl ederek sekizinde oradan geriye doğru ricât etti. İsmail Hakkı Paşa teşrîn-i evvelin on birinde (kırk kilisa)'ya geldi ikinci günü orduda fazla eşyayı yakıp (dayar) a doğru ricât ve teşrîn-i evvelin on dördünde kara derbent dağını aşarak (Aşık İlyas) mevkîne vâsıl oldu. Ruslar fevkalâde bir suratle bunları takîb ediyorsa da tevfiğe muvâfık olamadılar İsmail Paşa ikinci günü köprü köyüne geldi. Buraya Muhtar Paşa da gelip ikisi de birleştiler şu sûretle (Bayezid) ordusunun ricât hareketi sekiz gün zarfında fevkalâde bir mahâretle icrâ olundu. ¹¹⁰

Ahmed Muhtar Paşa Bayezid ordusuyla birleştikten sonra (36) tabur piyâde ,(40) top ve iki bine varan süvârîden mürekkeb bir orduya mâlik oldu. Bu ordu ile (Erzurum)'a ricât etti. Erzurumun önünde bulunan (deve boyunu) mevkînde teveffuk ederek burasını nokta-i müdâfaa hâline koymaya epey gayret etti. Fakat Ruslar buna vakît bırakmayarak Ahmed Muhtar Paşa ordusuna şiddetli bir taarruz-u hareket icrâ ettiler. Muhârebe bidâyet hâlde Osmanlılara muvâfık bir sûrette gidiyordu. Fakat mütemadi bir sûrette ricâta bulunan askerin kuvve-i mânevîyeleri mütezelzil olduğundan Ruslar'ın

külliyetli kuvvetle merkeze doğru hücumlarına bazı taburlar dayanamayarak ricata ve biraz sonra firâra başladılar bunun üzerine her tarafta bozgunluk eseri görülür. Umûm ordu hiçbir emri dinlemeksizin (Erzurum)'a doğru akın akın gelirler Ruslar bunları takîb ede ede bu son mevkîye kadar ilerlemiş ise de (Erzurum) da bulunan birkaç zâbıtın himmetiyle bozulmuş olan asker biraz intizâma getirilebildi. Diğer taraftan Ruslar (deve boyunu) muhârebesinin ertesi günü şehre hücum etmediklerinden büyük bir hata ettiler. Çünkü (Erzurum)'da bulunan taburların tanzîmi için bize zaman kazandırdılar. Düşman teşrîn-i evvelin yirmi sekizinci gecesi otuz ike taburla (Erzurum) a hücum ettiler. Düşman (aziziye) tabyasını elde etmişler iken iki nizâmiye taburuyla kahraman

¹⁰⁹ Başımıza Gelenler Anadolu muhârebesi nâmındaki eserlere mürâcaat

¹¹⁰ Sâlifüzzikr eserlere mürâcaat

Kaptan Muhammet Paşa,süğü ile bunların üzerine hücum ederek tabîye-i mezkûreyi istirdâd ve Ruslar'a pek çok telefât verdirerek ricâtta mecbûr etti. Ruslar'ın diğerk taraflara vukûa gelen hücumları dâhi semeresiz kalarak külliyyetli telefât verdiklerinden umûmî ricâta mecbûr oldular.

Şu sûretle Ruslar (Erzurum)'u zapt edemediler. Fakat kısa bir müddet (Kars)'ı muhasara ettikten sonra teşrîn-i sâninin altısında hücum ederek bu Kaleyı ele geçirebildiler. Zâten (Kars) ın bu ikinci muhasaranın tol müddet dayanması müşekkel idi. Çünkü Kalede erzâk ve zehâir pek az olduğundan sarf-ı nazar (Alacadağ) bozgunluğundan sonra muhasarada kalan askerın ciheti mânevîyesi sarsılmış lâzım olan sebâtı göstermekten âciz bulunmuştu.

Me'a hâzâ (Kars) Kalesinin muhâfızı bulunan Hüseyin Hami Paşa'nın sû-i hareket ve cebâneti mezkûr Kale vaktinden evvel düşmana geçmesine hizmet ettiği muhakkaktır. Anadolu muhârebesinden bahsederken biz yine o dâr'ül harbte ve fakat Batum civârında vukûa gelen muhârebeden bahs etmedik. Çünkü burada vukûa gelen muhârebeler dâhi şiddetli idiye de bura harekât-ı askeriyesinin vakâyı'ı âtîyyeye o kadar tesîri olmadı

Muhârebenin ibtidâsı da Batum'a doğru hareket eden Ruslar'ın karşısında müşîr Derviş Paşa tâyîn olunup Paşây-ı müşârunileyh muhârebe devam ettikçe bu kıt'ada Ruslar'a ciddi mukavemet gösterdi. Ruslar, Batum'u almak değil birkaç kere mağlûb dâhi olarak hudutlarına doğru ricâta mecbûr oldular musalahaya kadar Derviş Paşa oralarını güzel muhâfaza etti. Durdu.

Muhârebe îlân olunur olunmaz bâb-ı seraskerî Sohum'a doğru bir kuvve-i askeriyeye sevk etmekte bulunduğunu söylemiştik. Bu kuvvet Fi-l-hakîka sevk olundu.Sohum Kalesi dâhi Osmanlıların ellerine düştü. fakat Rus ahâlisiyle meskûn olan bu kıt'ada kuvveti yirmi binden ziyâde olmayan bir fırka için iş görmek mümkün olamadığından bir müddet sonra o tarafa sevk olunan kuvvetin geriye alınması lâzım geldi. Şu sûretle Sohum tarafına edilen taarruzdan bir fayda hâsıl olmadı. Binâenaleyh edilen gayret ve masraf havaya gitt

ONİKİNCİ FASIL
RUMELİ DÂR'ÛL HARBİ
PLEVNENİN SÛKÛTU
(Plevne)'nin müdâfaası

Bu esnâda dâr'ül harbte edilen büyük hata
Dâr'ül harbin ikinci hatt-ı müdâfa'aası Hakkında bazı mülâhazât
Grandük Nikola ve General Tottleben
(Plevne)'nin muhasarası hakkında bazı tafsilât
Süleyman Paşa'nın Şumnu ordusuna vürûdu
Sofya tarikinden Plevne'nin tahliyesine bir teşebbüs ve bunun neticesi
Elana muhârebesi
Plevne muhasarasının son günleri
Plevne'den çıkmak için Osman Paşa'nın tedârikâtı
Osmanlıların, düşmanın istihkâmlarına hücumları
Yevm-i mezkûrda vukûa gelen muhârebenin tafsilâtı
Plevne ordusunun sükûtu

Şu son Osmanlı-Rus muhârebesinde iki dâr'ül harbte Osmanlı ordularının gösterdikleri şecâat pek büyüktür. Bu ciheti düşmanımız olan Ruslar dâhi tasdik etmektedir. Fakat bu

orduların içinde en ziyâde iş gören ef'âl-i azîmeyi vücûda getiren ordu, şüphesiz (Plevne)'de Osman Paşa'nın kumandasında bulunan ordudur.

(Plevne) ordusunun gördüğü hizmet emsâlsizdir. Düşmanın (Tuna)'yı geçip (İstanbul)'a doğru süratle ilerlemek niyetinde bulunduğu zaman bunları durduran Gazi Osman Paşadır. Gitgide Rus kuvvetlerinin kısm-ı a'zamını kendi üzerine celb eden bu ordudur. (Plevne) elde edilmeyince muharebeye nihâyet verme mümkün olmayacağı fikrini verdiren yine bu ordudur. Düşmana üç cesîm meydân-ı muhârebede kırk binden ziyâde telef verdiren yine bu ordudur. Velhâsıl (Plevne) ordusunun gördüğü hidemat pek büyük olub muharebenin ikinci devrinde yani beş ay zarfında Rus ordularının hedef taarruzu bunların en ziyâde ehemmiyet verdikleri mevki yalnız burası olmuştur.

Bu esnâda (Plevne) yalnız Ruslar'ın değil umûm dünyanın nazarını kendisine celb etmekteydi. Avrupa Amerika ve hattâ Asya ve Afrika burada vukûa gelmekte olan vak'ayı feci'anın tafsilâtını kemâl-i heyecan ve telaşla takîb etmekte idi. Bu hengâmede dünyanın matbûâtı burada vukûa gelmekte olan muhârebelerin tafsilât ve teferruâtıyla dolu idi. Osman Paşa'nın ve (Plevne) Gazilerinin cesâret ve şecâatlerini umum dünya alkışlıyor. Hristiyan akvâmının bile Osmanlılara olan meyil ve muhabbetleri günden güne artıyordu. O günlerde İngiltere Fransa İtalya Macaristan hattâ Amerika'dan Gazi Paşa'ya tebriknâmeler gelir ve Osman Paşa bunlara cevap vermek için vakît dâhi bulamazdı.

Burası böyle idi. Fakat dünyada her şeyin bir neticesi olduğundan (Plevne) de Osman Paşa'nın ibrâz ettiği kahramanlığın neticesi dâhi neye müncer olacağını umûm dünya sabırsızlıkla bekliyordu. Daha doğrusu Avrupa alemi Devlet-i Âliyenin ordularının şu kahramanlıklarından merkez hükümetinin lâyı-ı vechle istifâde edip edemeyeceğini düşünüyordu. Heyhât! İntizâr boşa çıktı. Üçüncü (Plevne) muhârebesinden sonra İstanbul'un sû-i tedbîri ve bu sırada birbirini müteâkib vukûa gelen hatalar Osmanlı askerinin kahramanlıklarından zerre kadar istifâde edilemeyeceğini zahîren gösterdi. Fikrimizi izâh edelim

Düşmanın (Plevne)'ye üç kere icrâ etiği dehşetli hücumlarla bu mevkiyi alamayınca yukarıda söylediğimiz vechle (Plevne) yi muhasara ile almaya karar vermişti. Ruslar'ın

bu hesâbları doğru olduğunda şüphe olmayıp fakat üçüncü (Plevne) muhârebesinden sonra Osman Paşa'nın kendi ordusuyla (Plevne) de mihlanıp kalması dâhi fenn-i harb nokta-i nazarından pek büyük hata olduğunda bugün muharrirîn-i askeriyye müttefiku'l efkârdır..

(Plevne) ordusu , kendisinden beklenen hizmeti tamamıyla îfâ etti. Üç ay kadar düşmanın ileriye hareket etmesini men' etti. Ruslar, bir mevkîyi hücumla alamayınca en sonra (Plevne) yi muhasara ederek almaya teşebbüs edecekleri muhakkak idi. Bu hâlde Osman Paşa'nın muhasarada kalması merkez hükümetin işine muvafık mıydı? Bir kere bunu düşünelim.

Sâniyen

Muhasaranın tol müddet temdîdi için (Plevne) de kâfi derecede erzâk ve zehâir var mıydı ? olmadığı hâlde bu erzağın ne sûretle sevk edileceği ve bunun sevkine düşmanın mümânaât edip edemeyeceği en evvel düşünülecek mevâddan idi. Hâlbuki orduların idâresi elinde bulunan İstanbul bu cihetleri vakt ve zamanıyla düşünmedi. Fakat bu bâbda görülen hatayı tashih etmek istediği zaman iş işten geçmiş olub âtiyen göreceğimiz vechle maksadına nâil olamadı. Mücerred bu hatadan dolayı (Plevne)'nin muhasarası yalnız kırk iki gün kadar devam edebildi.

Ağustosun nihâyetlerinde Ruslar'ın Rumeli dâr'ül harbindeki kuvvetleri dört yüz binden ziyâde olduğunu söylemiştik. Bu ciheti İstanbul dahi bilmez değildi. Şu sırada Osmanlıların o dâr'ül harbtteki kuvvetlerinin mecmû yüz elli bine varmadığı muhakkaktır. O hâlde düşmana karşı ne yapılabilir idi? Ruslar'ın dâr'ül harpte en zayıf buldukları zamanda yani birinci (Plevne) muhârebesinden sonra bile bunlar (Tuna)'nın öbür tarafına terde muvâfık olunâmamışken düşmanın küliyetli imdâdları geldiği sırada şu maksadı vücuda getirmek imkânın hâricinde idi. Şu esnâda yani Eylül ibtidâlarında Rusları terd etmek şöyle dursun bunlara karşı gâyet mükemmel düşünölmüş bir müdâfaa vaz'iyeti almak lâzime-i hâlden idi. Çünkü düşman taarruz için kâfi kuvvete mâlik idi. Binâenaleyh fikrimizce Devlet-i Aliyyenin irâdesi ellerinde bulunan zevâtın şu sırada düşünceği madde Balkan'la Tuna arası kayb edilmiş ad ederek umûm ordularını ikinci hattâ yani Balkanlara çekerek burada mükemmel bir

hatt-ı müdâfaa vücûda girerek muhârebeyi mümkün olduğu kadar uzatmak ve bu sûretle Rusları bize müsaîd sûretle bir sulhnâme imzalamaya mecbûr etmek olacaktır. Şu hengâmede başka türlü tedbîrlerin kâffesi boş ve bu tedbîrden maâdâsı en sonra devleti dehşetli bir tehlikeye dûçâr edeceği şüphesizdi.

Balkanlarda yeni bir hatt-ı müdâfaa vücûda getirmesine gelince: bu maksad için en evvel üçüncü (Plevne) muhârebesinden sonra Osman Paşa ordusunun geriye alınıp (Orhaniye) civarına yerleştirmek aynı zaman da da (Şumnu) ordusuna dâhi Kalelerin bazısında biraz muhâfız bırakıp Şıpka da ve civar Balkanlardaki geçitleri tutturmak lâzım idi. Çünkü böyle bir harekete vakt ve zamanıyla mübâşeret edildiği hâlde umûm Balkan hattında tahminen yüz elli bin Osmanlı ordusu bulunacağı ve bu kuvvet Aliyyül hesâb taarruz edecek olan üçyüz bin düşman kuvvetinin bir adım ilerlemesine meydan bırakmayacağı şüphesizdi. Çünkü (Plevne) ve sâir mevkîde vukûa gelen muharebelerde düşmanın kuvveti lâ âkıl üç dört kere Osmanlılara tefevvuk ettiği hâlde bile Ruslar'ın mağlûb olageldikleri def'aatle görülmüştür.

Bir rivâyetde ve bu rivâyet birkaç mevsûk yerlerden dâhi tasdîk olunmaktadır ki Gazi Osman Paşa üçüncü (Plevne) muhârebesinden sonra sâlifüzzikr mülâhazâtı ileri sürerek (Plevne)den vakt ve zamanıyla (Sofya) târikiyle Balkan'a çekilmesini merkez hükümetten ricâ etmiş.Müşâvere meclisi azasından ve hattâ Avrupa askeri umerâsından birkaç zevât dâhi şu husûsu saraya arz etmiş ise de burası birkaç mülâhazat-ı husûsiye'ye binâen şu nasâyihe kulak vermeyerek Gazi Paşa'ya son derece ye kadar (Plevne) de sebât etmesini emr etmişti.

Her ne ise! Olan oldu. Osman Paşa vakt ve zamanıyla (Plevne)'den ricât edemedi muhasarada kaldı bundan sonra mevkî-i mezkûrun düşman eline düşmesi (Plevne) de erzâk ve zahâirin mikdarına mütevâkîf idi.Erzâk bulunduğu müddetçe Osman Paşa'nın mukavemet edebileceği zahîre tükendikten sonra (Plevne)'den çıkmaya muvâfık olmak içinde dehşetli bir hücum mecbûr olacağı gün gibi âşikâr idi.. Ruslar (Plevne)'yi her gün ziyâde tazyîk etmekte oldukları gibi o günlerde Osman Paşa'nın çıkmak için icrâ edeceği hücum karşı dâhi ittihâzı lâzım olan tedbîrin âhiziyle meşgûl idiler. (Plevne) muhasarası şu sûretle devam edip duruyordu. Fakat gariptir ki şu muhârebede

mütenevvî Osmanlı ordularının kumandanları birbirlerini çekemeyerek her biri kendi nüfuzunu diğerlerine tefevvuk ettirmek bilâsına düştükleri gibi Ruslar da da şu hâl aynen mevcûd idi Plevne civârında başkumandan bulunan Rus umerâsı birbirlerine karşı entrikalar yapmaktan çekinmezlerdi.

(Plevne)'yi bir kere muhasara ile almaya karar verildiği zaman İmparator Aleksandr bu iş için Rusya'dan General (Tottleben)'i davet ettiğini yazmıştı (Tottleben) gelir gelmez hizmetine teşebbüs ettiyse de Grandük Nikola bunu çekemeyerek (Plevne) etrafında bulunan aksâmı askeriye ye (Tottleben)in verdiği emrin hilâfına emir veriyordu idi. General (Tottleben)'in bittab' bu hâlden canı sıkılıyor , işten an çekeceğini beyân ediyordu. Bundan dolayı aralarında gavgâ eksik değildi. Fakat Grandük kardeşi bulunan İmparator'dan ziyâdesiyle korktuğundan (Tottleben)'e karşı mülâyimet göstermeye mecbûr oldu. Ve en sonra müdahaleden büsbütün vaz''geçti. ¹¹¹

Bu gibi entrikalar arasında bile (Plevne)'nin muhasarası oldukça ilerliyordu. General (Tottleben) şehrin etrafındaki tepelerin kâffesinde yeni istihkâmlar yaptırmış ve bunlara ağır toplar koyup (Plevne)'yi dehşetli sûrette döküyordu. Vak'a bu bombardımandan Osmanlı ordusuna çok zarar vermişti ki sonraları anlaşıldı. Fakat muhasaranın ilk günlerinde bile (Plevne)'deki zahîrenin azlığı his olunmaya başladı muhasaradan birkaç gün sonra Osman Paşa bu kasabada bulunan ahâlden iki bin adamı (Plevne)'den dışarıya çıkarmak istedi fakat Ruslar bunları ateşle karşıladıklarından geriye mecbûr oldu. Bu sûretle dâhi erzâk ve zâhirenin sarfında iktisâda riâyet etmek mümkün olamadı.

Rus karargâhı hemen her gün (Plevne)'den muntazam bir sûrette malûmat alıyor orada ne oluyorsa hemen hepsinden haberdar oluyordu. (Plevne) oldukça mühim bir kaza merkezi olduğundan içinde bin haneden ziyâde ahâli var idi. Bunlardan altıyüz hanesi Bulgar idi. Bunlardan hergün dışarıya firâr edenler bulunurdu. Bundan maâdâ Ruslar cinsin Bulgar bir erkân-ı harb zâbıtını dâhi vaktiyle içeriye sokabilmişlerdi. Bu zâbıt orada börk satıcısı kıyafetine girerek istihkâmları gezer orada gördüğü ahvâle dâir iki

---

¹¹¹ General Gazenkampf'ın hâtrâtı

günde bir rapor tanzîm ederek şişe şeklinde ahşaptan yapılmış kutuya koyup bu kutuyu (Plevne)'den geçen nehre atar idi ki kutu akıntı ile (Plevne)'den dışarı çıktığı zaman derdest edilip Rus karargâhına vâsıl olurdu.¹¹² Düşman şu sûretle Osman Paşa'nın her günkü hareketinden haberdar oluyor idi. Böylelikle teşrîn-i evvel geçti. Soğuklar başladı. (Plevne) yi tahlîs için hiçbir taraftan imdâd gelmiyordu. Niçin gelmediğini anlamak için şu sırada diğer Osmanlı ordusunda vukûa gelen ahvâli bilmeliyiz.

Süleyman Paşa Tuna umûm kumandanı olduğu anda süratle hareket edip Şumnu ordusuna geldi bir müddet ordusunun tanzîmiyle uğraştı. Burada en birinci fenâlık zahîrenin killeti idi. Süleyman Paşa , bu ciheti ikmâl etmek için lâzım gelen tedâbiri aldı. Ordunun levâzimat Reisi bulunan Ahmed Vâhid Paşa'yı taht-ı muhâkemeye almak için İstanbul'a gönderdi. Fakat bu zât işini bilir bir zât olmakla orada taht-ı muhâkemeye alınmak şöyle dursun daha sonra vukûa gelen Süleyman Paşa'nın muhâkemesinde müdde-î umûmî sıfâtıyla mêmûr bulundu. Süleyman Paşa Şumnu'ya gelir gelmez Ahmed Eyüb Paşa'yı dâhi derhâl ordudan attı. Çünkü Süleyman Paşa Ahmed Eyüb Paşa'nın Muhammed Ali Paşa'ya karşı icrâ ettiği entrikalarını bildiğinden kendisinin dâhi aleyhinde bulunan fikriyle bu zâtı orduda bulundurmamak istemezdi.¹¹³ O vakît Şumnu ordusunda bulunan umerânın kısm-ı a'zamı Muhammed Ali Paşa'nın taraftarları bulunduğundan neden ise Süleyman Paşa'yı sevmiyorlardı. Ordunun tanzîminde epey sıkıntı çekti. Her taraftan mukavemet görüyordu. Ezcümle Mısırlı Hasan Paşa dâhi Muhammed Ali Paşa'nın taraflısı olup Süleyman Paşa orduya vürûd eder etmez << Mısır askeri bura kışına dayanamaz binâenaleyh ben (Varna) ya çekileceğim.>> diye ısrar etti. Durdu. Süleyman Paşa buna razı olmayıp Prensi dâhi tehdîd etti. Ve gitmeye bırakmadı. Bunları bir müddet alıkoydu.

Bu esnâda Ruslar dâhi gerek Dobruca ve gerekse (Karalum)tarafından (Şumnu) ordusuna birkaç kere taarruz ettilerse de bir şeye muvâffak olamadılar. İstanbul ise bu esnâda hemen her gün fikrini değiştiriyordu. Bazı def'a Süleyman Paşa'ya Ruslar'ın üzerine yani (bela)'ya doğru yürümek için emir veriyor. İkinci günü bu emri geri

¹¹² Plevne muhâsarasına â'id Rusça yazılmış eserler

¹¹³ Süleyman Paşa'nın evrâkı ve diğer eserlere mürâcaat

alıyordu. Süleyman Paşa ise bu esnâda Ruslar'ın kuvvetli olduğunu bilerek mütebessirâne bir harekette bulunmaklığı münâsib görüyordu.

Teşrîn-i evvel ortalarında (Plevne)'nin her taraftan sarıldığı haberleri gerek İstanbul'u ve gerekse Süleyman Paşa'yı dehşetler içinde bıraktı. Teşrîn-i evvelin on ikisinde ve on üçünde (Plevne)'nin gerisinde bulunan (Gurno Dubnik) ve (Teliş) mevkîi zapt olup (Plevne) ile muhâberât kat'îi olduğu Orhaniye'de bulunan Şevket Paşa bâtelgraf merkez hükümete bildirdi. Burada bulunan vükelâ şu işi birkaç günler müzâkere edip en sonra Osman Paşa'ya ba'de harâb'el Basra (Plevne)'yi bırakıp geriye ricât etmesi emrini göndermeye karar verdi. Bu iş Şevket Paşa'ya havale edildi. Fakat emr-i mezkûrla (Plevne)'ye gönderilen birkaç Çerkes , Rus süvârîsi taraflarından tutulup diğerleri güç belâ kaçıp kurtuldular. Bu emir Osman Paşa'ya vâsıl olmadı. Birkaç gün sonra (Orhaniye)'de bulunan Şevket Paşa azl olunup yerine Şakir Paşa ve daha birkaç gün sonra evvelce Tuna kumandan-ı umûmîyyesi bulunan Macar Muhammed Ali Paşa tâyîn olundu. Muhammed Ali Paşa oradan buradan toplanan birkaç tabur verildi. Fakat bu taburların ekserîsi müstahfez taburlarından olup fazla olarak kış mevsimine münâsib melbûsâtı dâhi noksân idi. Hâlbuki bu ordunun karşısında bulunan (General Gurko)'nun ordusu, Ruslar'ın en güzîde askeri yani hassa ordusu idi. Bu sebepten Orhaniye tarafından (Plevne)'nin tahlîsini beklemek hülyadan başka bir şey değildi. Hakikat-ı hâlde öyle oldu. Muhammed Ali Paşa (Plevne)'ye imdâd vermek değil Ruslar'a teması peydâ eder etmez kendisi dâhi ricâta mecbûr olmuş olduğundan General (Gurko) teşrîn-i sâninin on ikisinde oralarda bulunan (Etrepoli) şehrini zapt etti.¹¹⁴

Ruslar bununla dâhi iktifâ etmeyip Muhammed Ali Paşa'yı (Plevne)'den daha uzak bulundurmak için üzerine yürüdüklerinden Muhammed Ali Paşa'nın teşrîn-i sâninin on yedisinde (Orhaniye) Boğazında (Plevne) için hazırlanmış erzâk ve mühimmâtı terk ederek (kemarlı)'ya çekildi.

Bunun üzerine merkez hükümet Süleyman Paşa'ya mürâcaat ederek (Plevne) yi kurtarmak için muâveneti istedi. Süleyman Paşa o günlerde Rus kuvvetlerini kendi

¹¹⁴ Bu muhârebeye â'id eserler

tarafına celb etmek için Ferik Asif Paşa'yı kadı köyünden ve müşir Kayserili Ahmed Paşa'yı Rusçuktan düşmanın (Maçka) istihkamâtı üzerine sevk ettikten maâdâ (Elana)'da bulunan Ruslar'ın üzerine bir taarruz icrâ etmek için Fuat Paşa'yı bu son mevkîye sevk etmişti.

Fuat Paşa'nın kumandasında bulunan firka Yirmi dört tabur piyâde (13) bölük süvârî ve(5) batarya toptan ibâret olub teşrîn-i sâninin yirmi ikisinde bu firka (Elana)'da bulunan Ruslar'ın üzerine hücum etti. Ruslar'ın buradaki kuvveti General (MÎYRSKÎ) kumandasında bir firka piyâde (16) taburdan ibâret ise de etrafta kendisine imdâd verecek kuvvetdâr idi. Fuat Paşa Ruslar'ın üzerine üç taraftan hücum etti. Orta kol merkezden hücum ettiği gibi sağ ve sol kollarda çevirme hareketi icrâ ederek Ruslar'ın arkasını aldı. Ruslar hücumundan pek ziyâde telefât vererek ricât etti. Bu ricâtı gören Osmanlılar hücumla kendilerinden (11) top birkaç yüz esir aldılar. Ruslar perîşan bir hâlde geriye (Tırnova)'ya doğru ricât ettiler.

Fakat düşmanın gerisinde bulunan firkalar (Elana)'da bozulmuş olan firkasını takviye etti. Bu kuvvet Osmanlıların ileriye hareketlerine ciddi sûrette mukavemet gösterdiler. Bu sûretle Süleyman Paşa (Plevne)'ye o taraftan dâhi imdâd vermekten âciz kaldı.

Süleyman Paşa Elana muvaffakiyetinden sonra Ruslar'ın üzerine başka taraftan taarruz etmek üzere teşrîn-i sâninin yirmi beşinci günü (Cuma) ve ferdâsı günü Rusçuğa gelerek Rusçuk ve kadı köyde bulunan firkalarından mürekkeb bir taarruz firkası tanzîmine başladı. O günlerde (Plevne)'nin tahlîsine mêmûr olan Muhammed Ali Paşa ise bilâ harb Ruslar'ın önünden ricât ederek mevkî-i mezkûrdan gittikçe uzaklaşıyorlardı. Şu sırada (Plevne)'den de hiçbir haber alınamıyordu. Ruslar'ın muhasarası gâyet şedîd idi. (Plevne)'den taşraya kuş uçurmuyorlardı. Bugün yarın mevkî-i mezkûr teslim-i silaha mecbûr olacağı his olunuyordu. Çünkü hesâbça (Plevne)'de bulunan erzâkın o günlerde hâtem bulacağı tahmin olunuyordu. Bu hesâb doğru çıktı. Teşrîn-i sâninin yirmi dokuzuncu günü Süleyman Paşa İstanbul'dan aldığı bir telgrafda Osman Paşa'nın mecrûhen düşmana esir olduğu haberini aldı.

Bu vak'a-i müessifenin vukûu ise şöyledir:

Osman Paşa Plevne'den Sofya'ya giden yol Ruslar'ın ellerine geçtiği günden beri Plevne'nin pek büyük tehlikede bulunduğunu bilirdi. Paşa'nın en ziyâde meyusiyetine mûcib olan madde Plevne'de erzâkın kâfi miktarda bulunmamasıydı. Hâricle irtibât kat' edildikten sonra Plevne'de mevcûd zehâir-i askerinin mikdarına göre hesâb edildiği hâlde bir buçuk aydan ziyâde kifayet edemeyeceği anlaşıldı. Me'a hâzâ Paşa bu husûsta gâyet iktisâda riâyet edilmesine emr verdi.

Osman Paşa muhasaranın gâyet şedîd ve düşmanın (Plevne) etrafındaki kuvveti pek kesretli olduğunu ve diğer taraftan hâricde olan Osmanlı ordularının batî hareketlerini müşâhede ve bir de merkez hükümetin uygunsuzluklarını bilerek hâricten gelen imdâdla tahlîs olunmak ümidini bilemiyordu. Fakat bittab'bu maddeyi askere söylemeyip onlara bugün yarın imdâd gelecektir. Diye ümîd veriyordu. Me'a hâzâ Paşa ne sûretle olursa olsun son dereceye kadar dayanmak çâresiz kaldığı hâlde düşman hattına hücum edip bu hattı yarıp çıkmaya kat'iyen karar vermişti. Paşa muhasara esnâsında hükümete kendi ahvâlinde birkaç kere haber vermek için emin adamları sevk etmek istediye de bunların kâffesi Ruslar'ın ellerine düştü. Hiçbiri Rus hatlarından taşraya çıkmaya muvâfik olamadılar.

Ruslar Plevne'yi muhasara ettiklerinden beri hiçbir gün muhârebesiz geçmedi. Düşman, hemen her gün (Tottleben)'in planı üzerine günde üç kere birden (Plevne)'nin üzerine (400) top boşalıyordu. Bundan maâdâ ara sıra tüfenk ateşi dâhi devam ediyordu. Osman Paşa ordusunun cebhânesi azaldığından kâ'ide-i tasarrufa riâyet olunarak bu cebhâne hücum günleri için saklanıyordu. Bu hücumlarda ara sıra vukûa geliyordu. Bilhassa Romanyalılar teşrîn-i evvelin altısında (Graviçe) taraflarına şiddetli bir hücum icrâ fakat binden ziyâde telef verip geriye ricât ettiler.

Osmanlılar bir aydan ziyâde delîrane mukavemet gösterdiler. Fakat (Plevne)'deki erzâk ve cebhâne gittikçe azalmakta olduğu meydandaydı. Osmanlı taburları günden güne Ruslar'ın toplarına azar azar cevap veriyor bu hâl ise cebhânenin tükenmekte olduğunu zahîren göstermekteydi. Teşrîn-i sâninin yirmisinde Osman Paşa mevcûd zehâiri yokladı. Beş altı günden ziyadesine kifayet etmeyeceği anlaşıldı. O günden itibâren (Plevne)'den çıkmak tedârîki görülmeye başladı.

Osman Paşa Ruslar'ın hatt-ı harbine hücum için ordusunu iki kola taksîm etti. Birinci kol, bizzat kendisinin kumandasında birkaç aksâma taksîm olunup (Plevne)'den cereyân eden nehri ve köprüyü geçerek Sofya târikine giden yolun üzerinde bulunan istihkâmlara hücum edecek idi. İkinci kol Adil Paşa'nın kumandasında (Plevne)'de kalıp birinci kol muhârebeye tutuştuktan iki saat sonra evvelkileri takîb etmek üzere (Plevne)'den çıkacaklardı. Bu plan ahvâle muvâfık idi. Fakat ne fâidesi var ki ordunun çıkacağı haberi (Plevne) ahâli-i müslimesi taraftan his olunup olunmaz bunlar Osman Paşa'nın ayağına kapanarak kendlerinde beraber götürmesini istediler. Ve şâyed burada kalacak olsalar Bulgarlar tarafından katliam edileceği Hakkında feryâdlar koparmaya başladılar. Osman Paşa'nın mâiyyetinde bulunan zâbitân ve bilhassa Tevfik Bey muhacirlerin beraber alınmış ordunun hareketine sekte vereceği fikrini ileri sürdüyse de Osman Paşa'nın merhameti galip gelerek muhacirleri dâhi ordu ile götürmek fikri maa't-teessüf tekrar etti.

Osman Paşa bir kere (Plevne)'den çıkmaya karar verdikten sonra lâzım gelen tedârikini gördü. (Vid) nehrinin üzerine köprü yaptırttı. Askere kalan peksimet taksîm olundu. Her nefere (150) fişenk cebhâne verildi. Toplara koşulacak hayvanata tedârik edildi. Velhâsıl bu husûsta ne tedâbir alınmak lâzım ise hepsini yaptı.

Ruslar Osman o günlerde çıkmak üzere olduklarından her gün muntazaman haber alıyorlardı. Bulgar casusları Osmanlı ordularının hareketinden Rus karargahını haberdar ediyorlardı. Teşrîn-i sâînin yirmi yedisinde (Plevne)'den firâr eden bir Bulgar casus Osmanlıların pek çok tabyalarını tahliye edip kuvvetlerini (Sofya) ya giden târikta topkamakta olduklarını ve Osman Paşa'nın yarın muhakkak sûrette (Plevne)'den çıkacağı haberini verdi. Ruslar o gece fevkalâde tedârikte bulundular.¹¹⁵

Teşrîn-i sâînin yirmi yedisinde Osman Paşa umûm tedâriki gördükten sonra ikinci günü yani teşrîn-i sâînin yirmi sekizinde Aliyy'ül sabah köprü başında hücum için toplanmış olan askeri bir kere gözden geçirdi. Askere zâbitâne-i müesser bir nutk

¹¹⁵ Bu muhârebe Hakkında Rusça yazılmış eserlere mürâcaat

söyledikten sonra saat yedi alafranga'da ileri hareket emrini verdi. Hücum edecek birinci kolun kumandanı Miralay Veli Bey ve bunun arkasından Yunus Bey gâyet geriye güvenerek ileriye yürüdüler. O gün yine biraz sis vardı.

Saat sekizde sis açıldıktan sonra Veli Bey Ruslar'ın o tarafta bulunan birinci istihkâmlarına hücum etti. Buradaki Rus askeri hassa ordusu taburlarıydı bununla beraber Osmanlıların hücumları o kadar şedîd idi ki Veli Bey az bir zamanda bu tabyayı ve içinde bulunan on iki topu zabt etti. Bunun üzerine birinci kol vakîit kaybetmeksizin düşman tabyasının arkasında bulunan ikinci tabyaya hücum etti. Bu tabyayı almak üzere iken Veli Bey şehid düştü. İki Rus neferi kargaşalıkta Veli Beyi göğsünden ve arkasından süngülediler.¹¹⁶

İkinci tabyada bu sûretle şiddetli cenk olmakta iken Veli Bey'in şehâdetini müteâkib Yunus Bey kendi koluyla bu tabyaya imdâd vermek üzere yetişti. Fakat Yunus Bey dâhi bu esnâda şehid düştü ise de Osmanlılar tabyayı ve buradaki topları zabt ettiler. Bundan sonra taburlar daha ileriye hareket etmek istediler. Fakat Osmanlıların ilerlemesi dakikadan dakikaya güçleşmekteydi.

Ruslar Osman Paşa'nın hücum ettiği istikâmeti daha evvelden tahmin etmişler idiyse de her ahvâle karşı ihtiyâtkarane bulunmak üzere kuvvetlerini muhtelif mevâkîi vaz'' etmişlerdi. Bir kere Osmanlıların hücum istikâmetleri tâ'yîn olunduktan sonra umûm askeini o istikâmette topladılar. Bu kuvvet Osman Paşa ordusundan lâ âkıl dört beş kat ziyâde idi. Bu sûretle Osman Paşa'nın (Plevne)'den selamete çıkabilmesi mahâl idi. Bu istikâmetin yani Osmanlılar hücum ettikleri tabyaların gerisinde ve (Sofya) târîki üzerinde düz bir ova da düşman seksen bölükten ziyâde süvârî toplamışlardı. Ki bu süvârîler şâyed Osmanlı taburları tabyaları olub ovaya çıkacak olursa yorulmuş olan Osmanlı askerlerin ve bittab' hücumdan saf-ı intizâmalarını kayp etmiş taburlara hücum edeceklerdi.

---

¹¹⁶ Rusça yazılmış olan eserler

Yevm-i mezkûrda birinci kolun ortasında bulunan Osman Paşa bizzat hücumu idâre ediyor hücumu şıtab eden taburları teşcî' ediyordu.

Gazi Paşa ileride bulunan hücum kolları Ruslar'ın ikinci tabyasını aldıktan sonra vukûa gelen zâyiâtтан dolayı ileri gidemediklerini görerek bunlara birkaç kere imdâd yolladı. Fakat düşmanın kuvveti gâyet çevik olduğundan bunlar ileriye hareket edemediler. Yerlerinde tevakkuf ettiler bu esnâda Osmanlı taburlarındaki telefât külliyyetli idi. zabitanın ekserîsi şehid olmuşlar veyâhud mecrûhen saf harbten çıkmışlardı. saat onbirde Osman Paşa geriden imdâd almak üzere birkaç kere boru çaldırdı. yâverler gönderdi. Fakat köprüde ve yol üzerinde bulunan muhacir arabaları Adil Paşa kolunun hareketine mânî oluyordu. Bunlar bir türlü ilerlemiyorlardı. Muhârebenin bu devri dehşetli idi. Askerin tekbir ve hücumları kadınların bağırması çoluk çocuğun ayaklar altında veyâhud düşman kurşununun telef olması herkese dehşet verdiği hâlde Osman Paşa yine serinkanlığını muhâfaza ederek muhârebeyi kemâl-i metânîyle idâre ediyordu.

Ruslar bir kere Osmanlı askerinin taarruzunu durdurduktan sonra evvelce Osmanlılar tarafından zabt olunan tabyalarına yüklendiler. İkinci tabyayı zabt ettiler. Bunu gören Osman Paşa bizzat taburların başına geçerek bunları tekrar hücumu teşvîk ederken bir kurşunla yaralandı atından indi Ruslar'ın hücumları ise gittikçe kesb-i şiddet etmiş olduğundan evvelce Osmanlıların ellerine geçen diğer tabyayı dâhi istirdâd ettiler. Bu esnâda (Plevne)'nin etrafında bulunan düşman geceleyin Osmanlılar tarafından tahliye edilen tabyaları alarak Adil Paşa'nın kolunu arkadan dâhi sıkıştırmaktaydılar. Şu sûretle öğle vakti yaklaştı. Osmanlılar beş saatten beri dehşetli ateş içindeydiler.

Osman Paşa'nın yaralandığını gören mâiyyeti Paşa'yı müşâru ileye o civârda bulunan bir değirmene götürdüler. Orada bir tabya tarafından paşanın yarasına bâkıldı. Şu sırada Gazi Paşa büyük umerâyı davet ve bunlar toplandığı zaman yarasından dolayı kumandanlığı deruhde edemeyeceğini ve kumandanlığın orduda en kıdemli umerâdan bulun Adil Paşa'ya terk ettiğini beyân etti. Adil Paşa ahvâlin tehlikeli olduğunu derpiş ederek bu kumandanlığı kabul etmedi. Âcizliğini beyân ederek fikrinde ısrar etti. Durdu. Onun üzerine her tarafı düşman sardığundan <<Mukavemet mümkün

değildir. teslimden başka çâre yoktur. Gibi fikirler meydan aldı Osman Paşa teslim işaret olan Beyaz bayrak çekilmeye emir verdi. ¹¹⁷

O gün umûm (Plevne) ve etrafı duman içinde bulunduğundan düşman bir müddet teslim bayrağını görmedi muhârebe devam etti. Sonra bayrağı görür görmez Generallerden birkaçı Osman Paşa'yı bir an evvel görmek ihtiramat-ı mahsûsalarını takdim etmek üzere Osmanlı hattına girerek değirmene koştular. Osman Paşa bunlardan birisine kılıncını teslim etti. Şu esnâda umûm hattâ ateş yavaş yavaş kesilerek ortalıkta bir sükûnet peydâ oldu.

Gerek Grandük Nikola ve mâiyyeti ve gerekse Rus İmparatoru ikinci aleksandır Gazi Osman Paşa'ya fevkalâde ikram gösterdiler. İmparator bizzat Gazi Paşa'nın kılıncını kendisine iâde etti.

her ne hâl ise (Plevne) teşrinisânînin yirmi sekizinde şu sûretle düştü. Mevkî-i mezkûrun sükûtu zahîresizlikten dolayı muhasarayı daha ziyâde uzâtmak mümkün olmadığından ileri geldi şu kadar ki (Plevne)'de bulunan Osman Paşa ve bunun taht-ı kumandasında olan ordusunun Devlet-i Âliyye hizmetine büyüktür. Bunların kahramanlık ve fedâkârlıkları tarih-i harb-i osmânîmizin sahifelerini tezyin edecek en parlak vak'ayyidendir. Mezkûr ordu beş ay kadar Ruslar'ın ileriye hareketlerini durdurttu ki (Plevne) sükût eder etmez düşman hemen bilâ mûmânaât İstanbul'a doğru ilerledi. Bu vakâyî' müessefenin nasıl vukûa geldiğini gelecek fasıllarda Beyân edeceğiz.

---

¹¹⁷ Bu muhârebe hakkında Rusça ve Fransızca ve diğer lisânlarda yazılmış eserlere mürâcaat

ONÜÇÜNCÜ FASIL

(PLEVNE) NİN SÜKÛTUNDAN SONRA DÂR'ÛL HARBTEKİ

AHVÂL

(Plevne)'nin sükûtundan sonra Ruslar'ın ahvâli

Sırp ve Karadağlılar

Orhaniye, Şıpka ve Şumnu orduları

Süleyman Paşa'nın İstanbul'a azîmeti

Zât-ı şâhâne ile mülakat

Paşa'nın (Edirne)'ye vürûdu

Muhârebenin bu devrinde Osmanlılar için en muvâfık tedbîr

Saray, harbiyye nezâreti ve Süleyman Paşa

Ortalıktaki entrika ve fesâdlar

Süleyman Paşa'nın İstanbul ile münaza'âtı

Zât-ı şâhânenin İstanbul ile münaza'âtı

Zât-ı şâhânenin telgraf başında Süleyman Paşa ile ettiği muhâberâtın

neticesi

Ruslar'ın Şıpka Boğazına taarruzları ve burada Osmanlıların sû-i

hareketleri

Şıpka Boğazındaki muhârebe ve Veysel Paşa ordusunun esâreti

Mütâreke için serasker Rauf Paşa'nın Grandük Nikola'ya bir telgrafı

Muhârebenin şu devrinde merkez hükümetin sû-i tedâbiri.

(Plevne) sükûtunun Rus milletine verdiği inşirâhın derecesini tâyîn etmek mümkün değildir. Üç dört aydan beri dâr'ül harbten fenâ haberler almaya alışmış olan ora efkâr-ı umûmîyyesi bu muzafferiyyetten ziyâdesiyle sevindi. Onlara eski ümîdlerini uyandırttı.

(Plevne)'nin sükûtu İmparatora dâhi kendi pâyitâhtına dönmek kapısını açtı. Orduları Rumeli dâr'ül harbinde mağlûbiyyetten mağlûbiyyete dūçâr olduğundan beri İmparator kendi milletinden mahcûb olarak Petersburg'a dönemiyordu. Kış kıyamette (Plevne)'nin etrafındaki köylerin birisinde oturuyor netice-i muhasarayı bekliyordu. nihâyet muzaffer olacak umerâya lâzım gelen tâlimatı verdiken sonra (Plevne)'nin sükûtundan on gün sonra dâr'ül harbten Petersburg'a doğru hareket etti.

(Plevne)'nin sükûtundan sonra Rumeli dâr'ül harbindeki ahvâl Ruslar için müsâid bir zemin kesb etti. Zîrâ (Plevne)'nin sükûtundan sonra açıkta kalan yüz elli binlik bir orduyu istenilen tarafta istihdâm etmek mümkün idi. Bundan maâdâ (Plevne)'nin sükûtundan sonra Balkan ile Tuna arasındaki arazi kâmilen Ruslar'ın ellerine geçti. Bu arazinin yalnız Şark tarafı yani Süleyman Paşa ordusunun bulunduğu taraf Osmanlıların ellerinde kaldı.

Şu sırada Ruslar için müttefikler dâhi zuhûr etti. Bu müttefikler bedayet-i harbten beri Devlet-i Âliye ile muhârib bulunan Karadağ imâretiyle Sırbîye imâreti idi. Karadağ milleti Ruslarla beraber harekât-ı askerîyyeye bedayi etmiş idiyse de bedayet-i harbte Süleyman Paşa ile ettiği muhârebelerde pek çok telefât verdiğiinden (Plevne) muhârebeleri esnâsında varlığını yokluğunu bildirmiyordu. Fakat mevkî-i mezkûr düşer düşmez derhâl taarruza başladı.

Sırpılara gelince: bunlar Rus muhârebesi açılmazdan mukaddem Devlet-i Âliyye ile sulh etmiş olduklarından bir müddet ahvâl -i müstakbeleye intizâren musalahayı bozmadılar beklediler. Fakat (Plevne)'nin sükûtunda bunları dâhi canlanarak derhâl tedârikât-ı harbiyyeye başladılar. Birkaç gün sonra îlân-ı harb bile etmeye lüzûm görmeyerek hudûdu tecâvüz ettiler. Taarruz eden Sırpıların kuvveti yetmiş bine kadar varıyor ordudaki topları ikiyüzden az değildi. Sırpıların memâlîk-i mahrûsa'ya iki

tarafından yürüyorlardı. Bir ordusu ak Palangadan (Niş) ve (Sofya) târîkine doğru hareket ve diğer bir ordusu da (Bosna) tarafına hücum ediyordu..

(Plevne)'nin sükûtundan sonra dâr'ül harbte bulunan Osmanlı ordularının bulunduğu ahvâle gelince: Şu sırada Ruslar'ın karşılarında bulunan Osmanlı orduları üç muhtelif mevâkide bulunuyordu.

(Plevne) muhasarası hengâmenede (Sofya) târîkiyle (Orhaniye) ye doğru hareket eden General (Gurko) nun karşısında yeni bir ordu teşkîl olunup bu ordunun kumandanlığı Serdar sâbık Muhammed Ali Paşa'ya ihâle olduğunu yukarıda söylemiştik bu ordu sözde ileriye hareket edip (Plevne) yi muhasaradan kurtaracak idi.

Fakat Muhammed Ali Paşa'nın ordusu karşısında bulunan General (Gurko)nun ordusuna nisbeten pek zayıf olduğundan ileriye hareket değil Ruslar'ın tazyîk ve taarruzlarından dolayı hemen hergün yer kayb ediyor , geriye ricât ediyordu. Bunun üzerine dâr'ül harbte umûm kumandan bulunan Süleyman Paşa serasker Fosfor Mustafa Paşa'ya bir telgraf çekerek bu telgrafta : << Muhammed Ali Paşa ordusu ileriye hareket etmiyor ve etme azminde değildir. Bundan dolayı (Plevne) çâresiz kaldı.. eğer Osman Paşa hatt-ı muhasarayı yarmak fedâkarlığını göze aldirmazsa teslim mecbûr olacaktır. O hâlde bugün Muhammed Ali Paşa'nın bulunduğu ne (kemerli) ve ne de (Sofya) kalacaktır.mehâlik-i mütesavver kâmilin fa'le gelecektir.Bunun ise dünyevî ve uhrevî mesûl ve bâis-i müstakili olduğunuzu arz ve ihtâr eylerim >> ¹¹⁸ diye beyân-ı fikir etmişti. Bu telgraf alındıktan iki gün sonra (Plevne)'nin sükût ettiği haberi İstanbul'a vürûd eder etmez orası pek büyük telaşa düştü. Muhammed Ali Paşa derhâl azl olunup yerine Şakir Paşa tâyîn olundu. Seraskerlik vekâletinde bulunan Fosfor Mustafa Paşa'nın yerine de asâleten Rauf Paşa tâyîn olundu fakat bu son tebeddülât dâr'ül harbte bulunan umerânın kâffesinin canlarını sıktı. Çünkü bedayeti muhârebeden beri Rauf Paşa'nın bahriyye nezâretinde iken yaptığı hatalar daha sonra Balkan cenûb ordusunda

---

¹¹⁸ Herc ve merc Rumeli nâm-ı esere mürâcaat ve bir de Süleyman Paşa'nın evrâkı nâmındaki eserde Süleyman Paşa'nın serasker Mustafa Paşa'ya 25 teşrîn-i evvelsânî telgrafi

gösterdiği uygunsuzluktan dolayı herkes bu zâtın taht-ı muhâkemeye alınmasına muntazır iken birden bire seraskerlik makamına is'âdi alemlerini şaşırttı.

Orhaniye ordusundan maâdâ Balkanda bu sırada (Şıpkâ) ordusu dâhi var idi. Bu ordunun kumandanı bulunan Süleyman Paşa umûm kumandan tâyîn olunduktan sonra yerine Rauf Paşa geçti. Fakat birkaç gün sonra Rauf Paşa dâhi azl olunup yerine Veysel Paşa tâyîn olundu. Şumnu ordusuna gelince : (Plevne) muhasarasının son günlerinde Süleyman Paşa (Plevne)'de bulunan Rus ordusunun bir kısmını kendi tarafına celb etmek üzere (Elana) muhârebesinden sonra (Maçka) mevkiine taarruz etmek için lâzım gelen tertîbâtı almakla meşgûl iken (Plevne)'nin sükûtu haberini aldı. Bunun üzerine Süleyman Paşa Rusların üzerine taarruzdan vazgeçmek istediye de asker ileriye hareket emiş ve bazı aksâm-ı harbe tutuşmuş olduğundan (Maçka)'ya hücum ve bu istikâmette epey ilerlediye de bu sırada serasker Rauf Paşa'dan ve mâbeyn -i hümâyûn baş kitâbetinden gelen telgraflar : altmış taburla serîan Balkanın cenûb tarafına geçmesini emr ediyordu.¹¹⁹

(Plevne)'nin sükûtu İstanbul'u alt üst ettiğini söylemiştik. Hakikat-ı hâlde bundan sonra tevellüd edecek vakâyinin ehemmiyeti derkar olub selamet-i mülk ve devlet için sürat-i mümkün ile bir tedbîr-i müesserin ittihâzı ahvâli zarûrîyeden idi.

Süleyman Paşa o günlerde bu ciheti düşünüyordu. Fakat bu bâbda kendisince ittihâzı lâzım gelen tedâbir-i mevki icrâyâ getirilmesinin ne kadar müşkil olduğunu da anlamaktaydı. Çünkü müşarünileyhe bu sırada makam-ı seraskerîyyeye tâyîn olunan Rauf Paşa'nın kendisine en büyük düşman olduğunu bilir ve bundan dolayı her teklif ve tedbîrini akîm bırakacağını pek güzel his ederd. Binâenaleyh e bundan sonra yapılması lâzım olan mevâdın neden ibâret olacağını bizzat zât-ı şâhâneye arz ederek kâffe-i icrâatta Padişahın rızasını almakla tedbîrini kurdu. Zât-ı şâhâneye doğrudan doğruya bir telgraf çekerek harekât-ı müstakbele için tanzîm ettiği planı zât-ı şâhâneye arz etmek için bu anda İstanbul'a azîmetine müsâade buyurulmasına dâir bir irâde ısdârını arz etti. Birkaç gün cevap alınamadı fakat en sonunda sadrazam Ethem Paşa'dan bir telgraf aldı.

---

¹¹⁹ Süleyman Paşa'nın evrâkı serasker Rauf ve aBeyni hümâyûn baş kâtibi Said Paşaların Süleyman Paşa'ya 30 teşrîn-i evvelsai tarihli telgrafları

Bu telgrafta sadr müşarünileyhe şu günlerde İstanbul'a gelmezden vaz'gçmesini tavsiye ediyordu. Süleyman Paşa bu tavsiyenin meâlini dâhi Rauf Paşa'dan bildi. Başka taraflara mürâcaat etti. O günlerde Damat Mahmut Paşa'dan kendisine İstanbul'a gelmesi için müsâade-i şâhâne buyurulduğuna dâir bir telgraf aldı. Süleyman Paşa Kânûn-i Evvelin altıncı günü (Varna) târîkiyle İstanbul'a hareket etti. ¹²⁰ Fakat beraberinde dört tabur piyâde ve bir batarya top dâhi vardı.

Zât-ı şâhâne'nin Süleyman Paşa'ya emniyet-i tâmmesi yok idi. Bu âdem-i emniyete hizmet eden ahvâlın başlıcası Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in hal'inde büyük bir müdahalesi ve bir de bu zâtın hürriyetperverlikle şöhret bulmuş olmasından idi. husûsen bu def'a Süleyman Paşa'nın beraberinde birkaç taburla gelmesi kendisini fenâ hâlde ürküttü. Paşa'nın düşmanları Süleyman Paşa'nın bu hareketini yeniden bir vak'ay-ı hâl' vücûda getirmek gibi telakkî ve zât-ı şâhâneye böylece ilkâ ettiler. Bu sebepten Süleyman Paşa'yı getiren vapur Dolmabahçe sarayının önünde durur durmaz kendisini serasker Rauf Paşa karşılayarak Yıldız Sarayına getirdi. Bu esnâda vapurda bulunan taburlar dâhi dışarı çıkartılıp her tabur ayrı ayrı kışlalara yerleştirildi.

Süleyman Paşa huzûr-u şâhâneye çıkar çıkmaz hünkâr kimin müsâadesiyle İstanbul'a geldiğini kendisinden sordu. Süleyman Paşa damad Mahmud Paşa'nın telgrafını gösterdi. Bundan sonra zât-ı şâhâne gâyet soğuk bir tavır ile bu aksâm İstanbul'dan orduya gitmek lüzûmunu bildirdi. Süleyman Paşa cevâben : hâkpây şâhânelerine yüz sürmeye ve bazı mârûzâtımı arz etmeye geldim>> diye sual buyurdu. Süleyman Paşa mârûzâtını anlattı Süleyman Paşa'nın mârûzâtı meyyânında <<Şevketmeâb Efendimiz dâr'ül harbdeki kuvvetimiz zayıftır. Ahvâl karışıktır. Bir taraftan müdâfaaya devam edelim diğer taraftan sulh talebi için Rus İmparatoruna vükelâdan birisi gönderilirse muvâfık maslahat olur yine Efendimiz bilir.>>demesi üzerine zât-ı şâhâne :>> bir aya kadar Balkanlar güzelce muhâfaza olunmalıdır. Siz oraya gitmelisiniz. Diye buyurur. Bunun üzerine ilk mülakat hâtem bulur. Süleyman Paşa güç hâl ile o geceyi konağında geçirmek için müsâade alır fakat bütün gece saray tarafından tâyîn olunan polis ve hafiyeler konağının etrafında dolaşırlar.

¹²⁰ Campagne du suleiman pacha

Aliyy'ül sabah Paşa'yı yine saraya istediler. O gün dâhi zât-ı şâhâne Süleyman Paşa ile birkaç saat görüştü. Bu def'a ilk mülakatındakinden ziyâde iltîfât-ı şâhânesini gösterdiyse de ikinci günü Aliyy'ül sabah Edirne'ye gitmek lüzûmunu bildirdi. Bunun üzerine Süleyman Paşa daha bir gün İstanbul'da kalmaya muvâfık oldu. Fakat Paşa'yı merhûm bu iki günde vukûa gelen muâmeleden zât-ı şâhânenin kendisine zerre kadar emniyeti olmayıp tavır ve hareketinden ziyâdesiyle muhteriz olduğunu kemâl-i ye'sle anladı ne sûretle olursa olsun işin içinden üzere üçüncü günü huzûr-u şâhâneye : Padişahım bendelerine emniyet-i şâhânelerinin olmadığını bildiğimden kullarının hizmet-i şâhânedan afv buyurulmasını ve yerime diğerinin tâyîn edilmesini Efendimizden istihâm ederim. Demesi üzerine hünkâr >> hayır Süleyman Paşa sözlerimi yanlış telakkî ediyorsunuz. >> diye buyurdular. Süleyman Paşa susmayarak : hayır Padişahım yanlış telakkî etmiyorum mârûzât-ı bendekanemin doğru olduğunu biliyorum.. hattâ bu muhârebeden ve Karadağ seferine hareket etmezden evvel hâkpay-ı şâhânenize yüz sürmek için saraya geldiğim hengâmede mâbeyn başkâtibi Said Paşa kulunuza birçok tehdîdâmiz sözler söyledi. >> demesi üzerine hünkâr soğuk bir tavırla: öyleyse benden ne istiyorsunuz>> demesi üzerine Süleyman Paşa: kulunuzun istediği şey düşmanlarım bulunan bazı kimselere emniyet buyurmamanızdan başka birşey değildir. Bu husûsu merhamet-i şâhânedan ricâ ve niyâz ederim. Bu düşmanları huzûr-u şâhânenize davet buyurunuz. Hakk-ı âcizânemde ettikleri iftiraları yüzlerine karşı söyleyeyim. diye ağlayarak arz etti.

Hünkârın Süleyman Paşa'nın sözlerinden müteessir olduğu görünüyordu bundan sonra Paşa'ya birkaç kere iltîfât buyurdu. Kendisine bir nişan ihsân etti. Fakat hemen o gün Edirne'ye doğru hareket etmek için de kat'î bir irâde buyurdu. Süleyman Paşa bu irâde üzerine o gün yani Kânûn-i Evvelin dokuzunda Edirne'ye hareket etti. ¹²¹

Bu esnâda dâr'ül harbdeki ahvâl ise şu merkezde idi:

(Plevne)'nin sükûtundan sonra en mühim dâr'ül harb cenûbi Balkan olacağı revîş-i ahvâlden anlaşılıyordu.çünkü Ruslar için Balkanın şimâlinde bulunan en mühim mevki

¹²¹Süleyman Paşa'nın zât-ı şâhâne ile olan mülakatına dâir mâlûmât campragne du suleman pacha nâm-i eserden iktibâs edilmiştir. Keza <<herc ve merc Rumeli>> nâmındaki esere mürâcaat

(Plevne) olub bu da ellerine geçmiş , bundan sonra Balkandan (Edirne)ye doğru hareket ederek Türklere parlak bir sulh mütarekesi imzalatırmaktan başka bir şey kalmamıştı. Bu maksadın icrâsı için Ruslar o günlerde ordusunun tertîb ve tanzîmiyle uğraşırlardı. Ruslar'ın böyle hareketlerine karşı Türkler ne yapmalı idiler? Bu devirde en mühim olan mesele bu idi.

Ne taraftan düşünülürse düşünülün devr-i mezkûrda Osmanlılar için en muvâfık tedbîr düşmanın İstanbul'a yanaşmasına meydan vermemek için vukû' bulan taarruza karşı ciddi mukavemet göstermek ve bunun için de balaknın cenûbunda ikinci bir (Plevne) vücûda getirmek idi. Eğer bu maksada muvâfık olursa idi. Ruslar muhârebenin şu devrinde Osmanlılar için muvâfık bir sulh akdine razı olacaktı. Çünkü sekiz aydan beri devam eden muhârebeden yorulmuşlar pek çok zâyiâta dûçâr olmuşlardı. Hâla şu muhârebede maliyye ciheti pek fenâ idi.

Muhârebede vukûa gelen masârif-i külliyyeden Rusya maliyyesi âdeta iflas etmek derecesine gelmişti. Dâr'ül harbte bulunan askerın melbusatı perîşan erzâk ve cebhâne dâhi daha beş altı ay muhârebenin devamına müsâid değildi. Husûsa şu sırada mevsim kış mevsimi olduğundan yorgun asker muhârebe zahmetine katlanmak dâhi istemiyordu.¹²² binâenaleyh şu sırada Osmanlılar için en iyi tedbîr vakîit kazanmak ve muhârebeyi daha bir müddet uzâtmak idi.

Süleyman Paşa kendisine mahsûs olan zeka ile bu cihetleri anlamış idi. Bu zâtın fikrinde en evvel ittihâzı elzem olan tedâbirden birisi de şu esnâda lüzûmundan ziyâde dağılmış olan askerın hattı harbini kısaltmak , askeri toplu bulundurmak idi. Şu sırada Balkanın cenûbunda Ruslar'a mukavemet edebilecek bir kuvveti toplamak pek mühim bir mesele idi.

Bunun üzerine Süleyman Paşa Edirne'ye vâsıl olur olmaz dâr'ül harbde bulunan bazı aksâma ricât emrini verdi. Fakat Süleyman Paşa'nın vürûdundan iki gün sonra (Edirne)'ye gelen mêmûriyeti , Süleyman Paşa'nın hareketini tersten ibâret bulunan

¹²² General Gazenkampfin hâtırâtı. ve kea Rusça yazılmış diğer esrlere mürâcaat

müşîr Safvet Paşa Süleyman Paşa'nın vermiş olduğu ricât emrini derhâl fesh etti. Elinde bulunan fermân-ı şâhâneye istinâden kemerlide bulunan Şakir Paşa fırkasına yerlerinde sebât göstermesini emr etti. Bundan maâdâ merkezi hükümet ve daha doğrusu saray, Süleyman Paşa'nın böyle İstanbul kurbinde bulunan edirne'den kalmasını hiç de istemiyordu (Paşa'nın inkılâba olan meyilinden ve bir de böyle bir harekete cüretinden korkuyordu.) bunun için olmalı ki Paşa (Edirne)'de bulunduğu zaman mâbeyn ve bâb-ı seraskerî telgraf telgraf üzerine çekerek Süleyman Paşa'nın ileriye yani (Sofya) taraflarına hareket etmesini tesrî' ediyordu. Paşay-ı müşârunileyh nâcâr (Edirne)'den kalkıp Kânûn-i Evvelin on beşinci günü (Sofya)'ya geldi. O günlerde ise General (Gurko) bu tavk ve çorpak derelerinden geçerek kemerli ile Sofyanın ittisâlini kat' etmiş bu sûretle bir çevirme hareketiyle Şakir Paşa'nın ordusunu kâmilen esir almak teşebbüsünde bulunmuş oluyordu. Bu esnâda Sırpîlar dâhi başka taraftan Sofya'ya doğru yaklaşmakta idiler. Bunlar akpalangada iki tabur müstahfaz askerini püskürterek burasını zabt ve şehir köyünü dâhi pek ziyâde sıkıştırmaktaydılar. Süleyman Paşa'nın ise seksen bin Rus ve elli bin Sırp ordusuna mukavemet edecek kuvveti olmayıp o esnâda bu tarafın muhtelif mevkinde mevcûd kuvvet on taburdan ibâret idi. Binâenaleyh Süleyman Paşa Balkanın bu cihetini müdâfaa etmek mahâl olduğunu anlayarak kemerlide ve şehir köyünde bulunan taburların Edirne'ye çekilmesini İstanbul'a arz etti. Fakat mâbeyn-i hümayûn başkâtibi Said Paşa'dan, damat şehriyârı mahmut Celâlettin ve seraskerî Rauf Paşalardan telgraflar gelerek kemerliden Kazanlığa kadar Balkan hattının terki ta nihâyette olacak bir tedbîr olup şimdilik var kuvveti ?? verip Balkan hatt-ı müdâfaasını elden çıkarmamak çâresinin istihsâline bakmak lâzım olduğu bildirdi.¹²³ Bunun üzerine Süleyman Paşa Sofya'da muhasarada kalmamak için bi'n nefis edrineye hareket etti. O gün Kânûn-i Evvelin on sekizi idi

Süleyman Paşa'nın Edirne'ye vusûlu İstanbulu dehşetler içinde bıraktı. Derhâl asker Rauf Paşa'dan bir telgraf gelerek serîan Tatarpazarcığına hareketi emr olundu. Süleyman Paşa cevâben : << Düşman Balkan hattının hangi noktasından taarruz göstereceği mâlûm değildir. Aliyyu'l husûs düşman Şıpka ve hain Boğazı veyâhud Kazan'dan geçerse Edirne'de bir kuvve-i ihtiyâtîyye tedarik edilemediğinden karşısına

¹²³ Evrâk Süleyman Paşa'ya

çıkacak kuvvet yoktur. Böyle bir hâl zuhûrunda ben Edirne’de bulunur isem burası merkez hutut-u telgrafîye olduğu cihetle derhâl haber alarak ve Balkan nukâtına dağılmış olan taburların Edirne’ye celb ve cem’ine muvâfık olabilirim. bilâkis tatarpazarcığı gibi telgrafsız bir yerde bulunursam vaktiyle haber alıp îsâl evâmîr edemem. bu da Balkan hattı üzerinde dağılmış bulunan taburların parça parça tehlikeye uğramaları neticesini verdi. Şimdiki hâle nazaran Edirne’den başka kumandan için bir merkez yoktur. Umûm kumandanlık üzerimde bulunduğu müddetçe burada kalacağım. Eğer kumandanlığı üzerimden rafi ederseniz nereye emr olunursa oraya giderim diye arz etti.¹²⁴

Rauf Paşa, derhâl bir telgrafla yine tatarpazarcığına gitmesine emr verdi. Süleyman Paşa yine bir telgraf ile gitmeyeceğini sûret-i kat’îyede beyân etti. kârî’lerimiz şu izâhâtta o günlerde Devlet-i Aliyyenin ne büyük tehlikelerde bulunduğunu elbette anlamışlardır. Düşman umûm kuvvetiyle devletin pâytâhtı bulunan İstanbul’a hareket etmek üzere hazırlık görüyor, merkez hükümet Osmâniyede ise dehşetli entrikalar cereyân ediyor. Büyükler birbirini batırmak gibi sû-i hâlâtta vaz’’geçmiyorlardı.

Süleyman Paşa o gün merkezin emrine açıktan açığa isyanda bulundu. Çünkü İstanbul kendi canına kast etmekte olduğunu his ediyordu. Fi-l-hakîka Paşa’nın zehâbi yanlış değildi. merkez hükümet Süleyman Paşa’yı ahvâl-i sâbıkasına ve bilhassa Sultan Abdulazizin hal’inde olan müdahalesinden dolayı bu zâtın mahvını istiyordu. Fakat birden bire bu kararın icrâsından korkuyor , umûm dâr’ül harbdeki perîşanlıktan bu zâtı mesûl tutarak efkâr-ı umûmîyyede bu zâtı çürütmek için çâreler arıyor hile ve entrikalar yapmaktan çekinmiyordu. Süleyman Paşa dâhi bu ciheti iyice anladığından düşmanlarına göğüs vererek mahv olmak istiyor idi. Mezkûr telgrafa kat’îyen cevâb-ı red verilmesi dâhi bu fikre binâendi.

Süleyman Paşa ile Rauf Paşa’nın arası böyle açıldığında saray başka bir tedbîre mürâcaat etti. Mâbeyn-i hümâyûn katîplerinden Lebib Efendiyi mêmûriyet-i mahsûsa ile Kânûn-i Evvelin yirmi birinci günü (Edirne)’ye gönderdi. Bu zât Süleyman Paşa’ya

¹²⁴ Herc ve merc Rumeli nâmındaki eser keza Süleyman Paşa’nın evrâkı

selam-ı şâhâneyi tebliğ ettikten sonra birkaç güne kadar mütâreke vuku bulacağını ve şu müddet içinde düşmanın Balkandan geçirilmemesine çalışmak lüzûmunu ve bir de Rauf Paşa'ya muhâlefet etmeleri ârzûy-u şâhânedan bulunduğunu tebliğ etti. Bunun üzerine Süleyman Paşa yâver-i mahsûsla zât-ı şâhâneye bir âride takdim ederek <<orduları Balkan hatt-ı müdâfaası üzerinde tutmak tehlikeli olduğunu ve Edirne'de tasarlanan ihtiyât ordusunun henüz vücûdu olmadığından Ruslar Balkanlardaki müteferrik askerimizi alargada bırakarak yakında İstanbul kapısına kadar gideceklerini >> arz etti

125

Süleyman Paşa ile merkez hükümetin arası böyle iken o günlerde Ruslar ilerleyerek şehirleri zapt ediyorlardı.. General (Gurko)'nun kamarlıda bulunan Osmanlı ordusunu esir etmek niyetiyle bir çevirme hareket yaptığını yukarıda söylemiştik. General bu maksadına muvâfık olamadı. Çünkü kemerlide bulunan fırka ,vakt ve zamanıyla ricât etti. General Gurko bunun üzerine Sofya'ya doğru hareket etti. Bu mevkîde ise üç taburdan başka kuvvet yok idi. Ora kumandanı bulunan Osman Paşa mukavemetin âdem-i imkânını anlayarak burasını terk etti.

Burada bulunan Osmanlıların ricâtı için en muvâfık târik (Kuyucak) târiki idiyse de Ruslar o tarafı sedd ettiğinden Osman Paşa (Samacou) târikiyle ricât etti. Bu son mevâkîi tutmak içinde oraya Miralay Rüstem Bey Tatarpazarcığından üç taburla gönderilmişti.

Süleyman Paşa ise O günlerde yine Edirne'de bulunuyordu irâde-i şâhânenin infâzı için bile pazarcığa gitmiyordu. Son tedbîr olmak üzere zât-ı şâhâneye Kânûn-i Evvelin yirmi üçünde Yıldız sarayında telgraf başına gelerek Süleyman Paşa'yı dâhi Edirne telgrahanesine celb etti. Telgraf açıldıkta behmehâl Pazarcığa gitmesi için irâde buyurdular Süleyman Paşa cevâben : << Eğer Pazarcıktan ileri gidersem Şıpka ve civarı ahvâlinden ve buralara vukû bulacak taarruzdan haber alamayarak vazifem olan hareket-i rec'i tanzîmatına muvâfık olamam. O kuvvetler bilâhere ya esir veya mahv olacaklar. emr-i kumandaniyi her nevî ahvâle göre birisi tânzim etmelidir. Böyle olmaz da umûm kumandanlık üzerimde bırakılır ve en ziyâde fikrimi yoran şıpka cenâhında

¹²⁵ Keza yukarıda zikr olunan diğer eserlere mürâcaat

bir vehâmet baş gösterir ise bilâhere yine hem mağzûb-u şâhâneniz hakîkati anlamak mümkün olamayarak bilâ sebep menfur millet dâhi olurum umûm kumandanlığı âhire tevdi ediniz.bir livâ askere dâhi irâde buyurulduğu hâlde giderim ve kumanda ederim. Edirne'den ayrılmaklığım devlet için pek büyük tehlikeler ida' edeceği itikâdindeyim..en son nâmussuzluğu takınmaktan ise şimdiden ağlaya ağlaya istifâ ederim. ¹²⁶>> demesi üzerine hünkâr kemâl-i hiddetle hiç cevap vermeksizin telgrafi kapatmak için irâde buyurdu. fakat o günün akşamı Rauf Paşa'dan bir telgraf gelerek burada << Umûm kumandanlığın tarafımızdan idâresine irâde-i seniyye taaluk etti. Sizin tatarpazarcığına gitmeniz için irâde buyuruldu. Serîan oraya hareket ediniz.>> diye yazılmıştı. Süleyman Paşa bunun üzerine Tatarpazarcığına hareket etti. O gün Kânûn-i Evvelin yirmi dördüydü.

Süleyman Paşa'nın tatarpazarcığına hareketinden üç gün sonra dâr'ül harbde gâyet azîm vakâyi' mütenevvi vukûa geldi. Bu vak'a Rus karargâhının yüz bin raddesinde bir kuvvetle Şıpka'ya hücum, bura ordusunu kâmilen esir ettikten sonra ileriye doğru hareket etmesi ve diğer taraftan Devlet-i Âliyenin Rusya'dan resmen mütâreke istemesi idi. Bu cihetin tafsilâtı şudur. :

(Plevne)'nin sükûtundan sonra Grandük Nikola açıkta kalan yüz elli bin kuvvetin bir kısmını General (Gurko)'ya gönderip kalan kuvvetle Ruslar Şıpka üzerine yüklenmek için hazırlık görmekte olduğunu yukarıda söylemiştik. Grandük Nikola bu maksad için Kânûn-i Evvelin yirmisine kadar orduların tertîb ve tanzîmiyle meşgûl oldu. Şıpka'ya hücum etmek için şöyle bir hareket planı tanzîm etti.. Şıpka'ya hareket eden ordu üç kola taksîm edilecekti. Şıpka'da bulunan General Radetski.(24000) raddesinde bir ordu ile zâten bulunduğu Şıpka'dan karşısından bulunan Türk ordusuna hücum edecek General (Skobelev) (36) taburla sağdan ve General (Mirski) (40) taburla soldan Şıpka Boğazını çevirerek hücumla General (Radetski)'ye muâvenet edeceklerdi.Bu iki çevirme kollarından sağ kol Hamitli Boğazından ve sol kol isoh dan geçeceklerdi. Ruslar harekete Kânûn-i Evvelin yirmibeşinde başladılar. General (Skobelev) Hamitli Boğazını General (Mirski) (İsoh) Boğazını Kânûn-i Evvelin yirmi altısında zabt ettiler.

¹²⁶ Herc ve merc Rumeli nâmındaki eser

Şehr-i mezkûrun yirmi yedisinde bu iki kol Şıpka köyüne yanaşıp ikinci günü yani Kânûn-i Evvelin yirmi sekizinde bu mevkîde müttefikten hücum etmeye karar verdiler.

Bu esnâda Şıpka Osmanlı ordusu tahminen kırk taburu ve (100) toptan ibâret ise de kuvve-i mevcûde yirmi bin neferden ziyâde değildi. Bu kuvvet diğer ahvâlde Ruslar'a ciddi sûrette mukavemet edebilirdi. Fakat o günlerde Veysel Paşa'ya gelen telgraflar birbirine muhâlif olduğundan bu telgraflar Veysel Paşa'yı dehşetler ve pek büyük tereddüdler içinde bırakmakta idi. Süleyman Paşa'nın Edirne'den hareketinden sonra umûm kumandanlık vazifesini İstanbul yani serasker Rauf Paşa ve mâbeyni hümâyûn yapıyorsa da Süleyman Paşa da dâhi Balkan kumandanlığı kaldığından Paşay-ı müşarünileyhe Veysel Paşa'ya evvelki planı üzerine Balkandan inip Edirne'ye doğru ricât emrini veriyordu.

Bundan maâdâ o günlerde serasker Rauf Paşa'dan bir telgraf gelerek bu telgrafta : <<mütâreke mukarrerdir. Bulduğunuz mevkîyi elden çıkarmayınız.>> diye yazılmıştı. Süleyman Paşa Ruslar'ın Şıpka Boğazına doğru hareketlerini duyar duymaz bulunduğu mevkîde telgraf bulunmadığından Veysel Paşa'ya kendi emrini icrâ ettirmek üzere tatarpazarcığına dolu dizgin hareket etmekte iken bu son mevki iki buçuk saat kaldığında Rauf Paşa'nın bir telgrafını kendisine verirler. Bu telgrafta serasker Paşa : << Ruslar Şıpka'nın etrafını sarmaktadır. Şıpka ordusunun orada sebâtını yoksa ricâtı mı hayırlıdır? Beyn'el vükelâ ittîfâk ârâ hâsıl olmadı. Bu bâbda re'yiniz istifsâr olunur.>> buyuruyordu.

Süleyman Paşa bu telgrafda : hem Şıpka kolordusunun ve hem de Pazarcık civârındaki kuvve-i askeriyyesi serîan Edirne'ye çekilmelidir. Re'yim budur. >> diye cevap verdi. O günün gecesini yani Kânûn-i Evvelin yirmi altısında Rauf Paşa'dan bir telgraf gelerek burada <<Rusya hükümetiyle mütâreke olundu. Asker-i şâhâne buldukları mevkîleri terk eylesinler. >> gibi malûmat var idi. Süleyman Paşa bu telgrafi Veysel Paşa'ya kendi yâveriyle gönderdi. Bu yâver Şıpka'nın etrafını sarmış olan Ruslar'ın ellerine düştü. Esir edildi. General (Radetski) ertesi günü yani Kânûn-i Evvelin yirmi sekizinde vukûa gelecek hücumda Osmanlıların gayretini gevşetmek üzere bu telgrafi parlamentor vâsıtasıyla karşısında bulunan Veysel Paşa'ya gönderdi.

Ruslar'ın Şıpka mevkîne Kânûn-i Evvelin yirmi sekizinde üç taraftan hücum edeceğini söylemiştik, Ruslar'ın sol kolunun kumandanı bulunan General (Mirski) yevm-i mezkûrda Şıpka'ya saat dokuzda hücum etti. Burada bulunan Osmanlı karakolları Ruslar'ın taarruzunu görerek ricât ettiler. Ruslar bilâ mukavemet ilerlediler. Fakat orada bulunan bir tabyaya yanaştığı zaman mezkûr tabyadan o kadar şiddetli ateş yağıyordu ki Ruslar derhâl ricâta mecbûr oldular. General (Mirski) askerini yeniden toplayıp yeniden toplayıp yine o tabyaya hücum etti. Yine külliyetli telefât vererek geriye püskürtüldü yine hücum edildi Yine terd edildi. Ruslar'ın bu kolunda yevm-i mezkûrda o kadar telefât var idi ki bundan sonra ileriye hareketi imkânsız bir hâlde kaldı.

Şıpka'ya merkez koldan hücum eden General (Radetski)'nin hücumları dâhi yevm-i mezkûrda semeresiz kaldı. Bu kol dâhi hesâbsız telefât verdikten sonra akşama doğru ordugâhlarına ricât ederek intizârî bir harekette kaldı.

Ruslar'ın asıl büyük ümîdi bulunan sağ kolu bu esnâda General skobelev kumandasında Hamitli Boğazından süratle hareket edip Şıpka Boğazına arka taraftan öğle üstü hücum etti. Burada dâhi Osmanlıların mukavemeti pek ciddiydi. Ruslar her hücumda dehşetli telefât veriyordu. (Skobelev) birkaç hücumla Boğazın ağzında bulunan iki tabyayı aldı fakat şimdiye kadar mechûl kalmış olan bir esbâbtan dolayı bu esnâda Veysel Paşa tabyalarının birinde teslim işareti bulunan Beyaz bayrağı çekti. Paşa Ruslarla muhâberâta girişti. Fakat tepelerin başlarında bulunan Osmanlı ordusunun mütenevvî kıt'aatını teslim ettirmek için epey zahmet çekti. Burada bulunan aksâm-ı askeriyeye Veysel Paşa'nın korkaklığını anlayarak Veysel Paşa bi'n nefis teslim olduktan sonra bile düşmana mukavemet göstermek istedi. Fakat muvâfık olamadı umûm Şıpka ordusu Ruslar'ın ellerine düştü.Şıpkada Rusların ellerine esir düşen efrâdın mikdarı on beş binden on sekiz bine kadar varıyordu. Eğer bu ordunun kumandanı Veysel Paşa'dan başka birisi olsaydı. Şıpka, ikinci Plevne olub daha iki üç ay Rusları tevkif etmek şüpheden vâresteydi.

Grandük Nikola bizzat bu muhârebede bulunmadı. Bulunmak için Plevne'de bulunan karargâhından hareket etmiş idiye de hücum gününe yetişemedi Lofça'da bulunduğu

zaman yani yani Şıpka'ya hücum olunduğu Kânûn-i Evvelin yirmi sekizinci günü sulha aid bir telgraf aldı. Bu telgraf bu kirş târikiyle İstanbul'dan ve serasker Rauf Paşa tarafından çekilmiş idi. Telgraf Fransızca yazılıp meâli şu idi. ¹²⁷

<< Bâb-1 âli Tatarpazarcığında bulunan Süleyman Paşa'ya zât-ı necabetpenâhîleriyle mütâreke şerâitini müzareke etmek üzere emr vermiş ve kendisine salâhiyetnâme vermiştir. Binâenaleyh bu zâtın nereye gelmesi lâzım geleceğini ve kimle muhâberâta girişmek lâzım olduğuna dâir icâb edenlere emr vermesini ricâ ederim. cevâbın pâresi verilmiştir.

Harbiyye nâzırı

Rauf Paşa

Grandük derhâl yine Fransızca olarak Rauf Paşa'ya şu telgrafi çekti. :<<İstanbul harbiyye nâzırı Rauf Paşa : >> telgrafınız İmparatora takdim edilmiştir. Muhâberât yalnız benimle olacaktır. Me'a hâzâ sulhun esâsı müzâkere edilmeksizin mütârekeye girişmeyi uygun görmüyorum.

Lofça /Grandük Nikola

Grandük derhâl bu telgrafın kopyasını İmparatora gönderdi. Diğer bir telgrafta ahvâli anlatarak General Gurko'ya Tatarpazarcığında bulunan Süleyman Paşa'ya Rus karargâhına gelmesi için adam göndermesini emr fakat bu sulh ve mütârekeye ehemmiyet vermeyerek ordusuyla bir an evvel ileriye hareket etmesine çalışmasını ekîden ve şedîden tenbîh etti.

Grandük Şıpka'ya Kânûn-i Evvelin otuzbirinde geldi. Derhâl Veysel Paşa'yı bu zâta takdim ettiler. Veysel Paşa Grandükle görüşüğünde kendisine Ruslar, hilâf-ı kânun-u hücum ettiğini beyân etti. Çünkü bir kere mütâreke müzâkeresine girişildiğinde bir tarafın hücum etmesi kânun-u askeri ahkâmına muvâfık olmadığını musirrane söyledi. Grandük Paşa'nın sözlerine kızdı. Ve derhâl Paşa'ya hitâben : << Mütâreke akd etmek

¹²⁷ General Gazenkampf'ın hâtırâtı

için tarafeynin rızası bulunması şarttır. Ben ise bu mütârekeye daha razı değilim muhârebeye kemâl-i gayretle devam ediyorum. Vak'a sizin hükümetiniz mütârekeyi teklif edebilir. ¹²⁸ fakat bu mütârekeyi kabul edip etmemek benim elimdedir. >> diye söyledi. Ve bu sözlerinden fikrinin ne olduğunu meydana koydu.

Muhtazıran îrâd ettiğimiz şu küçük hikayeden dâhi pek güzel anlaşılır ki o günlerde İstanbul'un kendi sû-i tedbîriyle millet ve devlete karşı ettiği cinâyet pek büyüktür. Bir taraftan bâb-ı seraskerîden Süleyman ,Veysel Paşalara ve diğer kumandanlara : << Mütâreke yapılacak ,yapılmak üzeredir. Yapılmıştır. Gibi meâlde telgraflar gönderiyor ve bu sûretle ordularının gayretlerine fütur getiriyor diğer taraftan da düşmanın mütârekeye razı olub olmayacağını bilmiyor. Ortalığı arapsacı gibi karıştırıyor şurası muhakkaktır ki Rauf Paşa bir taraftan o günlerde ordularının şu sûretle iğfâl edilmesi zâten fenâ olan ahvâl-i harbiyyemizi büsbütün karıştırmıştır. Düşmana karşı mukavemet göstermekten âciz bırakmıştır.

Muhârebenin şu devrinde merkez hükümetin sû-i tedbîri Balkanın cenûbunda bir kuvvet cem'ine meydan bırakmamıştır. Bu esnâda yani Şıpka ordusu esir olduğu günlerde bile Eskizağra,yanbolu,tatar Pazarcık , Ahmedli , kazan,Varna,Silistre şumla, Rusçuk, ve daha pek çok mevâkîde yüz bine yakın kuvvet var idi. Fakat ne faydası var ki bunların cem'ine İstanbul meydan bırakmıyordu.

Kumandanlardan birisi bilferd Süleyman Paşa buna teşebbüs edecek olursa bâb-ı seraskerîden veyâhud saraydan gelen bir telgraf buna mânî oluyordu. İşler de alt üst olub gidiyordu.

Gidiyordu ama ! düşman dâhi uyumuyordu. Plevne ve Şıpka'yı ele geçirdikten sonra Ruslar'ın taarruzu pek ziyâde kolaylaştı. Bunlar için Edirne ve İstanbul'un kapısı açıldı. Gelecek fâsılada bunların nasıl o kapıya yanaştıkları izâh edeceğiz.

---

¹²⁸ General Gazenkampf'ın hâtırâtı

ONDÖRDÜNCÜ FASIL

İZMİHLÂL VE PERİŞANLIK

Muhârebenin bu devrinde Devlet-i Âliyye'nin dûçâr olduğu hâl

Makam-ı bâlâ'daki istibdâd

Sulha doğru bir hatve

Zât-ı şâhânenin sulh talebi için Rus İmparatoruna mürâcaatı

İmparatorun cevâbı ve Rus ordularının ileriye hareketleri

Süleyman Paşa ordularının perîşanlığı

Bu ordunun Geliboluya doğru ricâtı

Sulh müzâkeresi için Osmanlı murahhaslarından Nâmık ve Surur

Paşaların Rus karargâhlarına vürûdleri

Nâmık Paşa ve Grandük Nikola

Surur Paşa'nın bazı ahvâl-i garîbesi

Bu esnâda Avrupa düveli muazzamasının Devlet-i Âliyeye karşı

vaz'iyetleri

Gelibolu meselesi

Rus karargâhının Edirne'ye vusûlu

Mütâreke ve mukaddeme-i akd musalaha

Devlet-i Âliye'nin geçirdiği altıyüz senelik hayatında şüphesiz tehlikeli edvârı var idi. Tehlike tarih-i hicretin bin senesinden sonra ziyâdeleşmişti. Çünkü tarih-i mezkûrdan sora memâlik dâhilen ve hâricen inhitâtta idi. Fakat bu edvâr meyânında tafsilâtını itâ etmekte olduğumuz devr yani son Osmanlı -Rus muhârebesi devrinin en büyük tehlikeli edvârdan birisi olduğu muhakkaktır. Çünkü bu muhârebede memâlik-i mahrûsa üzerine Rusya devleti gibi koyu bir düşman yüklendiği gibi dâhilde yani idâre-i devlette öyle bir düşman vardı ki bu düşman hâricten gelen düşmandan hayat-ı mâlik için daha ziyâde tehlikeli idi.

Bundan evvel meydân-ı intişâra koyduğumuz eserlerin birinde vak'ayı harbiyyeden sonra bile memâlik-i mahrûsa ahvâlinde görünen inhitâtı izâh ettiğimiz sırada inhitâtın esbâbını şu yolda tavrîh etmiş idik.

<< Vak'ay-ı hayriyyeden sonra ahvâl-i dahiliyyemizi sademat-ı mütevâlîyyesiyle zîr ü zeber eden fenâlıklardan birisi de idârenin en yüksek tabakâtında yekdiğerine külliyyen iki zıt fikir ve mesleğin bulunmasıdır. Bunlardan birincisi menâfi-i melekeye , ne sûretle olursa olsun vak'ay-ı hayriyyeden sonra devlet-i âhenk terakkisiyle nağmesaz olur. Bir tekemmül ve intizâm ile ıslâh etmek cihet-i zarûriyesini göstermekte, saray o ciheti kat'îyen red ve devr-i kadim ile devr-i cedîd arasında bir had infisâl demek ehemmiyetini istibdâdla idâre etmek istiyordu.>>

Şu fikrimizin doğru olduğuna dâir sâlifüzzikr eserlerimizde birçok emsâl getirmiştik. Şu fikrin doğruluğunu Sultan Abdülhamit'in evâil saltanâtında meydan alan vak'ayı ile isbât etmek mümkündür.

Sultan Mahmut'tan sonra gelen Padişahların devirleri pek büyük istibdâdla geçtiği gibi Sultan Abdulhamit devirlerinin dâhi böyle geçeceğine dair tâbdayet-i ahvâlde pek çok emâreler zuhûr etmişti.

Padişah müşârunileyhe hazretleri kânûn-u esâsiyi îlân etmiş idiyse de Mithat Paşa gibi bir zâtın hârice nef'i olunması bundan sonra umûr-u devlete sarayın müdahalesine yol açmış Padişahın fikr ve mülâhazâtının hüsn-ü idârede değil bambaşka bir tarafta

olduğunu zahîren göstermiştir. Zât-ı şâhânenin meslek-i istibdâda olan meylinin esâsı iki mülâhazâtın ileri geldiği muhakkaktır. Padişah-ı müşârunileyhe hazretleri devleti kendi fikir ve isteklerine göre idâre etmek istiyordu. Bu ise meslek-i ahrârın programı bulunan idâre-i meşrûtede mümkün değildi. Sânîyen meslek-i ahrârın idâre-i devlette galebe çalmasını hükümdar bulunmak münâsebetiyle zât-ı şâhâne kendi şahsı için tehlikeli görüyordu. Çünkü fırka-i ahrârın Padişahların şahsından ziyâde devlet ve millet sadâkatli bulunduğunu bilmez değildi. Yakında vukûa gelen vak'a yani Sultan Abdulazizin hal'i dâhi bu maddeden ileri geldiğine tamamiyle mutekid idi. Bundan maâdâ zât-ı şâhâne amcasının makam-i hükümdariden ıskâtını cennetmekânın devlet idâresindeki aczinden değil ihtiyâtı elden bırakıp her ahvâle karşı kendisini muhâfazaya ehemmiyet vermediğinden ve bir de maksad için lâzım olan tedbiri vakt ve zamanıyla ittihâz etmemesinden biliyordu.

Zât-ı şâhâneye mahsûs olan şu fikir yanlış mülâhazâtın neticesi olduğu muhakkaktır. Zâten şu fikrin netâyic ve hâmiyesi bu günlerde meydana çıkmıştır. Hükümdar olan zevâtın tol müddet makamda kalmaları etraflarındaki muhâfazaların kesret ve kuvvetlerinden değil kendi milletin sa'âdetine çalışıp raiyyelerini kendi şahıslarına karşı beslettirmeye mecbûr ettikleri muhabbet ve hürmetten olduğu tarihlerde bin kere görülmüş olan ahvâldendir. Her neyse zât-ı şâhâne tahta cülûs eder etmez şu yanlış mulahazâtın mağlûbu olarak umûm idâre-i devleti bu noktadan yani kendi şahsını tol müddet makamda bulundurmamak vesâili nokta-i nazarından idâre etmeye başladı bu hâl ise gittikçe ortalığı karıştırmaktaydı. Zâten Devlet-i Aliyye'nin idâresinde mevcûd istibdâdın dehşetli bir sûrette teşeddüd etmesine hizmet ediyordu. Muhârebenin mütenevvî devrinde vukûa gelen fenâlıklar dâhi hep bu maddeden ileri geliyordu muhârebenin son devrine gelince: mücerred Süleyman Paşa'nın sadâkatine emniyeti olmadığından bu zâtın mâkûl olan tedâbirini nazar-ı ehemmiyete almayarak kendi mülâhazâtı mürevviçlerinden bulunan vükelânın fikriyle (Plevne) sükûtundan sonra kuvve-i Osmâniyeyi Balkan ile Edirne arasında toplamaya bırakmadı. Bu sebeple Osmanlıların her taraftaki zayıflığını gören düşman kât'i bir hareket-i taarruziyeden geri durmadı. İleriye yürüdü. İleride göreceğimiz vechle muharebenin son devrinde düşmana temasta bulunan aksâm-ı askeriyye-i Osmâniye Ruslar'ın önlerinden kaçıyor uzakta ve

külliyetli miktarda bulunan diğer aksâm-ı askeriyye-i Osmâniye'de hareket icrâsı için emr almadığından bu hâle seyirci olub bakıyordu.

(Plevne)'nin sükûtu, zâten muhârebe hakkında bir muayyen fikirleri bulunmayan vükelâ ve ümerâmızı bu sebepten şaşırttı. Bundan sonra ne yapılmak yani muhârebeye devam etmek mi yâhud Ruslardan bir sulh istemek mi? lâzım olacağına dâir fikirler muhtelif idi. Bazıları muhârebeye devam etmek istiyorlardı. Diğerleri ise (bunların içinde pek çok saraylılar ve bilhassa ol zamanda makam-ı seraskerîyyede bulunan Rauf Paşa dâhi var idi.) bir an akd-i sulh etmek ve bunun için de Rus İmparatorundan bir mütâreke istemek fikrinde idiler. Hünkâr dâhi bu fikirde idi. Yalnız mürâcaat için muvâfık bir zaman arıyordu. Kânûn-i Evvelin yirmi sekizinde vukûa gelen Şıpka perîşanlığı İstanbul'u dehşette bıraktı. O vakît kader-i muhârebenin devamını ârzû eden vükelâ dâhi sulh etmek zamanı geldiğini anladı bunun üzerine zât-ı şâhâne kânun-u sâninin birinci gününde bu zamanda Petersburg'da bulunan Rus İmparatoruna şu meâlde bir telgraf gönderdi.¹²⁹

<<Komşuluk münâsebetiyle bir sulh-u daimide bulunmaya mecbûr olan iki hükümetimizin birçok ahvâli gayr-i matlûba ilcaatiyle şu zamanda muhârebede bulunmasına en ziyâde teessûf eden benim. Hissiyât-i insânîyetkarane ile mütehassis oldukları müsellemler bulunan zât-haşmetpenâhîlerine mürâcaat ederek şu muhârebeye bir an evvel nihâyet verilmesini ricâ ederim , bu maksad-ı mukaddesin istihsâli için gerek sulhu ve gerek mütârekeyi mütâreke etmek üzere Grandük Nikola hazretlerine vükelâmdan Nâmık ve Surur Paşaları mêmûr ettim. Şu zevât öbür gün Grandük'ün karargâhına doğru hareket edecektir. Ümîd ederim ki bu mürâcaatım üzerine müzâkerata teşebbüsten evvel dâr'ül harbe harekette bulunan ordunuza tevekkûf emrini itâ buyurursanız.

Abdulhamid

¹²⁹ General Gazenkampf'ın hâtırâtı şu ve âtıfye arz olunacak telgrafların asılları şüphesiz Fransızca yazılmıştır.Fakat General Gazenkampf'ın eserinde Rusça tercüme edilmiş nüshâları vardır.bendeniz bunlardan tercüme ediyorum.bunun için asıllarına tamamiyle muvâfık olub olmadığından mesûl değilim.

Rus İmparatoru zât-ı şâhâneye ikinci günü cevap verdi. Bu cevapda : Zât-ı şâhânenin ârzû ve hissiyâtına kendisi dahi iştirâk ettiğini fakat Grandük'ün elinde bulunan musalaha şerâiti bâb-ı âli tarafından kabul edilmeyince mütârekeye razı olmayacağını >> bildiriyordu.

Şu telgrafın mütâlâasından kâri'lerimiz şu zamanda makam-ı seraskerînin yaptığı hatanın netice-i vehimiyisini elbette anlamışlardır. Rus İmparatoruna edilen mürâcaattan daha ne netice hâsıl olacağını bilmeyerek dâr'ül harbte bulunan Osmanlı kumandanlarına mütareke akd olduğunu tebşîr ediyor. Ve bunların gayretini de şu sûretle kesr ediyordu. Bu hatanın acısı pek çabuk çıktı.

Kânûn-i Evvelin birinci günü böyle iki hükümdar biribiriyle telgrafla teâtî-i efkâr etmiş iken Grandük Nikola Şıpka'yı elde ettikten sonra hiçbir dakikayı fevt etmeksizin ileriye doğru hareket hissiyâtına kendisi dâhi iştirâk ettiğini fakat Grandük'ün elinde bulunan musalaha-i şerâiti ileriye doğru hareket etti. Ordusunun aksâm-ı mütenevvîsinin Edirne'ye doğru serîan taarruz etmesini emr ediyordu. Grandük Kânûn-i Sânînin otuz birinde karargâhını Şıpka'dan on iki kilometre uzaklığında bulunan Kazanlığa nakl etti. Burası merkez ittihâz olundu. Kânûn-i Sânînin ikisinde düşman Yeni Zahra'yı işgâl etti. Kumandasını ve intizâmını kayb etmiş olan Osmanlı müteferrik fırkaları bilâ mukavemet ricât eyliyorlar ve bu sûretle birkaç gün zarfında Ruslar Balkandan Edirne'ye kadar imtidâd eden araziye işgâl ve hergün bir kasabayı ve mühim mevâkîyi zabt ediyorlardı.

Grandük Nikola , mütârekeyeaidRauf Paşa'nın telgrafına ne cevap verdiğini söylemiştik. İmparator, o günlerde kendisine zât-ı şâhâne tarafından gönderilen telgrafın ve kendi cevâbının kopyasını Grandük'e gönderdiği gibi musalaha imza olununcaya kadar hareket-i askeriyeye kemâl-i gayretle devam etmek lâzım olduğunu emr ediyordu.Bunun üzerine Rauf Paşa'nın telgrafını hâmil-i Osmanlı kumandanları tarafından Rus ordugâhına gönderilen parlementorlara Grandük << muhârebe hâla ber devamdır.mütâreke falan tanımam.>> diye cevâb-ı red veriyor. Hergün ilerleyip kazanıyordu. Bu zamanda Osmanlı ordularının ahvâli ise esefengiz bir sûrette idi.

Süleyman Paşa , Kânûn-i Evvelin yirmi sekizinci günü Rauf Paşa'nın ihbârı üzerine Ruslar, mütârekeyi dinlemeyip Şıpka'yı zabt ve Veysel Paşa'yı esir ettiğini anladığı gibi Rauf Paşa'ya bu hâli ihbâr etti. Ve ileride ne hareket yapılacağını telgrafla sordu. Cevâben: Manevranızı serîan ve acilen icrâya me'zunsunuz. kâffe-i harekât-ı askeriyye tertîb ve icrâsı zât-ı müşirilerine münhasır olduğundan artık izâhât ve istizâhâta hâcet yoktur. >> diye bir telgraf alındı Süleyman Paşa Rauf Paşa'nın bu telgrafına cevâben : << icrâ olunacak olan harekât, çâresizlik îcâbindandır. Taburları cem' edebildiğim hâlde cenab-ı Hakkın Tevfik ve inâyetiyle doğuşe doğuşe Edirne'ye varılacağı ve son nefeste ihsân buyurulan şimdiki ruhsatın hiçbir netice-i tâmmе veremeyeceğini beyân etti.¹³⁰

Bunun üzerine askerin bir kısmını Tatarpazarcığında ve diğerini Yanbolu'da toplamaya başladı. Ve sonra Edirne'ye ricât için lâzım gelenlere emirler gönderdi. Bu harekât icrâ olunur iken Rauf Paşa'dan diğer bir telgraf gelerek : >> eski Serdar Muhammed Ali Paşa size yardım etmek üzere Edirne'ye gönderilmiştir. Müşârunileyhi bir kolordusu kumandanlığına tâyînle brlikte iş görünüz. >> tarzında emirler vardı. Bu telgraf Süleyman Paşa'yı fevkalâde ürküttü. Çünkü Muhammed Ali Paşa Süleyman Paşa , Süleyman Paşa'nın en büyük düşmanlarından olup ahvâl-i sâbıkada aralarında cereyân eden macerayı evvelce söylemiştik. Hakîkat hâlde Muhammed Ali Paşa'nın şu sırada Edirne'ye gönderilmesi boş olmayıp sonraları anlaşıldığı vechle bu zât, Süleyman Paşa Edirne'ye gelir gelmez baş kumandanlıktan azl ve derhâl tevkif edilerek dersa'âdete gönderilemesine mêmûr olup kendisi de başkumandanlığa tâyîn olunur fermânı dâhi yanında imiş.

Süleyman Paşa Kânûn-i Evvelin otuzbirinci günü , mevcûd kuvvetini pazarcığa topladı. O günlerde de Rauf Paşa'dan : << Edirne'ye çabuk geliniz.>> meâlinde telgraf gedi. Süleyman Paşa bu kuvvetle Filibeye hareket etti. Ve Kânûn-i Sâninin üçünde oraya vâsıl oldu. Bu esnâda Süleyman Paşa'nın ordusunu sözde yüz on üç taburdan ibâret idi. Gurko'nun ordusu hakîkî mevcûdu yirmi beş binden ziyâde değildi.

---

¹³⁰ Süleyman Paşa'nın evrâkı ve keza herc u merc Rumeli nâmındaki esere mürâcaat

Rumeli kıt'asına mensûb Redif ve müstahfez taburları savuşub gitmiş, yalnız zâbitları kalmıştır. Süleyman Paşa Filibe'de iken General (Skobelev) (30000) kuvvetinde bir ordu ile (sekbanlı) yı zabt edip Süleyman Paşa ordusu için Edirne'ye ricât yolunu kesti. Şu sırada Ruslar'ın başka orduları dâhi Süleyman Paşa'nın her tarafını sarmakta idi. Diğer Osmanlı fırkaları Ruslarla muhârebe ediyor ve mağlûben geriye firâr ediyorlardı. Süleyman Paşa'nın önünde General (Skobelev) arkasında yetmiş bin mikdarında bir kuvvetle General (Gurko) bulunduğu ve binâenaleyh (Edirne)'ye gitmek mümkün olmayacağı zahîren âşikâr olduğundan Süleyman Paşa kendi ordusuyla Kale-i Sultaniye Boğazına ve dersa'âdete hareket için Balkanlara doğru yürüdü. Kânûn-i Sânînin yedisinde bu ordu pek perîşan bir hâlde (Gümülcine)'ye vâsıl oldu. Fuad Şakir sabit Paşaların fırkaları (İskeçe)'ye indiler.

Muhtasıran verdiğimiz şu izâhâtta dâhi pek güzel anlaşılıyor ki muhârebenin son devrinde dâr'ül harbte bulunan ordularının idâreleri pek fenâ bir devr geçirdi. Merkez hükümetin münâsebetsiz müdahalesiyle mikdarı oldukça külliyyetli bulunan bu ordunun bir mevkîde tecemmuna müsâade olunmadı.. birbirini cerh eden emirler, ve harekât-ı askeriyeden bir şeyi anlamaz vükelâmızın ve sarayın müdahalesiyle bu ordu Beyhûde yere mahv edildi. Kasden gibi düşmana mukavemet edilemeyecek bir hâle getirildi. Rus (Edirne)'ye ve sonra (İstanbul)'a doğru hareket ettiği zaman bu ordunun bir kısmı (Süleyman Paşa ordusu) Gelibolu civârında diğeri de Rumelinin mütenevvî' mevâkinde ricât ediyordu bundan maâdâ elli bine yakın olan ve Devlet-i Aliyyenin en güzîde askeri bulunan diğeri bir ordu da Balkanın öte tarafında kâin (Şumnu) (Ruşçuk) (Silistre) (Varna)'da bulunuyor Balkanın cenûbunda vukûa gelen ahvâl-i müessifeyi uzaktan seyrediyordu.

Süleyman Paşa'nın sâlifüzzikr ricâtı esnâsında,Devlet-i Aliyyenin mütâreke ve akd-i sulh meselesine dâir Rus ordu kumandanı Grandük (Nikola) ile olan muhâberâtı şu yolda cereyân ediyordu. Kânûn-i Sânînin birinci günü (Rauf) Paşa Grandük'e bir telgraf takdim ederek Devlet-i Âliyye tarafından murahhas tâyîn olunan (Nâmık) ve (Surur) Paşaların o gün hareket ettiğini bildirdi. Grandük bu murahhasları sûret-i lâyıkada kabul etmek için pîşdarda bulunan kol kumandanlarına emir verdi. Bu esnâda Rus umerâsı Edirne'yi zabt etmek için lâzım olan tertîbâtla uğraşıyorlardı. Osmanlı murahhasları

Kânûn-i Sânînin yedisinde Rus karargâhına vâsıl oldular bunların maiyyetlerindeki ketebe ve hademenin adedi seksene bâliğ oluyordu. Şu hâl Rus karargâhının epey istihzasına mûcib oldu. Çünkü vatanlarının böyle gâyet tehlikeli bulunduğu bir zamanda Osmanlı murahhasları tarafından azâmet ve haşmet göstermek münâsib olmadığı muhakkak idi ¹³¹

Devlet-i Âliyye ile ne sûretle sulh yapılacağına dâir hâriciye nâzırı Prens (Gorçakof) tarafından tanzîm olup İmparatorun kendi mührüyle mühürlenmiş olan mazbata Grandük'ün sefer çantasında idi. Bu mazbatanın muhteviyâtını Grandük biliyordu. Çünkü bir kopyası kendisinde var idi. Osmanlı murahhaslarına takdim olunacak mazbata Grandük'ün mührüyle mühürlenmişti. Grandük (Nikola) bu mazbatayı Kânûn-i Sânînin dokuzunda Osmanlı murahhaslarına takdim etmek üzere iken o gün İmparator'dan bir telgraf gelerek bu telgrafta: Mazbata-i mezkûreyi takdim etmezden evvel Osmanlı murahhaslarının sulh Hakkında ne gibi teklifleri olup olmadığını bilmek lâzım olduğunu bildiriyordu. Grandük bu telgraftan memnun olmadı çünkü bu telgraftan Petersburg hükümetinin sulh muhâberâtını te'hîr ettirmek istediğini zann etti. Grandük'ün fikrinde bu fikr doğru ise bu fikri İmparatora ilkâ eden mutlaka der sa'âdet sâbık Rus sefiri General (İgnatıyef) olacaktır. Zîrâ bu zât (Plevne) muhârebeleri zamanında İmparatorun teveccühlerinden düşmüş ise de o günlerde yine göze girmek üzere bulunduğu dâir mektup almıştı. Hâlbuki Grandük kendi işine kimsenin karıştığını istemiyordu.

Grandük Osmanlı murahhaslarını Kânûn-i Sânînin sekizinde Kazanlık'ta kabul etti. Bunlara bir teklifiniz var mıdır? diye sordu. Yok cevâbını alınca ondan bundan bahs ederek o gün sulha dâir birşey açmadı. Yevm-i mezkûrda murahhaslar kendileri için tâyîn olunan konağa avdet ettiler. Yine o gün Grandük'ün maiyyetinde bulunan siyasî mêmûru Mösyö (Nelidof) Paşaları ziyâret edip sulhun neden ibâret olacağını şîfâhen beyân ve yarın Grandük'ün kendilerine sulh şerâitini takdim edeceğini iş'ar etti.

---

¹³¹ General Gazenkampf'ın hâtırâtı

O günün akşamı Rus ordusu pîşdarlarından gelen haberlerden (Edirne)'de bulunan Osmanlı askerinin bu şehri tahliye ederek ricât ve General (Gurko)'nun umûm ordusuyla oraya doğru hareket ettikleri anlaşıldı. İkinci günü Grandük (Nâmık) ve (Surur) Paşaları karargâhında kabul ederek sulh şerâitini hâvî mazbatayı bunlara takdim etti. Murahhaslar sulh şerâitini bir kere gözden geçirdiler.¹³² Yevm-i mezkûrda Grandük'ün ötesinde umûm erkân-ı harb Reisi ile (Nelidof)'dan başka kimse yoktu. Müzâkere iki saat kadar devam etti. (Nâmık) Paşa esnây-ı müzâkerede Grandük'e hitâben :<< Makedonyalı Aleksandr birçok hükümdarları mağlûb ettiği zaman bile bunların şân ve azâmetine tecâvüz etmiştir. Biz Türkler şimdiki hâlde mağlûb olduk.Bu ciheti tasdik ederiz. Fakat Rus İmparatoru ikinci Aleksandrın Âlîcenâblığı dâhi bîhad ve pâyândır. Teklif ettiğiniz şerâit ağırdır. Bizim sulh için salâhiyetimiz pek vâsi'dir. Fakat bu şerâitin tarafımızdan kabulü imkân hâricindedir. Biraz tağyîr edilmesini zât-ı haşmetpenâhîlerinden hassaten ricâ ederim. >> diye bir îfâde de bulundu. Grandük cevâben : << hiçbir maddesinin tağyîri mümkün olmadığını ve husûsiyle müzakare için murahhaslara iki saatlik bir müddet verdiğini ve bu müddet zarfında takdim olunan sulh şerâitini kabul edemezlerse ordusuyla derhâl taarruza başlayacağını bildirdi.

Murahhaslar bu söz üzerine konaklarına döndüler. Öğleden sonra alafranga saat dörtte murahhas Paşalarına Grandük'ün konağına gelerek << Evet sizin böyle bir şerâit vaz'' etmeye Hakkınız vardır. Burasını tasdik ederiz. Fakat bu şerâitin kabulü bizim dâire-i salâhiyet vakîtdarımızın hâricindedir. Eğer buradan (İstanbul)'a doğru telgraf münkata' olmasa idi otuz saatte cevap alabilirdik. Fakat şimdi dört beş gün beklemekliğimiz îcâb ediyor. Bunun için bizim İstanbul'a gidip doğrudan doğruya tâlimat almaklığımız daha iyidir. >> diye söylediler. Grandük sözlerinize bir diyecek yok fakat musalaha akd etmek için hukuk ve salâhiyetinizin pek mahdud bulunduğuna teessüf ederim. Bundan sonra bence müzâkerat ve muhâberât sulh kesilmiş ad olunacaktır. Bu meâlde şimdi İmparatora telgraf dâhi vereceğim. Şu kadar ki ben bundan sonra İmparatora danışmaksızın muhârebeye girişemem. Şu hâl şüphesiz sizin için iyi değildir.çünkü ordumuz her gün bir yer kazanıyor ileri gidiyor pâyitâhtımıza

---

¹³² Kit'abın nihâyetinde astefan.o muâhedesine nazar buyurula

yanaşıyor bunlar ilerledikçe elbette sulh şerâitinin dâhi sizin sizin için daha ağır olacağı bî iştibâhdır. diye cevâb verdi.¹³³

Bunun üzerine muhaberat kesildi. Grandük (Nikola) karargâhın (Edirne)'ye nakli için emr verdi. Murahhas Paşalar da (İstanbul)'a gitmek için hazırlık gördüler. (Nâmık) ve (Surur) Paşalar, Rus ordugâhında bulunduğu müddetçe bunlardan birincisi vükelây-ı Osmâniyeye yakışır bir vakarla kendisini muhâfaza ettiği hâlde (Surur) Paşada Ruslar'ın nezdinde o kadar itibâr kazanmıştır. (Surur) Paşa öteden beri ma'hûd (Mahmud Nedim) Paşa takımından olup bir müddet General (İgnatiyef)in perverdelerinden iken teğir-i ahvâl ile fırka-i ahrâra iltihâk etmek istemiş idiyse de zât-ı şâhânenin cülusunda yine saraya intisâb kesb etmeye muvâfik olmuştur. Düşman ordugâhında bulunduğu müddetçe Rus umerâsına :<<bizi bu hâle getiren İngiltere'nin desâyesidir. Ben dâimâ Rus siyâsetini iltizâm edenlerdendim. General (İgnatiyef) benim nâmımı lekeledi. ikide bir münâsebetli münâsebetsiz (Surur) Paşa benim cebimdedir. Bu zât benim adamımdır. >>diye diye beni (İstanbul) efkâr-ı umûmîyyesinde rezil ve rüsvây etti.>> diye Grandük General (İgnatiyef)'den şikâyet etmiştir.

Her neyse: Musalaha hakkında birinci müzakere şu yolda neticesiz kaldı. Fakat sonra gelen ahvâli lâyıık-ı vechle anlamak için bu esnâda Avrupa hükümetlerinden her birinin Rusya Devlet-i Aliyyeye karşı buldukları vaz'iyeti anlamak lâzımdır.

Muhârebe devam ettiği müddetçe Avrupadaki efkâr-ı umûmîyyenin kısm-ı a'zamı (İslam aleminden gayrısı) Türklere meyyâl idi. Bunlardan hâssaten İngiliz ve Macar milletleri Türk ordusunun her muvaffakiyetini fevkalade alkışlardı. şu esnâda bu iki millet dâhi nakden epey muâvenette dâhi bulundular bilhassa (Plevne) muzafferiyetleri zamanında bunlar Ruslar'a karşı taarruzda dâhi bulunarak Ruslar'ın Avrupa büyük merkezlerinde itibâr haysiyetlerini düşürmek için epey çalıştılar.

Hükümetlerine gelince : Avusturya hükümeti muhârebe ilânından evvel Ruslarla Ruslarla gâyet gizli bir muâhede-i ittîfâkiye akd edip şâyed Ruslar şu muhârebede galip

¹³³ General Gazenkampf'ın hâtrâtı ve keza Nelidofun bu muhârebe Hakkında yazdığı hâtrâta mürâcaat.

gelirlerse (Tuna) nın beri tarafıda kendileri için bir arazi almayacakları ve (İstanbul)'a hiçbir vakît giremeyecekleri gibi mevadi bu mukâveleye derc ettirmişlerdi.

Bunun için muhârebe devam ettikçe Avusturya hükümeti telaşsızca vak'ay-i âtfiyyeyi bekliyordu. Fakat Ruslar'ın Balkanları aşip (Edirne)'ye doğru harekete başladığı zaman gerek hükümet ve gerekse ora efkâr-ı umûmîyyesi rahatsız olmaya başlamış idi.

(İngiltere) hükümeti ta muhârebenin ibtidâsından itibâren Türkler'i açktan açığa iltizâm ediyordu. Bu hükümetin İstanbul'da bulunan sefiri serLayard İstanbul hükümetinin kemâl-i gâyetle harbe devam etmesini teşvîk eder idi. İstanbul'da bulunan İngiliz ateşe militeri harbin plan ve sûret-i icrâsına dâhi karışır ve ve harekât-ı askeriyyede bir dereceye kadar nüfûz ve tesîr sâhibi idi. O günlerde İngiliz hükümeti bâb-ı âliye : harbe kemâl-i gayretle devam ediniz. Tehlikeye dûçâr olduğunuz zamân size imdâd edeceğimizden Emin olunuz.>>Meâlinde sözler söyleyip bâb-ı âliye büyük ümîd vermekteydi. Şüphesiz o vakît İngiltere nin idâresi elinde bulunan Lord (Bikonsfild) ve hükümet hey'eti bu va'di icrâ edeceklerdi. Fakat meclisi mebûsânda gâyet kuvvetli bulunan liberal fırkası İngiltere'nin şu sırada Türkiye için harb etmesini tecvîz etmiyor. iktidârda bulunan muhâfazakar fırkasına şiddetle muhâlif ediyordu. Bundan dolayı (lord) hareketinde serbest değildi. Fakat müşârunileyh lord Türkiyenin menâfi' için mümkün olan muâvenetin dirîğ edilmesine kat'iyen karar vermişti. Hattâ bu makâsîd için Ruslar Balkanları aşip (Edirne)'ye doğru yürüdükleri zaman Macar sefid donanmasını (Çanakkale) karpine yanaştırmıştı.

(Almanya) hükümeti zahîren Rusya taraftarı idi. Fakat şu şark meselesinde (Prens Bismark)'ın diğer makasîdi takîb etmekte olduğunu evvelki eserlerimizde söylemiştik. Fransa yetmiş senesi muhârebe-i vahîmanesinden dolayı şu sırada her hareketten âciz,müstakîl bir siyâsete mâlik değildi. İtalya'nın dâhi bu işlerde zerre kadar alakası yoktu. İşte Kazanlık'ta Osmanlı murahhaslarıyla Rus ordusu kumandan Grandük (Nikola) ile musalaha muzakeresi kat'i olunduğu zaman hükümet-i muazzamanın vaz'iyetleri bu merkezde idi.

Muhâbere münkadı olur olmaz Grandük bir tafsil vukûatı (Petersburg'a) arz etti. Harekât-ı âtîyye için de İmparator ve hâriciye nâzırından tâlimat-ı mahsûsa istedi. İsteddiği tâlimat-ı mahsûsa şu mevâda â'itti.¹³⁴

<<Evvelâ bu günlerde (Edirne)'yi zabt edip ordumuzun pişdarlarını İstanbul'a doğru sevk ve bu şehre yanaştığımız halde (Çanakkale)'nin kurbinde bulunan İngiliz donanması (Marmara)'ya girerse ne yolda hareket eylemek sâniyen eğer İngilizler (İstanbul)'a asker indirirlerse yâhud bugünlerde (İstanbul)dabulunan hristiyanları Türkler katl etmeye başlarsa ne gibi tedâbir ittihâz edilmek.. sâlisen Geliboluyu zabt etmek câiz olup bu mühim mevki zabt etmek için gönderilecek asker de orada İngilizleri bulurlarsa bunlara karı ne yolda muâmele olunacak yollu kat'i tâlimatı hâvî mârûzâtтан ibâret idi.

Grandük, bu mevâdı hâvî telgrafı Petersburg'a gönderdiği gün Kânûn-i Sâniyin dokuzunda orada bulunan harbiyye nâzırından bir telgraf aldı. Bu telgrafta << İmparatorun emriyle size arz ediyorum bura İngiliz sefiri hâriciye nâzırımıza >> ordunuz Geliboluya doğru hareket ediyor size ihtâr ederim ki bu Kaleyi zabt edecek olursanız aramızda mevcûd musalaha ihlâl olunabilir. >> diye söyledi. Bizde cevâben : << Eğer Türkler oraya ordularını cem' etmezlerse biz de Gelibolu'yu zabt etmek niyetinde bulunmadığımızı >> söyledik. Bu husûsa bilhassa nazar-ı dikkatinizi celb ederim. >>gibi mühüm bir teblîgât var idi.

Kânûn-i Sâniyin onuncu günü Ruslar'ın (Edirne)'yi zabt ettiği haberi Rus karargâhına geldi. Bunun üzerine Grandük (Edirne)'ye doğru hareket etmeye karar verdi me'ahâzâ o günlerde Grandük (Edirne)'nin zabtından sonra (Çatalca)'ya doğru hareket eden ordularının bazı aksâmını (İstanbul)'a doğru sevk etmek ve mümkün ise bu şehri zabt eylemeye karar verdiyse de bu işte mesûliyeti dâhi üzerine almaktan çekinerek kemâl-i tehâlûkle Petersburg'la muhâbereye girişti. Grandük (Edirne)'ye doğru hareketinde (Nâmık) ve (Surur) Paşaları dâhi beraberinde götürmek istiyordu. Kânûn-i Sâniyin on birinde (İstanbul) dan murahhasalara yeni tâlimat götürmeye mêmûr bulunan ve ismini

---

¹³⁴ General Gazenkampf'ın hâtırâtı

yukarıda zikr ettiğimiz merhûm sadrazam Fuad Paşa hafidi İzzet Bey Rus karargâhına geldi. Murahhaslara bir mektub getirdi.

Grandük Kânûn-i Sânînin on ikisinde (Kazanlık)'dan (Edirne)'ye doğru hareket etti. Yol Rumeli muhacirleriyle doluydu. kışın en şiddetli mevsiminde bunlar beraberlerinde çoluk çocuk olduğu hâlde merkez hükümet-i Osmânîyenin sû-i tedbîriyle hücum ediyor. Yollarda, soğuktan, açlıktan , Bulgarların taarruzlarından binlerce nüfus telef olub gidiyordu.bu hengâmede Rumeli ahâli-i müslimesinin çektiği eziyet ve cefâ kelamla yazılacak şeylerden değildir. (Şıpkı)'dan ta (İstanbul)'a kadar yollar bu muhacirlerle dolu idi. Burada çocuklar analarının memeleri üzerinde donmuş kalmış orada umûm aile açlıktan soğuktan can çekişiyordu. Bu hâl Moskofları dâhi ağlatmakta idi. Yalnız Bulgarlar bu hâl-i perîşanide bulunan ahâli-i islâmın üzerine hücumdan geri durmuyordu. Rast gelen muhaciri soyup soğana çeviriyorlardı. Üstüne en az iki yüz bin ahâli-i islâmın telef olub gittiği muhakkaktır. Bunların çektiği cefâ (İstanbul) merkez hükümetinin sû-i tedbîrinden ileriye gelmiş olduğunu söylemiştik. Eğer hükümet Ruslar'ın birinci taarruz zamanlarından itibâren Rumeli ahâlisine hicreti kabul etmeyeceğini ve ora ahâlisinin yerlerinde sebât etmeleri lâzım olduğunu sûret-i kat'îyede îlân etmiş olsa idi. Bu fenâlığa meydan verilmeyeceği muhakkak idi.

Vak'a yerlerinde kaldıkları zaman bunların üzerine Bulgar ve Ruslardan bazı taarruzların vukûu melhûz idiyse de yavaş yavaş bunun önü alınır. hicrette çektiği cefânın binde birisi çekilmezdi. Rumeli ve sonra Bulgaristan ve Şarkî Rumeli nâmını alan vilayetlerde külliyyetli miktarda unsur-u İslâm kalır ve bundan sonraki ahvâlde pek çok istifâde etmek mümkün idi. Hâlbuki böyle olmadı. kim bilir ne fikre mebnî hükümet bunların hicretlerine müsâade etmekten sarf-ı nazar hattâ hicrete teşvîk etmekten dâhi geri durmuyordu.Bozgunluklardan dolayı orduy-u Osmânî bir taraftan meselâ(Filibe) den çekildiği gibi orduda binlerce miktarda bulunan ahâli-i islamiyye dâhi onlarla beraber çekilir. Yollarda binlerce insan telef olub giderdi.

Grandük Nikola (Eski Zağra)târîkiyle (Harmanlı)'ya geldi.orada şimendiferle kânun-u sânînin on dördünde (Edirne)'ye vâsıl oldu. Bulgar ve Rum sınıf-ı ruhani ve bir de bu esnâda orada bulunan ümerây-ı askeriyye tarafından fevkalâde bir sûretle karşılandı.

O günlerde Grandük 'ün fikrini işgâl eden meseleden en birincisi (İstanbul)'a doğru yürüyerek bu meşhûr şehri zapt etmek ve beşyüz seneden beri Rusya'nın matma' nâzırı bulunan (İstanbul)'u ve (AyaSofya)'yı elde etmek idi. Fakat bu fikir ve maksadının icrâsına İmparator ve bilhasa hâriciye nâzırı Prens (Gorçakof) mümânaât gösterir fikriyle ziyâdesiyle telaş ediyordu. Kânûn-u saninin on yedisinde Osmanlı murahhasları (İstanbul)'dan gâyet mühim bir telgraf aldılar. Bunun üzerine (Nâmık) Paşa Grandük'ten ikinci gün bir mülakat istedi. Yevm-i mezkûrda kabul buyurulduğunda Ruslar tarafından takdim olunan musalahanın esâsını kabul ettiğini ve bu sulhu ileride imzalamak üzere bir mütâreke akdini imzalamaya razı olduğunu beyân ve neticede Kânûn-i Sâninin on dokuzuncu günü mütâreke ve mukaddeme-i musalaha imzalandı. Bununla iş bitmedi. İse de ise de muhârebeye nihâyet verildi.

ON BEŞİNCİ FASIL

Mütâreke ile sulh arasını

Mütârekeden sonra ahvâl-i umûmîyye

Ordular ve muhacirler

Rus İmparatoruna yine bir telgraf

Rusları akd-i musâlâhaya mecbûr eden ahvâl

İngiliz donanmasının (Çanakkale) Boğazını geçip (İstanbul)'a gelmesi

Ruslar'ın telaşı

Rus umerây-ı askeriyesinin (İstanbul)'a hücum hakkındaki ihtilâf
efkârı

Grandük (Nikola) ve (Safvet) Paşa

Grandük'ün (Ayastefanos)'a hareketi

Meclis-i mebûsânın ahvâli ve Ahmed Vefik Paşa'nın sadâreti

Meclis-i mebûsânın kapatılması

(Ayastefanos)'taki müzâkerat

Şubatın on dokuzunda (Ayastefanos) muâhedesinin akdi

Bu muâhedenin münderecâtı

Bin ikiyüzdoksan beş Kânûn-i Sânînin on dokuzuncunda (Edirne)'de Rusya devletiyle akd olunacak musalahaya esâs olmak üzere tanzîm olunan şartnâme ile mütâreke mukâvelenâmesinde şu mevâd var idi : Devlet-i Âliyye Sırbıye,Romanya,Karadağ'ın istiklâliyetini tasdîk ve bu emaretin hudûdlarını dâhi tashih edecek bundan maâdâ Devlet-i Âliyye hudûdu muayyen bir Bulgaristan Beyliğini tanıyacak muhârebe için

Rusya'ya külliyyetli tazmînât verecek ve bu tazmînâtın bir kısmına mukâbil Ardahan,Kars Batum Bayezid ile Soğanlı ya kadar olan yerleri Ruslar'a terk edecektir. Ve sonraları (Ayastefanos muâhedesinde münderc diğere mevâd dâhi var idi. Mütâreke devlet için pek ağır idi. Bu mütâreke imza olunduktan sonra o vakte kadar Türkler'in ellerinde kalan (Erzurum) (Vidin) (Ruşçuk) (Şumnu) (Silistre) (Razgrad) Kaleleri derhâl Rus ve Romanya'lılara teslim olunacaktır. Devlet-i Âliyye böyle bir mütârekeyi çâresiz kaldığı ve pek büyük tehlikede bulunduğu zamanın gayrısında kabul etmeyeceği muhakkak idi. O günlerde böyle bir tehlikenin mevcûd olduğu şüphesizdi. Mukâvele-i mezkûre (Edirne) de imzalandığı zaman Rus pîşdarları (Çorlu)'yu geçip (Çatalca)'ya doğru ilerlemekte idi. Bu son mevkî (İstanbul müdâfa'aa hattının birincisini teşkîl ettiği hâlde hükümetin şaşkınlığından burası dâhi kâfi kuvvetle işgâl edilmişti. Süleyman Paşa'nın ordusu (Gelibolu) tarafına ricât ettiğini söylemiştik. Bu ordu oraya vâsıl olur olmaz (İstanbul)'a alındı. Paşa taht'ul hıfz (İstanbul)'a getirildi. Diğere aksâm-ı askeriyeye ise Rumeli'nin mütenevvî mevakînde perîşan bir hâlde gezip duruyor her birisi başka başka taraflara dağılmıştı. Yalnız başlanların öte tarafındaki Kalelerde bulunan asker intizâmını kaybetmeyerek lüzumunda iş göreceklere muhakkak idiyse de onların da karşılarında külliyyetli Rus ordusu var idi.

Bu esnâda Osmanlı hükümetini ne sûretle olursa olsun serîan sulha icbâr eden ahvâlin başlıcası da merkez hükümetteki ahvâl idi. Muhârebe devam ettiği zaman bura ahâlisi pek büyük bir fedâkarlık edip duruyor idiyse de Rumeli bozgunluğundan sonra pâyitâhta gelen ikiyüzbinden ziyâde Rumeli muhaciri (İstanbul) ahvâlini pek fenâ bir renge koymakta idi. Bunları yerleştirmeye haneler bulunmayıp hemen kısm-ı a'zamı mevsim-i şitâda sokaklarda, câmilerde yerleşmiş ve bunlara itâ olunagelen zehâirin katından vesâir ahvâlden içlerinde türlü hastalıklar dâhi hükm-ü fermân olmuş idi. Bu hâl (İstanbul) ahâlisini dâhi dehşetler içinde bırakmaktaydı.

Şu ahvâl-i müessife o vakît makam-ı balada bulunan vükelâya dâhi pek ziyâde dehşetler vermekte ve bilhassa zât-ı şâhâne o günlerde pek büyük havf ve heyecan içinde bulunurdu. Zîrâ bu hâl yakında büyük bir fitnenin zuhûruna sebep olmak ihtimâlini gösteriyordu. O günlerde (İstanbul)'da idâreden memnun olmayan zevât pek çok var idi. Zât-ı şâhâne cülûsundan beri her ahvâle karşı tedâbir-i lâzıma almaktan geri durmuyorsa da bir kere (İstanbul)'da isyan zuhûr ederse bu fitnenin neye münce olacağını kimse kestiremiyordu. Husûsan ahâlinin kısım-ı a'zamı ve bilhassa Rumeli muhacirleri dâr'ül harbte bulduklarından esnây-ı harbte merkez hükümetin yaptığı cinâyetleri pek i'la bilirdi. Bu muhacirlerin cümlesi hükümetin ve bilhassa sarayın aleyhinde idiler.

Zât-ı şâhâne buralarını bilmez değildi. Kendisince en muvâfık çâre bir an evvel düşmanla sulh edip ne vâsıta ile olursa olsun fenâlığın günden güne teşdîdine meydan vermemek idi. Bu maksad için Rus karargâhına gönderilen (Nâmık) ve (Surur)Paşalara mütârekeyi imzalamak için verilen salahiyet ve iktidârlar pek vâsi' idi. Ruslar ne teklif ederlerse etsinler derhâl onu kabul etmek için mezuniyetleri var idi.

(Nâmık) Paşa merhûm Kazanlık'ta kendisine takdim olunan sulh şerâitini ağır görüp biraz teenni ile hareket olunursa daha iyi olur fikriyle Grandük'e red cevâbını vermişti. Bu esnâda Kazanlıkla (İstanbul) 'un muvâsalatını münkadı olduğundan birkaç gün o taraftan sıkıştırılmıyordu. Fakat zât-ı şâhâne pek büyük telaş içindeydi. Çünkü Rus her gün ilerliyor, (İstanbul)'a yaklaşıyordu. O günlerde zât-ı şâhâne bu te'hîri Rus hükümetinden bilerek sâlifüzzikr mütâreke (Edirne)'de imzalandığı günden bir gün evvel yani Kânûn-i Sâninin on sekizinde (Petersburg)'da bulunan İmparatora şu meâlde bir telgraf daha gönderdi. ¹³⁵

(Petersburg)'da Rus İmparatoruna :

Benim hükümetim Kazanlık'ta bulunan murahhaslara bir telgraf göndererek Grandük (Nikola) tarafından teklif olunan sulh şerâitini ve mütârekeyi kabul için emr verdi. O

¹³⁵ General Gazenkampf'ın hâtırâtı zât-ı şâhânenin Rus İmparatoruna 18 Kânûn-i Sâni tarihli telgrafi. İmparatorun cevâbı

günden bu ana kadar altı gün geçti. Hükümetim hâla bir cevap alamadı. Bir kere teklif olunan şerâit kabul olunduktan sonra harekât-ı askeriyye raiyyemin ızdırabını tezyid etmekten başka bir hizmet edemeyeceğini derkar olduğundan zât-ı şevketmeablerinin insânîyetine mürâcaat ederek harekât-ı askeriyyeyi durdurtmak için lâzım gelenlere emr verilmesini ricâ ederim.

Rus İmparatoru şu telgrafa böyle bir cevap verdi. İstanbul zât-ı Şevket penâhîlerine Murahhaslarınızın vaz’’ olunan şerâiti kabul ettiklerine dâir karargâhtan bir haber almadım kardeşim bu işlerin kâffesinde vekil-i mutlaktır. Emin olmalısınız bende bir an evvel sulh etmek istiyorum. Fakat sağlam ve metin sulh istediğimi dâhi beyân ederim.

Aleksandr

Matlûb olan mutareke mukâvelesi kânûn sanının on dokuzunda (Edirne)’de tarafeynden imzalandığını yukarıda söylemiştik. tarafeyn dedik. çünkü Devlet-i Aliyyenin sulha mecbûriyyeti mâlûm olsa bilede alem-i siyâsette o günlerde vukûa gelen bazı ahvâl Rusları dâhi bîran evvel akd-i musalahaya mecbûr ediyordu.

Grandük bu esnâda Osmanlı ordularının perîşanlığını ve bilhassa (İstanbul)’a hücum edecek olursa orada kendisine mukavemet gösterebilecek bir kuvvet olmadığını ve binâenaleyhe şu hâlden bilistifâde beşyüzseneden beri Rusya’nın aksa’y-ı maksadı olan İstanbulu o günlerde elde etmek mümkün olacağını biliyorsa da (Petersburg) merkez hükümetinin sâlifüzzikr Gelibolu meselesinde gösterdiği müşkilâtı nazar-ı mutalaaya alarak (İstanbul)’a hücum etmek için kendisinde cesâret bulamıyordu çünkü (İstanbul) an-ı vâhidde alınmadığı hâlde (Çanakkale) den İngilizlerin serîan pâyitâhtı Osmâniyeye imdâd verebilmeleri ve bundan dolayı Rus askerinin perîşan bir hâlde geleceği muhakkaktı. Çünkü bu esnâda (malta) adasında yirmi beş taburdan ziyâde aker bulunduğu ve bu askerle Anadolu vesâir taraftan (İstanbul)’a birkaç gün zarfında ictimâ mümkün olan Osmanlı askeri bir yere geldiği hâlde bunları mağlûb etmek güç

olduğuna tamamıyla aklı yatmıştı. Bundan dolayı Grandük (İstanbul)'a hücum etmek mesûliyetini üzerine almaktan korkmuyordu.¹³⁶

Rus merkez hükümetinin bİran evvel sulha razı olması ise bu esnâda ahvâl-i siyasîyenin kendileri için kendileri için korkunç bir hâl kesb etmesi idi. Nemse hükümeti, Ruslar'ın evvelce yapılan muâhedeye muğayyer (İstanbul)'a doğru yürümeklerinden tevehhüş ederek ordularının bir kısmını o günlerde seferber haline koymuş idi. Fazla olarak Romanya'nın Ruslar'ın ittîfâklarından müteneffir olarak Ruslar'a karşı bir adâvet beslemeleri. İngilterenin (beşk) iskelesinde donanmasını toplayıp Rus ordusunu tehdîd etmeleri Rus hâriciye nâzırı Prens (Gorçakof)'u fenâ hâlde ürkütmekteydi.

Herneyse şu ahvâl-i muhabereden dolayı (Edirne)'de mukaddeme-i sulh şerâiti imzalandı. Mukâvele imzalandığı günün ikinci günü Grandük (Nikola) Osmanlı murahhaslarına bir ziyâfet verdi. Bunlar birkaç gün sonra yeni tâlimat almak üzere (İstanbul)'a gittiler. Bu esnâda (Tuna)'da bulunan Osmanlı Kaleleri peyderpey tahliye olunarak oradaki asker (İstanbul)'a gitti.

O günlerde asıl musalahanın müzâkeresine İmparator tarafından mêmûr olan Rusya'nın sâbık (İstanbul) sefiri General (İgnatiyef) Rus karargâhına gelip vazifesini îfâya başlamak üzere iken şu sırada çıkıveren bir vak'a o günlerde ortalığı altüst etti. Ve bir müddet memâlîk-i mahrusa ahvâlini pek büyük tehlike içinde bıraktı. Vak'a-i müthişe şudur. :

İngilizler, ta muharebenin ibtidâsından beri Ruslar'ın hareketini pek büyük ehemmiyetle tarassud etmekteydi. bilhassa muhârebenin son devrinde Ruslar'ın Devlet-i Aliyyeye sulh için teklif edeceği şerâiti pek büyük telaşla beklemekteydi. Bu şerâit müzâkere ve imza olununcaya kadar bunun ne gibi mevâddan ibâret olduğunu bilmiyorlardı. Bâde'l imza mütârekenin muhteviyâtını anlar anlamaz Devlet-i Aliyyeye muâvenet edecek zamanın hulûl ettiğini derk ettiler. Derhâl lâzım gelen tedâbire karar

¹³⁶ General Gazenkampf'ın hâtırâtı

verdiler. Şöyle ki : (Edirne) mütârekesi Türkler'in şu zamanda Ruslar'a mukavemetten âciz bulunduğundan ileri gelip zahîren bu mütârekeken sonra Türkiyeye istedikleri muâmeleyi yaptırabilmesi zann olunurdu. İngilizler her hâlde bu fikirde idi.

Şu zannın yanlış olduğunu bir kere Ruslar'a anlatmak İngilizlerce gâyet mühim bir mesele idi ki asıl musalaha için vukûa gelecek olan müzâkerede Ruslar birçok tekliflerinden vaz''geçsin bu maksadın icrâsı için o vakît İngiliz vükelâsının ve bilhassa lord (bikonsfild)in fikrinde (İstanbul) civârında bulunan Rus ordusuna Türkler'in yalnız olduğunu isbât etmek zımmeninde (Bişk)'de bulunan İngiliz donanmasını marmaraya sevk edip Ruslar'ın karşısında durdurmak lâzım idi.binâenaleyh İngiliz vükelâsı buna müttefiken karar verip şu sırada (Çanakkale) civârında bulunan bahr-ı sefid donanmasının (İstanbul)'a doğru hareketi için emr verdi. Bu donanma şubatın birinde (Çanakkale) yi geçip (İstanbul)'a doğru ilerliyordu.

Donanmanın şu hareketinden İngiltere hâriciye nâzırı lord (Derbi) (Londra) da bulunan Rus sefiri kont (Şovalof)'a şu yolda bir îfâdede bulundu. : (İstanbul) da bulunan sefirimiz (Serliyard) Rus ordusunun (İstanbul)'a >>takarrubunden dolayı pâytâht ahâlisi pek büyük galeyân içinde bulunur diye bildiriyor, hristiyanlara melhûz bulunan hücumdan korkuluyor imiş.bunları muhâfaza etmek üzere İngiltere bahr-i sefid donanmasının oraya hareketi için emir verdik diye ihbâr etti. ¹³⁷

Bu haber, (Petersburg) hükümetini ve ora efkâr-ı umûmîyyesini alt ust etti. Ruslar hiddetlerinden ne yapacaklarını şaşırılmışlardı. İmparator derhâl Grandük'e bir telgraf göndererek << Eğer İngilizler (İstanbul)'a yanaşırlarsa umûm ordularıyla (İstanbul) u zabt ediniz. diye emr verdi. Grandük İngilizlerin bu hareketini hâriciye nâzırı Surur Paşa tarafından çekilen bir telgraftan anlamıştı. İmparatorun emri üzerine Grandük o tarafta bulunan aksâm-ı askeriyeyi toplamaya başladı. Fakat bu esnâda ordu umerâsı arasında vukûa gelen bazı ihtilâf ordunun hareketini pek ziyâde te'hîr etmekte idi. Bu ihtilâf şu idi : Grandükün bu iş için yani (İstanbul)'a hücum etmek müzâkeresi için akd ettiği meclis-i harbte yukarıda ismini def'aatle zikr ettiğimiz General (Gurko)

¹³⁷ Şark meselesi Rusça yayılmış bir eser Rusya'nın Londra sefiri bulunan kont Şovalvof'un Prens Gorçakof'a 27 kânûnsânî tarihli telgrafi.

<<Şimdiki hâlde (İstanbul)'a hücum etmek tehlikelidir. Eğer bu hareketi bundan iki hafta evvel yani mütâreke imzalandığı günlerde icrâ etmiş olsa idik. O vakîit mümkün idi. Bugün (İstanbul)'da laâkıl elli bin asker bulunduğu muhakkaktır. (Tuna) Kalelerinin tahliyesinden boş kalan asker oraya geliyor hergün kuvveti ziyâdeleşiyor. Türkler bugün arkalarında İngilizlerin bulunduğunu biliyorlar. Müdâfa'aaa ve ve mukavemetleri tasavvurdan hariç şiddetli bulunacaktır. Bizim asker ise yorgun muhârebeden usanmıştır. Zâten kâfi derecede cebhâne dâhi yoktur. O hâlde (İstanbul)'a nasıl hücum edileceğini bilmiyorum. >> Diye söylüyordu.

Erkân-ı harb Reisi sâniyesi General (Liveski) : (İstanbul)'a yürümek vakti geçti. Eğer yürürsek bu hareketle İngiltere ile muhârebeye tutuşmuş olacağız. Arkamızda da bize pek ziyâde adâveti bulunan (Romanya) ve (Avusturya) hükümetleri vardır.

Karadenize Osmanlı donanması hâkimdir. Biz bugünde âdeta kapan içindeyiz. Bu hâlde (İstanbul)'a taaruz etmek mecnûnluktur. Diye kendi fikrini beyân etti. ¹³⁸

Grandük bu fikirlerin doğruluğunu tasdik ediyorsa da yine İmparatorun emrini başka sûretle dâhi olsun icrâya karar vermişti.

Mütâreke imzalandıktan sonra Osmanlı murahhasları bulunan (Nâmık) ve (Surur) Paşaların (İstanbul)'a kendilerini söylemiştik. Oraya vâsıl olur olmaz (Surur) Paşa azlı oldu bunun sebep azlı Paşa'nın Kazanlık'ta bulunduğu müddet ikide bir de müşârunileyh Ruslar'a : <<Bu muhârebeye bizi İngilizler teşvîk etti. Hep başımıza gelen bu fenâlık onların yüzünden geldi. >> demesi ve bu da İngiltere hükümeti tarafından duyulup (Surur) Paşa'nın yerine (Safvet) Paşa tâyîn oldu.

(Safvet) Paşa (Edirne)'ye gelip birinci def'a olarak Grandükle görüştüğü zaman grandük (sâlifüzziqr meseleyi billediğinden) (Surur) Paşa'nın İngilizlerin ısrarıyla azlı kendisi için bir tahkîr olduğunu Paşa'ya anlattı. İngiliz donanmasının (Çanakkale)'ye gelmesi meselesi ortaya çıktığı gibi Grandük Rus ordugâhında bulunan Safvet Paşa'yı sıkıştırmaya başladı. Şubatın beşinde Grandük, Paşa'ya : İngiliz donanmasının bugünde

¹³⁸ General Gazenkampf'in hâtırâtı

(İstanbul) civârındabulunmasından dolayı Rus karargâhının burada kalmasını münâsib görmüyorum. Diğer taraftan (İstanbul) un işgâl edilmesini dâhi Devlet-i Âliyye hükümetine riâyeten istemiyorum. Şimdi ârzû ettiğim madde (Çatalca) müdâfaa hattının ortasında bulunan Rus pîşdarlarına (Ayastefanos) köyünün işgâli için Devlet-i Aliyyeden müsâade istiyorum. Bu müsâade verildiği zaman bizzat mevkî-i mezkûra hareket ve karargâhımı oraya nakl edeceğim. Bu mevkînin (İstanbul)'a olan kurbiyeti münâsebetiyle musalaha müzâkeresi dâhi çabuk icrâ olunacaktır.>> gibi teklifte bulundu.¹³⁹

Safvet Paşa bizzarûr bu teklifi (İstanbul)'a bitelgraf arz etti. Bu hengâmede hemen hergün Safvet Paşa ile General (İgnatiyef) sulh muâhedesinin teferruâtını müzâkere ediyorlardı. Safvet Paşa gavurâne bir sûrette menâfi' vatanı müdâfaa ediyordu. Her ne kadar (Edirne) mukavelesinde Kars Bayezid ve Batumun Rusya'ya terki münderc idiye de Safvet Paşa bu terki kabul etmeyip şiddetle red ediyordu. bu sûretle musalaha-i muzakerat ve muhâberâtı gündün güne te'hîr olunuyordu(Ayestefanos) meselesi için dâhi bâb-ı âli hiçbir cevap göndermiyordu. bâb-ı âli bu esnâda müzâkeratı daha ziyâde te'hîr etmek ve mümkünse İmparatorndan daha muvâfik bir musalaha almak niyetiyle (Nâmık) Paşa'yı (Petersburg)a gönderdi Grandük bunu duyar duymaz odesa valisine bir telgraf çekerek (Nâmık) Paşa'nın ileriye hareket etmemesi için emr verdi İmparatora dâhi bu işi bildirerek (Nâmık) Paşa'yı kabul etmemesini talep etti.

Şubatın dokuzunda Grandük (Safvet) bulunduğu konağa davet ederek İngiliz sefiri (Serliyad) sözüyle (Surur) Paşa'nın azlinden ve (Nâmık) Paşa'nın (Petersburg) a gönderilmesinden pek çok bahs ettikten sonra şubatın onbirinde (Ayastefanos) a doğru hareket edeceğini ve Safvet Paşa'yı beraberinde alacağını ve eğer Osmanlılar bu harekete mümânaât edecek olursa askere ateş etmek için emr vereceğini ve aksî hâlde hiçbir vukûat olmayacağını beyân etti.

Safvet Paşa cevâben : bizim askerimiz size ateş etmez demesi üzerine Grandük <<peki! Öyle olsun bizim kollarımızın başında burada bulunan Osmanlı zâbitânı bulunacaktır. Siz benimle ata süvar olarak hareket edeceksiniz. >> dedi şubatın

¹³⁹ Nelidofun bu muhârebeye â'id hâtîrâtı.keza General Gazenkampf'ın hâtîrâtına dâhi mürâcaat oluna.

onbirinde Grandük mâiyyetiyle şimendifere binerek Ayestefanosa hareket etti. Yolda Osmanlılar hiçbir mûmânaât göstermediler. Hattâ Ayestefanos şimendifer istasyonunda kendisini harbiyye nâzırı Rauf Serdar sâbık Muhammed Ali Paşalar karşıladılar. Ferdâsi günü Osmanlı murahhasları General (İgnatiyef) ve (Nelidof)'la musalaha-i müzâkeresine başladılar.¹⁴⁰

Biz bu muhâberâtın neticesini mahâl-i mahsûsunda söyleyeceğiz. Fakat bundan evvel İstanbul'da o günlerde vukûa gelen ahvâl-i müessifeden yani Devlet-i Aliyyede mevkîyi tatbik ve icrâyâ vaz'' olunan kânûn-i esâsi ahkâmına tevfikeyn in'ikâd eden ve o zamana kadar devam eyleyen meclis-i mebûsânın nasıl dağıldığını muhtasıran şurada beyân etmeye münâsib görüyoruz.

Ruslar (İstanbul)'a yaklaştığı zaman pâyitâht ahâlisinin ne sûretle galeyânda bulunduğunu yukarıda söylemiştik Fi-l-hakîka o günlerde muhacirlerin (İstanbul) 'a kesretle gelmesi muhârebedeki mağlubiyet esnâ-yı muhârebede merkez hükümetin yaptığı cinâyetler bura efkâr-ı umûmyesini fevkalâde delgir etmekteydi. O günlerde meclis-i mebûsân vekillerinin hükümete karşı aldığı vaz'iyet hakikaten tehdîdkaranydı. Kânûn-i Sânînin yirmisinde milletvekilleri mecliste toplanıp evvel emirde hey'et-i vükelânın azlini ve sâniyen sultan abdulazizin mahûd sadrazamı mahmut nedim paşanın taht-ı muhakemeye alınmasını istemeye karar verdiler. bilhassa meclis sadrazam Hamdi tophane nâzırı damat Mahmud sâbık mâbeyn baş kâtibi said vaktiyle başmâbeynce ve bu anda bahriyye nâzırı bulunan Said ve harbiyye nâzırı Rauf Paşaların şiddetle aleyhindeydiler.¹⁴¹

Saray , meclis-i mebûsânın bu kararını duyar duymaz hey'et-i vükelâyı azl ile yerine sâbık meclis-i mebûsân Reisi Ahmed Vefik Paşa'yı getirdi. Fakat Paşay-ı müşârunileyhe sadrazam tabiri yerine başvekil ünvanı verilmiş ve sadâret fermânına bu yolda yazılmıştı.

¹⁴⁰ General Gazenkampf'ın hâtırâtı

¹⁴¹ Le temps 15 fevrier 1878

Bunun üzerine meclis-i mebûsân vükelanın şikâyetinden vaz’’geçti. Fakat gerek Mahmut Nedim ve gerekse esnây-ı muhârebede sû-i idâresi meşhûd olan diğer Paşalarla bilhassa Macar Muhammed Ali Paşa’nın taht-ı muhâkemeye alınmasını talep etmeye karar verdi.

Kânûn-i Sânînin yirmi beşinde başvekil Ahmed Vefik Paşa meclis-i mebûsâna gidip orada bir nutuk söyledi. Bu nutukta :<< Zât-ı şâhâne kânûn-i esâsiyenin mürevvici olub mücerred bundan dolayı makam-ı sedâreti başvekilliğe tahvil etmiştir. Yeni hey’et-i vükelânın âmâl ve ârzûsu millet ve devlete hâlisâne hizmet etmekten başka bir şey değildir. Bu fikre mebnî devlet-i umûriyenin müzâkeresi için mebus Efendilerden beş zâtın hey’et-i vükelâ müzâkeresinde bulunmasına karar verilmiştir.>> gibi fikirler vardı. Bundan sonra mecliste çok gürültü oldu. Bilhassa meclis-i mebûsân harbiyye nâzırı Rauf Paşa’nın üzerine yükleniyordu ki Paşay-ı müşârunileyh o zamanlarda zât-ı şâhânenin en ziyâde emniyetini kazanmış bir zâtı.¹⁴²

Sadrazamın ihtârı üzerine meclisi mebûsândan beş vekil intihâb olunup Yıldız saray-ı hümâyûna gönderildi. Yevm-i mezkûrda sarayda zât-ı şâhânenin taht-ı riyâsetinde bir meclis akd olunmuştu. bu mecliste Devlet-i Aliyyenin o günlerde dûçâr olduğu ahvâl müzâkere olunup mebus vekillerinin dâhi fikirleri soruldukta bunlardan Astarçılar kahyası Ahmed Efendi meclise hitâben: bizden şimdi efkârımızı soruyorsunuz ? evvelce bize hiç de ehemmiyet verdiğiniz yoktu. sezdirmeye bugün ortada mevcûd fenâlıktan meclis-i mebûsân mesûl değildir.>>demesi üzerine hünkâr fenâ hâlde kızdı. Bunu gören Ahmed Efendi kendisine mahsûs bir kaba sözüyle sözüm size değildir efendim bunlaradır >> demesi üzerine hünkâr daha ziyade kızarak yerinden kalkıp dışarıya çıkar ve yanında bulunan zevata bu edesiz herif benden ne istiyor ben bir hata ettim ise o da babam abdulmecid gibi milleti mülayemetle idâre etmek istediğimdir. Meğer ki büyük dedem Sultan Mahmudun tavsiyesi üzerine bunlara karşı şiddet göstermek lâzımmış. >> diye buyurur. hemen o gün meclisi mebûsânın kapanmasına karar verir. Bu babda hükümetin neşr ettiği bir ilanda Güya hâlihazırın meclis-i ayan ve mebûsânın icrây-ı vaz’âiflerine müsâ’id olmadığı gösteriliyordu. Meclis kapanır kapanmaz

¹⁴² Le temps 15 fevrier 1878 ve diğer gazeteler.

milletvekillerinin en ziyâde sahib-i nüfûz bulunanlarından birkaçı irâde ile yirmi dört saat zarfında taşraya nef'i olunur

O günlerde (Ayestefanos) da vukûa gelen sulh muhâberâtı ise ağır ağır gidiyor fakat hâtem olmaktaydı. Ruslar mutlaka Osmanlılara sulh muâhedesini şubatın ondokuzunda imzalattırmak istiyorlardı.çünkü İmparator aleksandırın devr-i hükümetinde meydana getirdiği vak'ay-ı azîme tarih-i akd ve neşrini hep o güne tesâdüf ettiriyordu.Meselâ Rusyada ahâlinin esâretten kurtulması adlîyenin ıslâhınaaidıslâhat fermânları hep o gün yani şubatın ondokuzuna tesâdüf ettirilmişti. Bunun için (Ayestafanos) muâhedesinin akdini dâhi o güne yetiştirmek istiyorlardı.

Osmanlı murahhasları muâhede-i kat'îyede münderç ve Devlet-i Âliyye için muzır bazı husûsatın lâğvı için fevkalâde bir gayretle çalışıyorlardı.muhakkaktır ki (Safvet) Paşa bu bâbda bir zayıflık göstermediler bilhassa bunların tahfifi için çalıştıkları madde tazminat-ı harbiyye meselesiydi. Fakat ne faydası var ki Ruslar (İstanbul)'a kadar dayanmış ve bu bâbda bulunan merkez hükümet-i Osmâniye ise ne sûretle olursa olsun bir sulh akd edip düşmanı bir an evvel pâyitâhtın karbinden def' etmek istiyordu. Grandük ,General (İgnatıyef) in tavsiyesiyle o günlerde (İstanbul) civârında birkaç nümâyişler dâhi yaptı

Umûm askerini bir yere toplayıp zâhir hâlde bunlarla derhâl (İstanbul)'a hücum edeceğini gösteriyor idiyse de hakikat hâlde bu nümâyişler yoklama ve resmî geçid maksadıyla yapılmış askeri manevralardan ibâretti ¹⁴³

Nihâyet şubatın onsekizinde umûm muhâberât tamam oldu.tebyiz edildi o gün Grandük Osmanlı murahhaslarına eğer yarın Osmanlı murahhasları bu muâhedeği imzalamazlarsa meydana gelecek vakâyi'den mesûl olmayacağını sûret-i kat'îyede beyân etti. Osmanlı murahhasları mutlaka yarın iş bitirmek üzere gayret edeceğini va'd ederek döndüler. Şubatın ondokuzunda Grandük sabahtan askerini (Ayestefanos) civarına topladı. Osmanlı murahhasları dâhi geldiler.

---

¹⁴³ Nelidof ve General Gazenkampf'ın eserlerine mürâcaat.

Rus murahhaslarıyla muhâberâta mahsûs olan odaya çekildiler. Bir kere umûm muâhedeyi (Nelidof) huzûruna okudu. Bu esnâda (Safvet) Paşa'nın gözleri dolmuş ve zor ile cebr-i nefis ediyordu. Ba'dehu herkes sırasıyla imzalamaya başladığı zaman sıra Paşa'ya geldiğine müşârunileyh dayanamayarak odanın bir köşesinde uzun bir müddet hüngür hüngür ağladı. Bu esnâda odaya giren Grandük Nikola müteessiren kendisine nasihatamız birkaç söz söyledi. Paşa biraz kendisini toplayarak masaya gelip muâhedeyi imzaladı. bununla son Rus muhârebesi resmen hâtem verilmiş oldu.

AYESTEFANOS MUÂHEDESİ

Zât-ı Şevketsemat hazret Padişahı ve haşmetlû Rusya İmparatoru memleket ve ahâlilerine niam-ı sulh ve âsâyişi iâde ve temîn etmek ve yeniden zuhûr edebilecek her güne karışıklıkların vukûunu men' eylemek ârzûsunda bulduklarından mukaddemât-ı sulhiyeyi kararlaştırmaya ve akd ve imza eylemeye taraf Eşref-i Padişahîden murassa nişan-ı Osmâniyi ve birinci rütbeden mecdiye nişanını ve sâir ecnebî nişanlarını hâmil olan hâriciye nâzırı Safvet Paşa ile birinci rütbeden mecdi nişanını ve ikinci rütbeden nişan-ı Osmâniyi ve sair ecnebî nişanlarını hâmil olan Berlin sefiri Sadullah Bey'e ve İmparator hazretleri canibinden dahi murassa Aleksandranovski nişanını ve daha sâir Rusya ve ecnebî nişanlarını hâmil olan yâveran harb-i imparatoriden ve ferikândan ve şuray-ı devlet azasından kont Nikola İgnatıyef ile senet-i ân-ı nişanın birinci rütbesini ve daha sâir Rusya ve ecnebî nişanlarını ha'iz olan Mösyö Aleksandr Nelidof tayin olunmuştur. Müşâr ve mümaileyhim yolunda muntazam görülen itimatnâmelerini bâde'l teâtî mead-ı âtiyyeye karar vemişlerdir.

Birinci madde- Devlet-i Âliyye ile Karadağ beyninde alettevâlî zuhûra gelen münaza'âta nihâyet vermek için Karadağ hudûdu zîrde muharrer kayd-ı ihtirâzı ile merbut harita mücebince berveçh-i âtî tashih idilecektir. Şöyle ki Karadağ hudûdu (Dobroștiça) dağından bed' ile dersa'âdet konferansı tarafından gösterilen hat üzerinde (Bilek)'den geçerek (korito)'ya kadar mümted olacak ve oradan (Gaçka) ye (Mestokya Gaçka) Karadağ'a aid olacaktır. Ve (Piva) ve (Tara) nehirlerinin nokta-i telakkîsine doğru giderek (Drina) nehrinin (lim) çayı ile mülakkî olduğu noktaya kadar şimâlen

yukarıya çıkacaktır.Emâretin hudûd-i şarkiyyesi dâhi <<lim>>çayından <<peripol'a>>kadar giderek <<rostray'dan>> (bihor ve rostray) Karadağ'a bırakılacak ve << sukaplanina>> 'ya doğru mümted olacaktır.hatt-ı mezkûr <<Rugrovo>>ve <<Plava>> ve <<gurseniye>>'yi içeriye doğru alıp (eslib ve (Paklen) silsilesi boyunca doğru ve (Koprivink ve banadra) ve (porvirh) dağlarının tepelerinden dâhi Arnavutluk hudûdu boyunca giderek ta <<Brokleti>> dağının en yüksek tepesine kadar mümted olacak ve bu mahâlden dâhi (Biskaşık) sağı tepesinden doğruca (İyiseni Hoti) koluna giderek ve (İyiseni Hoti) ve (iyiseni kastrati)'yi ikiye bölerek İşkodra kolundan geçip (Boyana)'ya muntehi olacak ve (Boyana) nehri ta kökünden yani en derin mahâlden denize kadar gidecektir.(Nikşin) ve (Gaçka)ve (Podgorica) ve (japliak) ve (Bar)Karadağda kalacaktır.

Devlet-i Âliye ile Karadağ imâreti tarafından dâhi aza bulundurmak üzere teşekkül edecek bir Avrupa komisyonu haritâ-i umûmîyyeye iki memleketin menâfi' ve emniyet mütakabilesince muhik ve lâzım ad edileceği tadilatı mahâlinde bil icrâ emâretin hudûdu kat'îyesini tâyîn eyleyecek ve iki memleket dâhi bu tadilattan dolayı arazice lüzûmu tasdîk olunacak bedelleri itâ edecektir. (Boyana) nehrinin seyrü sefayini maddesi dâimâ Devlet-i Âliyye ile Karadağ Beyninde bir takım ihtilâfane sebebiyet vermiş olduğundan sâlifüzzikr komisyon bu madde Hakkında mahsûs bir nizâmnâme Kaleme alacaktır.

İkinci madde- Devlet-i Âliyye imâretin istiklâlini kat'îyen tasdîk eyleyecektir. Ali'il husûs der sa'âdette ve memâlîk-i mahRusa-i şâhânenin lüzûm görülecek bazı mahallerinde Karadağ mêmûrlarının bulundurulması ve tarafeyni memâlîkine ilticâ eden mücriminin iâdesi ve memâlîk-i mahrûsa-i şahanede seyahat ve ikâmet eden dağlıların hukuk-u milel kavaidince ve dağlılar Hakkında mevzû olan usûle göre kavanin ve memurin-i saltanât-ı seniyye tebeiyyet etmesi husûslarında Devlet-i Âliyye ile imâret Beyninde cereyân edecek münâsebetin şekil ve mahiyeti ileride Rusya devletiyle Devlet-i Âliyye ve Karadağ emareti Beyninde bilittîfâk tâyîn olunacaktır. Devlet-i Âliyye ile Karadağ hududunda bulunan ahâlinin münâsebetine ve hudûdu mezkûre üzerindeki mevkî-i müstahkemeye müteallik mesâil-i hâl ve tasviye için Devlet-i Âliyye ile emâret beyninde bir mukavelenâme akd olunacaktır ittîfâk hâsıl olamayan maddeler Rusya ve Avusturya devletleri tarafından hâkim sıfatıyla hâl

olunacaktır. Devlet-i Âliyye ile Karadağ bundan böyle Terk-i araziye müteallik metalib-i cedîde müstesnâ olarak kendi Beynlerinde bir mukavelename akd olunacaktır ittifak hâsil olamayan maddeler Rusya ve Avusturya devletleri tarafından hakem sıfatı ile hal olunacaktır devlet-i aliye ile Karadağ bundan böyle terk-i araziye müteallik metalib-i cedide müstesna olarak kendi beynlerinde bir güna ihtilaf ve münezaa zuhur eder ise ihtilafat-ı vakalarının fasl ve tesviyesi hususunu Rusya ile Avusturya devletlerine havale edecekler devleteyn-i müşarünileyhima dahi hakem sıfatı ile müttefiken işe bir karar vereceklerdir.

Karadağ askeri balâda muharrer daire dâhilinde olmayan araziye mukaddemât-ı sulhiyenin imzası tarihinden itibâren on gün zarfında tahliye etmeye mecbûr olacaktır.

Üçüncü madde Sırbistanın istiklâl tasdik olunmuştur.hudûdu merbut haritâ mücebince (drina)'nın ta kökünden yani en derin mahâllinden başlayarak (küçük izvornik)'i ve (Zakar)'ı Sırbistan'a bırakacak ve (İstoylak) kurbinde (Dezevo) çayının menbana kadar eski hudut boyunca gidecektir. ve oradan yeni hudûdu mezkûr çayın hattı cereyânı üzerinden (Raska) çayına kadar gidip ordan dâhi mezkûr (Raska) çayının hattı cereyânı üzerindne <<Yeni Pazar'a >> kadar mümted olacaktır. <<yeni pazar >> mekinci ve tergovist Karyeleri kurbinden cereyân eden çayın menbana kadar gidecektir. Ve (Bozuv Planina) çayından ibbar vadisine yürüyüp ribanik köyü civârında mezkûr çaya munsab olan ırmak boyunca gidip badehu <<ıbar>> <<sitiğbar>>çayları ile <<velab>> çayları ile <<Batince>> deresinin hattı cereyanı üzerinden bu ırmağın <<<Grapasinca planina>>da bulunan mebana kadar gidecektir. Oradan <<kriva>> ve <<Tereniça>> sularını tefrik eden tepeler üzerinden ve en kestirme yoldan mezkûr <<Tereniça >>çayına Miyovaçka ırmağında mülakkî olacak ve mezkûr <<miyovaçka>> ırmağının yukarisına çıkıp ve <<Miyovaçka Planina>>'yı geçip (Kalimanki köyü) civârında (Morova) ya doğru tekrar inecektir. Bu noktadan itibâren (Morova) boyunca (istaykovçi) karyesi civârında (Vlosina) ve (Lin Bezarda) çayları ile (kukaviç) ırmağı boyunca çıkararak (sukaplanina) dan geçip (nişova) ya kadar (Vrelo) çayı boyunca giderek ve mezkûr çaydan (Krupaç) köyüne kadar inip oradan dâhi en kestirme yol ile (Karaulbare) nehrinin cihet-i cenûb-i Şarkiyesinde kadim Sırp hududuyla birleşip (Tuna) ya bu nehrin boyunca gidecektir. (Ada Kalesi) bittahliye hedm ve tahrib

idilecektir. Devlet-i Âliyye ve Sırp mêmûrlarından mürekkeb bir komisyon Rusya komiserinin inzimâm-ı muâvenetiyle üç ay zarfında hudûdun haritâ-i kat'îyesini mahâllerinde tanzîm ve (Drina) adalarına müteallik mesâili dâhi sûret-i kat'îyede fasl ve tasviye eyleyecektir... işbu komisyon Sırbistan ile Bulgaristan Beynindeki hudûdun tehdîdiyle meşgul olduğu zaman bunda bir Bulgar mêmûru dâhi bulundurulacaktır

Dördüncü madde - Sırbistan'a ilhak olunacak arazide emlakı olub da imâretin hudûdu hâricinde ikâmet etmek isteyen Müslümanların emlaki başkalarına idâre ve iltizâm ettirmek üzere uhde-i tasarruflarında kalacaktır azası İslam ve Sırp'lılardan mürekkeb olmak ve bir Rusya komiseri dâhi bulunmak üzere teşkîl olunacak komisyon Müslümanların alakadar oldukları emlâkin muayenesine dâir bilcümle mesâili iki sene zarfında kat'îyen ve bilâ istinaf hâl edeceği gibi emlak miriye ve mevkufenin sûret-i terkini ve bu emlakçe alakadar olunanların menâfiine müteallik mesâili dâhi üç sene zarfında tesviye eyleyecektir.

Delet-i Aliyye ile imâret kendi Beynlerinde cerekendi Beynlerinde cereyân edecek münasebâtın şekil ve mahiyetini tâyînen doğrudan doğruya bir muâhedenâme akd edinceya değin memâlik-i şâhânedede ikâmet veya seyahat edecek Sırp tebaası Hakkında hukuk-u milel kavaid-i umûmîyyesi mucîbince muâmele olunacaktır. Sırp askeri balada muharrer dâire-i dâhilinde olmayan araziye mukâdemat-ı sulhiyenin akdi tarihinden itibâren on beş gün zarfında tahliye etmeye mecbûr olacaktır.

Beşinci madde- Devlet-i Âliyye Romanya'nın istiklâlini tasdîkeder Romanya badema tarafeyni beyninde kararlaştırılacak tazmînâta Hakkını dermeyan eyleyecektir. Devlet-i Âliyye ile Romanya'nın Beyninde doğrudan doğruya akd-ı muâhede olununcaya değin Romanya tebeası memâlik-i şâhânedede Avrupa devletleri tabiyesine temîn olunacak bilcümle hukuka nâil olacaklardır.

Altıncı madde - Bulgaristan Devlet-i Aliyyeye vergi verir idâresi hristiyan bir emâret-i mümtaze heyetine vaz'ı olunacaktır. Bulgaristan emaretinin hudûdu kat'îyesi Rumelinin Rusya ordusu tarafından tahliyesinden evvel Rusya ve Osmanlı azasından mürekkeb bir komisyon marifetiyle tâyîn ve tahdîd olunacaktır. Bu komisyon tâyîn-i hudûd emrinde hudûd-u umûmîyyece mahâllinde icra olunacak tadilat husûsunda esâs

musalaha mûcibince ekseriyet-i ahâlinin milliyeti kâ'idesine ve fenn-i tahtit arazice olan mukteziyata ve oralada mütemekkin ahâlininin menâfi-i fiiliyesine ve amed ve şüdleri iktizâsına riâyet eyleyecektir.

Bulgaristan emaretinin vüsati merbut haritâda sûret-i umûmîyyede tâyin olunmuş olduğundan bu haritâ tehdîd-i kat'îyede esâs ittihâz olunacaktır. Bulgaristan hudûdu Sırbistanın hudut-i cedîdesinden ayrılarak <<Karadağ>> denilen silsile-i cibale değin <<ıvranya>>kazasının hudûd-u garbiyesi boyunca gidecek ve garb tarafına çevrildiğinde <<komanova>> ve <<Koçana>> ve << Kalkandelen >> kazalarının hudud-u garbiyesi boyunca <<Korab>> dağına kadar ve oradan(Velezçiça) çayı üzerinden bunun (karadirina) nehri ile telaki eylediği noktaya kadar gideceklerdir (drina)dan ve badehu <<Ohri>> kazasının (Lina) dağına doğru olan hudûd-u garbiyesinden cenuba doğru yürüyüp (görice) ve (istarova) kazalarının (gramos) dağına kadar giden hudud-u garbiyesi boyunca gidecek ve ondan sonra <<kesriye>> gölünden (Mogleniça) yani <<Karaçaova>> çayına varacak ve bu çayın hattı cereyânı üzerinde gittikten ve (Yenice) nin cenûb tarafından (Vardar yenicesini) geçtikten sonra (Vardar) mansabından ve (Galiko) dan (Parga) ve (Sarayköy) nâm-ı karyelere doğru ve oradan (Beşik) gölünün ortasından (truma) yani (karasu) çayı mansabına gidecek ve sahil-i deryadan (Burugöl)'e ve daha ötede şimâl-i garbi istikâmetince Rodop silsile-i cibalinden (çaltepe) dağına doğru gidecek e (Karabalkan) dan (Kuruşovo) dağına kadar (eşekkulağı) ve (çepelyon) ve (karakolas) ve (Işıklar) dağlarından (Arda) suyuna kadar gidecek ve yine bugaristan hudûdu oradan (Çirmen) şehri istikâmetince tahdîd olunarak (Edirne) şehrini cenubunda bırakarak (Söğütlü) ve (Karahamza) ve (arnavutköyü) ve (Akarıcı) ve (İsterci) köylerinden (tekederesi) ne kadar gidecek ve (çorludere)si boyunca (Lüleburgaz) ın oradan (Sıçandere) târikiyle (sergen) köyüne kadar gidecek ve tepelerden tepelerden doğruca (hakimtabyası) na doğru gidip orada karadere muntehi olacaktır. Ve sahil-i deryadan <<Mangaliya>> kurbinde ayrılıp ve <<Tulça>> sancağının hudûd-i cenûbiyesi boyunca gidip <<Rasova>> üzerinden Tuna'ya muntehi olacaktır.

Yedinci madde – Bulgaristan beyi ahâli tarafından serbestçe intihâb edip ve düvel-i muazzamanın muvaffakiyetiyle canip Devlet-i Aliyyeden tasdîki kılınacaktır düvel-i

muazzaman hânedân hâkimi hükümraniyesi azasından hibiri Bulgaristan Bulgaristan Beyi intihâb olunmayacaktır. Bulgaristan Beyliği münhal olduğu zaman yeni Bey'in intihâbı yine usûl ve şerâit üzere icrâ olunacaktır. Bulgar müteberanından mürekkeb Filibe ve Tırnova'da tecemmu edecek bir meclis Bey'in intihabından evvel Rusya devleti komiserinin taht-ı nezâretinde ve Devlet-i Âliyye komiseri huzûrunda bin sekiz yüz otuz tarihinde Edirne muâhedesinden sonra Tuna emaretlerinde vaz' olunan emsâle tevfikeyen Bulgar idâre-i müstakbele nizâm-nâmesini tertîb ve tanzîm eyleyecektir.

Bulgar ile İslam ve Rum ve ulah vesâire karışık olan mahâllerde intihâbatda ve nizâm-nâme-i dâhilin emr-i tanzîminde ahâli-i merkûmun menâfi-i ve hukuku bihakki nazar-ı itibâra alınacaktır.

Bulgaristan'da usûl-u idâre-i cedîdenin vaz' ve tesisiyle bunun icrâsına nezâret etmek husûsu iki sene müddetle bir Rusya devleti komiserine havale olunacaktır. Usûl idâre-i cedîdenin tesisi tarihinden itibâren bir sene hitâmında Rusya devletiyle Devlet-i Âliyye ve Avrupa kabinetoları beyninde ittîfâk hâsıl olduğu takdirde Avrupa kabinetoları inde'l-icâb mârru'z-zikr Rusya devleti komiseri refâkatinde taraflarından dâhi birer memur-i mahsûs tayîn edebileceklerdir.

Sekizinci madde – asâkir-i şâhâne artık Bulgaristan'da ikâmet etmeyecek ve eski Kalelerin cümlesi masârif-i mahâl hükûmeti tarafından tesviye olunmak üzere hedm eyleyecektir. Devlet-i Âliyye kendisinin malı olub alafranga Kânûn-i Sânînin otuz birinci günü akd olunan mütâreke mücebince tahliye edilmiş Tuna Kaleleriyle Şumnu ve Varna Kalelerinde kalan mühimmât-ı harbiyye ve eşya-ı saireyi istediği gibi istîmâline salâhiyeti olacaktır. İntizam ve emniyet ve âsâyış-i mahâlliyi muhâfazaya kâfi olmak üzere mikdarı muehhiren Devlet-i Âliyye ve Rusya devleti beyninde bilittîfâk tâyîn olunacak olan bir millet askeri kâmilen teşkîl olununcaya kadar Rusya askeri dâhil-i memlekette ikâmet ve indelicab komiserine muâvenet eyleyecektir. Askerin ikâmeti için dâhi takriben iki sene müddet tâyîn olunacaktır. Rusya ordusu memâlîk-i şâhâneyi tahliye eyledikten sonra Bulgaristan'da ikâme edilecek olan altı piyâde fırkası ve iki süvârî fırkasından mürekkeb Rusya asâkir-i mukimesi elli bin kişiyi mütecaviz olmayacak ve emr-i âşeleri ve idâreleri bulunduğu memlekete ait olacaktır. Bulgaristan

asker-i mukimesi Rusya memâlik-i ile yalnız Romanya'dan değil eğer müddeti ikâmette lâzım gelen deboyları tertîb edebilirlerise Karadeniz limanlarından ve Varna ve Burgaz'dan dâhi ihtilât eyleyeceklerdir.

Dokuzuncu madde – Bulgaristan'ın müehhiren Devlet-i Aliyye'nin göstereceği banka vâsıtasıyla Devlet-i Aliyye'ye itâ edeceği vergi-i senevinin mikdarı idâre-i cedîdenin işe başladığı birinci senenin nihâyetinde Devlet-i Âliyye ile Rusya ve düvel-i sâire Beyinlerinde bilittîfâk kararlaştırılacak ve bu vergi dâhi imâreti teşkîl edecek bilcümle memâlik-in birkaç senelik vâridâtının hadd-i mutavassıtı üzerinde vaz' ve tâyîn olunacaktır. Bulgaristan Devlet-i Aliyyenin Varna ve Rusçuk demiryol kumpanyasına karşı olan tekâlif ve taahhüdatını yine kendisiyle Devlet-i Âliyye ve mezkûr kumpanya Beyinlerinde işi kararlaştırarak deruhde edecektir. İmâretin dâhilinde geçen sâir demiryollara müteallik ve mesâilin tesviyesi kezâlik Devlet-i Âliyye ile Bulgaristan'da teşekkül edecek hükümet ve dâhili demiryolu kumpanyaları Beyinlerinde bilittîfâk hâsıl olacak karara talik olunacaktır.

Onuncu madde- Devlet-i Âliyye ile imâretin öte tarafında vaki vilayetlere göndereceği veyâhud oralardan celb edileceği asâkir ve mühimmât ve zahireyi Bulgaristanın tâyîn olunacak yollarından geçirmeye hak ve salâhiyeti olacaktır.fakat ihtiyacat- harbiyyesini temîn ile beraber bu salâhiyetin istimâline her gûna müşkilât ve yanlışlıkların menn-i zuhûru için şu mukâvelenâmenin tarih-i tasdikinden üç aya kadar Devlet-i Âliyye ile Bulgaristan idâresi beyninde mahsûs bir nizâmname kaleme alınarak salâhiyet-i mezkûrenin şerâit-i icrâiyyesi tâyîn olunacaktır. Bunun hükmü yalnız asâkir-i muntazama-i Osmâniye ye şâmil olub asâkir gayrı muntazama ile başbozuklar ve Çerkeslerin külliyyen hâric tutulduğu mukarrerdir. Devlet-i Âliyye emâret dâhilinden postasını geçirmek ve bir de telgraf hattı dâhi kullanmak Hakkını muhâfaza edecek ve şu iki madde dâhi balâda muharrer müddet içinde ve yine o sûretle tesviye idilecektir.

Onbirinci madde - emlak sâhibi olub da emâretin hudûdu haricinde ikâmet edecek İslam ve sâirenin emlakı başkalarına idâre ve iltizâm ettirmek üzere uhde-i tasarruflarında kalacaktır. Azası İslam ve Bulgar olarak Rusya komiserlerinin taht-ı nezâretinde ve başlıca mecma-ı nas olan merkezlerde teşkîl olunacak komisyonlar İslam

ve sâirenin alakadar oldukları emlâkin muayenesine dâir bilcümle mesâili iki sene zarfında kat'îyen ve layetegayyer sûrette hâl edecektir. Buna mümasil komisyonlar emlak -ı miriye ve mevkuftenin sûret-i ferağ ve idâre istîmâline müteallik bilcümle husûsatı Devlet-i Aliyyenin hesâbına olarak iki sene zarfında tesviyeye mêmûr olacaktır balâda muharrer iki sene müddet inkizasına değin aranılmayan bilcümle emlak bilmüzayede fûruht olunarak asman-ı hâsılası vukûat-ı âhirede musab olan gerek İslam ve gerek Hristiyan eytam ve eramilinin emr idâre ve iâşesine tahsis olunacaktır.

On ikinci madde-Tuna üzerinde bulunan Kalelerin cümlesi hedm edilecek ve badema bu nehrin sevâhilinde mevâkî-i müstahkeme Romanya ve Sırbistan ve Bulgaristan sularında dâhi sefayin-i harbiyye bulunamayacaktır. Şu kadar ki mutad olan karakol vapurlarıyla zâbıta-i nehriyyeyi muhâfazaya ve gümrük işlerinde mêmûr olan ufak gemiler bundan müstesnâdır. Tuna muhtelit komisyonun hukuk ve vezaif ve imtiyazâtı halile îfâ olunacaktır.

Onüçüncü madde- Devlet-i Aliyye sünne Boğazını tekrar açıp gerek ahvâl-i harbiyeden ve gerek Tunaca seyr-ü sefainin tatilinden dolayı dûçâr-ı hasar olan eşhâsa tazmînât itâ etmekliğı deruhde ederek bu iki nevi mesarîfe karşılık Tuna komisyonunun kendisine vereceğı paradan beşyüz frank tahsis edecektir.

Ondördüncü madde - dersâadet konferansının ilk içtimasında Devlet-i Âliyye murahhaslarına teblîğ olunan Avrupa teklîfâtı Devlet-i Âliyye ile Rusya ve Avusturya devletleri beyinlerinde bilittîfâk kararlaştırılacak tadilat ile brlikte derhal Bosna ve Hersekte icrâ olunacaktır. Ve vergi bakiyesi talep olunmayarak mezkûr vilayeteri vâridât-ı haziresi bin sekizyüz seksen senesi martı ibtidâsına kadar mezhep ve milliyete bakılmayarak vukûat-ı âhireden dûçârı felaket olan ahâli ile mülteci familyalarına verilecek tazmînâtın tesviyesine ve memleketin ihtiyacat-ı mahâlliyesine hasr ve tahsis kılınacaktır. Müddet-i mezkûre inkizasından sonra senevi hükümet-i seniyyeye aid olacak meblâğın mikdarı ileride Devlet-i Âliyye ile Rusya ve Avusturya devletleri beyninde ayruca bilittîfâk tâyîn idilecektir.

Onbeşinci madde- Devlet-i Aliyye Girit ceziresi ahâlisi tarafından dermiyan olunan ârzûyu nazar-ı ehemmiyet almakla beraber cezire-i mezkûrenin bin sekiz yüz altmış sekiz senesi nizâmnâme-i dahilisini müdekkikane icrâ etmeliği taahhüd eder şu mukavelenâmede kendileri için bir idâre-i mahsûsa tâyîn olunmayan Arnavutluk ve Tırhala ile Rumelinnin sâir yerleri için dâhi ve ihtiyacat-ı mahâlyeye dâhi ana mümasil ve ihtiyacat-ı mahalliyeye muvafık bir nizâmnâme-i dahili yapılacaktır. ekseri azası yerli ahâlîde mürekkeb olmak üzere teşkîl olunacak mahsus-i komisyonlar her vilayette yeni nizâmnâmenin teferruâtını müzâkere ederek neticesini Devlet-i Aliyyeye arz eleyecektir. Devlet-i Âliyye dâhi bunları mevkî-iicrâya vaz' etmezden evvel Rusya'nın devletiyle bir kere istişâre edecektir.

Onaltıncı madde – Ermenistanda Rusya askerinin taht-ı istilâsında bulunub Devlet-i Âliyye ye îadesi lâzım gelen mahâllerin tahliyesi oralarca devleteynin münasebât-ı hasenesine muzır karışıklıklara mahâl verebileceğinden Devlet-i Âliyye Ermenilerin mütemekkin olduğu eyâletlerde menâfi'-i mahalliyeinin îcâb ettiği ıslâhat ve tenkîsatı bilâ ifate-i vakt icrâ etmeliği ve Ermenilerin Kürtlere ve çerkeslere karşı emniyetlerini istihsâl etmeliği taahhüd eder.

Onyedinci madde – Devlet-i Âliyye vukûat-ı âhirede medhali olan tebeasına kamilen ve tamamen avf-ı umûmî itâ eder bundan dolayı haps veya nef'i edilen eşhâsın cümlesi derhâl salıverilecektir.

Onsekizinci madde- Devlet-i Âliyye devleteyn-i mutavassıteyn komiserlerinin kotur şehrinin tasarrufuna müteallik beyân eyledikleri mutaleayı cidden piş-i nazar-ı itinâyâ alarak İran hudûdunun emr-i tahdîd-i kat'îsini icrâ ettirmeyi taahhüd eder.

Ondokuzuncu madde- Rusya İmparatoru hazretlerinin taleb ve Devlet-i Aliyyenin dâhi tediyelerini teahhüd eylediği tazmînât-ı haribiye ile Rusya'nın uğradığı zâyîât âtîde muharrer hesâblardan mürekkebtir. Evvelâ dokuzyüz milyon ruble (ordunun idâresi mühimmâtın nakli ve adevat-ı harbiyye siparişatı) gibi vukûbulan muhârebe masarifine mahsûstur. Sâniyen dört yüz milyon ruble devletin sevahilii cenûbiyesine ve ihracat ticaretine ve sanayi ve demiryollarına ika olunan hasarata mahsûstur. Sâlisen yüz milyon

ruble bilhasbelistilâ Kafkasyada edilen zararlara mahsûstur. Râbian on milyon ruble memâlik-i Osmâniyede bulunan Rusya tebeasını ve tesisatının uğradığı zarar ve ziyanan mukâbildir ki cümlesi bir milyar dörtyüz on milyon ruble eder.

Rusya İmparatoru Devlet-i Aliyyenin müşkilât-ı maliyyesini piş-i nazar-ı dikkate alarak ve ârzûy-u cenab-ı Padişahiye imfîsâl eyleyerek yukarıdaki fıkrada mûnderic mübâliğin kısm-ı azamını âtîde muharrer arazinin terki sûretiyle tesviyeye muvafakat eyler.

Evvela Dolce sancağı yani (Kili) ve (Sünne) ve (Mahmudiye) ve (isakçı) ve (Dolce) ve (Maçın) ve (Babadağı) ve (Hırsova) ve (Köstence) ve (Mecidiye) kazalarıyla (deltanın) adaları ve (Yılanadası) terk olunacaktır Rusya devleti bu ülkeyi ve (deltanın) adalarını kendi memleketine ilhak ârzûsunda bulunmadığı cihetle bunları (besarabya) kıt'asının kendisinden bin sekizyüz elli altı maddesiyle efrac edilen ve cenûb tarafından (kili) kanalının ta kökü yani en derin yeri ve (Eski istanbul) mansabile mahdud bulunan parçasıyla mübadele etmek salâhiyetini muhâfaza eder suların taksîmi ve saydgahlar meselesi Rusyalı ve Romanya'lı azadan mürekkeb bir komisyon marifetiyle musalaha-i muâhedenâmesinin tasdîki tarihinden itibâren bir sene zarfında tesviye olunacaktır.

saniyen (Ardahan) ve (Kars) ve (Batım) ve (Bayezid) ile (soğanlı) ya kadar olan yerler terk idilecektir umûmi itibâriyle hattı hudûdu Karadeniz sahilinden ayrılarak (hopa) çayı ile (Çoruh) çayını tefrîk eden dağların tepesinden ve (Artvin) şehrinin ciheti cenûbiyesinden silsile-i cibaliden geçerek (Alat) ve (Beşacet) karyeleri kurbinde vaki (Çoruh) çayına kadar gidecek ve badehu (Dervenigesi) (Horcezor) ve (piçkindağ) nâm- cebellerinin tepelerinden ve Tortum ve Çoruh nam çaylarının mansablarını tefrik eden en yüksek tepeden ve (yayla) ve (Hin) karbindeki tepelerden geçerek (Tortum) çayı üzerinde vaki (vihin kilise) cibal mütesilsilesinden (neriman) köyünün cihet-i cenûbiyesinden geçerek (Sivridağ) nâm-ı geçide kadar gidecektir. Badehu cenûbi Şarki cihetine çevrilerek (Zivin) e gidecek ve oradan (Zivin) den (Ardost) ve (horasan) köylerine giden târifat-ı Garb tarafına geçerek (Giliçman) köyüne kadar (Soğanlı) dağının cenûb tarafına meyl edecek ve badehu (Şaryan) dağının tepesinden geçip (muratçayı) geçindindeki (Hamur) nâm-ı mevkinin cenûbiyesinden geçerek (kazlı) gölün cihet-i cenûbiyesinden eski (İran) hudûduna iltisâk eyleyecektir.

Rusya memâlikine ilhak ve merbut haritâda işaret olunan arazinin hudûd-u kat'îyesi Rusyalı ve Osmanlı azadan mürekkeb bir komisyon marifetiyle tayin olunacaktır bu komisyon îfâ-i emir ve mêmûriyesinden gerek vaziyet-i mevkîyesine ve gerek hüsn-ü idâreye müteallik mülâhazâta e memleketinistirâhatını temine sulh şerâite riâyet eyleyecektir.

Sâlisen birinci ve ikinci fıkralardan zikr olunan mahâller Rusya'ya birmilyar yüz milyon ruble mukâbilinde terk idilecektir. Ve memâlik-i Osmâniyedeki Rusya tebaa ve tesisatına tahsis edilen on milyon runble müstesnâ olduğu hâlde tazmînâttan kusur kalan üçyüz milyon rublenin sûret-i tediyesi ve gösterilecek temînâtı delet-i Aliyye ile Rusya Beyninde bilâinfak tanzîm olunacaktır.

Râbian memâlik-şâhânedede Rusya tebea ve tesisatına mahsûs taleb olunan on milyon ruble tazmînât alakadaran tarafından vukûbulacak istidalar dersa'âdetdeki Rusya sefâreti tarafından tedkîk olunarak bâb-ı âliye havale edildikçe tediye olunacaktır

Yirminci madde- Devlet-i Âliye Rusya tebeasının birkaç seneden beri muallakta kalan bilcümle davâlarını dostane fasl ve tesviye etmek ve kendilerine indelîcâb tazmînât-ı lâzime itâ ve haklarında verilen alameti bilâ te'hîr icrâ ettirmek üzere tedâbir-i müessire ittihâz idilecektir.

Yirmibirinci madde- Rusya'ya terk olunan mahâller ahâlisi başka mahâlde gidip ikâmet etmek isterlerse emlaklarını satıp çekilmekte serbest ve muhtar olacaktır.

Ve bu bada kendilerine işbu mukavelenamenin tasdîki tarihinden itibâren üç sene mühlet verilmiştir.mühlet-i mezkûrenin inkızasında Emlaklarını satıp memleketten çıkmamış olanlar Rusya tâbiyyetinde kalcaklardır.

Miriye aid olan emlak gayri menkule veyâhud mahâlli mezkûre hâricinde kâin mirata mahsûs emlak-ı mevkufe dâhi azası İslam ve Rusyalıdan mürekkeb teşkîl oluncak bir komisyon marifetiyle kararlaştırılacağı vechle kezâlik üç sene zarfında furuht olunacaktır. Bu komisyon Rusya ya terk olunup da elyevm Rusya askeri elinde olamyan Kale ve şehir ve sâir mahâllerde bulunan adâvet-i harbiyye ile mühimmât ve

devleteaidzahîre eşya-ı sâirenin hükümeti seniye cânibinden ne sûretle kaldırılacağını dâhi tâyîn eyleyecektir..

Yirmi ikinci madde- Rumeli ve Anadolu'da ikâmet ve seyahat eden Rusyalı züvvâr ruhban milel-i sâireye mensûb papazların nâil oldukları aynı hukuk ve muafiyet ve imtiyazâtta müstefid olacaklardır.

Dersa'âdet Rusya sefâretiyle memâlik-i şâhânedede bulunan Rusya konsolosları züvvâr ve ruhban-ı merkûme ile kendilerinin mahâl-i mübareke ve sâirede kâin müstemlekatını ve tesisat-ı ruhaniye ve hayriyelerine resmen himâye etmek hukuk ve salâhiyetini hâiz olacaklardır.

Anasıl Rusya olub (Aynaroz) da ikâmet eden rahiplere müstemlikat ve muafiyet-i kadimeleri iâde olunacak kendilerine aid olan üç manastır ile müştemilatında (Ayranoz) daki sâir tesisatı ruhaniye ve mânâstırlara temîn olunan hukuk ve imtiyazâtta kemafissâbık müstefid olacaklardır.

Yirmi üçüncü madde – memâlik-i şâhânedede Rusya tebeasının ticaret ve hukuk deaviye ve hâl ve mevkîlerine dâir tarafeyni müteahideyn beyninde mukaddema akd olunup muhârebeden dolayı fesh ve ilgâ edilmiş olan bilcümle muahedat ve mukavelat ve teahhüdât işbu mukâvelenâme ile nakzidilen ahkâmı müstesnâ olmak üzere yine mevkî-i icrâya vaz' olunacaktır. Devleteyn-i müteahideyn bilcümle taahhüdât ve munasebât-ı ticariyelerince e sâirece îlân-ı harbten evvel yekdiğerine karşı buldukları hâle rucu edeceklerdir..

Yirmi dördüncü madde – Kale-i Sultaniye ile halic-i dersa'âdet hâl-i sefer ve hazerde Rusya limanlarından gelen veyâhud Rusya limanlarına giden bitâraf devletler sefayin-i ticariyesine açık kalacaktır. Binâenaleyh Devlet-i Âliye bin sekizyüz elli altı senesi nisanın onaltısında Pariste imza olunan beyannamenin ahkâmı hilâfına olarak badema Karadeniz ve Azak denizi limanları önünde itibârî bir abluka imza etmemeyi taahhüt eder

Yirmi beşinci madde – Rusya ordusu zât-ı Şevketsemat hazreti Padişahı ile Rusya İmparatoru beyninde musalaha-i kat'îyenin akdi tarihinden itibâren üç mah zarfında Bulgaristan müstesnâ olmak üzere Rumeli kıt'asını kâmilen tahliye eyleyecektir. Vakîit kazanmaka ve Rus askeri müddet-i medide memâlik-i şâhâne ve Romanyada kalmamak için askerin bir mikdarı Rusya vapurlarına veyâhud isticar olunacak diğçer vapurlara irkaben nakl olunmak üzere Karadeniz ve Marmara denizi limanlarına gönderilebilecektir. Anadolu kıt'ası ise musalaha-i kat'îyenin akdi tarihinden itibâren altı madde zarfında tahliye olunacak ve Rus askeri Kafkasya ve kırım târîkiyle avdet etmek üzere trabzondan vapura binmeye mezun olacaktır. Tasdîknâmenin teatisini müteâkib emr-i tahliyyeye mubaderet olunmak lâzım gelecektir.

Yirmi altıncı madde- işbu mukavelenâme mûcebince Devlet-i Aliyyeye terk olunacak mahâllerde Rusya askeri ikâmet ettiğçi müddetçe emr-i idâre oraların isitilasından beri ne hâlde ise yine o hâlde kalacak ve Rusya askeri kâmilen çekilinceye kadar bâb-ı âli idâreye asla müdahale etmeyecektir.

Devlet-i Aliyyeye iâde olunacak mahâllerde asâkir-i şâhânenin duhuli ve Devlet-i Aliyyenin icrây-ı hükümete mübâşeretini ancak her bir memleket ve Kale Rusya askeri tarafından tahliye olunduktan ve kumandan keyfiyeti Devlet-i Aliyyenin bunun için tâyîn ededeğçi zâbıta haber verdikten sonra vukubulacaktır.

Yirmi yedinci madde- devlet-i aliye esnây-ı muhârebede Rusya odusu ile olan munasebetinden dolayı muttehem bulunan tebeası hakkında hiçbir sûretle mücazât etmemek e ettirmemekliğçi taahhüt eder Rusya askerinin arkasından familyalarıyla beraber terk-i vatan etmek isteyecek bazı kimselerin azimetine memurin-i devlet-i aliye tarafından muhâlefet olunmayacaktır.

Yirmi sekizinci madde- mukaddemâtî sulhiyenin tasdîkini müteâkib üseray-ı harbiyye tarafeynden nasb ve tâyîn olunarak Hocabey ve Sivastopola azîmet edecek memurin-i mahsûsa marifetiyle karşılıklı iâde olunacaktır. Devlet-i Aliyye kendisine teslim olunacak üseray-ı harbiyenin mesarifini memurin-i mumaileyhim tarafından tâyîn

olunacak hesâb mûcibince Alettesavi on sekiz taksit ile altı sene zarfında tesviye edecektir.

Devlet-i aliye ile memleketin ve Sırp ve Karadağ beyinde üseray-ıhristiyanın iâdesi yine bu esas üzerine icra olunacak ve fakat devlet-i aliyenin iâde edeceği üseranın mikdarı Karadağın iâde edeceği üseranın mikdarından ledelhesab tanzîl kılınacaktır.

Yirmidokuzuncu madde işbu mukavelename zat-ı şevketsemat hazret-i padişahi ve haşmetli Rusya imparatoru taraflarından tasdik olunacak ve tasdiknameleri on beş gün zarfında ve mümkün olur ise daha evvel Petersburgda teati olunacak ve işbu mukavelenamenin havi olduğu şerait müsalihi-i muahedatında müstamel olan suret-i resmîyeye ne vakit ve nerede idhal olunacağı dahi orada kararlaştırılacaktır. ancak şurası mukarrerdir ki tarafeyn-i müteahideyn işbu mukavelenamenin tasdik olunduğu zamandan itibâren kendilerini resmen mukayyed ve mükellef ad ederler.

Tasdiklenilmekal tarafeyn murahhasları işbu mukavelenameyi imza ve temhir etmişlerdir.

İşbu senet bin sekizyüzyetmişsekiz senesi şubatının ondokuzuncu ve martı efrencinin üçüncü günü Ayastefanos'da¹⁴⁴ tanzîm olunmuştur.

Mahal-i imza

Safvet Sadullah

Mahal-i imza

İgnatiyef Nelidof

Bugün yani binsekizyüzyetmişsekiz senesi şubatının on dokuzuncu ve mart efrencinin üçüncü günü imza olunan mukaddemat-ı sulhiye mukavelenamesinin onbirinci maddesinde unutulmuş ve madde-i mezkurenin cüz'ü mütememmi olan fıkradır.

---

¹⁴⁴ Ayastefanos : Günümüzde İstanbul'a bağlı ilçelerden birisi olan Bakırköy'de bulunan bir mahalledir. Ve günümüzde Ayastefanos olarak bilinen adı değil Halit Ziya Uşaklıgil'in yeşiline hayran kaldığı için verdiği isim olarak bilinen yeşilköy adıyla bilinmektedir. Osmanlı döneminde daha çok Rumların yaşadığı bir balıkçı mahallesi idi ve o zamanlar Ayastefanos yani Aziz Stefan adıyla anılmaktaydı.

Bulgaristan emareti ahalisinden olub da memâlik-i mahRusanın sair cihetlerinde seyahat ve ikamet edecek olanlar kuvvaneyn ve memureyn saltanat-ı seniyyeye tabi olacaklardır.

Mahal-i imza

Safvet Sadullah¹⁴⁵

Mahal-i imza

İgnatiyef, Nelidof

Zat-ı hazret padişahı ile haşmetlü Rusya imparatoru hazretlerinin murahhasları bulunan muharriririn imza bugün yani binsekizyüzyetmişsekiz senesi şubat-ı ruminin on dokuzuncu ve ve mart-ı efrencinin üçü tarihinden saat beşi çarık geçerek Ayastefanos'da asaletlu kont İgnatiyef cenablarının ikametgahlarında bittecemmu iki nüsha üzere tanzîm olunan mukaddemat-ı sulhiye mazbatalarını havi mühürlerle temhir etmişlerdir.

Tasdîken lilmekal işbu protokol iki nüsha-i asliye olarak tanzîm ve imza olunmuştur.

Mahal-i imza

Safvet Sadullah

Mahal-i imza

kont. N İgnatiyef nelidof

Biz işbu mukaddemat-ı sulhiyeyi kemâyenbağî tedkik ve mütalaa ettikten sonra kabul ve tasdîk ettik ve binaenaleyh işbu evraka-i mahsusa tarafımızdan imza olunarak devlet mührüyle dahi temhir kılınmıştır. işbu binsekizyüzyetmiş sene-i miladiyesi mart-ı rumiyesinin dördü ve cülusumuzun yirmi dördüncü senesi tarihiyle Petersburgda tahrir edilmiştir.

Mahal-i imza

Aleksandr

Mahal-i imza

Başvekil Gorçakof¹⁴⁶

---

¹⁴⁵ Safvet Sadullah : 1838 yılında Erzurum'da doğdu.Çeşitli kademelerden geçerek en nihayetinde Berlin büyükelçisi oldu.Safvet Sadullah Berlin ve Ayastefanos antlaşmaları imzalandığı sırada müzakerelerin yapıldığı kurulda görev almıştır.1881 yılında vezir olarak atanmış 1882 yılında Viyana büyükelçiliğine tayin olmuş burada 9 yıl görev yapmış ve intihar ederek hayatına son vermiştir.

6. SONUÇ

Ahmet Saib Bey, Kafkasya'da 1859 senesinde doğmuş olup Ebu'l Müslim isminde bir kişinin oğludur ve yüzyılın son tarihçilerindedir. Ahmet Saib Bey öncelikle, Rus askeri mekteplerinde okuyup mezun olduktan sonra, yüzbaşı olarak Osmanlı ordusuna girmiş, II. Abdülhamid'in Hassa Süvari Alayı'nda ve uzun müddet Mısır Askeri Komiserliği'nde bulunmuş olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın yaverliğini yapmıştır. Askerlikten ayrıldıktan sonra, II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) Mısır'da birçok kitap yayınlamakta başarılı olmuş ve genellikle konuları istibdat ve mutlakiyet karşıtı olan bu kitapların Türkiye'ye girmesi yasaklanmıştır 1908 Meşrutiyet inkılâbını takiben İstanbul'a gelen Ahmet Saib Bey, 1911'de İstanbul Darülfununu Rus Dili Muallimliğine atanmış, 1918 senesinde Erenköy'de vefat ederek Sahra-yı Cedid Mezarlığı'na defnolunmuştur. Ahmet Saib 'in başlıca eserleri arasında: Vak'a-i Sultan Abdülaziz, Tarih-i Sultan Murad-i Hamis, Abdülhamid'in Evâil-i Saltanatı, Rehnima-yi Inkilab, Son Osmnlı--Rus Muharebesi, Tarih-i Meşrutiyet, Şark Meselesi, Nereye Gidiyoruz?

Ahmet Saib Bey'in; Mısır İngiliz Eline Nasıl Düştü? Meşrutiyet Dalgaları. Ayastefanos Muahedesi 'nden Berlin 'e Doğru, Mısır ve A'râbi Paşa Meselesi isimli kitapları basılmamıştır.’’

Özellikle Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın yaverliğini yapmış olması da yazarın önemini arttırmış bir diğer husustur. Tarihi olayların yoğun olarak yaşandığı bu dönemlerde tarih sahnesinde aktif rol oynamış olan Yazar eserini yazma sebebi olarak Osmanlı Rus ilişkilerini anlatan yeterli kaynağın bulunmamasını göstermiştir. Onun ifadesiyle yazılan eserlerde de yeterli derecede Avrupa ve Rus kaynaklarından yararlanılmamıştır. Kendisinin Rusça bilmesinin bu kitabın yazılmasının önemli bir nedeni olduğunu beyân etmiştir bununla birlikte yazarın eserini baştan sona incelediğimizde dipnot olarak yararlandığı kaynakları çok çeşitli tutmamıştır gibi bir sonuç da elde etmiş oluruz

¹⁴⁶ Gorçakof: Alexander Mikhailovich Gorchakov 1798-1883 yılları arasında yaşamıştır. Rusya'da doğmuştur almanyada vefat etmiştir. Rusyada önemli kademelerde görev alan

dersek yanlış bir tespit yapmamış oluruz. Yazar Batı'nın bu konulara ilgi duyduğunu ve bu konuyla ilgili birçok eserin kaleme alındığını da beyan etmektedir. Yazarın eserini anlatırken yer yer abartılı duygulara da yer verdiğini ifade edilebilir. Fakat yine de detaylı bilgi vermekten geri durmayarak adeta savaşın içinde yaşıyormuş gibi de hissettirmekten geri durmamıştır.

93 Harbi ya da 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (Rusça: Русско-турецкая война, Russko-Turetskaya voyna; 1877-1878), Osmanlı padişahı II. Abdülhamit ve Rus çarı II. Alexander döneminde yapılmış olan bir Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Rumi takvime göre 1293 yılına denk geldiğinden Osmanlı tarihinde 93 Harbi olarak bilinir. Hem Osmanlı Devleti'nin batı sınırındaki Tuna (Balkan) Cephesi'nde, hem de doğu sınırındaki Kafkas Cephesi'nde savaşılmıştır. Savaşa hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti, çok ağır bir yenilgi almıştır. Savaşın başlıca sebepleri; Osmanlı Devleti'nde yaşanan azınlık isyanları, Rusya ve Batı Avrupa ülkelerinde, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyanların insan haklarının çiğnendiği konusunda oluşan tek taraflı kamuoyu, Rusya'nın Balkanlardaki genişleme siyaseti, Romanya ve Bulgaristan'ın bağımsızlık istekleri ve Panslavizm akımıdır. Avrupa'nın büyük güçleri savaşı önlemek için İstanbul'da Tersane Konferansı'nı toplamışlar, ancak Osmanlı Devleti'ne yaptıkları taleplerin reddedilmesi üzerine savaş patlak vermiştir.

Yaklaşık 1 yıl süren savaşta Osmanlı orduları, savunma savaşı yapmıştır. Batılı devletler ise tarafsız kalarak, savaşı bitirmek için arabuluculuk yapmıştır. Özellikle Balkanlarda bu olaylar neticesinde etnik temizlikler yaşanmış ve yer yer Kıyımlar görülmüştür.¹⁴⁷

Sonunda batıdaki Osmanlı savunma hatlarını kıran Rus ordularının önü açılmış, dirençle karşılaşmadan İstanbul'un eşiğine (Yeşilköy) kadar ilerleyerek Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit etmiş ve bunun sonucunda Osmanlı Devleti Ayastefanos Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Ancak Batı Avrupa ülkelerinin bu antlaşmanın

---

¹⁴⁷ Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi, Cilt VII, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

koşullarından hoşnut kalmamaları sonucu bu antlaşma geçerliliğini yitirmiş ve yeniden imzalanan Berlin Antlaşması¹⁴⁸ ile Osmanlı Devleti, çok fazla toprak kaybetmiş, Balkanlardaki nüfuzunu büyük ölçüde yitirmiştir. Balkanlar'da ve Kafkasya'da sayıları bir milyonu aşkın Osmanlı vatandaşı mülteci konumuna düşmüş, savaş süresince ve savaştan sonra Anadolu'ya dev göç dalgaları yaşanmıştır. Ayrıca Batum'da yaşayan Müslüman Lazlar ve Gürcüler Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçün en önemli nedenlerinden biri de Osmanlının hakimiyetinin Balkan ve Kafkaslarda sarsılmış olmasıdır.¹⁴⁹

Osmanlının asırlar boyu balkanları ve Kafkasları idare ederken göz önünde tuttuğu en önemli mefhumu adaletti bu bölgeler Osmanlı elinden çıktığı zaman adalet sarsılmış ve Ruslar ve Ruslardan cesaret alan Bulgar çeteleri Türklere baskı ve mezalim uygulamıştır. Yapılan bu baskı ve mezalim neticesinde göçler yaşanmıştır. Hatta hayvanları ve eşyalarıyla anadoluya doğru yola koyulan 40-50 bin civarı muhacir Türkler yolda Rus imparatoru Skobelev önderliğinde bir Rus askeri birliği tarafından saldırıya uğramış ve çok azı bu saldırıdan sağ kurtulabilmiştir. Bu durum Rusların savaş sırasındaki vahşetini ve nefretini ortaya koymak için yeterlidir.

Osmanlı devleti Anadolu topraklarına yapılan Türk göçlerinde Türklere kapısını tamamen açmıştır. Çünkü Türklerin son kalesi olarak kalan Anadolu topraklarında nüfusu arttırma ve ihtiyacın hâsıl olduğu orduya asker beslemek ve yetiştirmek konusunda fayda sağlayacağına inanılan düşüncedir.

Hususen kitap Osmanlının en kötü dönemlerinden bahsetmektedir. 93 Harbinin öncesini geniş olarak savaş sırasını ve yine kısmen de olsa savaş sonrasını ele almıştır. Yazar, Sultan Abdulaziz döneminde yapılan bazı ıslahat çalışmalarının ülkeyi kötü gidişattan kurtaramadığını ifade ederek başlamıştır. Bu bağlamda yazarın Osmanlının kötüye gidiş sürecinin birdenbire olmadığını da ifade etmiştir Genel olarak Osmanlının

---

¹⁴⁸ “Diplomasi Oyununda Aktörler ve Figüranlar: Berlin Kongresi’nde

Büyük Devletler ve Bulgaristan”, Türk Tarihinde Balkanlar, II, ed. Zeynep

¹⁴⁹ Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi, Cilt VIII, 3. *Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988*

bu süreçte yüzyıllar boyunca koruduğu balkan topraklarının bir bir elinden gitme sürecini ve Balkan milletlerinin 93 Harbinde Osmanlı taraftarı değil aksine Rus taraftarı bir profil oluşturduklarını Rusların özellikle bu bölgeye birçok Bulgar ve Gürcü casuslarını havale edip onlardan Osmanlı ordusu hakkında malumat aldıklarını ve hamlelerini böylece yaptıklarını anlamaktayız. Bulgarların ve gürcülerin yüzyıllarca Osmanlı topraklarında huzur ve sükun ile varlığını idame ettirmiş olmasına rağmen ırk birliğine dayanarak Rusların tarafına geçmesi yetmiyormuş gibi ek olarak köylüleri arasında Türk ve Müslüman unsurlara zarar verdikleri sonucunu görmekteyiz.¹⁵⁰

Rusların Osmanlı devletini hem doğudan hem batıdan kısıpç altına aldığını ancak Osmanlının yaklaşık üç katı olan ordu ve askeri kuvvetinin Osmanlı tarafından izale edilmesinin mümkün olamayacağı halde bu cephelerde can-ı gönülden bütün benliğiyle savaşan asker ve ordu komutanlarının vesilesiyle küçük çaplı sayılamayacak savaşlar da olsa başarı elde ettiğimizi ancak yeterli olmadığını da görmekteyiz. Başarısızlığa iten en önemli sebeplerden birisinin de savaş sırasında zahirenin noksan olduğunu ve komutanlardan bir kısmının ileri görüşlü olmamasından kaynaklandığını da ifade edebiliriz.¹⁵¹

Kitap , Osmanlı ve Rus taraflarının hem balkanlarda hem de doğuda ordu başında görev yapmış olan komutanlar hakkında tafsilatlı bilgi verdiğini de söyleyebiliriz. Grandük Nikola, Miloten, Tottleben gibi Rus Generalleri Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Hüseyin Avni Paşa Sadullah Paşa Abdülkerim Paşa gibi devlet yönetici ve ordu komutanlarının şahsi özelliklerinin ve yer yer özgeçmişlerini de ele alan yazar detaylı olarak bilgi vermekten geri durmamıştır.

93 Harbi Osmanlı devletinin hem donanma olarak hem de kara olarak ordusunun yetersizliğini ve sayıca azlığını tüm dünyanın gözleri önüne sererek bu savaşın neticesinde Osmanlı devleti için çok ağır şartlar olan Ayastefanos antlaşmasının

---

¹⁵⁰ Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi, Cilt VIII, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988

¹⁵¹ Kâzım Karabekir, Gizli Harp İstihbarat, Yayına Hazırlayan: Emrullah Tekin, Kamer Yayınları, Yayın Nu:126, İstanbul, 1998

imzalanmasına kadar giden uzun bir yolu anlatan yazarın eserini okumak adeta o dönemi yeniden yaşattığı için tarihin kuru bilgi verme sıkıcılığında çıkmıştır diyebiliriz.

7. EKLER

EK-1 Ahmed Saib-Son Osmanlı Rus harbi orijinal hali

EK-2 Ahmed saib fotoğrafi

8..KAYNAKLAR

Armaoğlu, Fahir, (1997); 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu *Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 169, Ankara.*

Akdes Nimet Kurat, (1951), Prut Seferi ve Barışı - 1123(1711). TTK, s.79.

Balkan Harbi (1912-1913)", (1970); C. I, Harbin Sebepleri, Askeri Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Giriş, I. Bölüm, Siyasi ve Coğrafi Durum,

Genelkurmay Harb Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Seri No: 4, Gnkur. Basımevi, Ankara.

Darkot, Besim. "Karadağ", İslam Ansiklopedisi, Cilt VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s. 221-230.

Edirne 1973 il yılığı. Cumhuriyetin 50. yılında. 22. Dizerkonca Matbaası. s. 278.

Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, (1975), Tarihte Türk - Rus İlişkileri. Ank.,

Hans Kohn, (1982), Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği. Çeviren: Agah Oktay Güner, Ank: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı,

İslam Ansiklopedisi Paris Antlaşması yıl: 2007, cilt: 34, sayfa: 169-172

Saray, Mehmet İslam ansiklopedisi sayfa 539-540

Karal, Enver Ziya (1947 8.bas. 2007) Osmanlı Tarihi: V. Cilt Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1854) ; Ankara: TTK Basımevi

Karal, Enver Ziya (1988), Genel Kurmay Başkanlığı

Karabekir, Kazım, Gizli Harp İstihbarat, Yayına Hazırlayan: Emrullah Tekin, *Kamer Yayınları, Yayın Nu:126, İstanbul, 1998*

Kohn, Hans, (1982), Osmanlı Tarihi, c. V., *Ankara: T.T.K.*

Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği, (çev: *Agah Oktay Güner*) *Ank.: T.D.A.V. Yayınlan.*

Süral, Necati, (1997); 1877- 1878 Osmanlı Rus Savaşında Balkan Cephesi Askeri Harekatı, *Ankara.*

Şahin, Turhan; (1988), Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi, Kültür ve Turizm Bakanlığı: 898, *Kültür Eserleri Dizisi: 115, Ankara.*

Türkmen, Zekeriya; “XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya’nın Güney Kafkasya

Togan, İsenike Türk Rus ilişkilerinde *500 yıl Türk Tarih Kurumu sayfa 39,*

Yılmaz, Türel; “Tarihi Perspektif İçinde Batı Trakya ve Batı Trakya Türk Azınlığının Haklarını Koruyan Antlaşmalar, (1878-1923)”.

Yılmaz, Türel; “Balkan Tarihinden Bir Kesit: XIX’uncu Yüzyılda Balkanlarda Bağımsızlık Hareketleri”.

9.ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : MERVE ÖTER
Uyruğu : TC
Doğum Yeri ve Tarihi : BATMAN /17.11.1987
Telefon : 05541126348
Faks : -
e-mail : merve-nfk@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Adı, İlçe, İl	Bitirme Yılı
Lise:	BATMAN LİSESİ/MERKEZ/BATMAN	2003
Üniversite:	GAZİ ÜNİV./BEŞEVLER/ANKARA	2008
Yüksek Lisans:	BATMAN ÜNİV./MERKEZ/BATIRAMAN	2018
Doktora:	-	

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görevi
2012	MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI	Öğretmen